ELS BEFOGAARD

258

Bibliothek
Otterbein

FÆNGSELSPRÆSTEN.
PASTOR VILHELM MUNCKS OPTEGNELSER

UDGIVNE AF JUL. CLAUSEN OG P. FR. RIST.

LIBRARY
1978
MAY
19
OF TORONTO

DL
103
.5
M5
bd.36

MEMOIRER OG BREVE

UDGIVNE AF
JULIUS CLAUSEN og P. FR. RIST.

XXXVI

FÆNGSELSPRÆSTEN

PASTOR
VILHELM MUNCKS
OPTEGNELSER

GYLDENDALSKE BOGHANDEL
NORDISK FORLAG
KJØBENHAVN
1922

FÆNGSELSPRÆSTEN.

PASTOR VILHELM MUNCKS OPTEGNELSER

UDGIVNE AF JUL. CLAUSEN OG P. FR. RIST.

COPYRIGHT BY GYLDENDALSKE
BOGHANDEL, NORDISK FORLAG 1922

TRYKT I 900 EKSEMPLARER

LANGKJÆRS BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

Provst *Ferdinand Munck* i Ordrup, der har stillet disse, hans Faders Optegnelser til vor Raadighed, har meddelt os følgende Oplysninger.

Da Pastor *Vilhelm Munck* i Foraaret 1906, 73 Aar gammel, tog sin Afsked og forlod Herlufsholm, flyttede han og hans Hustru til Hellerup. Her viste det sig hurtigt, at hans Øjne var saa stærkt svækkede, at han ikke kunde læse eller skrive, selv med de stærkeste Hjælpemidler. Han kunde dog færdes ude alene og finde Vej, men det var svært for ham, som altid havde læst og skrevet saa flittigt, at maatte opgive dette. Men her kom en Skrivemaskine ham til god Nytte. Forbausende hurtigt lærte han at behandle den og skrev snart med saa megen Færdighed, at hans Tid blev fuldt optaget.

Det var lykkelige Aar i Hellerup. Det gamle Hjem opstod under nye Forhold, Børnene og gamle Venner gik ud og ind, nye Venner kom til. Han fik en Del at bestille i Hellerup Menighed og arbejdede paa forskellig Vis for Diakonissestiftelsen, i hvis Bestyrelse han sad; Sygekasserne blev heller ikke glemt.

Saa blev Skrivemaskinen ogsaa tagen i Brug til literært Arbejde. Her hjalp hans glimrende Hukommelse ham. Han havde tidligere grundigt studeret Vincent de Pauls Liv — Stifteren af „de barmhjærtige Søstre". Nu blev Kildeskrifterne læst højt for ham, og han udarbejdede da sin Bog om Vincent de Paul, som udkom 1910. En lille Pjece om „Lægerne og Sygekasserne" saa ogsaa Lyset og endelig, nærmest til Glæde og Op-

lysning for sin Slægt, tog han fat paa at skrive sine Erindringer, som han naaede at faa færdige saa langt som han selv ansaa det for bedst.

„Saa led Tiden", skriver hans Søn, „det røde Haar blev bleget, men Fader og Moder vedblev at være glade og aandsfriske, og det var en dejlig Dag, da alle vi syv Søskende med Familie og Venner kunde fejre vore Forældres Guldbryllup den 31. Maj 1910." —

Saa kom endelig Opbrudets Time. Efter et ganske kort Sygeleje døde den gamle Fængselspræst den 4. Maj 1913, og 17. August 1914 fulgte hans Hustru efter.

Udg.

PASTOR VILHELM MUNCK,
Memoirernes Forfatter.

Jeg er født i et Hus paa Østergade i Kjøbenhavn 19. Januar 1833. Mine Forældre vare Vinhandler og Lieutenant i Livjægerne *Hans Frederik Brygmann Munck* (1805—35), og *Christiane Frederikke Louise Tolstrup* (1814—1910), som viedes i Grenaa Kirke, 27. Januar 1832. Om min Fader har jeg ingen Erindring, da han døde i Marts 1835. Han var Søn af Sognepræst til Hammelev ved Grenaa *Gerhard Munck* og *Henriette Fabricius,*[1]) der havde en stor Børneflok og trange Kaar. Tidligt kom han til Kjøbenhavn i Vinhandlerlære, udstod meget ondt, men naaede dog til at etablere en Vinhandel i Nyhavn 1827 med sin gode Ven *Frederik Vilhelm Raaschou*[2]) som Kompagnon. De havde næsten intet at begynde med, men heldigvis kom i 1827 en engelsk Flaade paa Rheden, og trods de bitre Minder fra Overfaldet 1807 tog min Fader, som kunde engelsk, derud og fik saa mange Ordrer, at den forfærdede *Raaschou* udbrød: „Er du gal? Vi ejer jo ikke en Tiendepart af alle de Varer!“ Dette generede ikke min Fader, som vistnok var en dygtig Handelsmand, ligesom han har havt noget militært Blod i sine Aarer, som er gaaet i Arv til mig. Men alvorlig Sygdom, som medførte gentagne Operationer af Professor *Thal*, nødte ham til at opgive Handelen, og for den lille Formue, som var erhvervet, købte han en Landejendom nær Grenaa. Han kom aldrig til at bo der, men døde forinden 1835, kun 30 Aar gammel, under store Lidelser i Grenaa. Hans

[1]) Gerhard Munck (1773—1834) Sognepræst til Hammelev – Enslev 1803, gift 1802 med Henriette Stampe Fabricius (1778—1863).

[2]) Vinhandler Frederik Vilhelm Raaschou, død 1875, 75 Aar gammel.

Moder overlevede ham til 1863 og kunde ikke blive træt af at fortælle om hans Kærlighed til Forældre og Hjem.

Min Moder, Datter af Kancelliraad *Peder Tolstrup* og Hustru *Karen Knutzen* i Grenaa, var ikke 18 Aar, da hun blev gift, og ikke 21 Aar, da hun var Enke. Landejendommen solgtes, og hun tog med sin lille Søn, som var rødhaaret, og hvis Lokker hun omhyggeligt skjulte under Barnekappen, Ophold hos Forældrene i Grenaa. Den 29. April 1837 giftede hun sig anden Gang med sin første Mands Kompagnon, Vinhandler *Frederik Vilhelm Raaschou* i Kjøbenhavn.

Jeg har ingen klare Erindringer fra mit Ophold i Grenaa, hvor jeg levede mellem lutter Kvinder, Bedstemoder *Tolstrup*, Moder og to ugifte Tanter (min Bedstefader *Tolstrup* var ogsaa død 1833). Jeg tror at huske den Rædsel, som greb mig, da min myndige Bedstemoder en Dag overraskede Purken i de strængt forbudte Hindbær; jeg mindes ogsaa dunkelt en Hestemølle, hvis Drivkraft var Genstand for min ærbødige Undren. Men ét er sikkert, jeg var blevet et „Monstrum af Uartighed", da min Vej gik fra Grenaa til Kjøbenhavn.

Sagnet fortæller, at jeg i Kallundborg, hvor min Stedfader tog ind hos en Købmand, der var hans Kunde, udmærkede mig ved, medens Bordet blev dækket, at bemægtige mig alle Knive og Gafler, samle dem i en Krog og haardnakket nægte at udlevere dem. Vist er det, at jeg, som havde hørt, at Vagtparaden gik forbi vore Vinduer, ved Ankomsten til Kjøbenhavn ikke paa nogen Maade vilde af med Rejsetøjet, men plantede mig ved Vinduet, urokkelig bestemt paa at blive der hele Natten, til den længselsfuldt ventede Genstand viste sig den følgende Dag. Gud ske Lov, at „jeg fik Prygl, til jeg blev artig", de vare vel anvendte og de gaves af Kærlighed. Det hører til de mange Naadegaver, som skænkedes mig, at min Stedfader i Sandhed blev

min Fader, som ikke kendte til at gøre Forskel mellem mig og de Børn, som siden fødtes ham selv.

Vor første Bolig var paa Hjørnet af Gothersgade og Store Kongensgade, hvor min Faders Vinhandel var i Kælderen, medens vi selv boede paa anden Sal ud mod St. Kongensgade. Der var kun én mørk Trappe, til venstre laa Køkkenet, til højre tre tarveligt møblerede Stuer. Og saa var der et Kabinet, Husets Helligdom, som jeg kun betraadte med dyb Ærefrygt. Der stod en Astrallampe, en kostelig Ting i de Tider, da Gaderne oplystes med Tranlamper og Husene med Tællelys, og et kinesisk Thestel, som var mig et af Verdens Underværker. Vor Levevis var i høj Grad tarvelig, ingen Fornøjelser udenfor Huset, meget sjeldent Selskab, og altid kun en lille Kres. I den snevre og mørke Gaard var et Skur, som min Fader brugte til tomme Tønder, Halm og Skrammel, og som min Indbildningskraft befolkede med al Slags gyselige Hemmeligheder. I Stuen til Gothersgade boede en orthodox Jødefamilie, som var meget venlig mod mig, men hvis aparte Væsen jeg dog havde en Følelse af. I Stuen mod St. Kongensgade boede en Sadelmager, som pryglede sin Kone; han var min Rædsel, og naar jeg i Mørke skulde forbi hans Dør, sang jeg af fuld Hals for at bilde mig selv og Verden ind, at jeg lille Kujon var meget modig. Ved denne Tid kom jeg i alvorlig Livsfare. En Dag skulde min Moder vadske, og derfor var der sat et stort Kar med Vand i Køkkenet. Det morede mig at spejle mig deri, men det endte med at jeg gik paa Hovedet i Karret, just som min Moder et Øjeblik var gaaet over i Stuerne. Hvis en fremmed Pige ikke var kommen op ad Trappen i det samme og havde set de to Skosaaler, som hængte paa Karrets Rand, samt resolut trukket Personen, som hørte til dem, op af Vandet, var dette aldrig blevet skrevet. Jeg husker meget tydeligt, hvorledes min Moders Taarer flød, medens hun klædte mig om, og jeg begreb slet ikke Grunden til dem.

Min første Skolegang var hos to Jomfruer *Olsen* paa St. Annæ Plads. Der traf jeg første Gang sammen med Børnene af Sukkerraffinadør *Fabricius*,[1]) som vi var i Slægt med, og som siden hørte til vor nærmeste Omgangskres. Vi havde det fornøjeligt i Skolen, navnlig naar vi legede „Livgarden til Hest" og den yngste Jomfru *Olsen* var Trompeter og slog bagud, saa jeg, der red bagefter, maatte tage mig i Agt. Det hører til mit Livs Forsømmelsessynder, at jeg mange Aar efter, da jeg hørte, at de to gamle Piger levede i trange Kaar, ikke opsøgte dem og hjalp dem efter Evne.

I September 1839 blev jeg indmeldt i Borgerdydskolen paa Christianshavn, 6 Aar gammel. Skolevejen var lang, men det kunde en rask Dreng sagtens holde ud. For at han ikke skulde gøre Spilopper paa Vejen opfandt min kærlige Moder den Legende, at hun havde et Spejl, hvori hun kunde følge mig hele Tiden; jeg begreb det ikke, men troede det alligevel i Begyndelsen, og gik meget pænt. Jeg sprang strax efter den første Maaned op til No. 1, og holdt sædvanlig denne Plads. Min Sidemand var *Frederik Meinert*, nu Dr. phil. og Inspektør ved naturhistorisk Musæum,[2]) med hvem jeg fulgtes de næste 11 Aar gennem alle Skolens Klasser. Kantor *Krossing* ved Kastelskirken[3]) var en ypperlig og kærlig Lærer for os Smaadrenge, men da jeg som gammel Mand en Dag fik fat paa hans „Poetiske Læsebog", undrede jeg mig over, hvor langt de valgte Digte laa over Børns Fatteevne, og glædede mig over, at man nu forstaar at gøre det bedre.

Min Skoletid gik stadig godt. Jeg var en Kryster, men med virkelig Lyst til at blive modig. Da den første Sne faldt, blev jeg „døbt" i Skolegaarden under en vældig Bunke Sne, hvad der syntes mig evige Løjer, men

---

[1]) Sukkerrafinadør Hans Ditlev Fabricius (1799—1879), 1824 gift med Nicoline Christiane Fabricius (1803—90).

[2]) Entomologen Frederik Vilhelm August Meinert (1833—1912).

[3]) Kantor Nikolaj Ulrik Krossing (1798—1872) var i 44 Aar Lærer i Borgerdydskolen.

forfærdede Rektors Kokkepige, som tidligere havde tjent hos os, saa hun gik hjem til min Moder og fortalte det. Vi fik den Gang saa godt som ingen Anvisning til at øve vort Legeme hverken paa Skolen eller i Hjemmet. Jeg lærte mig selv at gaa paa Stylter, og var umaadelig stolt, da jeg drev det til at kunne gaa op ad en Stentrappe i Gaarden paa dem. Værre var det at overvinde Vandskrækken, men det lykkedes dog efterhaanden, og jeg blev med Tiden en ret dygtig Svømmer, der endog indlod mig paa saadanne Kaadheder som at svømme tversover Vandet mellem Christianshavn og Kjøbenhavn og tilbage igen.

Desværre maa jeg tilstaa, at jeg to Gange under min første Skoletid fik Prygl af den daværende Rektor, Dr. *Krarup*, som havde Ord for at være en dygtig Pædagog, hvad jeg nærer Tvivl om for mit Vedkommende. Første Gang var Anledningen følgende: En Vinterdag, da der var faldet megen Sne, blev en af mine Kammerater, som boede paa Amager, afhentet fra Skole, ridende paa en gammel Krik, som en Karl trak afsted med ved Grimen. Synet var saa uimodstaaeligt komisk, at vi Drenge grinende fulgte bagefter og overdængede den sølle Rytter med Snebolde. Pludselig hørte vi Klasket af et Par Ørefigen bag ved os, og en Stentorstemme raabte: „*Munck* og *Albeck* Anmærkning.“ Det var Skolens anden Inspektør *Reith*. Den næste Dag fik vi vore Prygl af *Krarup*. Revselsen var velfortjent og anfægtede mig ikke synderligt, skøndt det i Grunden kun var en tilgivelig Drengestreg. Værre var den anden Historie, som længe efterlod adskillig Bitterhed i Drengens Sind. En af mine Kammerater, som hed *Neergaard* og senere er død som Oberst, medbragte en Dag en hel Del Penge i Smaaskillinger, som han med rund Haand uddelte til os. Jeg fik for min Del 13 Skilling, og det var en stor Skat for mig, hvem der aldrig betroedes Penge i Hjemmet.

Jeg havde længe havt et godt Øje til en Kagebod, som jeg hver Dag kom forbi; den Dag tilfredsstillede

jeg min Lyst til at gøre Bekendtskab med dens Herligheder. Ulykkeligvis fortalte jeg ikke mine Forældre noget om Sagen. Historien om Pengeuddelingen kom *Krarup* for Øre, og han tog den meget strængt. Uagtet det oplystes, at Giveren havde disponeret over Indholdet af en ham selv tilhørende Sparebøsse, blev han afstraffet i hele Klassens Paasyn; Rektor mødte med Skolens første Inspektør *Svenningsen* i en Læsetime, og denne tildelte Synderen, jeg véd ikke hvor mange Slag af et Spanskrør. Jeg véd kun, at denne saakaldte „Skoleret" gjorde det modbydeligste Indtryk paa mig, og jeg priser det som et stort Fremskridt, at dette Barbari er afskaffet. Men saa kommer det, der er min Synd og Skam. Til min Rædsel fik vi uheldige Modtagere af Pengene Ordre til at tilbagebetale dem. Fortælle mine Forældre Sandheden turde jeg ikke, og saa foregav jeg, at jeg skulde have en ny Stilebog, med hvis Beløb jeg betalte min Skyld. Men næste Lørdag fandtes i min Karakterbog Antegning om Tilbagebetalingen, og nu sad jeg net i det! Aldrig har jeg glemt den kvalfulde Tid, jeg tilbragte nedenfor Hjemmets Trappe, inden jeg vovede at gaa op. Sandheden kom for Dagen; først tugtede min Moder mig, og derefter min Fader, som kom tilbunds i min Løgn. Men under Slagene saa jeg Taarer i hans Øjne, og de virkede langt mere end Slagene. Det er ingen Overdrivelse, naar jeg siger: I den Stund fødtes Beslutningen i mig om at hade Løgnen og blive et ærligt Menneske. Saa kom der et underligt Efterspil. Det blev os strengt forbudt herefter at modtage Penge af Kammerater; men nogle Uger efter medbragte *Neergaard* et Kræmmerhus med Brystsukker paa Skolen og bød os deraf. I min Uskyldighed tog jeg et Par, men nu skulde det træffe sig saa, at just samme Dag fik jeg det Spørgsmaal hjemme, om jeg nu aldrig mere tog mod noget paa Skolen. Jeg bekendte ærligt, og min Fader, hvis store Retsindighed vist her gik for vidt, sendte næste Dag et Brev til *Krarup,* hvori der foruden

Forklaring var indlagt en Skilling som Betaling for Bolscherne. I Stedet for at betragte Sagen som den Bagatel, den virkelig var, tog *Krarup* den meget alvorligt og pryglede baade *Neergaard* og mig. Det syntes mig en Uretfærdighed, som længe nagede mig, og den bevirkede baade, at *Neergaard* blev taget ud af Skolen, og at han længe nærede Uvillie mod mig.

I August 1842, altsaa da jeg var noget over 9 Aar, oprykkedes jeg i de studerende Klasser og begyndte at læse Latin. Vi havde ikke mindre end 9 Timer ugentlig i dette Fag; de klassiske Sprog sad jo endnu i Højsædet. Vor Lærer hed *Bartholin*, han var dygtig og gav os en forbavsende Mængde gode Karakterer; i en eneste Uge havde jeg 17 Ug'r i Latin, hvoraf kun et havde ?, men 12 var forsynede med ×. I denne Klasse fik jeg *Nikolai Madvig*[1]) til Kammerat, og det blev til et livsvarigt Venskab. I November 1842 blev *Krarup* syg og døde kort efter. Jeg fik Ordre af mine Forældre, som vist var lidt i Slægt med ham, til at forhøre om hans Befindende, men da jeg frygtsom bankede paa Døren til Rektorboligen og ingen svarede, kom jeg ind i Værelset, hvor den Syge laa; den blege, udtørrede Skikkelse i Sengen bedrøvede og forfærdede mig, saa jeg længe ikke kunde glemme det igen. Jeg husker tydeligt Begravelsen, som foregik fra Skolegaarden, og Graven ved Frelserskirkes Mur. Jeg er aldrig bleven undervist af *Krarup* selv og véd derfor intet om hans Dygtighed. Skolen blev overtaget af *Martin Hammerich*, om hvem jeg véd mere. *Bartholin,* som gjorde et uheldigt Forsøg paa at lokke os Drenge med sig, forlod Skolen for at overtage Borgerdydskolen i Kjøbenhavn, hvad der endte bedrøveligt.

Mit Hjem var imidlertid blevet befolket med Børn. Min ældste Broder *Peter,* født 1838, skulde nu i samme Skole som jeg, og en Vinterdag gik vi første Gang

[1]) Johan Nikolai Agathon Madvig (1833—1919), Formand i Sø- og Handelsretten.

sammen derhen. Jeg havde stræng Ordre til under ingen Omstændigheder at slippe hans Haand, da det var meget glat. Ak! Ved Holmens Kanal gik begge Ben fra mig, men Ordren tro slap jeg ikke *Peters* Haand, og vi laa begge to paa Ryggen. Jeg er bange for, at jeg ofte var en tyrannisk Broder; jeg var jo fire Aar ældre og følte Alderens Overlegenhed.

I 1845 skete den store Begivenhed, at min Fader købte Ejendommen No. 6 i Bredgade, hvortil der hørte en efter kjøbenhavnske Forhold betydelig Have. Vinhandelen, som var voxet meget, flyttedes til Kælderen, paa Halvdelen af Haven opførtes et stort Pakhus; paa Forhusets anden Sal fik Familien en ny og god Bolig, som kunde rumme den altid voxende Børneflok. Det var en Herlighed at ombytte de trange Rum med store om end lavloftede Værelser, ikke at tale om Tumlepladsen i Haven, hvor der var et stort Æbletræ og et dito Pæretræ, som jeg først sent lærte at klatre op i. Her blev Familiens lykkelige Bolig i alle de følgende Aar, og her bor endnu, da dette skrives, min 93aarige, værkbrudne, men fuldstændig aandsfriske Moder som et velsignet Midtpunkt for en stor Slægt.

Efterhaanden var jeg blevet en ivrig Læser, hvad der øgedes ved, at jeg nu fik mit eget lille Værelse. Hvor jeg fik alle de Bind af „Riises Archiv for Historie og Geografi", som jeg slugte, véd jeg ikke, men jeg kom derved til at kende en Del Brudstykker af Historie, og naar jeg i Storm og Slud skulde over Knippelsbro, som den Gang gik til Brogade, var jeg en af de Grenaderer, som fulgte Napoleon paa Broen ved Arcole. Jeg fik en endnu bedre Adgang til god Læsning, da min Bedstemoder *Tolstrup*[1]) omtrent 1840 havde solgt sin Gaard i Grenaa og var flyttet til Kjøbenhavn, hvor hun boede i Toldbodgade med mine ugifte Tanter, *Laura* og *Amalie*, samt sin Søn *Carl*,[2]) der da var theo-

[1]) Karen Tolstrup, f. Knutzen, død 1848, 62 Aar gammel.
[2]) Johan Carl Vilhelm Tolstrup (1819—86), Andenpræst ved Roskilde Domkirke. Han var vidt bekendt for sin pragtfulde Sangstemme.

logisk Student, siden Præst i Nyborg og Roskilde. Han laante mig Bøger af sit Bibliothek, og mangen Dag sad jeg dér og læste Holberg, hvis Helte- og Heltindehistorier slet ikke syntes mig kedelige. For min Bedstemoder, som var umaadelig flittig og altid syede ganske smaa Stykker Tøj sammen til Sengetæpper, nærede jeg en Ærbødighed, som var blandet med Frygt.

Paa den Tid faldt ogsaa min første Rejse, som var en stor Begivenhed, da jeg ikke før havde været udenfor Hjemmet. Jeg skulde tilbringe min Sommerferie fra Skolen hos min Stedfaders Søster, som var gift med Præsten *Winding* i Himmelev ved Roskilde. Rejsen foregik med en Hønsekræmmer, som min Onkel, Hørkræmmer *Niels Munck* paa Vestergade[1]) gav Anvisning paa. Forsynet med mange Formaninger og med lidt Penge, hvormed jeg skulde traktere Hønsekræmmeren i en Kro undervejs, kørte jeg afsted om Morgenen og naaede efter 5 Timers Forløb Bestemmelsesstedet efter at have bedet i fire Kroer paa Vejen. Min generte Stolthed, da jeg i Rødekro bestilte to Kopper Kaffe med Brød, lader sig ikke beskrive; jeg har den Tro, at Pigen parterede Kandissukkeret med Tænderne, og jeg er ganske vis paa, at Brødet, som hentedes op af en stor Kiste med Laag, var slimet; men det var dog et kongeligt Maaltid, thi det var mig, som trakterede og betalte. Ofte har jeg siden, naar Folk i en Jernbanekupé beklagede sig over den langsomme Kørsel, tænkt: I skulde have været med paa Hønsekræmmerens Vogn.

Opholdet i Himmelev gav mig min første Menneskekundskab. Familien *Winding* bestod af Præsten, *Anders Frederik Winding* (1785—1868), hans Kone (Tante *Annette*) *Marie Annette Raaschou* (1794—1865), hans Svigerinde, Tante *Line*, og tre Sønner: *Frederik*, død som Landinspektør 1901, *Ludvig*, død 1853 som theologisk Student, og *August*, død 1899 som bekendt Komponist. Den sidste, som var lidt yngre end jeg, var min Lege-

[1]) Hørkræmmer Niels Foss Møller Munck (1810—68).

kammerat under Opholdet. Præsten, som havde havt den Sorg at miste en meget lovende Søn, *Peter*, nogle Aar i Forvejen, 1839, havde stærk musikalsk Interesse, spillede daglig flere Timer med *August* og sad forresten mest i sit Studerekammer, men til Præstegerning i Nutidens Forstand mærkedes intet. Tante *Annette* var mere æsthetisk end musikalsk, regnede daarligt, saa hun, naar hun holdt Afregning med Pigen i Køkkenet, ideligt stak Hovedet ind ad Døren for at raadspørge os i Multiplikationstabellen, og var forresten ikke saa lidt Qvaksalverske. Hun havde læst i en Bog, at Brændevin og Salt var Universalmiddel mod al Sygdom og troede fast derpaa. En Gang kurerede hun samtidigt paa sin Mand, Tjenestedrengen og en So med disse Midler, der var lige gavnlige for Mennesker og Dyr. Tante *Line* mindede mest om mit Hjems Sæder ved sin stille trofaste Omsorg for Husvæsenet. *August* og jeg havde fuld Frihed til at røre os i den store Have og i Marken. Hvilke herlige Dage i Kirsebærtræerne, som bar de dejligste spanske Bær, eller ved Gadekæret, hvor vi soppede og fangede Karudser, eller naar jeg red Heste til Vands og ikke sjeldent blev Græsrytter! Med to Drenge fra Roskilde, Sønner af Klosterforvalter *Bruun*, legede vi Røvere og viste stort Heltemod. *Frederik Bruun* blev en dygtig Officer, faldt ved Dybbøl og har sin Grav paa Roskilde Kirkegaard, hvor der altid er et vajende Dannebrogsflag.[1]) Den yngre *Stig Bruun* er nylig død som Købmand i Vordingborg. Ellers kom der ikke mange Besøg i Præstegaarden med Undtagelse af nogle Damer fra Roskilde adelige Frøkenkloster, som hørte under Himmelev Pastorat. Trods deres Fornemhed syntes jeg, at de paafaldende lignede andre Dødelige. Overhovedet var jeg vist en ret „naturlig" Dreng; da min æsthetiske Tante en Dag foreslog, at vi skulde opføre en lille Komedie, spurgte jeg, hvem Elskerinden i Styk-

[1]) Kaptajn og Kompagnichef Frederik Bruun ved 18. Regiment, f. 1832, faldt den 22. Februar 1864 paa Dybbøl.

ket skulde være. Aldrig saa snart hørte jeg, at hun selv vilde paatage sig Rollen, før jeg udbrød: „Saa maa Elskeren prise dine dejlige graa Lokker og dine Katteøjne.“ Det var jo mere oprigtigt end høfligt, hvad jeg selv følte den Gang, men min Tante talte heller ikke mere om at spille Komedie.

Jeg tilbragte vistnok flere Sommerferier i denne Præstegaard, hvis Beboere jeg trods min vaagne Kritik kom til at holde meget af og gemmer i taknemlig Erindring. Mit sidste Minde derfra er, at jeg siddende i en lille Vogn, som vi brugte ved vor Leg, læste Schillers „Jungfrau von Orleans“ paa Tysk, og græd over den, som blev jeg pisket.

Jeg rykkede stadig opad i Skolens Klasser og var glad ved Samlivet med Kammeraterne. Hvis Ordsproget: Kært Barn har mange Navne, ogsaa gælder Øgenavne, maa jeg have staaet mig godt med dem; jeg havde ikke mindre end 12, hvoraf jeg nu kun husker Røde Ræv og Halunk. Min Haarfarve generede mig en hel Del, og kun langsomt naaede jeg frem til den Erkendelse, at den ikke var nogen Skam. Men den kom, og dertil bidrog meget følgende lille Hændelse: En Dag gik jeg fra Skole og tænkte paa ingen Ting. Som jeg gik forbi to Snedkerdrenge, der sad paa en Bærebør i Torvegade, siger den ene: „Du! spring efter Hovedvagts-Sprøjten; der er Ild paa Kvisten!“ I første Øjeblik forstod jeg slet ikke Meningen, men da det gik op for mig, at Vittigheden galdt mig, kom jeg selv til at le hjærteligt deraf, og denne uventede Deltagelse i Lystigheden gjorde Ophavsmændene ganske tavse og flove. Men det var rigtignok kun overfor Mandfolk, at Sejren blev vunden; overfor unge Piger var jeg umaadelig genert, ja følte mig næsten brødebetynget paa Grund af min Haartop. Men dertil medvirkede jo ogsaa den uheldige Ting, at jeg i mit Hjem aldrig mødtes med Jevnaldrende af det andet Køn; min ældste Halvsøster var 6 eller 7 Aar yngre end jeg.

Min Forkærlighed for det Legetøj, som hedder Tinsoldater, fortjener en særlig Omtale. Jeg fik efterhaanden samlet flere Hundreder, og der var adskillig Raison i min Leg med dem. Fik jeg fat i Beskrivelsen af et Slag, prøvede jeg paa at levere det ved Hjælp af mine Tinsoldater; med en ligesindet Kammerat, *Viggo Drewsen*,[1]) opførtes et Feltslag, hvortil der var samlet ikke mindre end tusinde Mand, men vi følte rigtignok ogsaa Vanskeligheden ved at operere med saa store Troppemasser og gentog ikke Forsøget. Langt ned i Aarene bevarede jeg min Kærlighed til denne Leg.

Blandt mine Lærere paa Skolen skylder jeg *Svenningsen* en særlig Omtale og en særlig Tak. Hans Undervisning i Mathematik var saa fortrinlig, at jeg, hvis Evne for Faget ikke var stor, ikke blot fulgte med, men fik Lyst dertil. Som Inspektør var han saa paapasselig, at vi lærte Orden og Punktlighed. Det mærkelige ved denne Mand, som sagde: „Jeg er aldrig hjemme; fra Kl. 9 til Kl. 3 er jeg paa Skolen, og saa er jeg heller ikke hjemme," var, at han var en stor Soldemester, om hvem der blandt os Drenge gik mange Historier. Vi vidste saaledes, at han havde narret en Skomager, som rykkede ham og hver Morgen sendte sin Læredreng op til ham med Regningen, ved at engagere Drengen til at børste sine Støvler, saa Drengen til Mesterens store Forundring gik med Glæde til sin Forretning, og meget andet af samme Art. Men han indgød os dog Agtelse ved sit Tyrehoved, sine vældige Kræfter og sin strænge Retfærdighed. Han var altid iført en blaa Kjole med blanke Knapper, som dog en Dag til vor store Forbavselse blev afløst af en sort Frakke med lange Skøder.[2]) En Dag vovede en lille Dreng at bringe ham en Buket Blomster; *Svenningsen* saa først paa ham, som vilde han æde ham, men da Drengen aabenbart

[1]) Den bekendte filosofiske Forfatter Viggo Drewsen (1830—1888), Direktør for Livsforsikringsanstalten af 1871.

[2]) Om den originale Skolemand Cleophas Svenningsen (1801—53), se: Helms, Borgerdydskolen paa Christianshavn, 1887.

gjorde det i al Uskyldighed, sagde *Svenningsen*: „Tak min Dreng, nu putter jeg den i Fikken," og ned gik Blomsterne i Bukselommen. Mod mig var *Svenningsen* altid venlig; da jeg skulde konfirmeres og i den Anledning bad om Tilladelse om at maatte blive hjemme den følgende Mandag, raadede han mig til ikke at forsømme Skolen og raabte ned ad Trappen efter mig, at en anden Discipel, der ikke havde taget saadan Ferie, var bleven indkaldt til Artium!

Om den anden Inspektør *Reith*,[1]) som lignede *Svenningsen* i formindsket Maalestok, husker jeg, at han gav mig Ordre til at melde mig, hver Gang jeg i et Frikvarter *ikke* var faldet i Skolegaarden, saa slet stod jeg den Gang paa mine Ben. Samme holdt en Gang indgaaende Forhør over mig i følgende Anledning: En Lærer havde været ufornuftig nok til at give os Drenge den Opgave i dansk Stil: Kan et Menneske synde, medens han sover? Trods min Ungdom havde jeg svaret, at Drømme om Natten ofte fødtes af syndige Tanker om Dagen. Dette vakte Opmærksomhed blandt Lærerne, og *Reith* vilde absolut have mig til at tilstaa, at en ældre havde skrevet Stilen for mig, hvad jeg med god Samvittighed kunde benægte.

Konfirmationstiden nærmede sig, og jeg gik til Præsten hos Pastor *Bruun*, som nylig var bleven Kapellan ved Garnisonskirken. Jeg har været saa lykkelig, at Gud aldrig nogensinde er bleven helt borte fra mig, og jeg har mærkeligt nok, saalænge jeg kan huske, været sikker paa at ville være Præst. Præstegangen var en lykkelig Tid, skøndt *Bruun* neppe forstod at faa de dybeste kristelige Toner frem. Selve Konfirmationsdagen var en velsignet Dag for mig, hvor jeg af ganske Hjerte sagde Ja til at ville tjene Gud. Jeg blev nu en stadig Kirkegænger og gemmer blandt andet et stærkt Indtryk af Biskop *Mynsters* ærværdige Skikkelse.

Ved Skoleexamen 1847 skulde jeg oprykkes i den

[1]) Cand. phil. Nicolai Peter Reith, død 1854.

øverste toaarige Klasse. For Kundskabernes Vedkommende var der intet i Vejen; men jeg var saa bleven Student i en Alder af 16 Aar. Da mine to jevnaldrende Kammerater *Madvig* og *Meinert* var stillede som jeg, besluttedes det navnlig efter Professor *Madvigs* Raad, at vi alle tre skulde være frivillige Oversiddere i næstøverste Klasse. Skønt der af Hensyn til os læstes andre Forfattere, fik vi dog mindre at bestille, og *Madvig* og jeg benyttede Lejligheden til paa egen Haand at læse Odysseens to første Bøger sammen.

Saa kom det mærkværdige Aar 1848, Martsdagene fyldte ogsaa Skolerne med Uro og Begejstring. Medens Pigeskolerne plukkede Charpi, fyldte vi Drenge Krudt i Patroner paa det gamle Laboratorium for Enden af Lille Kongensgade (nu Wildersgade) paa Christianshavn. Den Dag Folketoget gik til Kongen, var vi i Skole, men om Eftermiddagen var det ikke muligt at sidde hjemme. Ud i Folkesværmen, som bølgede gennem Gaderne, tilsyneladende uden Maal og Med, men som dog tilsidst standsede paa Gammeltorv, hvor en af de nye Ministre boede; udenfor hans Vinduer skreg vi os hæse en Stund: „Lys i Vinduerne!“ raabtes der, til en vældig Stemme brølede: „Hold Mund, Lysestøber!“ saa kaldtes Ministeren paa ny frem, indtil der raabtes fra et Vindue: „Ministeren er paa Slottet!“ Afsted gik Skaren saa til Christianshavn, hvor *Monrad* den Gang boede i Torvegade. Samme Scene udenfor hans Vinduer og samme Svar. Hvem ledede disse Hundreder, som gik tilbage over Knippelsbro, syngende den ene Fædrelandssang efter den anden? Ledelse maa der have været; thi under Børsen standsedes, og der sagdes, at den trætte Konge var gaaet til Ro paa Slottet, og at vi derfor maatte gaa stille. Sagte listede Skaren over Holmensbro, og saa gik det videre over Kongens Nytorv ned ad Store Kongensgade, medens Mørket faldt paa. Hvem førte os ind i Borgergade? Hvem standsede os udenfor dette tilfældige Hus dér, hvor Raabet om Lys i Vinduerne gentoges?

Jeg véd det ikke, men jeg véd, at en halvvoxen Dreng paa første Sal i Huset havde den Aandsnærværelse at stille sig i Vinduet med en tændt Praas i en Lysestage og nikke ned til Mængden, hvad der belønnedes med et dundrende Hurra. Saa begyndte det at regne, og saa spredtes Skaren pludselig.

Der var ikke megen Læsero i de Dage, da Soldaterne drog bort til Krigen, da alle yngre Mænd daglig exerserede paa Fælleden, da der anbragtes Pallisader ved Kjøbenhavns Porte og Morterer paa Langelinie, da alle Mænd og Kvinder gik med dansk Kokarde. Jeg var i Theatret den Aften, da *Bournonville* optraadte sidste Gang. Balletten „Valdemar" blev opført. Under Forestillingen blev der fra Galleriet nedkastet Billeder af Hertugen af Augustenborg og Prinsen af Nøhr, hver med en Strikke om Halsen. Da Slaget paa Grathehede præsenteredes og Kong Svend fældedes, raabte en Stemme: „Saaledes styrter hver Forræder!" Da *Bournonville* fremkaldtes og viste sig foran Tæppet, svingede han et Dannebrogsflag, hvad der besvaredes med ustandselig Jubel fra Tilskuerne. Patriotismen gav sig Udslag i, at der solgtes Natpotter, paa hvis indvendige Bund der var Billeder af de fyrstelige Forrædere med Strikker om Halsen.[1])

Ikke mindst mærkeligt var det, at vi Drenge i de lærde Skolers øverste Klasser bleve indøvede i Vaabenbrug. Forsynede med gamle Geværer uden Bajonet dannede vi et lille Kompagni paa omtrent 120 Mand, som holdt Øvelser i Kastellet under Premierlieutenant *von Meyeren* og nogle gamle Underofficerer. Det gik med Liv og Lyst, og vi gjorde ikke saa daarligt vore Sager. Det endte med en stor Manøvre gennem Charlottenlund og Dyrehaven, hvor vi affyrede mange løse Patroner og fortærede mange stegte Aal hos den medfølgende Marketender. Begyndelsen var mindst heldig; da vi ka-

[1]) Indskriften i Bunden paa disse Toiletgenstande var:
I To Forræddere vare tilvisse,
Derfor alle Danske paa Jer maa p . . . .

stedes ud i Kæde, skød vi alle paa én Gang, og blev saa øjeblikkelig blæst sammen igen og fik en Tordentale af Lieutenanten. Da vi meget trætte, men dog godt rettede, den Søndag Eftermiddag marscherede gennem Grønningen, hvor det vrimlede med Folk, slog en gammel Kone ud med Armene og udbrød: „Skal nu ogsaa de Børn med i Krigen!“ Den næste Dag, da vi stillede i Kastellet, vakte det stort Spektakkel, at *Sundby*, død 1894 som Professor ved Universitetet, endnu havde Skud i sit Gevær og affyrede det, hvad der indbragte os endnu en Tordentale.

Sindene faldt lidt efter lidt i Ro, og Skolearbejdet gik sin stille Gang, skøndt Krigens Begivenheder fulgtes med levende Interesse. I øverste Klasse spillede vi Komedie paa Vesterbros Theater til Fordel for Saarede og Faldnes Efterladte, og jeg havde en Rolle i hvert af de to Stykker, men vandt ingen Laurbær derved; thi efter vor franske Lærers Dom havde jeg kun den Fortjeneste at kunne min Rolle, hvad ikke var Tilfældet med *August Nielsen*, en Søn af den store Skuespiller[2]) og den Gang min Meddiscipel, som havde den mærkelige Grundsætning: „Alt kommer an paa at være den første i sin Art, og jeg er nu den dovneste!“ Ved vore aarlige Skolekomedier figurerede jeg oftere, iblandt andet som „Athene“, og fik mange Komplimenter af mine Kammerater for min Skønhed, hvad der frapperede mig i høj Grad.

I øverste Klasse underviste *Hammerich* os i Latin og Dansk. Jeg har mange gode Minder fra hans Timer. Jeg tror ikke, at han var synderlig dygtig i de gamle Sprog, men i Modsætning til den tørre grammatiske Maade, hvorpaa disse hidtil var blevne indprentede og endnu blev det ved en anden Lærer i Latin, forstod han at aabne vort Øje for Skønhederne hos de gamle Forfattere og for hele den klassiske Oldtid. I Dansk var

[1]) Skuespiller August Nielsen (1828—68), Søn af kgl. Skuespiller, Professor N. P. Nielsen.

han en udmærket Lærer, som helbredte mig for adskillig Skævhed i min Stil, idet han ypperligt forstod at pille de uægte Blomster af. Han øvede os i at holde frie mundtlige Foredrag og lærte os at finde Skønhederne i et Digt i Stedet for at læse tankeløst.[1]) Det var noget andet end at læse Græsk med *Berg*, siden Rektor i Frederiksborg, thi her formørkede Madvigs græske Syntax Indholdet altfor meget; dog skylder jeg *Berg* megen Tak for, at han privat læste Sofokles' Antigone med sine fremmeligste Disciple i Metropolitanskolen, von Westens Institut og min Skole, hvad der gav mig Sands for den antike Tragedie, ligesom jeg i Forvejen var bleven slaaet af Demosthenes' Veltalenhed.[2])

I Sommeren 1848 foregik min første Udflugt. Jeg skulde rejse alene paa et Dampskib op til Jylland. Med bankende Hjerte gik jeg ombord, hvor min Fader anbefalede mig til en Styrmand med de Ord: „Her en En, som skal ofre til Neptun!" Til Kronborg var jeg en Helt med Kvalme, lyttede med Beundring til en Toldbetjent, som kunde den halve Peter Paars udenad og opbyggedes meget af en Glarmestersvend, som forsikrede mig, at en Portion Safran indbunden i Halstørklædet, var et ufejlbarligt Middel mod al Søsyge. Men hvilken Nat tilbragte jeg ikke i Kattegat, liggende paa Kahytstrappen, fordi det skylregnede paa Dækket og stank i Kahytten! Endelig naaede vi Aalborg, hvor jeg skulde besøge min Bedstemoder *Munck*, som opholdt sig hos sin Svigersøn Proprietær *Valeur*,[3]) hvis Gaard hed Postgaarden og laa ikke langt fra Aalborg. Her var Minder om Slavekrigen, der i Foraaret havde sat hele Jylland i Bevægelse; min Onkel viste mig et af de drabelige Vaaben, hvormed hans Karle havde

[1]) Martin Johannes Hammerich (1811—81) var Bestyrer af Borgerdydskolen paa Christianshavn efter Rektor Krarup fra 1842 til 1867.

[2]) Carl Berg (1812—95) var Lærer i Kbhvns. lærde Skoler fra 1841 til han 1864 blev Rektor for Frederiksborg lærde Skole.

[3]) Bryggerierejer i Aalborg Christian Verner Valeur (1801—50), gift 1829 med Elisabeth Cathrine Munck (1809—57).

rustet sig til Kamp med de skændende og brændende Slaver fra Rendsborg, som kun Krigsaarets Opskræmthed havde fremtryllet. Det var en Segl paa et langt Træskaft. Med stor Vittighed fortalte han mig om hele Hurlumhejet; Frygt havde betaget en af hans Karle, saa han gemte sig i Laden og nær aldrig var bleven funden igen. Her var jevnaldrende Ungdom, en Mængde Fættere og én Kusine, som havde Veninder, og min Generthed overfor Kvindekønnet begyndte at fortage sig noget.

Paa samme Jyllandsrejse besøgte jeg to andre Tanter. Det var vanskeligt at naa den første, som var gift med Møller *Skaarup*[1]) tæt ved Agger Kanal; det lille Dampskib „Odin" kunde ikke klare Grundene ved Løgstør, hvor vi laa et Døgn og ventede paa Højvande. Men Onkelen og Tanten vidste saa ikke alt det gode, de vilde gøre mig, og proppede mig saaledes med Mad, at jeg maatte anse Thyland for den fedeste Del af Danmark. Jeg var i Vestervig og ude ved Agger, hvor Ligkisterne stak ud af den Brink, som Bølgerne endnu havde levnet af den gamle Kirkegaard. Ogsaa hos min anden Tante, som var gift med Proprietær *Qvistgaard* til Qvistgaard,[2]) nær ved Struer, havde jeg det dejligt; i denne krigerske Tid passede det mig godt at gaa den halve Dag paa Marken med en Bøsse, hvormed jeg skulde skræmme Fuglene fra Kornet, men synderlig Fortræd voldte min Skyden dem ikke. Underligt nok har jeg slet ikke siden staaet i Forbindelse med disse to Familier, og véd kun, at Børn og Børnebørn lever i talrig Mængde. Efter vel anvendt Sommerferie rejste jeg paa Dampskib tilbage til Kjøbenhavn med en stor Portion Safran i Halstørklædet, men den hjalp aldrig det mindste.

Det var af Betydning for mit religiøse Liv, at Skolens øverste Klasser ved den Tid fik *Gude*, senere Domprovst

[1]) Ingeborg Christiane Munck (1813—1887), gift 1843 med Møller Niels Skaarup (1807—1887) til Gaardhus Mølle.

[2]) Charlotte Dorothea Munck (1811—1896), gift 1838 med Proprietær Mads Qvistgaard (1810—1896).

i Roskilde, til Lærer i Religion. Han begyndte Timerne med Trosbekendelsen og Bøn, hvad der den Gang var noget ganske uhørt, og hans alvorlige Inderlighed gjorde trods hans Stivhed stærkt Indtryk paa mig, medens det frastødte andre. Vi beholdt ham kun en kort Tid, da han snart blev kaldet til Præst i Hunseby. Desværre maa jeg bekende, at jeg trods min Agtelse for ham to Gange var uærlig mod ham; da det nemlig en Dag kneb med en fransk Lektie, foregav jeg Hovedpine og bad om Tilladelse til at lægge Hovedet paa Bordet, men paa Gulvet laa den opslaaede Grammatik. *Gude* opdagede det, og det svier endnu, at den hele Straf, han gav mig, var det sagtmodige Ord: „Saa det var den Slags Hovedpine, *Munck!*" Den anden Gang havde vi anbragt Lærerens Stol, hvis ene Ben var løst, saaledes at den, der satte sig, maatte vælte. Da det skete, spurgte *Gude* mig, der den Dag var Ordensdux, om jeg ikke havde vidst det i Forvejen, og jeg skammer mig endnu over mit Nej.[1])

En kort Tid var ogsaa *Høedt*, den siden bekendte Skuespiller, vor Lærer i Dansk, og baade hans æsthetiske Sands og zirlige Belevenhed virkede paa os. Mange Aar efter genkendte han mig til min store Forundring, da vi en Dag traf hinanden.

Jeg begyndte nu langt mere end før at komme ud blandt Folk. Især blev Sukkerraffinadør *Fabricius*' Hus i Larsbjørnstræde det Sted, hvor jeg indførtes i Selskabslivet. Det var et meget gæstfrit Hjem, og det udmærkede sig ved mange og smukke Døtre. Men at blive buden der til Bal var en Lidelse for mig, thi jeg kunde hverken danse eller holde Takt, blottet som jeg var for al musikalsk Sands. Jeg ser mig selv staaende i Døren til Balsalen med *Christian Krarup*, Søn af min tidligere Rektor, og en ivrig Polytekniker,[2]) der docerede Dampmaskinen for mig; men medens han gik al-

[1]) Domprovst, Dr. theol. Ludvig Jacob Mendel Gude (1820—1895).
[2]) Den bekendte Ventilations-Ingeniør Christian Krarup (1831—75).

deles op i Emnet, følte jeg med næsten blodig Selvironi, hvad det var for noget Vrøvl at snakke om Damp, naar der var Musik og Dans og unge Piger lige ved Siden af. Jeg maatte nødvendigvis lære at danse, og jeg kom i Skole hos den gamle Balletdanser *Strambo*. Ak! Jeg erhvervede mig hurtigt det Vidnesbyrd: „Aldrig har jeg kendt Ben som Deres, De gør jo et Vridtbor ud af dem." Og saa skal endda den Goliath af Tysker, der er ligesaa klodset som jeg, og med hvem jeg derfor altid maa danse, plante sin Elefantfod paa mine Tæer, saa jeg brøler af Smerte og maa gaa humpende hjem. Med Udholdenhed forsøgte jeg paa ny med Solodanseren Hr. *Brodersen*, jeg danser muttersene oppe hos ham mellem to opredte Senge i et ganske lille Sovekammer og naaer tilsidst saa vidt, at jeg med Angst og Bæven tør byde den Dame op, som ellers vilde have siddet over. Og saa er der Konversationen, som ogsaa volder mig alvorlige Lidelser, thi jeg foragter den Udvej at spørge, om Frøkenen holder af Ost, saa hellere tie stille, og det gør jeg sædvanligt. Men jeg svulmer af Begejstring, naar det en sjelden Gang lykkes mig at holde Takt og at faa en Samtale i Gang. Jeg er naaet til det sidste Aar i øverste Klasse, er ikke mere Proletar, men „Kandidat", og jeg bliver valgt til Direktør for vort aarlige Skolebal, og jeg klarer Sagerne med Bravur, ligesom jeg er Direktør for Skolens aarlige Skovtur til Ordrupkrat, — hvad der ligger bedre for mig.

Nu kom mit sidste Skoleaar, og det udmærkede sig ved et ypperligt Sammenhold mellem os Disciple. Den Gang toges Artium ved Universitetet, og vor sidste Skoleexamen holdtes derfor i Juli, her gik det strængt til, for at vi ikke skulde blive trygge, men læse ivrigt til Hovedslaget i Oktober for de strænge Professorer.

Saa kom den store Dag, da vi med bankende Hjærte betraadte Universitetets Forhal, hilsede af ældre Studenters Hyl: Rus, Rus, Rus! Jeg var saa heldig at skrive en god latinsk Stil og en endnu bedre Version, medens

min Overmand i Skolen, *Madvig*, plumrede i Stilen og derved til vor Sorg gik glip af sin ellers sikre Udmærkelse ved Examen. Ved den lange mundtlige Prøve, hvor Professorerne, som jo slet ikke kendte os, vist ofte begik den Fejl at glemme vort ungdommelige Stade, gav *F. C. Petersen* i Græsk og *Hermansen* i Religion mig Nødder at knække, som passede bedre ved en Embedsexamen. Mine Karakterer vare 1 Præ i Latin og 11 Laud i de øvrige Fag. Til min Overraskelse sagde *Hammerich* bagefter til mig, at han havde ventet Udmærkelse for mit Vedkommende; det vilde næppe have været godt for mig. Jeg tog tre Trappetrin ad Gangen, da jeg som nybagt Student uden Studenterhue, thi den kendte vi ikke dengang, fløj op til mine Forældre. Husker jeg rigtigt, gav de mig den Dag det Skrivebord, ved hvilket jeg siden har arbejdet saa meget. Hurra! Fremtiden laa lys og lovende for mig, og jeg var Gud og Mennesker taknemmelig.

Og naar jeg slutter disse Optegnelser om min Barndom og Opvæxt, drager endnu som i et Kalejdoskop det ene Billede efter det andet forbi mig. Jeg ser en lille 6aarig Dreng, som en kold Decemberaften 1839 ved sin Faders Haand gaar ind paa Amalienborg for at faa noget at vide om den gamle Kong Frederik den Sjette, som ligger for Døden oppe paa Slottet. Jeg ser den samme lille Dreng ved sin Faders Haand gaa hen i Reverensgade for at se Madam *Klatts* berømte Elefant, hvor Purken forundret spørger: „Fader, hvor er Elefanten?“ Den er nemlig saa stor, at dens graa Masse dækker hele Væggen. Jeg ser den samme Dreng lidt ældre, men stadig ved sin Faders Haand, vandre paa Isen ud til Trekroner, undrende paa at Vandet er bleven fast Landevej. Jeg hører min trofaste Moders Stemme paa Slaget 5 kalde mig op fra Haven, hvor jeg leger, for at jeg skal passe mine Lektier. Jeg husker, hvorledes jeg i Lømmelalderen en Dag bliver kæphøj overfor hende og erklærer, at dette forstaar jeg meget bedre

end hun, hvad der faar Taarer i hendes Øjne, men jeg gør mig haard mod dem, og gaar ind i mit Værelse. Da vi mødes ved Middagsbordet, siger min Fader: „Du har nok glemt det fjerde Bud," og min Trods bliver til Anger. Og hvor er Minderne mange fra Krigsaarene, fremfor alt fra den Dag, da Budskabet om Nederlaget ved Eckernførde naaede os, da der var lydelig Graad paa Kjøbenhavns Gader, men ikke Spor af Forskel mellem Rig og Fattig, Fornemme og Ringe. Jeg fik Budskabet paa Kongens Nytorv, hvor jeg stod og talte med min Klassekammerat *Haagen Larpent*, der var paa Vejen til Adresseavisens Kontor for at aflevere sit Uhr som Offer til Fædrelandet;[1]) jeg gik ud paa Langelinie, hvor det trøstede mig at se Holmens Folk vrimle som Bier paa Taget over Linieskibet „Skjold", der strax blev udrustet til Erstatning for det tabte. Vor Familie havde havt sin aarlige Skovtur til Dyrehaven 24. Juli 1850; da vi om Aftenen kom til Østerport, blev Vognen standset, og der blev sagt os, at der var kommet et Skib med Saarede, til hvis Transport alle Vogne behøvedes; vi steg saa strax ud og gik hjem i stor Spænding, som snart afløstes af Jubelen over Sejren ved Isted!

Jeg takker Gud for mange lyse og indholdsrige Minder fra min Ungdom. Jeg takker ham ogsaa, fordi min Samvittighed tidlig blev aarvaagen, saa jeg fik Modbydelighed for Uærlighed og Uterlighed, naar det mødte mig. Jeg gav desværre stundom efter for Fristelser og erfarede tidlig: Det Gode, som jeg vil, det gør jeg ikke, men det Onde, som jeg ikke vil, det gør jeg, og dog bevaredes jeg naadigt for de dybe Fald, medens baade mit Gudsforhold og min Syndsbevidsthed voxede i Kraft og Inderlighed, inden Livets Kamp begyndte for Alvor.

[1]) Haagen Isaak Larpent (1832—75) Kriminalrets-Assessor.

STUDENTER- OG KANDIDATAAR

Mine Kaar som Student vare meget lykkelige. Jeg havde mit kærlige Hjem, hvor der var Fred og Velstand, al ønskelig Frihed og mit eget dejlige Kvistværelse. Økonomisk var jeg heldigt stillet, da jeg strax gennem min tidligere Lærer i Skolen, *Forchhammer*, blev antaget som Lærer for en ung Vestindianer, *Franklin Fugl*, der boede hos den gamle Professor *Forchhammer* og skulde forberedes til Optagelse i en lærd Skole. Ikke blot var det en meget flink Elev, men for to Timers daglig Undervisning gav det mig en Indtægt af 30 Kroner maanedlig, saa jeg havde Lommepenge i Overflødighed og f. Ex. kunde besøge Theatret hyppigt. Den Gang tog vi den saakaldte anden Examen, som optog hele det første Aar, ved Universitetet med 4 Timers Forelæsninger om Dagen og to Prøver; i første Halvaar var Fagene Latin, Græsk, Mathematik, Historie og Hebraisk (for Theologer), i andet Fysik, Astronomi samt to Kursus i Filosofi. Den gamle Professor *Sibberns* Forelæsning gik det godt an at sløjfe, fordi alt her bestod i at lære hans Psykologi og Logik udenad til Examen og gøre Løjer under Forelæsningen; Forfatteren af „Gabrielis' Breve" havde alt den Gang overlevet sig selv. Værre var det med den historiske Forelæsning, som holdtes af Professor *Velschow* over det nordøstlige Europas Historie før og under Trediveaarskrigen. Min Historielærer i Skolen, *Brix*, laante mig Velschows ældre Forelæsning over det samme Emne, saa jeg kunde forsømme Forelæsningen og dog følge med ved at sammenligne mit Exemplar med en Kammerats Kollegiehefte. Men hed blev jeg om Ørene, da Kildeskrifternes Opregning viste betydelige Afvigelser; jeg tænkte i min Uskyldighed, at vare Kilderne forskellige, saa maatte Texten blive det endnu mere. Men den var Ord for Ord den samme, og dette var den første sørgelige Erfaring, jeg gjorde om, at der ogsaa gives Humbug i den

lærde Verden og noget, som den da bekendte *Levin* kaldte Professorernes Lirekasse, der idelig gentog de samme Stykker.[1])

Derimod fik min Ærbødighed for Videnskaben et Stød fremad ved at være tilstede ved det Fakkeltog, som Studenterne bragte *H. C. Ørsted*, jeg husker ikke mere i hvilken Anledning.[2]) Vi bleve budne op i hans Lejlighed, og jeg kom til at staa tæt ved ham, da han talte til os. Hans smukke Skikkelse og varme Ord gjorde stærkt Indtryk paa mig.

Mine Formiddage vare saaledes altid optagne af 4 Timer Forelæsninger og 2 Timer Undervisning. Om Aftenen var jeg stadig Gæst i Studenterforeningen, hvor jeg, som beundrende og lattermild Tilhører glædede mig over en Kres af vittige Hoveder, som plejede at samles i forreste Stue af det smudsige Lokale paa Hjørnet af Boldhusgade og Admiralgade. Den studentikose Professor *Holten*, den tidligt afdøde *Theodor Nissen*[3]) og mange andre var nok værd at høre paa, naar de svang Satirens Svøbe over alt og alle. Saa gik jeg hjem Kl. 12, tændte Piben og læste en eller anden Morskabsbog, blandt andet de fleste af Scribes Komedier paa Fransk. Dette var godt for min Sprogkundskab, men ikke for min Morgenduelighed, thi derved forfaldt jeg efterhaanden til den Vane at ligge længe om Morgenen, og jeg skammer mig nu over alle de Timer, som jeg har spildt i Sengen under min Studentertid, ikke at tale om den Sorg, som jeg forvoldte min Moder, der forgæves søgte at faa mig op. Det er ingen Overdrivelse, naar jeg siger, at jeg kunde have været Kandidat langt tidligere, hvis denne Uskik ikke havde været og først sent blev overvundet.

Tiden var skandinavisk, og Forsommeren 1851 bragte et Studentertog til Norge, som jeg var Deltager i med

[1]) Den for sin skarpe Kritik og Opposition bekendte Literat Israel Salomon Levin (1810—83).
[2]) I Anledning af hans 50 Aars Jubilæum som Universitetslærer.
[3]) Politimester paa St. Thomas Ludvig Theodor Nissen (1832—1867).

hele Ungdommens Begejstring. Efter Tilendebringelsen af Krigen 48—50 var vor Selvfølelse som Nation steget, og vi var alle lovlig tilbøjelige til at synge: „Ser I, hvem der kommer her!“ I Glans af vore Sejre og i overdreven Selvtillid ventede vi „at føre til Sejer Folkenes Sag“. Hele Færden blev da ogsaa som et Liv i højere Potens, og jeg vil derfor dvæle udførligt ved dens rige Minder. Fredag 6. Juni Kl. 1 sejlede vi Studenter fra Kjøbenhavn og Lund (Upsalenserne vare ikke med) afsted med Kongens Dampskib „Slesvig“, som var stillet til vor Raadighed. Det var min første Udenlandsrejse, første Gang skulde jeg se Bjerge og svælge i nye Indtryk; hvad betød saa Søsygens ventende Kvaler! Halvdelen af Natten skulde tilbringes paa Dækket, Halvdelen i Kahytten; jeg var saa heldig at faa anvist Plads midtskibs i Styrmandens Lukaf. Det gik godt til Kullen; i mit Lukaf etableredes et L'hombreparti, som jeg var Tilskuer til, men det fik en brat Ende, da en af Deltagerne, *Foss Fabricius*,[1]) pludselig udbrød: „Solo Kulør, jeg kan ikke mer!“ og styrtede hen til Rælingen. Saa var ogsaa jeg færdig, og jeg aner ikke, hvorledes Natten er gaaet. Vi naaede Gøteborg tidligt om Morgenen og dampede saa gennem Sluser til Trollhättan, som ikke imponerede mig saa meget som ventet. Og saa begynder en sørgelig Historie. Jeg forfejlede det rigtige Dampskib og kom tilbage til Gøteborg med et andet, hvor der intet spiseligt var. Fastende hele Dagen mødte jeg med en glubende Sult og Tørst ved den overdaadige Banket, som Gøteborgs Grosserere serverede for os om Aftenen, i den Tanke, at vi skulde gaa om Bord paa „Slesvig“ fra den. Men nu skulde Festen egentlig først rigtig begynde, og vi førtes ud i en Park, hvor der var en Talerstol og en Uendelighed af Borde med Punsch. Forsigtig mærkede jeg mig et Bord, hvor der ikke fandtes svensk Banko, som jeg ikke vilde

[1]) Niels Foss Fabricius (1831—1907) Søn af Sukkerrafinadøren, Student 1849. Købmand i London.

kunne taale, men en mindre stærk Drik. Ak! *Thomander*[1]) talte, og hans sjeldne Veltalenhed begejstrede mig; da vi jublende kaldte ham op paa Talerstolen igen, havde han en lille Moppe under sin Arm og sagde: „Hunden er meget klogere end I; den bjæffede ad mig, medens I roste mig." Og Skuespiller *Nielsen*[2]) talte med sin dybe dejlige Røst om Kvinden, der ligner Havet, som kan bære de sværeste Byrder og dog giver efter for en Barnehaand. Jeg kendte ikke mere Forskel mellem Banko og „svag Drik", jeg drak Brorskaal med jeg ved ikke hvor mange, vrøvlede og slap næsten ved et Under helskindet ned til vort Dampskib i Nattens Mørke. Jeg har en dunkel Forestilling om, at jeg her indlogerede mig i en slagtet halv Oksekrop, der var ophængt paa Dækket, frygtelig skamfuld var jeg, og dog havde jeg en Slags Medlidenhed med mig selv; men tilsidst lykkedes det mig helskindet at krybe ned ad den Stige, som førte til Lasten, og her sov jeg trygt, til vi var inde i Christianiafjord. Det var min første Rus, og den fik, Gud være lovet, ingen Efterfølgere.

Gennem den dejlige Fjord naaede vi Søndag den 8. Juni sent paa Eftermiddagen til Christiania i Regnvejr. Jeg fik Bolig hos Højesteretsadvokat *Andresen*, som med Familie laa paa Landet, men hans Broder, der var Prokurator, fungerede som Vært. Uheldigvis fik jeg til Fælle en af Togets ældste og tørreste Deltagere, der var Cancellist og svagelig. Hans eneste Emne til Samtale om Aftenen var, om han maatte beholde Værelsets eneste Potte under sin Seng, thi den havde han Brug for om Natten, hvilket jeg højmodig tillod; men den Dag, da vi efter Invitation besøgte Familien paa Landet, ærgrede jeg mig grueligt over, at Danmark ikke havde bedre Representanter end saadan en Kamel, der ikke sagde et Ord, og saa et ganske ungt Blod, der meget forlegen gjorde sit Bedste; jeg var ondskabsfuld nok til

[1]) Den svenske Biskop Johan Henrik Thomander (1798—1865).
[2]) Skuespiller ved d. kgl. Theater, Professor Nicolai Peter Nielsen (1795—1860).

at hævne det, som jeg strax skal fortælle. Af Festen om Mandagen i Frimurerlogen, hvor iblandt andre *Grundtvig* talte, har jeg ikke synderligt Indtryk, heller ikke af Turen til Oskarshal med Tiedemans smukke Billeder. Desto mere Glæde bragte mig den to Dages Udflugt til Ringerike, hvor jeg første Gang saa Snebjerge, Bjerge med Sne paa Toppen. Da jeg om Aftenen den 12. Juni, træt af Rejsen og Nattevaagen, kom til Christiania, var jeg letsindig nok til at benytte Indbydelsen til Theatret; aldrig har nogen sovet som jeg sov under Opførelsen af „Norma"; tilsidst maatte jeg liste mig ud af den fine Loge, hvori jeg var anbragt, og vaklede søvndrukken hjem.

Saa kom Festen paa Klingenberg Fredag den 13. Juni, Toppunktet af hele den herlige Færd. Hvorledes Dagen var gaaet, husker jeg ikke, men uforglemmelig blev Aftenen. Norges Kvinder skænkede hvert af de tre Universiteters Studenter et stort Banner; gennem Salen klang Hostrup skønne Sang til Nordens Kvinde: „Mulmet sank, det svale, over Dagens Lyst, milde Længsler tale til det unge Bryst." Hvem er den Yngling, som henrykt lytter dertil? Det er mig, saa opløftet over Døgnlivet, som jeg sjælden følte mig. Hvem er den Kvinde, som han har under Armen? Hun hedder Frøken *Munck* og er vist ikke saa lidt ældre end han, men i dette Øjeblik er hun for ham den personificerede Skønhed og Idealet af Kvindelighed. Hvorledes han har faaet hende fat, véd han ikke; han véd blot, at de mødes i den samme Begejstring og Henrykkelse. De siger ikke ret meget til hinanden, de gaar blot Arm i Arm gennem Haven som i Drømme. Begge er sultne, men hvem tænker paa Mad? De er begge tørstige, men hvem tænker paa at drikke? Danse, — nej Sindets Bølger gaar saa højt, at Fødderne vilde komme tilkort. De siger ikke ret meget, men gaar blot Arm i Arm gennem Haven som i Drømme. Hvad beder den ellers saa forlegne Ungersvend Damen om? Den Buket hun holder i sin Haand. Hun siger, at den burde være kønnere, og senere

Eftersyn viser, at det trængte den virkelig til at være, men for Øjeblikket vil Student *Munck* ikke bytte den bort for store Skatte, og han gemmer den endnu som en kostelig Relikvi. Natten skrider, Afskedstimen kommer; det var vist en gul Karet, som bortførte Damen, men jeg tror, at vi to, som kun mødtes denne ene Gang i Livet, begge har bevaret et uudsletteligt Minde derom.

Langsomt dalede jeg til Jorden igen efter min Henrykkelse. Morgenen var alt i Frembrud, og pludselig følte jeg den ganske glemte Sult og Tørst. Hvor harmede det mig at se den ene dinglende Skikkelse efter den anden, medens jeg søgte hjemefter for at faa noget at spise. Min Cancellist var forlængst i Seng, og der havde han snuet den vidunderlige Nat bort, men nu skulde al hans Kedsommelighed straffes. Min Vært havde bragt et Par lidt omtaagede Studenter hjem med sig, deriblandt Skuespiller *Mantzius*. Dem fik jeg til at vække min Slof og pokulere med ham, hvad der ikke var behageligt i den tidlige Morgenstund. Han tilgive mig denne underfundige Kaadhed!

Ved Afskeden ombord paa Dampskibet, da Tusinder viftede til os, græd jeg som et Barn, men det var gode Taarer, og jeg skammede mig ikke over dem. Saa kom Reaktionen; efter den stærke Anspændelse af baade Sjæl og Legeme sov jeg som et Murmeldyr paa Tilbagerejsen, som var der ingen Søsyge til. —

I Efteraaret blev jeg færdig med anden Examen; Udfaldet var 3 Præ og 6 Laud. Atter fik min Ærbødighed for Universitetet et Skaar. *Velschow*, hvis Forelæsning var den tørreste Opregning af Datoer og smaa Træfninger, sendtes til Holsten for at være med til Reguleringen af Grænsen mellem Sønderjylland og Holsten, og han kunde derfor ikke examinere os. Professor *Schiern* maatte, sikkert *meget* mod sin Villie, overtage Sagen. For mit Vedkommende gik det saaledes til: En Stage med to søvnige Stearinlys; bag Bordet en endnu søvnigere Professor, foran det jeg, ladet med en uendelig

Mængde historisk Snurrepiberi, som jeg har proppet mig med i mit Ansigts Sved. Lang og pinlig Pause. „Er det Hr. *Petersen?*“ „Nej, han er bleven syg.“ „Det er mig meget tilpas! Er det Hr. *Sørensen?*“ „Nej, han har forladt Examen.“ „De ved ikke, hvilken Tjeneste De beviser mig! Er det Hr. *Munck?*“ Jo, det var Hr. Munck, og saa blev jeg examineret i, hvem der var Konge i Spanien, Tyrkiet og alle andre Steder end i det nordøstlige Europa, hvad jeg heldigvis kunde klare. Tilsidst: „Hvad hed Gustav Adolfs Frille?“ Jeg kunde have pryglet Professoren for dette Spørgsmaal, men dyede mig, og saa var denne forargelige Forestilling til Ende.

Jeg begyndte nu det theologiske Studium, men just ikke paa nogen heldig Vis. Mine lykkelige økonomiske Kaar gav mig baade Lejlighed og Fristelse til at beskæftige mig med andre Ting, som interesserede mig. Jeg hørte adskillige theologiske Forelæsninger, og *Martensens* aandfulde Foredrag greb mig stærkt, saa jeg mange Gange havde Lyst til at lægge Pennen og blot lytte til. Af andre Forelæsninger hørte jeg *Ussing* om Antikerne i Thorvaldsens Musæum, og et Kursus i kemisk Fysik paa polyteknisk Læreanstalt, da jeg gerne vilde have Kundskaber i disse Retninger. Desuden læste jeg en hel Mængde i broget Blanding; fik jeg fat i Dickens eller islandske Sagaer, kunde jeg godt hele otte Dage i Rad beskæftige mig dermed udelukkende. I mit Hjem havde Onkel *Tolstrup* indført mange af sine Venner, der satte Pris paa dets Gæstfrihed, deriblandt den theologiske Manduktør *Scharling*, og efter min Moders Ønske skulde jeg søge ham. Det blev en sørgelig Forestilling, thi min Forberedelse til Timerne var højst mangelfuld, og jeg opgav derfor snart dette unyttige Væsen. Jeg foretrak langt selv at sætte mig grundigt ind i et lille Pensum, hvad der gik langsomt men sikkert.

Det var vist den følgende Vinter, at jeg blev Lærer i „det forenede Velgørenhedsselskabs Skole“, hvor der undervistes af frivillige Kræfter uden Vederlag, og der-

med fortsatte jeg i adskillige Aar. Vi var et fornøjeligt Kompagni af unge Studenter, som holdt godt sammen og gjorde vort Bedste for denne Skole. Her gjorde jeg første Gang Tjeneste som Pædagog.

Det gik langsomt med mit theologiske Studium, men det gik dog fremad. Jeg vænnede mig til altid at læse med Pennen i Haanden, og jeg lavede mine egne Kommentarer til det nye Testamente. Saa kom 1853 og dermed Koleraen. Det var strænge Tider; alle mine Søskende blev sendt paa Landet, og jeg blev alene i Kjøbenhavn med Fader og Moder, der ventede sig et Barn, som fødtes i September. Den, som ikke selv har oplevet en Pesttid, vil ikke kunne gøre sig nogen Forestilling om den Uhygge og Spænding, som følger dermed. Afstanden mellem Livet og Døden forkortes saa underligt; den Mand, som boede lige overfor os og hver Morgen fejede Gaden, passede sin Dont om Morgenen, men blev baaret død ud om Aftenen. Der kastedes ikke Grave, men Grøfter paa Kirkegaardene, hvor de lange Rækker af Kister sattes Side om Side, de kørtes ud i store Pakvogne med Ligbærere, der ikke altid vare ædru, og hvad der mest optog Sindet, var den daglige Liste over de Angrebnes og Dødes Antal, der altid voxede. Lysten til det sædvanlige Arbejde var borte, og der var ingen Lejlighed til at gøre Gavn, fordi Lasaretterne var lukkede for alle Uvedkommende, hvis man da ellers havde havt Mod til at betræde dem. Vor Bolig laa i det Kvarter af Byen, som i Begyndelsen blev haardest angrebet, og jeg tager neppe fejl, naar jeg siger, at vi et Par Dage havde en Fornemmelse, som gik en Sygdomsbølge hen over os; men i vort Hus, der forøvrigt næsten ogsaa var tomt, blev ingen angrebet. Det styrkede, naar der af og til fortaltes om Heltemod som det der vistes af *Blædel* som Præst paa Almindeligt Hospital; jeg har selv hørt ham fortælle, hvorledes en Døende en Dag greb fat i hans Præstekjole og sagde: „Nu dør du ogsaa," hvorledes Dødsangsten saa et Øje-

blik betog ham, men hvorledes det saa trøstede ham, at en Bondekone i Fyen Aaret i Forvejen havde sagt til ham: „Jeg vil bede for dig.“ Pudsige Scener kunde jo ogsaa forekomme. En Dag var jeg inde paa Svaneapotheket, da et ungt Menneske kom styrtende ind med alle udvortes Kendetegn paa, at han følte sig angreben og forlangte de sædvanlige Lægemidler i største Fart; mærkeligt nok talte han omhyggeligt de Penge, han fik tilbage, og viste tydeligt, at Dødsfrygten ikke havde forringet hans Omsorg for hans Pengesager.

Da Forfærdelsen havde sat sig noget, og da Tallet af Angrebne syntes at aftage, ønskede mine Forældre, at jeg skulde bruge Resten af Sommerferien til en Rejse i Jylland, og jeg tog derfor til Aalborg for at besøge min Bedstemoder, som levede der hos sin Datter, Enke efter *Valeur* og nu Ejerinde af et Bryggeri.[1]) Dagen efter min Ankomst meldte Aviserne fra Kjøbenhavn om en voldsom Stigning af de Angrebne, og jeg blev noget betænkelig derved, men da jeg stadig fik gode Efterretninger fra mine egne, sejrede Lysten til at blive, saa meget mere som jeg befandt mig udmærket i et lystigt Selskab af Fættere og Kusiner. Underligt drev Ungdommens lette Sind alle Bekymringer bort, og jeg tumlede mig som en løssluppen Fugl ret af Hjærtens Lyst. Desværre skulde alle de unge Jyder til Fredericia for at besøge deres Onkel Kæmner *Valeur* dér,[2]) og jeg blev ene tilbage. Saa fik jeg, der havde spillet Filippine med en af de unge Damer, den vilde Ide, at jeg vilde rejse efter hende, snige mig hen til hendes Opholdssted, raabe Filippine og saa forsvinde igen, og jeg udførte det. Det var en lang Tur med Diligence gennem Jylland, hvor der den Gang ikke fandtes Jernbaner. I Aarhus maatte jeg sove under et Billard i Hotellet paa Grund af de Rejsendes Mængde, men jeg naaede Fredericia en Eftermiddag og listede mig omkring Kæmner

[1]) Se Side 17.

[2]) Kammerraad Jens Gleerup Valeur (1804—91), Kæmner i Fredericia, gift med Ane Kathrine Høst (1807—75).

Valeurs Hus som en Tyv. Ulykkeligvis svigtede Modet mig nu til at fuldføre Bedriften, og jeg var alt ifærd med at luske af som en vaad Hund, da jeg blev opdaget fra et Vindue og inviteret ind til den mig ganske ukendte Familie. Jeg glemte nu ganske at sige Filippine, skøndt det var Rejsens eneste oprindelige Hensigt, og jeg erklærede bestemt, at jeg nødvendigvis maatte rejse den følgende Dag. Dette blev jeg ved at gentage i samfulde tolv følgende Dage, hvoraf med Sikkerhed kan sluttes, at jeg befandt mig særdeles vel dér. Hvor var det en rig Tid, skøndt den gik med lutter Løjer! Kæmner *Valeur* var en jovial Mand, der lo hjærteligt af alle vore Uglspilstreger; hans Hustru fandt sig i at faa Huset sat paa den anden Ende, og det rygtedes i Fredericia, at der i Møllen paa Volden gjordes Spilopper over en lav Sko. Vi blev budne i Selskab, vi gjorde Ture i den dejlige Omegn, hvor jeg red en lille skikkelig islandsk Hest uden at blive Græsrytter, det var altsammen den mest løsslupne, men uskyldige Ungdommelighed. Tilslut vankede der et Bal, som Damerne var meget optagne af; men ak og vee, da de skulde pynte sig dertil, var hvert eneste Spejl i Huset sporløst forsvundet og fandtes først efter lang Søgen i et af Havens Lysthuse. Jeg véd nok, hvem der hittede derpaa, men jeg siger det ikke! Den gæstfri Familie, hvem jeg skylder saa lystig en Tid i et Trængselsaar, har jeg aldrig siden været i Berøring med.

Spørges der om, hvorledes jeg fik Raad til slige Rejser, saa er Svaret, at jeg nu var bleven meget velhavende. Min Faders ugifte Broder, Manufakturhandler *Frits Munck*, var nemlig død og havde efterladt sig en betydelig Formue, som han havde testamenteret sin Slægt. Mig tilfaldt der omtrent *11000* Kr., som bleve anbragte i Værdipapirer, men jeg kunde dog med min Kurator Etatsraad *Jetsmarks*[1]) Samtykke tillade mig at

[1]) Konferensraad, Generaldecisor Jens Jetsmark (1813—1897), gift 1846 med Jacobine Marie Munck (1819—1908), Datter af Præsten Gerhard Munck i Hammelev ved Randers.

lære Ridning hos en kongelig Berider. Desværre er jeg nu en Gang lidet anlagt til Sport, og jeg drev det aldrig til noget som Rytter.

Min afdøde Onkel havde al Tid været venlig mod mig, men noget inderligere Forhold bestod der ikke mellem den tilknappede Forretningsmand[1]) og Ungersvenden. Han boede en Tid sammen med sin yngste Søster *Marie*, til hun giftede sig med *Jetsmark*, en Bondesøn fra Jylland, som med stor Dygtighed havde arbejdet sig frem til at blive juridisk Kandidat og Kaptain i Studenterkoret. Senere levede min Onkel for sin Forretning, som voxede betydeligt og fik sin egen Fabrik paa Blegdamsvejen, indtil Brystsyge endte hans Dage. Han havde taget sin Søstersøn fra Aalborg, *Henrik Valeur*,[2]) til sig i den Tanke, at han skulde fortsætte Forretningen, hvad denne, som ønskede at studere, slet ingen Lyst havde til, og Enden blev da, at Handelen og Fabrikken ophævedes; med en Arv paa 20,000 Kr. overtog min Fætter efter noget Studium Bryggeriet i Aalborg, blev dér en velhavende Mand og døde 1880 som Ejer af Nørre-Vosborg. Med ham omgikkes jeg meget i de Tider, til Vejene atter skiltes.

Aar 1854 var betydningsfuldt for mit religiøse Liv. Ved den Tid kom *Blædel* fra Almindeligt Hospital og Abel Kathrines Stiftelse til Garnisonskirke, hvor jeg blev hans stadige Tilhører og fik Forstaaelse af det Menighedsliv, som dér udviklede sig. De dybe kristelige Toner, som hidtil havde været afdæmpede hos mig, fik nu stærkere Klang, og mine spredte Interesser samlede sig mere om mit theologiske Studium. Jeg forstod, at skulde jeg være andres Vejleder, da maatte jeg først selv være sikker paa Vejen, og den Ildprøve for Troen, som det theologiske Virvar førte ind i, skræmmede mig ikke, men tiltrak mig snarere. Jeg læste langfra saa flittigt, som jeg havde kunnet, men hvad jeg læste, søgte jeg

[1]) Grosserer og Fabrikant Frederik Ludvig Christian Munck, død 1852, 49 Aar gammel.

[2]) Henrik Stampe Valeur (1832—1880), Bryggerierjer og Godsejer.

at tilegne mig, og den gode gamle Regel, at en Theolog dannes ved *oratio*, *tentatio* et *meditatio*, blev nogenlunde fulgt af mig, hvis lykkelige Kaar tillod, at jeg kunde gaa tilbunds i Sagerne, naar de interesserede mig. Den Hjælp, Universitetet ydede, syntes mig ringe nok. *H. N. Clausen* og *Scharling* var for gamle, *Hermansen* var lærd, men tør, *Hagen* ejede ikke selv saa megen Kundskab i Kirkehistorie, at han kunde være Fører for videbegærlige Studenter. Og saa, hvad der var det værste, i Stedet for *Martensen* havde vi faaet *Bornemann*, en usselig Dverg efter en aandelig Stormand. Jeg var blandt hans første Tilhørere, men af 12, som begyndte, holdt kun 3 ud til Forelæsningens Ende, en Slesviger, som aldrig mælede et Ord, *Kragerop*[1]) og jeg. Det var noget kedeligt og uforstaaeligt Tøj, men *Kragerop* fortalte mig en Dag glædesstraalende, at *Hegel* til at begynde med kun havde havt 3 Tilhørere, og de var siden blevne berømte for deres tidlige Vurdering af den fremtidige Stormand; med saadan Udsigt i Vente holdt vi ud, skøndt det i Sandhed var strængt. Det er bedst med det samme at fortælle den Bornemannske Historie tilende, da jeg fik meget at gøre med den. De theologiske Studenter, som stadig lod *Bornemann* docere for tomme Bænke, begik den Fejl at sende Fakultetet et Andragende om en anden Docent i Ethik. I den Anledning sammenkaldte *H. N. Clausen* os og gav os den nydeligste Lussing i aandelig Forstand. Efter en yderst smigrende Indledning om, hvor priselig vor Interesse for Studiet var, fulgte Slag paa Slag den alvorligste Afprygling, fordi vi dømte om noget, som vi ikke kendte, saasom vi aldrig havde hørt det; det vilde have været en ganske anden Sag, om Studenterne havde været flittige Tilhørere og saa var komne med deres Andragende; Facultetet vilde i saa Tilfælde have underkastet det den alvorligste Prøvelse, men vi maatte selv indse, at der ikke kunde tages det ringeste Hensyn til

[1]) Præsten Frederik Rudolph Kragerop i Viborg (1833—81).

et saa lidet motiveret Skridt. Man gik temmelig slukøret hjem, og det værste var, at der totalt manglede Sammenhold til at gaa den af *Clausen* anviste Vej. Først Aaret efter naaede vi at blive 12—15 Stykker, som enedes om stadig at høre *Bornemann*, og naar vi da med god Samvittighed turde sige, at hans Foredrag var dunkelt og uforstaaeligt, at bede Fakultetet om en anden Docent. Med en særdeles god Samvittighed kunde vi saa indlevere Andragendet. Men hvem der blev vred paa os, det var *Bornemann*; den sidste Forelæsningstime brugte han til at skælde os ud, det bedste han kunde, men dette var ogsaa meget dunkelt og uklart, og da vi samledes for at give Svar paa Tiltale, blev den Skrivelse, som efter megen Møje endelig fødtes, aldeles bornemannsk i Henseende til Dunkelhed og Uklarhed. Facultetet svarede os, at det ved at opfylde Andragendet vilde udtale en Dom over en Kollega, hvad det ikke ansaa sig beføjet til; vi var altsaa lige nær. *Bornemann* var vistnok en meget belæst Mand, men han manglede totalt Evnen til at gøre sine Kundskaber frugtbringende for andre, og den Lærestol, hvorfra de vordende Præster i Danmark skal hente deres dogmatiske og ethiske Indsigt, bør røgtes bedre, end *Bornemann* formaaede det. Jeg har derfor aldrig fortrudt, at jeg haardnakket forfulgte Sagen og var en af Førerne blandt de Kandidater, som efter endt Examen i Januar 1858 indgav Ansøgning til Kultusministeriet om Undersøgelse af *Bornemanns* Skikkethed til at være theologisk Professor og Examinator. Da dette Skridt fremkaldte en Artikel af *Bornemann* i „Berlingske Tidende", svarede jeg, og dette var den første Bladartikel fra min Haand, der den Gang var meget angst for alt, hvad der havde med Bogtrykkersværte at gøre. Ved den Audiens, som *Heegaard*, siden Professor i Filosofi, og jeg havde hos *Hall*, tilsagde han os ligefrem, at Undersøgelsen skulde finde Sted, men jeg véd ikke, om det nogensinde skete. Formodentlig har Sagen dog bidraget noget til, at *Borne-*

mann — 1870 — søgte sin Afsked.[1]) For min Artikel fik jeg megen Ros, hvad der glædede min Fader højligt, men saa blev jeg uheldigvis haanet i „Dagbladet", fordi den havde været for beskeden, og det bedrøvede ham saa meget, at jeg havde ondt ved at faa ham trøstet.

Skøndt jeg har lidet at fortælle om Aaret 1854, vil jeg kalde det en lykkelig Tid, fordi det ene fornødne ganske stille voxede sig stort i mit indvortes Menneske, og fordi mit Studium stadig blev grundigere. Studenterforeningen optog ikke mere alle mine Aftener; mit lykkelige Hjem og det hyggelige Kvistværelse, som jeg der beboede, blev mig stadig kærere. Familien var nu stor, 6 Børn foruden mig, og det gik livligt til under deres Opvæxt. Min Fader var hele Dagen optaget af sin Bedrift, min Moder af det store Husvæsen; om Aftenen, naar Børnene var bragt til Ro, plejede Fader at ryge en Cigar i Sofahjørnet, medens Moder lænede sig til ham og blidelig slumrede ind efter Dagens Travlhed; jeg sad og læste „Berlingske" under den hyggelige Stilhed.

Jeg kom ikke saa lidt ud i denne Tid, skøndt jeg lidet duede til Selskabslivet. Hos Sukkerraffinadør *Fabricius* i Larsbjørnstræde, hvis Hus var meget gæstfrit, var jeg ofte Gæst, og gennem denne Familie blev jeg indført i andre Huse, f. Eks. Grosserer *Halkiers*[2]). Blandt mine Studenterkammerater var *Hvalsøe*[3]) død som Overretsprokurator; han, *H. N. Hansen*,[4]) nu Landstingets Formand, *Just*,[5]) død som Grosserer, og jeg fik oprettet en Forening, hvor vi skiftedes til at holde Foredrag over Emner, hentede fra vort specielle Studium. Vi gjorde os virkelig Umage og naaede gode Resultater; *Hvalsøe* holdt et Foredrag om Handelsbalancen, som jeg endnu husker, og selv gemmer jeg et Par Foredrag om Jesuiterne, hvortil jeg gjorde ret grundige Stu-

[1]) Professor theol. Johan Alfred Bornemann (1813—1890). Om den „Studenterstorm", der rejste sig imod ham, se Martensens og H. N. Clausens Memoirer.
[2]) Vistnok Grosserer Hans Peter Halkier, død 1860, 52 Aar gammel.
[3]) Overretsprokurator Niels Laurits Hvalsøe, død 1890, 55 Aar gammel.
[4]) Konferensraad, Borgmester Hans Nicolai Hansen (1835—1910).
[5]) Grosserer Peter Theodor Just, død 1870, 37 Aar gammel.

dier. Dog dyrkedes ikke blot Videnskaben, men ogsaa L'hombren hos *Hvalsøe*, og den trak ofte lovlig længe ud, ikke at tale om, at vi paa Hjemvejen kunde være dygtig kaade. En Nat kom *Just* for Skade at flytte et Skilt, undløb den forfølgende Vægter, men *Hvalsøe*, der var halt, blev nappet og maatte give Vægteren mange gode Ord og Penge, inden han fik Lov til at anbringe Skiltet paa dets rette Plads, hvilket skete paa den Vis, at *Hvalsøe*, som var meget lav af Vækst, maatte krybe op paa Vægterens Ryg. En anden Aften traf *Hvalsøe*, *H. N. Hansen*, *Just* og jeg den Aftale, at den blandt os, som først blev forlovet, skulde trakteres af de andre; da *Hvalsøe* vandt Prisen, holdt vi Gilde for ham og Familie hos Vincent, hvor der spistes Dyresteg og blev drukket Champagne, og hvor jeg vovede mit første Forsøg i Digtekunsten. Saaledes var Sindet delt mellem Alvor og Lystighed, men den første fik dog Overhaand lidt efter lidt. Et Udslag deraf, som jeg siden har fortrudt, var, at jeg ikke deltog i Studentertoget til Upsala i 1856, fordi jeg mente ikke at have Tid dertil; jeg læste dog ikke ret meget, medens Toget stod paa, og jeg hørte siden saa begejstrede Beskrivelser af den Nattetime, da der sejledes ad Fyrisaaen til Upsala, at jeg gerne vilde have ejet ogsaa dette Minde blandt mine mange andre.

Saa kom 1855, det Aar, som skulde bringe mig mit Livs store Lykke, men ogsaa en stor og gavnlig Sorg. Den attende Januar blev jeg inviteret til Larsbjørnstræde for at spise Ribbenssteg og Plumbudding, sendt fra den ældste Søn, som var i London. Jeg havde just en af mine flittige Perioder og var lige ved at afslaa Indbydelsen, men jeg kom dog. Hvem var dér? *Marie Fabricius* fra Basnæs![1]) Jeg havde set hende tidligere paa samme Sted, vel et Aar i Forvejen, og hendes Skikkelse forekom mig alt den Gang som det skønneste af

[1]) Marie Ludomilie Charlotte Fabricius (1836—1914), Datter af cand. phil., Forpagter paa Basnæs, Ferdinand Erik Chr. Fabricius (1802—55) og Caroline Andersen (1812—91).

kvindelig Ynde. Jeg havde hørt, at hun var Dronningen i enhver Balsal, og det undrede mig ikke, at hun kaldtes „den blaa Magnet", som Herrerne flokkedes om. Men hvad der aldrig var faldet eller kunde falde mig ind, var, at jeg forlegne rødhaarede Klods nogensinde turde løfte mine Øjne til hende, ja end ikke tale til hende. Nu sad vi imidlertid ved samme Bord og spiste af samme Plumbudding. Hun smagte mig bedre end denne, thi det var frydefuldt at se paa hende, og jeg dristede mig virkelig til at vexle et Par Ord med hende i den Ærefrygt, som man føler overfor et Væsen, der staar milehøjt over en selv. Jeg vilde til en Bibellæsning, som *Blædel* begyndte netop den Aften, men jeg tog mod Tilbudet om at komme tilbage, skøndt jeg forinden havde næret den fasteste Beslutning om at gaa hjem til mine Bøger. Jeg spillede Whist med hende og gik hjem med den dybeste Beundring for hende, men uden mindste Tanke om at være forelsket. Dagen derefter, 19. Januar og min Fødselsdag, vaagnede jeg, spiste, drak, læste, ganske som jeg plejede. Om Aftenen skulde mine Forældre ud; men mine Tanter i Bredgade havde indbudt mig. Intet anende gik jeg derhen; hvorledes skal jeg beskrive min Overraskelse: da jeg træder ind ad Døren, sidder *Marie Fabricius* i en blaa Kjole i Sofahjørnet, og tænk en Gang, hun ser smilende paa mig, som om min Fødselsdag ogsaa kom hende ved, hvad der dog var den utroligste Ting i Verden. Jeg foer bogstavelig et Skridt tilbage, og mit Ansigt maa have udtrykt den dybeste Forbavselse med en lille Tilføjelse af den dybeste Glæde. Ære være mine Tanter, der havde faaet den herlige Tanke at indbyde min gode Ven *Bjerre* og hans Kæreste *Christiane Fabricius*,[1]) for at gøre Stads af min Fødselsdag; derved skete det, at hun i den blaa Kjole ogsaa kom med. Hvorledes Aftenen gik, kan umuligt beskrives; jeg

[1]) Herredsfoged i Vinding Herred, Overauditør Nikolaj Frederik Bjerre (1831—1910), gift 1860 med Christiane Fabricius, død 1890, 57 Aar gammel.

spiste som i en Drøm, spillede Whist som i Drømme, dog med udpræget Tilbøjelighed til at vælge Hjærter til Kulør, og bestandig mere henrykt over at være i hendes Nærhed. Hendes Broder *Lars Peter* kom for at følge hende til Kommandør *Thomsens* i Amaliegade, hvor hun herefter skulde bo, et aldeles unødvendigt Følgeskab, thi jeg var rede til at trodse alle Farer for at føre hende sikkert derhen. Havde Vejen blot været tusinde Gange længere, før vi naaede Porten og hun rakte mig sin Haand til Afsked! Aldrig har jeg med større Iver budt Cigarer til nogen end til den unge *Lars Peter*, som neppe endnu var vant til at ryge. Hjem kom jeg med en underlig Følelse af, at jeg havde oplevet noget vidunderligt, som jeg ikke kunde gøre mig selv Rede for, men dejligt var det. Den næste Dag vilde det ikke gaa med Læsningen, det var som nogen bestandig trak mig i Frakkeskøderne og vilde have mig ud for at møde en vis Person. Henad Aften kunde jeg ikke mere holde det ud i Hjemmet; sæt at hun var i det kongelige Teater! Jeg gik derover uden Anelse om, hvad der skulde opføres, og fik Plads i andet Parket, skøndt jeg ellers altid søgte Parterret. Der var noget tomt den Aften, og mit spejdende Øje søgte forgæves. Ved Siden af mig sad en Landkadet, som var forsynet med Theaterplakat; hvor overraskedes jeg ved at se, at det Scribeske Lystspil, som skulde opføres, hed „Medicin mod en Elskovsrus!“ Var det en Advarsel til mig? Det virkede i Begyndelsen ganske bedøvende paa mig, men Stykkets Indhold havde ingen Adresse til mig, det følte jeg klart. Efter endt Forestilling gik jeg hen paa en Restauration, spiste med god Appetit kogt Lax og var saa med til en Ildebrand i Store Kongensgade, hvor jeg nær var kommen galt af Sted ved at køre en Vogn ud fra den brændende Gaard. Men da jeg endelig kom hjem og længe stod ved Vinduet, skuende op til Stjernerne, da var Student *Munck* fuldsikker paa, at nu var den store dybe Kærlighed, som holder hele Livet ud, kommen i mit Hjærte.

Hvorledes skal jeg beskrive den Tid, som fulgte efter? Jeg begik enhver Daarskab, som en vaagnende Kærlighed kan hitte paa; med Forsæt glemte jeg min Paraply i Larsbjørnstræde, hvor hun nu atter boede, for at hente den og se et Glimt af hende; lumskelig klippede jeg en lille bitte Stump af hendes Hatteslør ude i Entreen, hvor ingen saa det, og agtede den for et Klenodie; jeg vilde være flittig for hendes Skyld og kunde dog ikke være det. *Jetsmarks* holdt Bal, hun var der, og jeg var der, ogsaa en hel Mængde andre, som for min Skyld godt kunde have været borte, thi jeg saa kun en eneste. Borddansen blev min; aldrig fandtes en dejligere Krog end den bag Døren, hvor vi sad. Vi talte om Agnes i Dickens' „David Copperfield"; jeg sagde til hende af hele mit Hjærtes Fylde, at som Agnes pegede opad for ham, saa gjorde hun for mig; spøgende gav hun mig en lille Figur af Kransekagen og sagde: „Den peger ogsaa opad", men jeg tog den og gemte den som en Skat. Saa kom i Slutningen af Februar Bud fra hendes Hjem om Faderens Sygdom, og hun maatte rejse. Jeg vidste, hvor god en Datter hun var, og det syntes mig som Helligbrøde at tale til hende om min Kærlighed den sidste Aften, vi var sammen. Hun maatte have mærket, hvorledes det stod til med mig, og jeg kunde vente med at udsige det.

Nu skulde der arbejdes, thi Livet havde faaet et nyt og stort Maal for mig. Aarle og silde var hun i min Tanke. Jeg kender En, som den 30. April, hendes Fødselsdag, var oppe med Solen for at gaa en lang Tur, købe Blomster, Thorvaldsens „Juleglæde" og Plougs Digte, som Gaver til en anden, der var langt borte, men dog forunderlig nær. Ved Sommertid fik jeg at vide, at hun skulde til Odense for at besøge en Tante, og at hun paa Tilbagevejen vilde gæste min Onkel *Tolstrup,* som da var Præst i Nyborg.[1]) Saa maatte jeg af-

[1]) Se Side 8. Tolstrup var Kapellan i Nyborg fra 1850 til han 1866 blev Andenpræst i Roskilde.

sted. Da hun kom til Nyborg, stod jeg ved Havnen og hilste hende; saa ventede jeg hos *Tolstrups*, til hun kom tilbage fra Odense. De Dage, vi levede sammen dér, bragte intet Udslag, skøndt jeg nok havde en bange Anelse om, at hun var mere tilbageholden mod mig end i Kjøbenhavn. Tilsammen sejlede vi fra Nyborg til Skelskør, hun for at stige af dér, jeg for at gaa videre sønden om Sjælland til Kjøbenhavn. Og saa brød min Kærlighed frem i Ord. Den blev mildt afvist; men det gjorde ondt, fordi den var saa dyb og ægte, skøndt det var mig saare fatteligt, at en ædel Kvinde ej kunde nøjes med det, jeg havde at byde. Jeg véd neppe, hvorledes det gik til, at jeg udbrød: „Endnu kan jeg ikke taale at miste mit Haab, giv mig Lov til at spørge endnu en Gang om et Aar.“ Saa skiltes vi. Det var en stræng Rejse, og det var strængt at sidde ene hjemme, badet i Taarer og kæmpende i Bøn; det er slige Dage, der giver den stærke Vækst i Troen. Jeg var forud naaet til at kende det evige Livs Haab som den kostelige Perle, der ikke kunde købes for dyrt; nu da jeg skulde miste mit Livshaab paa Jorden, befæstedes jeg mægtigt deri. Og jeg fik Hjælpen fra oven, som jeg bad saa brændende om. Da jeg slog op i mit Testamente, faldt mine Øjne paa det Sted i Johannes' Evangelium, hvor det hedder: Hvad jeg gør, forstaar du ikke nu, men du skal forstaa det herefter! Jeg havde læst det mange Gange, men aldrig lagt Mærke til det før nu; *dér* var virkelig Svaret, som jeg trængte til, og et Væld af Trøst strømmede ud fra dette Ord over min Sorg.

Nu vilde jeg være theologisk Student og ikke andet. Ogsaa nu var der desværre Tider, hvor jeg sløjede af, men Studiet blev dog alvorligere og grundigere. Det var ingen Examenslæsning, men jeg gav mig Tid til at fordybe mig i mange Ting, som ellers fares over med en Harefod. Der var den Fare derved, at jeg ved at anlægge Studiet saa vidtløftigt aldrig blev færdig, og det bevirkede da ogsaa, at jeg Gang efter Gang udsatte

at underkaste mig Examen. Men jeg fortryder det ikke, thi ganske vist saa jeg stadig mere tydeligt, hvor uendeligt stort Theologiens Omraade er, men jeg erhvervede mig dog solide Kundskaber navnlig i Kirkehistorie, som var mit Yndlingsfag, og i Exegese, mindre i Dogmatik og Ethik. Mine Jævnaldrende blev Kandidater den ene efter den anden, kun jeg betænkte mig stadig paa det store Spring.

Ved denne Tid fremkom en Bevægelse blandt Studenterne, som jeg var ivrig Deltager i, og som gav mig adskilligt Udbytte, skøndt der ikke kom synderligt positivt Resultat deraf. Jeg husker ikke, hvorledes det gik til, at vi bleve en Flok, som mødtes i Ønsket om, at Studenterforeningen kunde give mere Næring for vort aandelige og videnskabelige Liv end hidtil. *Christensen-Schmidt*, siden Collaborator ved Flensborg Latinskole,[1]) *Rosing*, siden Overlærer i Sorø, *Køster*, død som Kapellan hos Grundtvig, *Sørensen*, død som Stiftsprovst i Aarhus, og mange flere samledes hos mig og andre Steder og opflammede Begejstringen for Sagen hos hverandre. Under Mærket „unus de multis" skrev *Christensen-Schmidt* en Piece, der efterfulgtes af en anden, hvori *Rosing* skarpt angreb Universitetet. Det begyndte at vække Opmærksomhed. En Aften holdtes der Møde om Sagen i Foreningen, hvor *Esmann*, død som Provst 1901, indledede og forsøgte at gøre det hele til ingen Ting. Saa holdt jeg under megen indvendig Angst min Jomfrutale, der gik ud paa, at Foreningen burde være mere end et Tivoli, hvor der sagdes Vittigheder; at jeg kun en eneste Gang i min Studentertid havde faaet videnskabeligt Udbytte dér ved et Foredrag, men dette burde og kunde være anderledes; at Forholdene ved Universitetet, som dog maatte ligge os paa Hjærte, aldrig blev omtalt; at der vel holdtes skandinaviske Studentermøder, men i Mellemtiden laa Forbindelsen mel-

[1]) Professor Christian Peter Christensen Schmidt (1832—95), blev 1858 Kollaborator ved Flensborg Latinskole, afsat 1864.

lem Universiteterne aldeles brak, saa at vi, naar vi atter mødtes, var ligesaa fremmede for hverandre som før. Mærkeligt nok fængede mine Ord, og den Aften var der den livligste Bevægelse, som forøgedes i de følgende Dage. Senioratet erklærede at ville gaa af, og paa et nyt Møde maatte jeg, hvis Læsning ikke havde godt af slig Afbrydelse, erklære, at vi ønskede slet ikke nogen Revolution, men kun en Reformation. Historien løb ud i Sandet, men den gav mig trofaste Venner for hele Livet i *Rosing*[1]) og *Køster.*[2])

Den følgende Vinter mødte jeg atter *Marie Fabricius,* som gæstede Larsbjørnstræde, og hele mit Sind kom i Oprør derved. Selv havde jeg bedt om en ny Afgørelse, og hvor underligt dette end var, jeg *maatte* have den, for at jeg ikke længere skulde daare mig selv med et falsk Haab. Jeg skrev til hende, og lidet anede den elskelige, stokdøve Cancelliraad *Fabricius,* Regensens Viceprovst,[3]) som den Aften tog hende i sin ene Arm og mig i den anden, som vilde han føre os sammen, at hun atter skriftligt gav mig et mildt Afslag. Det var igen en stræng Strid at komme igennem, men Loddet var kastet, og paa mit ensomme Værelse tog jeg mig for at brænde hvert synligt Minde, jeg ejede om hende. Da jeg brød den lille Figur, hun havde givet mig paa Ballet hos *Jetsmarks,* itu, fandt jeg en lille Seddel indeni den, som lød saaledes: „Qoique vous fassiez la sevère, vous n'avez pas toujours l'humeur fière!" Kan det undre, at jeg ikke nænnede at tilintetgøre denne Seddel, men endnu gemmer den?

Endelig i December 1857 gik jeg op til Examen med et saa bange Hjærte, at jeg i mange Aar derefter plagedes af Drømme om, at jeg slet ikke var bleven theologisk Kandidat, men først nu skulde op til Examen.

[1]) Digteren, Overlærer ved Sorø lærde Skole Hans Peter Michael Rosing (1830–1904).

[2]) Præsten Hans Kristian Ørsted Køster (1836—71) blev 1862 Kapellan hos Grundtvig.

[3]) Regens-Viceprovsten, Bibliothekar, Justitsraad Frederik Fabricius (1789—1873), den elskværdige „gamle Brice", som Studenterne kaldte ham.

Det første Spørgsmaal var i Ethik, og jeg skrev en dansk Stil derom; det andet var Religionsfilosofi, som aldrig havde smagt mig. Men saa kom en let Opgave i Ny Testamentes Exegese og et kirkehistorisk Spørgsmaal, hvori jeg var saa godt hjemme, at jeg skrev en Mængde Sider og kun skizzerede Slutningen. Vi havde saa en Mellemdag, og i min Uskyldighed tog jeg min hebraiske Bibel hjem med. Da jeg atter mødte til Examen, blev jeg modtaget med vrede Miner af Opsynsmanden, der leverede mig en anden Bibel; min egen skulde bringes til Dekanus, og hvis der fandtes Snyderier i den, blev jeg afvist fra Examen. Heldigvis havde jeg en god Samvittighed, skrev derfor rolig den lette Opgave og begav mig op til Professor *Hagen*, der hurtigt blev overbevist om, at jeg havde handlet i god Tro. Den sidste Aften fik vi en dogmatisk Opgave, der laa saa ypperligt for mig, at jeg forbavsede alle ved at aflevere den færdige Besvarelse, længe før Tiden var udløben, og maatte tilbringe en halv Time i Universitetets Forhal, før jeg fik fat paa Portneren og blev lukket ud. Alle mine Besvarelser, mærkværdigt nok ogsaa den ethiske, vurderedes til fuldt Laud, Kirkehistorien til Egregie, og saa var jeg jo ovenpaa. Men Aftenen før 20. Januar, min mundtlige Examensdag, var jeg ikke desto mindre saa fortvivlet, at jeg helst var rendt fra det hele; med en stor Kop fuld af malet Kaffe sad jeg paa mit Værelse for at læse hele Natten. Heldigvis var Søvnen stærkere end den malede Kaffe; men næste Dag gjorde jeg mine Sager meget daarligt i Dogmatik og Ethik og udmærkede mig kun i Kirkehistorie, men blev alligevel Kandidat med fem Lauder. Jeg kunde neppe selv tro, at jeg var færdig, og har som sagt stundom endnu ondt ved at tro det.

Det havde længe været Tanken, at jeg efter endt Examen skulde rejse udenlands, og jeg havde jo Pengemidlerne dertil. Men jeg havde langtfra den Forberedelse dertil, som vilde have gjort Rejsens Udbytte langt

større, især manglede jeg Sprogkundskaber. Det bødede noget derpaa, at jeg i min gamle Klassekammerat og Ven, *Haagen Larpent*,[1]) havde den ypperligste Rejsefælle. Vi var meget forskellige, han Jurist, jeg Theolog, han dristig til Forvovenhed, jeg forsigtig, han vant til Rejselivet, jeg ganske ukendt dermed. Hele Tiden krøb jeg ligesom sammen under hans Vinger, fordi jeg uden ham var ubehjælpsom, men en god Fører var han, og jeg skylder hans Erfaring, at jeg fik set mig godt om. Han lærte mig den rette Udrustning til Rejsen: et Tornyster med mange Rum og Remme til at fastspænde en Overkappe, en solid Kuffert og et Rejsetæppe. I Slutningen af Februar rejste vi, og Planen var at blive halvandet Aar borte; da jeg kom hjem langt tidligere, erklærede min Tante *Laura*,[2]) at jeg skyldte hende alle de Taarer, hun havde grædt for meget ved Afskeden.

Vinteren var saa stræng, at vi maatte køre gennem Fyen og overnatte i Flensborg; lidet anede jeg da, at et Stykke af mit Liv skulde tilbringes i denne By. Saa gik det over Hamborg, Berlin, Dresden, Prag til Wien med korte Ophold paa hvert Sted. Nogen udførlig Rejsebeskrivelse hverken kan eller vil jeg give, men blot nævne enkelte Ting, som gjorde særligt Indtryk paa mig.

Vi var hele otte Dage i Venedig, ikke en Smule for længe i denne dejlige By. — Over Parma gik Rejsen til Spezzia, og saa begyndte den herlige Fodtur langs Genuabugten. — I Genua skete det mærkelige, der trods alt havde fulgt mig som et lønligt Haab. Forrige Efteraar havde jeg fra paalidelig Kilde faaet den Efterretning, at *Marie Fabricius*' Sind, der hidtil havde vaklet i en mig meget forstaaelig Tvivl, begyndte at vende sig mod mig; nu bekræftedes det stærkt i et Brev, som ventede mig her. Min Beslutning var tagen i et Øjeblik: Jeg maatte sige hende, at hos mig var intet for-

[1]) Se S. 22.
[2]) Hans Moders Søster Laura Tolstrup (1812—1871).

andret, jeg elskede hende af hele mit Hjærte; vilde hun sende mig et Brev til Genf, saa ønskede ingen inderligere end jeg, at den afbrudte Traad atter kunde knyttes. Det er ikke saa svært at vente, naar et næsten udslukt Livshaab atter luer op. —

Over Nizza kom vi til Marseille. Her skiltes *Larpent* og jeg; han gik til Algier og jeg til Genf, hvor jeg agtede at blive over en Maaned og studere lidt Theologi. Over Arles kom jeg til Lyon og næste Dag vilde jeg naa Genf, hvor der muligvis laa Brev til mig. Jeg havde faaet et Saar paa Hælen, som smertede meget og tvang mig til at halte stærkt, men hvad betød det? Jeg skulde frem, og kom frem mod den store Afgørelse.

Hinkende naaede jeg det dengang meget uanselige Posthus i Genf og spurgte med bankende Hjærte om Brev. Jeg modtog et med en velbekendt Haandskrift, læste det strax og var det lykkeligste Menneske i Genf, for ikke at sige hele Verden! Jeg boede i Hôtel de la Balance, og dette samt Smerterne i Hælen hjalp mig til Ligevægt i Sindet under flere Dages nødtvungne Uvirksomhed. Tanken om strax at rejse hjem opgav jeg snart, men Beslutningen om at afkorte Rejsen, som efter Planen skulde have varet halvandet Aar, stod ligesaa hurtigt fast; jeg vidste, at jeg næppe kom ud mere, og den paatænkte Tur i Alperne vilde jeg gerne have med; maaske det ogsaa foresvævede mig, at en Tids Brevvexling vilde være en gavnlig Indledning til vort første Møde.

Saa flyttede jeg i Pension hos den skikkelige katholske Madame *Picaud*. Det blev ikke til synderligt med Studiet; Universitetet i Genf holdt ogsaa Ferie paa den Tid. Større Udbytte havde jeg af at deltage i den reformerte Gudstjeneste. — —

Saa kom den Dag, da Larpent vendte tilbage og Bjærgturen skulde begynde. Vi startede fra en lille By ved Genfersøen, hvor den gamle Pastor *Raffard*, tidligere reformert Præst i Kjøbenhavn, nu boede, og hvor vi

tilbragte en fornøjelig Dag. I *Raffards* Hus var en nydelig ung Kone med sin Søn, der efter *Larpents* Sigende betragtede mig avec horreur![1]) Jeg har aldrig glemt den Fryd det voldte mig, da Moderen strax svarede: „Non, il a de trop bons yeux pour regarder monsieur avec horreur!“ Da vi vandrede derfra, raabte *Raffard* efter os: „Dieu vous protège!“ I altid længere Dagsmarscher gik vi gennem Juras Kalkbjærge til Bern; en Marsch paa otte Mil fra Bern til Luzern blev tilbagelagt paa en Dag gennem den smukke Emmenthal. —[2])

Under hele Rejsen gennem Norditalien og Tyrol led jeg stadig af Mavedaarlighed, men jeg blev haardnakket ved at marchere: nu skulde det jo gaa hjemad, og dér ventede jo den største Glæde. I München skiltes *Larpent* og jeg. Det kostede mig intet at opgive Rom og Neapel — nu blot hjem til hende i den stærkeste Fart. Den første Rejsedag naaede jeg kun Hof i Nord-Bayern, saa var jeg i den Grad medtaget, at jeg ikke turde gaa videre, men maatte søge Læge.

Næste Morgen følte jeg mig bedre og fortsatte til Leipzig, men her sagde det for Alvor Stop, og her fik jeg fat i den fortræffelige Læge, som meddelte mig, at jeg havde en regulær Ileo-Tyfus. Den varede i 28 Dage, som jeg til min Forundring fik Lov til at tilbringe paa Hotellet, hvor jeg aldrig saa andre Mennesker end Opvarteren, som bragte mig min Melk og Melsuppe, en Stuepige, som redte min Seng, og Lægen. Feberfantasierne var aldrig værre, end at jeg selv vidste, at det var noget Vrøvl; om Morgenen kunde jeg selv staa op, medens Sengen blev redt, skøndt det var et fortvivlet Stykke Arbejde at faa Buxer paa; jeg kunde skrive regelmæssigt hjem, saa Sygdommen forløb meget mildt. Jeg lærte megen Taamodighed i denne Tid, som jeg blev hjulpen godt over, ja det var i Grunden en lykkelig Tid, fordi jeg vidste mig i Gud Faders Haand og

[1]) Rimeligvis paa Grund af Muncks røde Haar.
[2]) De to Venners Fodtur i Schweiz og Tyrol er udeladt.

var beredt baade paa Liv og Død. Men en lykkelig Dag var det, da jeg med rystende Knæ fik Lov til at gaa nedenunder og blev trakteret med en halv Due, der smagte guddommeligt. Næste Dag fik jeg til min Overraskelse et Stykke Gaasesteg og et Glas Vin, under hvis Nydelse jeg udbragte Skaaler, der i Sandhed var velmente. Taabeligt af mig var det, at jeg gik i Theatret en Aften, men jeg slap bedre derfra, end jeg havde fortjent, og trods Søvnløshed og andre Sygdomsfølger følte jeg Reconvalescentens Glæde. Over Hamborg naaede jeg Korsør, hvor Gensynet af Kæmpehøjene frydede mig, og hvor Vogn fra Basnæs ventede mig. Nu skulde jeg møde hende, som var mig tusindfold mere end al Udlandets Herlighed.

Vi fandt hinanden i Ordets dybeste Forstand, og den Lykke begyndte, som Gud i sin Naade har opholdt i de mange Aar. I Kjøbenhavn fandt jeg hurtig rigelig Beskæftigelse som Lærer ved „Døtreskolen" og andre Steder, som jeg nu ikke husker. Jeg var glad ved Arbejdet og i Ferierne et lyksaligt Menneske paa Basnæs.

Jeg skulde alt tidligere have nævnt en stor Vinding for mit kristelige Liv og min Uddannelse til Præst, som jeg skyldte Præsterne *Blædel* og *Fenger*. Allerede medens jeg var Student deltog jeg i Møder, som *Blædel* holdt i sit Hjem for vordende Præster; senere traadte *P. A. Fenger* ved Frelserskirken paa Christianshavn til, og vi samledes skiftevis hos dem for at drøfte Spørgsmaal, der havde Betydning for Præstegerningen. Af og til deltog Mænd som den senere Biskop *Kierkegaard* og *Ferdinand Fenger* i Møderne. Jeg er vis paa, at vi alle havde stort Udbytte deraf; de to Ledere udfyldte hinanden fortræffeligt, *Blædel*, som havde nogen Tendens til Irvingianisme, var lutter glødende Iver, *Fenger* lutter Sindighed; det var betegnende, naar den sidste oftere sagde: „*Blædel!* Tager man for meget i Munden, faar man det daarligt tygget!" Her lærte jeg langt mere end paa Pastoralseminariet; *Paulli* var elskværdig nok, men den

Kunst at prædike lærte han os ikke. Det hele indskrænkede sig til, at den ene Prædiken, som jeg holdt i Vartou Kirke med Angst og Bæven, blev kritiseret af *Johannes Møller*, nu i Odense, og saa sagde *Paulli* et Par Ord om den, der ikke betød ret meget. Mere Glæde havde jeg af gamle *Münter* ved Holmens Kirke, der selv var en ypperlig Katekisator og meget venlig mod mig, der oftere maatte tage hans Arm og følge ham hjem. En Dag fortalte han mig følgende Historie, som fortjener at opbevares. Han havde givet en Kandidat det Emne at katekisere over: Skal en Kristen ønske at blive gammel? Da Kandidaten erklærede sig ude af Stand til at behandle Emnet, tog *Münter* selv fat. Det var 12 Drenge fra Nyboder, som den Dag var Øvelsesapparat. „Hvad tror du, at en gammel Mand vilde svare, naar jeg spurgte ham, om han var glad ved at være naaet saa højt op i Aarene?" Drengen saa paa *Münter*, men svarede intet. „Du skal ikke være bange men blot svare frimodigt." Ny Tavshed og ny Opmuntring til Frimodighed. Saa sagde Drengen: „Hvad kommer det dig ved, din Flab!" „Jeg kunde ikke gøre nogen Indvending mod dette Svar," tilføjede *Münter*.

Min Plan for Fremtiden gik naturligvis ud paa snarest at bygge et Hjem for Hende og mig. Der var ingen Udsigt til at komme i præstelig Virksomhed, thi det vrimlede med ældre theologiske Kandidater; jeg følte mig heller ikke moden nok dertil. Foreløbig var Tanken at opnaa saa mange Skoletimer, at der kunde leves med Rygstød i min Kapital, som den korte Udenlandsrejse ingenlunde havde opslugt. Jeg opnaaede efter Sommerferien en hel Del Timer hos *Hammerich*, og da jeg nød denne paa Basnæs, drømte jeg mindst af alt om, at min Fremtid laa ganske andre Steder end i Kjøbenhavn.

I SØNDERJYLLAND 1859—1864

Jeg har ofte erfaret i mit Liv, at det, som min Hu stod til, blev mig nægtet, og at jeg førtes derhen, hvor jeg tænkte, at min rette Hylde ikke var. Saaledes gik det nu! Hvad jeg havde læst og hørt om Tilstandene i Angel, navnlig Præsternes Stilling dér, havde gjort mig betænkelig, og det var en gammel Tanke hos mig, at naar Tiden til at søge Præstekald kom, skulde det være i Vestjylland, til hvis Befolkning jeg havde Tillid. Da jeg derfor ved Sommerferiens Begyndelse modtog en indtrængende Opfordring fra Adjunkt *Krog* ved Latinskolen i Flensborg[1]) om at søge den Stilling, som han nu fratraadte ved sin Udnævnelse til Diakon i Grumtofte, svarede jeg uden Betænkning, at jeg ikke vilde søge Embedet, som hverken passede for min Tilbøjelighed eller for min Mangel paa Færdighed i det tyske Sprog. Paa Basnæs fik jeg et nyt Brev fra *Krog*, der var endnu mere indtrængende og oplyste mig om, at den omtalte Adjunktplads havde lutter danske Timer, væsentlig i Religion, og endte med en Appel til min Samvittighed om endelig ikke at afslaa Opfordringen. Dette slog mig; i en Haandevending spændte *Rasmus* for, og mellem Skelskør og Slagelse indhentede vi Postvognen, saa jeg naaede Kjøbenhavn om Formiddagen. Jeg traf Departementschefen *Regenburg* paa Cancelliets Trappe og var dristig nok til at tiltale ham dér; han

[1]) Adjunkt i Flensborg Jens Krog (1830—77) blev 1859 Diakon i Grumtofte. Han døde som Præst i Kerteminde.

syntes at tilskynde mig til at søge Pladsen. Jeg fandt Rektor *Simesen* i Skjorteærmer spillende paa Violoncel i Knapstedgaard;[1]) han var meget venlig, og bagefter fik jeg at vide, at min Lighed med en af hans afdøde Venner havde indtaget ham for mig. Samme Aften rejste jeg med Jernbane tilbage til Slagelse, undrende paa, hvad der skulde komme ud af dette, og om Natten gik jeg til Basnæs, som jeg naaede ved Daggry. Ansøgning blev indsendt, og saa var Sagen lagt i Guds Haand; jeg har altid havt let ved at vente ubekymret, naar Sagen var kommen saa vidt.

Det var en rig Sommerferie. Forpagterboligen paa Basnæs husede hende, der mere og mere blev mit Livs store Lykke; hendes Moder og Søskende knyttedes jeg inderligt til. Paa Herregaarden boede Fru *Scavenius*, hos hvem *H. C. Andersen* var en stadig Gæst, og trods hans Særheder skylder jeg ham mange interessante Timer, thi han var lige ypperlig som Oplæser og Fortæller. Her var ogsaa Huslæreren, den stilfærdige og elskelige *Ferslev*, død som Sognepræst i Hylke ved Skanderborg,[2]) hvis musikalske Evne var betydelig og skaffede os rig Nydelse. Daværende Godsforvalter *Wiehe*, som boede paa en Mølle i Nærheden, var selv en intelligent og jovial Mand, og hos ham ferierede Brødrene, de store Skuespillere *Michael* og *Vilhelm Wiehe*, hans ugifte, fornøjelige Søster, og hans Slægtning, min gode Ven *Rosing*. Her var meget aandeligt Udbytte at hente, og vi nød det i rigt Maal. *Michael Wiehe* var som sædvanlig saa tavs, at min Kæreste en Dag udbrød: „Wiehe, sig dog lidt!" hvorpaa han med den mest komiske Mine svarede: „Frøken *Marie*, hvad skal jeg sige?" Men naar han læste et eller andet Digt for os, formaaede han at fængsle os, ligesaa meget som da jeg en Gang hørte ham deklamere „Den døende Fægter" paa Hof-

[1]) Professor Rasmus Johannes Simesen (1810—90), Rektor ved Flensborg Latinskole fra 1851 til 1864.

[2]) Rasmus Ferslev (1829—72) Præst i Lyksborg 1863—64 og 1865 i Hylke, Aarhus Amt.

theatret, og der blev stille i Salen, saa man havde kunnet høre en Knappenaal falde til Jorden. Senere hørte jeg Broderen *Vilhelm* fremsige „Asgaardsrejen“ og glemmer aldrig det mægtige Indtryk, som en stor Kunstner formaar at frembringe i en Stue uden ydre Apparat.

Denne Sommerferies Herlighed naaede højest paa en Dag, der blev beskrevet baade i Digte og i Musik.[1]) *Rosings* Vers, som blev skrevet den samme Dag, lyder saaledes:

Jeg har baaret Lærkens Vinge,
Jeg har sunget højt dens Sang,
Jeg har følt, jeg skal mig svinge
Ind i Paradis en Gang.
Jeg har følt, jeg har kun hjemme
Der, hvor Lys og Glæde boer.
Eccho af min Ungdoms Stemme
Evig følger mig paa Jord.

Trygt jeg tager, hvad Jorden rækker
Mig af Bitterhed og Savn,
Fjernt jeg ser, min Ungdom rækker
Vinkende mod mig sin Favn;
I den lyse Aftenrøde,
I de klare Stjerners Spor
Flyver Sjælen den i Møde
Fra den dunkle tavse Jord.

Tak I Bøge, alle Fugle,
Alle vilde Blomster smaa!
Mine bedste Minder skjule
Sig i Eders Bægre blaa.
Tak du bedste Blomst i Skoven,
Du, som vækker Sangen blød!
Du var Lysets Glimt fra oven,
Der sin Glans om al Ting gød.

Lad kun Graad mit Øje blinde,
Har min Sjæl sin Vinge blot,
Skal jeg atter Vejen finde
Til min Ungdoms lyse Slot.

[1]) Flere af disse Digte er udeladte.

Naar jeg fri med hævet Pande
Syngende i Mørket gaar,
Véd jeg, at i Dødens Lande
Springer atter ud min Vaar.

Hil jer, I som med mig tømte
Glædens Bæger til dets Bund,
Som med mig det samme drømte,
Gik med samme Sang paa Mund!
Ak, den Stakkel, som blev ikke
Født til Frihed og til Sang,
Som sin Ungdoms Skaal maa drikke
Af et Bæger uden Klang!

Dette Digt, som *Ferslev* satte Musik til, fortjener at opbevares. Mange Aar efter kunde jeg skrive til *Rosing*, at den fynske Elev fra Askov, som drog til Rødkarenerne i Bagindien, begyndte sin Missionsgerning med at synge: „Jeg har baaret Lærkens Vinge", for den Konge og det Folk, af hvis Sprog han ikke forstod et Ord, og det frydede Digteren, som netop paa den Tid trængte højlig til Opmuntring.

Haven, hvori vi mødtes tidlig en dejlig Sommerdag, tilhørte *Marie* som hendes særlige Gebet. Den laa for Enden af Forpagterhaven og bestod væsentlig af en Grøft, paa hvis ene Skraaning fandtes en stor Tjørnebusk, hvorunder en Bænk var anbragt, men Stedets Ejerinde var dets allerdejligste Pynt, og det var de tre Mænd saare enige om. Med lidt Frokost i Lommen gik vi ud i Basnæs Skove og tilbragte dér nogle Timer, som aldrig kunne glemmes. Hvad vi talte om, véd jeg ikke, men det véd jeg, at der var den fredlyste Harmoni mellem os, som kun findes i Livets bedste Timer, hvor al Sorg og Savn er overvundet, og man aander Evighedens rene Luft. Der var ingen Misundelse og ingen Mistanke i Hjærterne, men vi vare fire ligestemte Sjæle, der jublede over Livet og Lyset og alt, hvad Gud har givet. Som Relikvie gemmer vi en lille Flaske, hvori er

stukket et Papir med Paaskrift: „To Skibbrudne paa de Saliges Ø frabede sig al mulig Redning af Uvedkommende". *Michael Rosing, Ferslev.* — Flasken skulde være kastet i Vandet, men det var for flakt; og saa gemte vi den. Dagen var vistnok 12. August 1859.

Efter denne rige Sommerferie tog jeg fat baade i Kjøbenhavns Døtreskole, hvor jeg var husvant, og i Christianshavns Borgerdydskole, hvor jeg underviste i Religion i en højere og en lavere Klasse med Udsigt til at faa flere Timer.

Saa kom under 9. September 1859 min Udnævnelse til Adjunkt ved Flensborg Latin- og Realskole med en Gage af 600 Kr., Huslejegodtgørelse 240 Kr., Andel i Skolepenge c. 600 Kr. Det betød, at jeg, som hidtil havde tilbragt hele mit Liv i Kjøbenhavn hos min Slægt, skulde omplantes til en ganske fremmed Jordbund, men det betød ogsaa, at Muligheden for at bygge eget Hjem fik fast Grund. Jeg var færdig til Opbrud i en Haandevending. —

Den 20. September, om jeg husker ret, kom jeg til Flensborg, hvor det eneste Menneske, jeg havde Adresse til, var den danske Sognepræst *Graae,*[1]) som var nøje kendt med Familien *Fabricius* fra Langeland, men som jeg aldrig havde set. Jeg fandt hurtigt to umøblerede Værelser paa Flensborgs ene lange Hovedgade hos en fhv. Adjunkt *Mønster,* fik mine medbragte Møbler anbragte i dem og skulde nu til at leve det ganske ukendte Liv som Ungkarl.

Skolen, i hvilken jeg virkede de tre følgende Aar, havde til Rektor Polyteknikeren *Simesen;* Konrektor var *Schumacher,* som havde været Huslærer for et Par Prinsesser i et tysk Miniatur-Fyrstendømme, og som efter den første slesvigske Krig havde faaet Ansættelse som tro Tysker; Subrektor var Dr. *Dittmann,* en stilfærdig og noget affældig Mand, som ingenting sagde;

[1]) Gomme Frederik August Graae (1810—86) var Præst i Flensborg fra 1851 til 1864. 1867 Præst i Idestrup paa Falster, Afsked 1884. Gift 2. Gang med Eline Carstensen (1826—1895).

saa var der tre danske Collaboratorer, *Thomsen, Møller,* som havde været min Lærer i Hammerichs Skole, begge Filologer og stive i Grammatik, *Brasch,* som underviste i Historie, hvortil siden kom min gode Ven, Filologen *Christensen-Schmidt;* endelig en Skare Adjunkter, *Engelhard* (Fransk), *Silfverberg* (Mathematik), *Benzon* (Engelsk), *Gjersing* (Dansk), *Wulsten* (Mathematik), *Blicher* (Naturhistorie), *Krarup* (Dansk), *Schnack,* den eneste Tysker blandt Adjunkterne og en fortrinlig Lærer, samt endelig jeg. Blandt Kollaboratorerne har jeg glemt *Monrad,* som ikke burde glemmes, da han baade den Gang og efter Krigen spillede en betydelig Rolle. Vi var altsaa en stor Lærerbesætning ved Skolen og manglede ikke Elever, da Privatskoler var forbudte og hele den mandlige Ungdom i Flensborg, som ikke gik i Borgerskolerne, var henvist alene til Latin- og Realskolen, vel c. 400 i Tallet. Krigens Følger mærkedes meget tydeligt; i Mellemklasserne sad Drenge paa 13—14 Aar, hvis Undervisning havde været forsømt under Uroen, Side om Side med Drenge paa 9—10 Aar, til liden Gavn for begge Parter og for Undervisningen. Skolen havde to Undervisningssprog; Fordelingen var ikke ganske retfærdig, thi Latin, Historie og Fransk med de mange Timer læstes paa Dansk, Græsk og Geografi med de færre paa Tysk; kun hvad Religionstimerne angik, havde Disciplene frit Valg, om de vilde undervises paa Tysk af *Schumacher* eller paa Dansk af mig; de i Flensborg fødte Børn kunde ikke tale Dansk ved Indtrædelsen i Skolen, og de danske Embedsmands Børn kunde ikke tale Tysk; men det gik langt bedre end jeg havde ventet med den dobbelte Sprogfærdighed, naar et Par Klasser var gennemgaaede; i de øverste talte meget tysksindede Disciple fortrinligt Dansk. Sproget paa Legepladsen var altid Plattysk, ikke Højtysk og ikke Dansk, men dette mærkelige indsmigrende Sprog var alle Flensborgere mundret. Naar en Dreng fra Kongeriget, som aldrig havde

hørt et tysk Ord, havde været fjorten Dage i Skolen, var han allerede godt med. Naturligvis spillede danske og tyske Sympathier en ikke ringe Rolle blandt Drengene, men Sindene vare dog faldne saa meget til Ro, at stærke Rivninger sjældent indtraf.

Overhovedet var jeg saa lykkelig hurtigt at komme i et godt Forhold til Disciplene; i en af de vanskelige Mellemklasser begyndte man med at beobachte mig i dyb Stilhed de første Timer, hvorefter en af de opløbne Fyre, hvis Skæg var i Frembrud, forsøgte, hvad han kunde stille an med mig i Retning af Uforskammethed. Svaret var en Ørefigen, som bogstavelig slog ham i Gulvet. Det var imod Skolens Regler, thi *Simesen*, der ellers ikke syntes mig en stor Pædagog, havde indført den priselige Orden, at Afstraffelse kun maatte ske ved et Spanskrør, som først skulde hentes hos Skolens Pedel, der boede i Kælderen, hvad der svalede Lærerens mulige Hidsighed og forøgede Straffen for Synderen ved den langvarige Forberedelse; men jeg har aldrig fortrudt hint vældige Ørefigen, thi jeg behøvede aldrig at gentage det. Det gik som en Løbeild gennem Klasserne, at den nye Adjunkt var ikke at spøge med, og paa dette Grundlag tror jeg, at der kan opbygges et virkeligt Tillidsforhold mellem Lærere og Disciple.

Ved min Tiltrædelse var den nye Skolebygning næsten fuldført. Der var anvendt mange Penge og megen Kunst paa at gøre Skolen hyggelig og vel udrustet; men desværre opdagede jeg snart, at der var liden Enhed mellem den Lærerstab, som skulde virke i den. Rektor magtede ikke den vanskelige Opgave at samle de enkelte Led til en Helhed; Skolens mange Filologer var ikke fri for at se ned paa ham som Polytekniker, og hans Interesser gik unægtelig ogsaa overvejende i naturvidenskabelig Retning. Der var lidet Samliv mellem de ældre Lærere, som for største Delen var gifte, og os yngre; Lærermøderne var sjældne og kedelige; hver passede sit og lod de andre passe deres. I Begyndelsen var jeg

saaledes henvist til de yngre ugifte Adjunkter, og med *Wulsten*, *Blicher* og senere *Christensen-Schmidt* foretog jeg mangen fornøjelig Tur i Flensborgs dejlige Omegn; vi spillede Kegler i Wassersleben, hvor Kromanden gjorde den slaaende Bemærkning: „De trække i os, baade fra dansk og tysk Side; det var rart, om vi snart fik at vide, hvor vi høre hen.“ Men min Hu stod til noget langt bedre: mit eget Hjem, og jeg vilde have havt mange drøvelige Tider, hvis ikke det Graaeske Hus havde ydet mig den venligste Gæstfrihed. Præsten var dansk til de yderste Fingerspidser, jovial og lattermild, lykkelig over sit Hjem og sine Børn. Der var to voxne Døtre af første Ægteskab, tre Døtre og to Sønner af andet, som han tidligt lærte at synge „Den tapre Landsoldat“ naar han tog dem paa sit Skød, skøndt han ingen Stemme havde. Fru *Graae* var en smuk Kone, der gik op i Omsorgen for sit Hus og sine Børn. Hos denne Familie tilbragte jeg mange Timer, som ellers var blevne trange og ensomme, og jeg kom til at nære virkelig Hengivenhed for den. *Graae* havde sikkert været en dygtig Præst paa Langeland og i Ribe, hvor han tidligere havde virket; men jeg frygter for, at den usalige Strid mellem Dansk og Tysk havde hos ham, som hos mange andre Præster i Sønderjylland, drevet „det ene fornødne“ noget i Baggrunden; hans Forkyndelse i den lille danske Kirke, hvor jeg søgte hen om Søndagen, var ganske vist kristelig, men ofte gik den mig ikke dybt nok. Overhovedet fik jeg, skøndt jeg i Begyndelsen kun sjældent kom i Berørelse med Præster i Angel, snart et sørgeligt Indtryk af, hvor oprivende den daglige Brydning og det stadige Drilleri virkede selv paa fredsommelige Mænd og førte dem ind paa politisk Fanatisme. Som Exempel kan anføres: i Husby Sogn skulde der anskaffes nye Tavler til Salmenumrene; Kirkejuraterne forlangte, at de skulde have tysk Indskrift: „Vor der Predigt“ og „Nach der Predigt;“ Præsten holdt ligesaa bestemt paa, at Indskriften

skulde være dansk; ingen vilde vige, og et saa latterligt lille Spørgsmaal bragte Sognet i Fyr og Flamme; tilsidst maatte Sagen indankes for Ministeriet, der fældte den salomoniske Dom, at Tavlerne skulde have dansk Indskrift paa den ene Side, tysk paa den anden, og saa vendes, alt som der blev holdt dansk eller tysk Gudstjeneste om Søndagen.

Jeg spiste til Middag hos en Madam *Nielsen*, hvis Mad var god nok, men Selskabet var ikke efter min Smag. Ret tiltalende var en gammel afskediget Major *Mangor,*[1]) den underligste Blanding af en Hugzu fra Frederik den Sjettes Dage, der mente, at alt var tilladt for en Officer, og en tungsindig Natur, der spejdede efter Fred, men ikke kunde finde den. Den ene Dag fortalte han saftige Historier om sine Udskejelser i Frankrig, da han var der med de danske Tropper i 1815, eller sine Oplevelser under Kampen ved Sehested, hvor han var med som ung Lieutenant. Iblandt andet husker jeg hans levende Fremstilling af, hvorledes der paa Vejen laa en saaret Artillerist, hvis Indvolde hængte ud af Underlivet, og som besvor de forbidragende Soldater om at ende hans Lidelser med en Kugle. Jeg og alle mine Karle, sagde *Mangor,* vendte Hovedet til den anden Side, da vi gik forbi, men en polsk Lansener, som kom bagefter, plantede sin Lanse i Stakkelens Hjærte. Den næste Dag betroede Majoren mig, at han hver Dag bad til sin afdøde Hustru, som han aabenbart havde elsket inderligt og gjort til en Slags Skytsengel for sig.

Dagene gik hurtigt for mig, fordi jeg havde en stor Glæde i Vente; thi med min Adjunktgage og mine Rentepenge kunde jeg gifte mig, og Bryllupet var bestemt til Forsommeren 1860. Jeg befandt mig bedre og bedre ved Skolen, hvor Drengene holdt af mig, og hvor Undervisningen gik med Iver og Kraft. Jeg havde 26 Timer om Ugen, hvilket var for lidt til ikke at bestille mere,

[1]) Afsk. Major og Kanalsekretær i Rendsborg Hans Jørgen Mangor, død 1863, 69 Aar gammel.

og for meget til at drive virkelige Studier. Det blev af Betydning for mig, at jeg opdagede, hvilken Skat Skolen besad i den meget tilknappede ældre Adjunkt *Gjersing*,[1]) som jeg i Begyndelsen ikke havde meget at gøre med. Det slog mig, at her var en ganske usædvanlig pædagogisk Evne, og at hans Undervisning i Dansk for de tysktalende Drenge var aldeles mesterlig, ikke at tale om, at han var et sandhedskærligt Menneske, der hadede alle Krogveje og uforfærdet traadte op imod dem. Ved et Lærermøde paatalte han den vitterlig slette Undervisning i Tysk, som Dr. *Dittmann* gav de dansktalende Drenge i de Fag, hvis Undervisningssprog var tysk. Det gjorde mig ondt for den gamle Mand, det gik ud over, og som burde have havt sin Afsked, hvis der ikke havde været den Bagtanke, at det gjorde intet, om netop Tysk var paa daarlige Hænder i Skolen. Der laa et Hus, da *Gjersing* førte Sagen frem; Rektor var forarget, *Monrad*[2]) fandt det usømmeligt at rette et Angreb paa en Kollega; *Schnack*, som holdt af *Dittmann*, var yderst forbitret; om Sagens Kerne blev der ikke talt et Ord, men hele Lærerpersonalet vandrede ud af Salen og lod *Gjersing* sidde tilbage. Det harmede mig, og den Aften fandt vi hinanden. Skade, at ikke alle Lærerne ved Flensborg Skole var som *Gjersing!* Da han efter Krigen oprettede en Realskole i Odense, besøgte jeg ham; saavidt jeg véd, er han Opfinderen af Timer paa 40 Minutter op ad Dagen, naar Disciplene begynde at blive trætte; og han fortalte mig, at han ved sin personlige Indflydelse havde faaet Drengenes Tobaksrygning omtrent afskaffet, men saa var ogsaa Præliminærexamens Udfald blevet meget forbedret. Desværre blev denne udmærkede Skolemand tidlig bortkaldt.

---

[1]) Frode Fredegode Giersing, Skolebestyrer i Odense, død 1885, 61 Aar gammel, gift med Cathrine Duseberg.

[2]) Christian Ferdinand Monrad (1815–89), Kollaborator ved Flensborg lærde Skole til 1864. Redaktør af „Nordslesvigsk Søndagsblad". 1849 gift med Anna Thorsen (1820–1905).

Glad i Hu drog jeg ved Juletid først til mit gamle Hjem og saa til Basnæs. Her opførtes en Aften levende Billeder, som aldrig glemmes. Min *Marie* var Agnete, hendes Søster *Charlotte* Havmanden, og det Billede prægede sig uudsletteligt ikke blot i min, men sikkert ogsaa i alle andres Erindring, som saa det. Samme Dame optraadte fremdeles i denne Jul som maskeret Spaakvinde ved et Selskab, hvor *H. C. Andersen* var tilstede, og hvor hendes Hyldning af Digteren vakte hans højeste Velbehag. Kort sagt hun var uforlignelig, og den Adjunkt *Munck*, som efter Nytaar 1860 vendte tilbage til Flensborg, var et overordentlig lykkeligt Mandfolk.

Der skulde nu findes Bolig for den kommende Herlighed, og den blev hurtigt opdaget i Jørgensby hos Navigationslærer *Petersen*. Det var første Sal i en ny Bygning med den dejligste Udsigt over Flensborg og hele dens Havn. Foran Huset laa en Have, som gik lige ned til Vandet, og i den indrømmedes mig halvtredie Bed, et i mine Tanker vældigt Areal. Lejligheden bestod af tre større og to mindre Værelser samt Køkken paa første Sal, to gode Værelser ovenpaa og stort Brændselsrum i Kælderen; den kostede 400 Kr. aarlig, hvilket syntes mig umaadelig billigt. Værten var tysksindet, men derfor var hans Lejlighed lige god, og vi kom da ogsaa udmærket godt ud af det med hinanden i de to lykkelige Aar, vi boede der. Man kunde ikke blive træt af at betragte det skønne Panorama, som laa udbredt for Øjet: Havnen med de mange Skibe, Flensborgs langstrakte Husrække med Nikolaj- og Mariekirkernes høje Spir, bag dem Bakkerne med smukke Landsteder og Grupper af Træer. Det var et stort Held strax at finde en saa fortræffelig Lejlighed.

Nu skulde den møbleres, og i Paaskeferien rejste min Svigermoder og *Marie* med mig til Kjøbenhavn for at købe Udstyr. Hvor det frydede mig at være med! Og hvor fik jeg travlt, da Sagerne begyndte at komme! I al min Fritid var jeg i Slottet, som nu blev døbt „Isola

bella", fejede Gulvene, pakkede Kasser ud, aftørrede hvert Glas og anbragte dem i Buffeten paa den Plads, som de siden altid har beholdt og var ellevild af Glæde ved det altsammen. Snedker *Fessel*, som hjalp mig med at udpakke Møblerne, erklærede, at han kun en eneste Gang havde set et saa komplet Udstyr, og det var min Formand *Krogs*; ja det havde været endnu mere komplet, thi i det havde der været „Tøjklemmer", som manglede i mit. Den næste Dag kunde jeg triumferende vise *Fessel* et stort Bundt Klemmer. Ære være min Svigermoder, som ikke havde glemt noget, men i sin Kærlighed beredt alt til sin Datters og mit Hus, saa slet intet manglede.

Og saa oprandt Bryllupsdagen. Jeg blev hentet i Korsør den 29. Maj af *Rasmus*, men aldrig har Vejen til Skelskør været længere end den Dag, og da *Rasmus* til min Fortvivlelse gjorde Holdt dér, for at faa noget med fra Købmanden, gik jeg, saa vidt jeg husker, Resten af Vejen og det i Stormskridt. Jeg modtoges af *Bjerre*, der fungerede som Ordensmarskalk, med Anmodning om at tørre mine Fødder godt af, thi Stuerne paa Basnæs havde faaet den sidste Vadsk til Festen. Gæsterne vrimlede ind den følgende Dag; der bandtes Guirlander; de saa glade ud allesammen; jeg gik om som en Drømmer, optaget af den ene Tanke, om *Marie Fabricius* nu ogsaa virkelig den næste Dag vilde have mig til Mand, og betro sin Fremtid til mig. Det er Sandhed naar jeg siger, at det syntes mig lidet troligt! Den 31. Maj i dejligt Solskin kørte jeg drømmende til Tjæreby Kirke med Fader og *Andersen* fra Søvertorp. — Der kom en yndig Skikkelse i Hvidt ind i Kirken, *Graae* fra Flensborg holdt en Vielsestale, som Drømmeren ikke havde synderlig Sands for, skøndt den vist var god nok, og saa sagde hun Ja, og *Rasmus* kørte os to alene i Vognen til Basnæs. I Drømme sad jeg ved Bordet blandt de mange Gæster, vi fik mange Retter, men jeg trængte aldeles ikke til Mad, skøndt jeg saa, at min Brud spiste

godt, hvad jeg slet ikke kunde fatte. Jeg sagde ikke et Ord, — hvorledes kan en Brudgom holde Taler? *Rosings* smukke Sang rørte mig, den velmente Sang af *Fabritius de Tengnagel*, som bragte Gæsterne til at udbryde i et højt Bifaldsraab, da vi endelig kom til et Sted, hvori der var Mening, anfægtede ikke mig. Du lykkelige Dag, som blev Indledningen til saa mange andre! Næste Dag rejste vi; min Svigermoder gemte sig, da den elskede Datter skulde drage bort, men vi fandt hende og fik sagt Farvel.

Om Aftenen naaede vi Flensborg. Jeg førte min Hustru ind i hendes nye Bo, og da vi stod ved Vinduet og saa den herlige Udsigt, sagde hun til mig, at hun var glad over at dele Bolig med mig.

Det var ingen Sag at holde Hus, naar vi havde min Svigermoder paa Basnæs i Ryggen. Hun forsynede os med Smør, hun sendte en vældig Kasse med Fødevarer hver Gang, der slagtedes, og det gik tidt paa, skøndt der kun var tre Munde i Huset. Den tredie var *Martha*, en Pige fra Basnæs, som havde villet følge *Marie*, men som desværre efter et Par Maaneder befandtes at have saa nær til sin Nedkomst, at hun skyndsomst maatte sendes hjem; det var vor første Sorg, for ellers levede vi som to glade Børn i Paradis. Vi fik med Besværlighed en anden Pige; ak, hun havde Blegsot i en saa overvældende Grad, at hun opgav den meget lette Tjeneste; saa fik vi Nr. 3, et stort ubehageligt Fruentimmer; hun aad næsten al Bolledejgen til vor Kødsuppe, men værre var dog hendes mærkelige honnette Ambition, som strængelig forbød hende at bære en Flaskekurv paa Gaden; naar hun skulde hente Øl, ombyttede hun altid Flaskekurven med Køkkenkurven nede i Kælderen og slog saa sædvanlig en eller to Flasker i Stykker paa Vejen; mopset og uartig var hun, saa det forslog noget, og om hende havde vi vor første Strid. Da jeg anbefalede Taalmodighed, svarede min Hustru med Rette, at det kunde jeg sagtens sige, men hun havde

hele den daglige Ærgrelse, og det endte med, at jeg til Pigens og min Hustrus Forskrækkelse slog i Bordet og tordnede saaledes for Pigen, at hun blev manerlig den korte Tid, vi endnu beholdt hende. Dette var en slem Begyndelse, og der kunde virkelig være Fare for at vi, som i et halvt Aar skiftede tre Gange, fik det Skudsmaal, at vi ikke vare til at tjene hos. Der meldte sig saa en, hvis Skudsmaalsbog havde Paategning om, at intet ordentligt Herskab kunde være tjent med hende. Vi tog hende, da det oplystes, at hendes Skade kun var ikke at kunne ligge tør i Sengen, og hun blev vor trofaste *Lise*. Hermed ophører Sagaen om vore Tjenestepigesorger!

Vi var hyppige Gæster hos *Graaes*, men levede forresten meget stille, maaske for stille, thi min Lyst var at gaa lange Spasereture alene med *Marie* paa Ballastbjerget og Kielseng, og det blev vist for ensomt for hende, der sad hjemme om Formiddagen, naar jeg var paa Skolen. Jeg købte saamange Figner i den Tid til Traktemente om Aftenen, at Købmanden tilsidst spurgte mig, om jeg aldrig købte andet. Vi læste noget sammen, og, jeg skammer mig nu ved at bekende det, vi spillede ogsaa Rambus; men hvor var det dog en vidunderlig Tid, naar vi sad ganske alene i vor lykkelige Bo, ensomme og lykkelige.

Heldigvis lagde Skolen mere og mere Beslag paa mine Kræfter og Evner. Religion var jo mit Hovedfag, og jeg havde megen Glæde af Undervisningen, ikke mindst i de øverste Klasser. *Schumacher* var ikke yndet af de tysksindede Disciple, og nogle af disse valgte dansk Undervisning i Religion, deriblandt den begavede *Bachmann*, som siden er bleven preussisk Rigsdagsmand og en farlig Fjende af Danskheden i Nordslesvig. Det lykkedes mig at komme i et hjærteligt Forhold til ham og hans Kammerater, som begyndte at blive kærkomne Gæster i mit Hjem, hvor min yndige Hustru naturligvis strax indtog dem. Til min Overraskelse

fik jeg en Dag Indbydelse af Primanerne til det „Biercomment“, som de fejrede efter tysk Sædvane, hvad der glædede mig ligesaa meget som det generede mig, thi hvad Figur vilde jeg gøre der? Det gik dog ret godt; alle de brogede Baand (dog ikke i slesvig-holstenske Farver), hvormed man havde pyntet sig, al den „Salamander-Reiben“ med Ølkrusene, som jeg her gjorde Bekendtskab med, tiltalte mig lidet og viste mig den gabende Forskel mellem dansk og tysk Studenterskik; men jeg blev behandlet med meget Hensyn, og skøndt jeg var rede til at tale Tysk, tiltaltes jeg altid paa Dansk, brugte ogsaa efter Opfordring dette Sprog, da jeg fortalte dem nogle Rejseerindringer fra Italien. Da dette flinke Hold blev Studenter, vare vi meget spændte paa, hvilket Universitet *Bachmann* vilde søge, Kjøbenhavn eller Kiel! Da han i vor Stue sagde os, at han gik til Kiel, græd min Hustru, og de Taarer bevægede baade *Bachmann* og mig; vi følte alle, at her opløste den ulykkelige, politiske Strid et Hjærternes Baand, som vi nødig slap.

Det gik altsammen meget fornøjeligt; blandt mine Disciple var *Fenger*, nu Holmens Provst, og *Schmidt-Phiseldeck*, død som Præst i Odense. Som Klasselærer havde jeg en Dag følgende morsomme Oplevelse: En stilfærdig Dreng meldte grædende, at et Par Kammerater havde trukket ham hen under Hanen paa Skolens Vandpost og pumpet hans Buxer fulde af Vand. Synderne blev udfundne og tilstod aabenhjertigt Udaaden. Paa mit Spørgsmaal om, hvorfor de havde behandlet deres skikkelige Kammerat saaledes, svarede de med et lunt Smil: „Fordi han er saa hellig!“ Jeg havde ondt ved at bevare Alvoren, men spurgte videre, hvad de mente med hellig. Svaret var: „Han kan altid sine Lectier.“ Denne ægte Drengestreg tiltalte mig i den Grad, at Fyrene til deres store Forundring slap aldeles for Straf; i Stedet derfor fik de en meget indgaaende Forelæsning om Hensigtsmæssigheden af at være flittig.

Iøvrigt var Disciplinen i Skolen stundom meget mangelfuld, især gik det ud over en stakkels Timelærer, som desuagtet besad den ubegribeligste Selvtillid. En Dag hældte en Dreng et Blækhus ned i hans Jakkelomme, uden at han mærkede det; da han satte sig paa Katedret, blev en død Spurv kastet lige i Ansigtet paa ham, og da han vilde tørre dette med sit Lommetørklæde, oversmurte han det med Blæk. Saa brast han i Taarer, og dette Syn havde den Virkning paa Drengene, at næste Time begyndte i fuldstændig Ro. Men ulykkeligvis forstod Læreren slet ikke Situationen, men bildte sig ind, at nu skulde han rigtig dundre for dem, og saa gik Drengenes Anger øjeblikkelig over.

Den 13. Marts fødtes vor første Dreng.[1]) Min Svigermoder var hos os, og alt gik saare godt, det sagde Jordemoderen, Madam *Rechnagel*, en høj, knoklet Skikkelse, som indgød den dybeste Respekt, og det bekræftede vor kære Læge, *Silfverberg*. Da jeg saa min Hustrus Øjne hæftede paa Barnet, saa vidste jeg, at den Dreng vilde faa en god Moder, men over mig kom Faderværdigheden baade som en ubegribelig Glæde og som et uhyre Ansvar.

Isola Bella vedblev at være vor Bolig i endnu halvandet Aar. Vi begyndte at give smaa Selskaber for den Graae'ske Ungdom, Adjunkter og Bekendte fra Kongeriget, som besøgte os eller som fik Ansættelse i Flensborg. Iblandt de første var *Rosing*, og vore Maaltider var uendelig morsomme, naar den lille *Ferdinand*, fastbunden til en Kurvestol og opførende sig aldeles mønsterværdigt, var Bordets skønneste Prydelse.

I Forsommeren 1862 blev Pastor *Clausen Gad*, som var Kateket og Førstelærer ved den danske Borgerskole i Flensborg,[2]) udnævnt til Sognepræst i et sunde-

[1]) Den nuværende Provst i Ordrup Frederik Ferdinand Munck (født d. 13. Marts 1861), der har stillet disse hans Faders Optegnelser til Udgivernes Raadighed.

[2]) Henrik Georg Clausen Gad (1825—86), Kateket ved den frie danske Menighed i Flensborg 1855 til 1862. Død som Sognepræst i Tranekjær paa Langeland.

vedsk Sogn, og *Graae* tilskyndede mig strax til at søge Embedet. Jeg var let at lokke, thi Stillingen gav omtrent alt, hvad jeg ønskede, en lempelig Overgang til præstelig Virksomhed og gode Kaar at arbejde under, ikke blot i økonomisk, men ogsaa i politisk Henseende. Ordningen af Sprogforholdene i Flensborg var fuldstændig retfærdig, ja mere end hensynsfuld mod det tyske Element. *Regenburg*[1]) skal have været stærkt fristet til at give, i det mindste et af Byens tre Sogne dansk Kirke og Skolesprog, men modstod Fristelsen; alle Sognene, baade Nikolaj og Johannes i Syden og Marie i Norden, beholdt den Aarhundreder gamle Orden; men saa oprettedes en fri dansk Menighed og en dito Borgerskole, hvor den dansktalende Befolkning kunde søge hen; til Gudstjeneste fik Menigheden den lille danske Kirke paa Hovedgaden, hvor der altid var prædiket dansk, men hvor Præsterne sædvanlig havde været af den tarveligste Art, og til Skolebrug opførtes en ny Bygning i „Graven" med tre Klasseværelser og Bolig for Førstelæreren. Under *Graaes* kraftige Ledelse og ved den stadige Tilflytning af danske Embeds- og Bestillingsmænd var Menigheden voxet en stærk og uanfægtet Vext, og Skolen havde havt saadan Tilgang, at en ny treklasset Bygning i Nystad var bleven nødvendig. Netop fordi alt var fuldstændig frit, gik det saa godt; ganske vist var det en Torn i Øjet paa Tyskerne, men retmæssig Klage kunde de ikke føre derover, da det stod enhver frit for at melde sig ind og ud, som han selv vilde. Det var en saadan Ordning, jeg ønskede at virke under, og havde det været muligt at oprette noget lignende i Angel, vilde meget have været anderledes og bedre. Altsaa søgte jeg, skøndt jeg ingenlunde var ked af Adjunktgerningen, det Embede, som jeg havde grundet Haab om at opnaa ved den Tillid, som *Graae* satte til mig.

[1]) Departementchef, senere Stiftamtmand, Theodor August Jes Regenburg blev efter Krigen 1848—50 stillet i Spidsen for Forvaltningen af Slesvigs Kirke- og Skolevæsen.

Jeg havde gennemgaaet Pastoralseminariet i Kjøbenhavn og prædiket en enkelt Gang i Tjæreby Kirke, saa der var intet til Hinder for at tage den homiletiske og kateketiske Prøve i Flensborg.

Under 17. August 1862 udnævntes jeg til ordineret Kateket ved den frie danske Menighed og Førstelærer ved den danske Borgerskole i Flensborg, med en Gage af Kongens Kasse paa 1280 Kr., fri Bolig og et Beløb af Byen Flensborgs Kasse, som jeg ikke husker, men som vist bragte min aarlige Pengeindtægt noget op over 2000 Kr. Det var altsaa Avancement, og det kom netop til rette Tid, thi jeg havde den Ærgrelse, at min ellers saa skikkelige Vært truede med en Opsigelse, fordi en tysksindet Købmand i Flensborg havde faaet Lyst til min Lejlighed og budt en større Sum for den, hvad der i Begyndelsen harmede mig højligt som et grovt Brud paa det Bud: Du skal ikke begære din Næstes Hus. Men skøndt vi mistede vor dejlige Udsigt og skulde ombytte den med „Graven", der laa gemt under høje Bakker, var Friboligen god nok; der var ogsaa en Smule Have, men den havde vi ingen Fornøjelse af, fordi den laa udsat for alles Blikke.

Skolen var Fællesskole for Drenge og Piger og talte ved min Tiltrædelse over 400 Elever. I ældste Klasse, som havde Lokale i første Etage af Skolebygningen i „Graven", sad efter sønderjysk Konfirmationsalder Drenge til deres 15. Aar og Piger til det 16., og det gjaldt altsaa om at passe godt paa, at erotiske Tilbøjeligheder ikke skulde udvikle sig mellem dem. I den Henseende havde jeg Lykken med mig, og kun en eneste Gang maatte jeg gribe alvorligt ind, men havde den store Glæde, at den Dreng, som jeg afstraffede alvorligt, bagefter takkede mig for Lektionen. Ellers har jeg kun gode Erfaringer fra Fællesskabet mellem Kønnene, naar der haves et Øje paa hver Finger. Det var morsomt at lægge Mærke til, hvilken stille Fnisen der lød fra Drengesiden, hver Gang en Pige blev skab-

agtig, og hvilken Uvillie det vakte paa Pigesiden, hver Gang en Dreng teede sig raat. Hvert Køn havde sin særlige Legeplads og sin særlige Side i Skolestuen, hvad jeg stærkt vil tilraade af mange Grunde.

Mit første Besøg i Skolen gjaldt den udmærkede Degn og Andenlærer, *Tofte*.[1]) Jeg traf ham i en Klasse med ca. 100 smaa Drenge og Piger, der summede som Bier. Jeg blev forbavset staaende ved Døren, og da *Tofte* gik hen til mig fra Katederet, gik det løs med en saadan Snakken, at der næppe kunde høres Ørenlyd. Det lod ikke til, at dette anfægtede *Tofte*, medens jeg i mit stille Sind kaldte det en uforsvarlig Uorden. Saa vender *Tofte* sig pludselig mod Børnene og siger: „Duk!" I samme Nu laa alle de smaa Hoveder paa Skolebordene, og der blev fuldstændig stille en Minut eller to. Dette syntes mig et pædagogisk Mesterstykke, naar man skal læse med 100 Børn paa én Gang, og Klassen talte i Virkeligheden 120, saa overfyldt var Skolen ved min Ansættelse, navnlig med smaa Børn. Ikke blot lærte jeg at sige Duk, men jeg opfandt selv en Straffemethode, som morede baade Børnene og mig. Blev en Dreng eller Pige altfor urolig, hed det: Stiller til Dom! Ved Timens Slutning maatte da alle de saaledes mærkede, der sædvanlig sad meget stille Resten af Timen, i Forventning om det frygtelige, som var i Vente, danne en Rundkres midt i Klassen og tage hverandre i Ørene, hvorefter der kommanderedes: Marsch! Dansen begyndte under stor Lystighed, men maatte hurtigt afbrydes, da den, som blev trukket lidt haardt i Øret, øjeblikkelig gjorde rigelig Gengæld til sine Naboer. Den temmelig umulige Opgave at undervise en saa stor Børneskare og at lære dem noget lykkedes ret godt paa denne Vis.

Disciplinen i Skolen forefandt jeg ringere, end jeg

[1]) Hans Mikkelsen Tofte (1825—1917), Lærer ved den danske Borgerskole og Degn ved den danske Menighed i Flensborg fra 1851 til han som Overlærer blev afsat 1864 af Preusserne. Blev nogle Aar efter Krigen Forstander for Aagaard Landbrugsskole og flyttede 1892 til Skaarup.

ønskede, og følgelig maatte jeg begynde med at stramme Tøjlerne. En af de store Drenge sagde i den Anledning til sin Fader: Bilder han sig ind, at han kan tage os paa den Maade, tager han fejl; men heldigvis erklærede han et Par Dage efter, at den nye Kateket dog ikke var saa gal.

Den 11. Oktober 1862 blev jeg ordineret i den danske Kirke i Flensborg af Biskop *Boesen*. Det var den alvorlige Indvielse til 44 Præsteaar!

Skolegerningen lagde rigeligt Beslag paa min Arbejdsevne, men det gik fornøjeligt, takket være den gode Hjælp jeg havde i mine Medlærere; der var aldrig et ondt Ord mellem os. Ogsaa med Disciplene gik det fortræffeligt, skøndt jeg i Begyndelsen vist var lovlig streng og uddelte flere Ørefigen, end jeg nu vilde synes om, hvis en anden gav dem. — Skolen voxede, og talte ved Krigens Udbrud 520 Børn. Skøndt Legepladsens Sprog ogsaa her var overvejende Plattysk, var Tonen næsten pæredansk, eller som en Fader en Dag træffende udtrykte det: Vi gamle synes vi er danske, men vores Børn er det dobbelt op! Med de dygtige Lærerkræfter var det ikke vanskeligt at give Børnene en god Undervisning, saa vi vare et Hestehoved foran de tyske Borgerskoler, hvor nogle af Lærerne var gamle, og hvor alt blev drevet paa gammeldags tysk Maner. — Skøndt Undervisningssproget hos os var dansk, holdt jeg stærkt paa, at der ogsaa blev undervist forsvarligt i Tysk, saa Børnene ogsaa vare Herrer over dette Sprog, og Maalet havde sikkert været til at naa. Det sikre Vidnesbyrd om den faste Grundvold, hvorpaa Skolen var bygget, er, at intet Barn blev taget ud af Skolen ved Krigens Udbrud, vi beholdt alle de 520; først da de danske civile og militære Bestillingsmænds Familier forlod Byen, sank Tallet; de egentlig flensborgske Familier sendte stadig deres Børn; men ny Tilgang kunde ikke ventes som Forholdene herefter udviklede sig.

Min præstelige Gerning indskrænkede sig foreløbigt

til at prædike anden Helligdag ved de store Fester og højt regnet en enkelt Søndag om Maaneden. En Prædiken, jeg holdt første Søndag efter Trinitatis om Lazarus og den rige Mand, vakte lidt Røre blandt Tilhørerne; Auditør *Dahlerups* Frue meddelte mig, at jeg havde gjort hendes Tjenestepige saa forskrækket, at hun ikke vilde gaa i Kirke mere; værre var det, at en gammel from Mand ved Navn *Jungkvist*, om hvem jeg havde hørt meget godt, havde sagt: „Det var godt nok, hvad den unge Præst sagde, men han lod os ligge paa Gaden!" Denne Ytring slog mig, thi Meningen var aabenbart, at jeg havde dundret, men ikke prædiket Evangeliet. Jeg opsøgte *Jungkvist* i hans tarvelige Lejlighed i Fattighuset ved Nørreport og lærte meget af denne enfoldige, men trostærke kristne Mand. Til vor Omgang hørte to Præsteenker, den ene tysk, den anden dansk, begge bekymrede for den eneste Søn, hver af dem ejede, og som havde været mine Disciple i Latinskolen. Selskabelighed dyrkede vi ikke meget i denne Tid undtagen med det *Graaeske* Hus, hvor vi altid vare velkomne. Vort eneste Forsøg paa et Aftenselskab faldt højst beklageligt ud. Da vi, efter at have lyst Gæsterne ned ad Trappen, mødtes, hver med sit Lys i Haanden, brød vi begge ud i en ustandselig Latter og var meget enige om, at vore Gæster havde kedet sig grueligt, men vi selv endnu meget mere.

Jeg kom til Hove i 1863. Kongen var paa Lyksborg sin Fødselsdag, og hele Embedsstanden i Flensborg og Omegn maatte give Møde til Kuren, selv en lille Kateket. Alle de mødte Præster, omtrent en halv Snes, stededes paa en Gang til Audiens hos *Frederik den Syvende*, som var iført Uniform og paa Hovedet havde en Chakot af egen Opfindelse. Jeg havde den Gang ikke synderlig høje Tanker om hans Værd, og desto mere forundrede det mig, at han den Dag optraadte med en virkelig imponerende kongelig Værdighed. Audiensen varede meget længe, da Kongen gav sig til at

tale om de kirkelige Forhold i Angel, og dette gjorde han med saa megen sund Sands, at det gjorde stærkt Indtryk, i det mindste paa mig, mindre maaske paa Provst *Aleth Hansen* og de Præster i Angel, som hver Dag stod i den haarde Strid. Endelig kom vi ud, og saa bleve vi viste over til Grevinde *Danner*. Det var gyseligt at se denne smækfede Skikkelse staa midt paa Gulvet, blottet for enhver Ynde og fuld af Fordringer om, at man skulde kaste sig i Støvet for hende. Hun var netop ifærd med at give den ulykkelige Biskop *Boesen* sit Mishag tilkende, fordi han ikke havde bragt Bispinden med, og det paa den mest drillende og uforskammede Maade, hvorfor jeg hurtigt listede af. Nogen Tid efter bleve Gratulanterne tilsagte til Kongens Taffel paa Lyksborg, ogsaa den lille Kateket. Vi maatte møde i Præstekjole og spise i den, hvad der er meget ubehageligt af mange Grunde. Det vældige Taffel var dækket i Slottets store Midthal, og jeg fik Plads mellem Justitsraad *Steinhauer* ved Nationalmusæet, som var meget elskværdig, og en Gardelieutenant, som kun spiste, hvad der syntes at være Gæsternes væsentlige Opgave. Vi fik Karper, og den Fisk havde jeg aldrig smagt, men jeg havde hørt, at den var fuld af Ben, og derfor pillede jeg mit Stykke med stor Forsigtighed; ak, just som jeg skulde føre den første Bid til Munden, snappede Tjeneren, der havde Hastværk, Sølvtallerkenen fra mig, og jeg har aldrig faaet Karper siden den Gang. Da Desserten kom, lavede Garderen til min Forundring et helt Skærmbrædt af sine Glas, skønt vi sad saa langt fra Kongen og Grevinden, at vi vare usynlige for dem, og saa skrabede han hele Konfekten i de Skaaler, som bødes ham, ned paa sin Tallerken uden mindste Hensyn til sine Naboer. *Steinhauer*, som ogsaa forsynede sig godt og gav Tjeneren Ordre til at bringe Byttet op paa hans Værelse, spurgte mig, om jeg ikke havde Børn, og opfordrede mig saa længe til at følge denne mærkelige Skik ved Kongens Bord, at min Præstekjole ogsaa

kom til at huse Rov til *Ferdinand!* Saa stod vi fra Bordet, og da jeg gik sidst ud af Døren, blev jeg derved Vidne til, at Tjenerne og Gardens Musikere, som havde spillet under Taffelet, i vildt Løb styrtede langs Bordet og stak alle de Slatter ud, som Gæsterne havde levnet i deres Glas. Jeg var ikke meget opbygget af det eneste Kongetaffel, jeg har bivaanet.

Vi stiftede i disse Aar et Par militære Bekendtskaber, som var værdifulde. Medens vi boede paa „Isola bella", blev Major *Wolles* Frue, som med sin Mand og Ingeniørkaptain *Thulstrup* spaserede nedenfor vor Have, angrebet af et Ildebefindende og baaret ind i vort Hus, hvor min Hustru tog sig af hende. Til Tak blev vi indbudne i deres Hus, og det udviklede sig til et livsvarigt Venskab, som vi havde megen Glæde af. *Wolle*[1]), der havde mistet den ene Arm ved Fredericia d. 6. Juli, var en udmærket Officer af den gamle Skole, en haard Negl, som hans Soldater kaldte ham, og ejede dog et kærligt Hjerte under den stramme Uniform, hvad der kom stærkt frem, da han senere som afskediget General blev Formand for den Section af Centralkomiteen, der antog sig Stormflodens Ofre paa Lolland og Falster, og Formand for „Kjøbenhavns Understøttelsesforening". Ligeledes kom vi i Forbindelse med General *Steinmann*, som den Gang var Stabschef hos *de Meza* i Flensborg, og som var Broder til Tante *Hanne* paa Skovsgaard, min Hustrus moderlige Veninde. Ogsaa han var stiv Militær, skøndt udgaaet fra den militære Højskole og ikke fri for at sætte Kongens Lov højere end Guds, dog saa brav og trofast, at jeg fik dyb Agtelse for ham. Han kunde ikke lide, at jeg holdt „Fædrelandet", thi *Ploug* og det Parti, som hans Blad repræsenterede, var Gift og Galde for ham, men vi kom godt ud af det, skøndt jeg ikke kunde føje ham i at afsige Bladet. Siden viste han som Ejer af Tybjerggaard os megen Venlig-

[1]) Oberstlieutenant Carl Wolle (1813—93). I 1864 Chef for 16. Bataillon, Afsked som General 1874. Gift med Martine Julie Norrie, død 1904.

hed. Af andre Familier i Flensborg foruden *Graaes* og Pastor *Ewaldsens* (den sidste var Præst ved Nikolajkirken og en fremragende Prædikant) kom vi i Berørelse med Etatsraad *Poulsen*, hvis Stedsøn, *Thorkil Aschehoug*, en kort Tid var Pensionær i vort Hus, medens Forældrene var bortrejste. Hans elskværdige Hustru, tidligere gift med Professor *Aschehoug* i Christiania, var gæstmild mod os paa det dejlige Landsted, som de beboede udenfor Flensborg. Da Krigen nærmede sig, og Sammenholdet mellem de danske Embedsmænd tog til, var vi en Dag Gæster hos Etatsraad *Hargens*, der ligeledes beboede en Villa med henrivende Udsigt; men forøvrigt skøttede vi ikke meget om det flensborgske Selskabsliv, der i de rolige Tider før Krigen led af altfor megen Flothed, som den jævnere Befolkning slet ikke syntes om. Et Middagsselskab hos en Læge *Müffelmann*, hvortil vi blev indbudte, endte med, at jeg bagefter blev kaldet til en døende Mand, der laa i forfærdelige Smerter, — det var min første Berettelse og var en underlig Overgang fra en meget lavbundet Selskabelighed til Livets bitre Elendighed.

Tiderne begyndte at strænges, og Forbudene om de kommende Storme blev mange; dog kom det som et Lyn fra klar Himmel, da Kongen døde paa Lyksborg d. 15. November 1863. Vi vare hos *Graaes* den Aften, og ved Budskabet udbrød jeg uvilkaarligt: „Nu være Gud os naadig!“ Alt blev ængstelig Forventning, som naar et Uvejr skal til at bryde løs; uafladelige Troppemarscher mod Syd, stadige Drøftelser af Dannevirkestillingens Holdbarhed! Ved denne Tid lærte jeg første Gang den Mand at kende, som jeg siden fik saa meget at gøre med: Garver *Plaetner*[1]). Han udtalte for mig den mest levende Afsky for den forestaaende Krig: „Er det virkeligt muligt,“ sagde han, „at Mennesker nu i Vinterens Hjærte skal slaa hverandre ihjel, og at Sneen skal farves med Blod?“ Jeg kunde blot svare,

[1]) Garver Jakob Plaetner, født i Flensborg 1823 og død s. St. 1893.

at det desværre nok vilde gaa saaledes. Desto beundringsværdigere var det, at den Mand, hvem Krigens Rædsler forud syntes saa frygtelige, siden blev den barmhjærtige Samaritan, der hjalp og lindrede, hvor han formaaede det.

I Sommeren 1862 var Løvemonumentet paa Krigergraven blevet afsløret under stor Højtidelighed og stærk Tilstrømning af danske Berømtheder. Vi var ikke tilstede, fordi vi foretrak at tilbringe Sommerferien i Sjælland, men jeg blev taget i Arbejde med at skrive Sange, da der aldeles manglede Digtere i Flensborg. Efterhaanden var jeg bleven meget betænkelig ved det Monument, som nu blev rejst, uden at der hævede sig en eneste Røst mod dets udæskende Karakter. Tilfældigvis saa jeg i et tysk Vittighedsblad en Tegning, hvor man i Stedet for Løven havde sat en Frø, der pustede sig selv op til den sprængtes, og det slog mig, at vi danske var ifærd med at gjøre dette Billede til Sandhed. Bissens Løve var i Virkeligheden slet ikke et Udtryk for Folkets Sorg over dets faldne Helte, men den var en skarp Udfordring til Fjenderne: Kom igen, om I tør! Vi var komne for højt op i vore egne Tanker og skulde snart gøre den bitre Erfaring, at Hovmod staar for Fald, — alt dette gærede i mit Sind, medens jeg skrev Sangen, der tildels var Plagiat af „Paaskeklokken kimed", og som først blev færdig paa Vejen til Nyborg, hvor vi besøgte *Tolstrup*, som netop dengang havde mistet sin første Hustru. Da jeg senere blev Vidne til Løvens Nedrivelse, var Ydmygelsens Smerte ikke saa bitter for mig; men jeg har dog aldrig glemt, at Løven nu staar i et preussisk Kadetakademi som et Vidne om vor nationale Daarskab.

I Januar fik jeg en uventet Bestilling. Min Onkel Etatsraad *Jetsmark* skrev til mig, at den frivillige Indsamling af uldne Sager til Soldaterne, som var igang over hele Landet, trængte til et stort Depot i Flensborg, hvorfra Varerne kunde fordeles til de militære

Afdelinger, og han opfordrede mig til at faa en Komité dannet i dette Øjemed. *Tofte*, med hvem jeg talte om Sagen, var strax villig og stillede et stort Rum i Degneboligen til Raadighed som Pakhus, og i Forening med Sekretær *Hansen*[1]) ved Appellationsretten, Vejinspektør *Thomsen*[2]) og et Par andre, jeg ikke husker, begyndte vi den uvante Forretning: at være Hosekræmmere i stor Stil. Uldsagerne strømmede ind i saadan Mængde, at de i kort Tid fyldte vort Pakrum fra Gulv til Loft. Desværre var der ikke sørget tilstrækkeligt for at give Besked om Depotet i Flensborg, thi Krigens Forberedelse var jo mangelfuld overalt, og just som der begyndte at komme Orden i Tingene, blev Dannevirkestillingen rømmet. En Aften, da Fruerne *Nielsen* og *Wolle*, hvis Mænd allerede havde været i Kugleregnen, var vore Gæster, overraskedes vi ved et Besøg af *Eugen Ibsen*, siden Overlærer i Sorø, som var kommen for at sætte Liv i Spillet, og det gjorde han saa grundigt, at de to Officersfruer bleve revne med af hans flammende Begejstring. Det var hans Plan næste Dag at køre ovenpaa et svingende Læs Uldtøj til Slesvig, besøge Afdelingerne, en for en, og med rund Haand uddele, hvad der trængtes til. Næste Dag rejste han; men Begivenhederne vare stærkere end hans gode Villie.

Alt som Krigen nærmede sig, tilspidsedes Modsætningen mellem Danske og Tyske, og Sindelagets Forskel viste sig paa mangfoldige Maader. Den Aften, da Kongens Lig førtes gennem Gaderne, kom jeg til at gaa tæt bag Kisten og har aldrig mærket Forraadnelsens Stank mere end den Gang. Der var Lys i alle Vinduer, men medens der saaes bedrøvede Ansigter i de fleste, var der fuldstændig tomt i Tyskernes Vinduer, og bag Lysene hængte hvide Lagner, der varslede om de blodige Tider, som nu skulde komme. — Den Aften kunde man godt derved have holdt Mandtal

[1]) Sekretær Hans Peter Emil Hansen (1828—97), senere Herredsfoged i Arts Herred.

[2]) Edvard Thomsen (1822—81), Vejkonduktør for Slesvig.

over den danske og den tyske Befolknings Styrke i Flensborg.

I de følgende Maaneder fulgte saa de uafladelige Troppemarscher gennem Byen, som baade opmuntrede og nedslog; det var tydeligt nok, at vi anstrængte os til det yderste, men ogsaa, at vi var daarligt forberedte; det var tungt at se, hvor gamle mange af de Indkaldte var, at der manglede Uniformer, saa at mange mødte i lyseblaa Feltkapper med en islandsk Nattrøje under, de saakaldte „Forglemmigejer", som Soldatervittigheden døbte dem. Jeg har set Ryttere ride gennem Gaden uden Stigbøjler og med Sabelen hængende i et Reb. Al Tanke drejede sig om Dannevirkestillingen; vi vidste, at den var altfor udstrakt, at Vinteren hurtigt kunde lægge Bro over Slien og over Treenen, saa Fjenden blev i Stand til at omgaa begge Fløjene, men det faldt jo den Gang ingen ind, at Stillingen skulde blive forladt uden en afgørende Kamp, der let kunde blive et knusende Nederlag. Under slige Omstændigheder gaar Dagene langsomt i bange Forventning, og det var godt, at Uldtøjets Forsendelse gav meget at bestille.

Saa brød Krigen ud d. 1. Februar. Det var en Mandag, og det vedvarende Held, som fulgte Tyskerne, der begyndte den, burde for bestandig afskaffe al Overtro om denne Ugedags uheldbringende Virkning. Ingen, som ikke selv har oplevet denne Krigs Udbrud, kan forestille sig den underlige Følelse af Usikkerhed, som da greb Sindet; Uvejret er der og hænger lige over Hovedet, om et Øjeblik vil det bryde løs, men hvor de talløse Lyn vil slaa ned, og hvor meget de kommende Storme vil kaste omkuld, det véd intet Menneske, og saa kommer det alvorlige Spørgsmaal atter og atter: Hvorledes vil du kunne bære den Trængsel, som nu vil ramme Tusinder og maaske ogsaa dig selv og dine Kære, thi alt, baade Ejendom og Liv, hænger nu i en Traad? Rygtet om Angrebet paa Mysunde 2. Februar naaede hurtigt til os, vi hørte, hvorledes en

Artillerist, som skulde rette en Kanon i Skansen, var styrtet ned, ramt i Panden af en Geværkugle, hvorledes Lieutenanten, som sprang op paa Kanonen efter ham, fik samme Skæbne, og hvorledes den forfærdede Betjening saa lod Kanonen tie til Kaptain *Hertel* kom ilende, sprang op og affyrede Skuddet uden selv at blive ramt; saa taug Kanonen ikke mere. Vi fik de første Saarede og de første Døde til Flensborg, og for at prøve mig selv gik jeg hen for at se de sidste. De laa i et lille Skur i Borgerforeningens Have, hvor der var indrettet Lasaret. Beklemt om Hjertet kiggede jeg ind i Skuret; det første Syn, som mødte mig, var en ung, falden Preusser, som laa midt paa Gulvet; hans højre Arm var rakt lige i Vejret og havde mærkeligt nok beholdt denne Stilling fra Dødsøjeblikket og under den lange Transport; bagefter viste Lasaretforvalteren mig et stort Stykke Kød, som havde været i hans Lomme, den sidste Naturalforplejning, som han aldrig skulde komme til at nyde; der laa flere Døde, stivfrosne, men saa fredelige at se til, og mine Nerver holdt Prøven godt ud.

Da jeg kom hjem, sad der en Soldat, som min Hustru beværtede med den varme Middagsmad, han haardt trængte til. Jævnt og troskyldigt fortalte han mig følgende: „Jeg var med ved Jagel i Kaptain *Beissenherz'* Kompagni af 21. Regiment. Vi laa bag et Gærde i Kæde, da Østerrigerne i deres graa Feltkapper mylrede frem; der var ingen Ende paa deres Skarer, og vi kunde tydeligt høre deres Militærmusik, som spillede af alle Kræfter. Da blev jeg saa bange, som jeg aldrig har været det før, og rystede paa alle Lemmer, men saa foldede jeg mine Hænder over mit Gevær og bad mit Fadervor, som jeg heller aldrig har bedet det før, saa blev jeg rolig, afskød 30 Patroner og tog Sigte hver Gang." — Der var en forunderlig styrkende Magt i hans Fortælling. En Aften aflagde min Hustru og jeg vort første Besøg paa et Lasaret; min Svoger *Clemensen*,

der var i Flensborg som Underlæge,[1]) havde sagt os, at der ventedes Saarede, og at de kunde trænge til en Lædskedrik. Det var mørkt, da vi kom ind i Gaarden, forsynede med en Krukke Hindbærsaft, just som en Vogn kørte frem. Paa Raabet: Hvad er det? svaredes: Døde. Det var en uhyggelig Begyndelse, og ved Døren til Lasarettet svigtede næsten Modet, men vi kom dog ind, og det første Syn, som mødte os, var en Stakkel i „Forglemmigejernes" lyseblaa Uniform, der laa paa en Madras med en Kugle i Rygraden, som uden Tvivl var hans visse Død. Her var Jammer nok, skøndt der ikke lød høje Klager, men kun stille Gispen, og Nøden kaldte saa stærkt paa Medlidenheden, at Frygten hurtigt forsvandt for Ønsket om dog at kunne gøre en Smule for disse Lidende.

Saa kom Natten mellem d. 5. og 6. Februar. Klokken 12 dundredes der haardt paa vor Gadedør: „Hæren gaar tilbage, varm Middagsmad til 12 Soldater." Overvældende var det uventede Budskab, men endnu mere overvældende var den Forstaaelse, som strax fulgte efter: Nu staar Hærens Frelse og dermed hele Danmarks Fremtid paa Spil, kan det farlige Tilbagetog lykkes? Jeg kom i et Øjeblik i mine Klæder og ned paa Hovedgaden. Det sneede, og Jorden var glat. De arme Soldater, som skulde bane sig Vej i det Vejr og det Føre, forvaagede og udmattede og med Fjenden i Hælene! Til min Forundring var den lange Gade baade mod Nord og Syd spærret af en uendelig Masse Vogne, der holdt ganske stille i tre Rækker. Hvorfor i al Verden kørte de ikke, nu da det fremfor alt galdt om at skynde sig og give Plads for Soldaterne? Der var Lys hos *Graaes*, og jeg gik derop for at faa Gaaden løst. Dér traf jeg *Jungersen*, senere Valgmenighedspræst i Kjøbenhavn,[2]) men dengang Korporal ved 18. Regiment, hvis Vognpark han førte; han havde været med ved

[1]) Den senere Overlæge Emil Clemensen i Nyborg (1837—1918).
[2]) Valgmenigheds-Præst Frederik Olfert Jungersen (1836—1912).

Mysunde, men han vidste ligesaa lidt som vi andre, hvorledes Sagerne stod.

Endelig begyndte de at komme, trætte og udasede af det strænge Vagthold ved Dannevirke og af den yderst besværlige Nattemarsch, og hele 6. Februar drog det ene Regiment efter det andet gennem Flensborgs lange Gade. Alle disse Tusinder blev rigeligt bespiste, og jeg tror, at ikke en eneste gik sulten fra det rige Bord, som danske, og vist ogsaa tyske Borgere den Dag dækkede for de Hungrige. For at frelse Uldtøjet fra at falde i Fjendens Hænder blev det bragt ombord i en Jagt, som laa allerinderst i Havnen, og *Tofte, Thomsen* og *Hansen* arbejdede saa ivrigt, at jeg ved Middagstid maatte svare en Dragonvagtmester, som kom med en Ægtvogn for at faa en Forsyning til sit Regiment, at hele vor Beholdning var bragt i Sikkerhed. Han fik kun en lille Rest, men hans smukke Skikkelse og fuldstændig rolige Holdning var mig en Trøst paa denne angstfulde Dag.

Mørket begyndte at komme og med det Lyden af Kanonskudene fra Kampen ved Sankelmark, som kun ligger en Milsvej sønden for Flensborg. Der kæmpedes altsaa i vor Nærhed, og vi maatte være forberedte paa, at der om føje Tid kunde blive Gadekamp i Flensborg. Aldrig har jeg følt mig mere udmattet paa Sjæl og Legeme end denne Eftermiddag efter den gennemvaagede Nat og Dagens Spænding, som stadigt forøgedes. Min Hustrus Slægtning, Lieutenant *Andersen,* kom et Øjeblik op til os, men vidste intet om Tingenes Gang, og jeg var just i Begreb med at søge lidt Hvile, da *Thomsen* kom ilende og fortalte, at Jagten, hvori Uldtøjet var indladet om Formiddagen, ligesaa lidt som et Par andre Skibe var blevet iset ud, skøndt det ganske sikkert med Lethed kunde have været gjort. Den Officer, hvem dette paahvilede, lod Jagterne, hvoraf nogle vare ladede med Armeens Flæsk og Brød, ligge som Bytte for Fjenden. Heldigvis havde *Thomsens* Energi itide frelst Uld-

tøjet over i et stort Dampskib, som laa længere ude i Havnen, og som nu var klart til Afgang med Saarede fra Lasaretterne. Nu kom han for at sige mig, at en Jærnbanevogn med Uldtøj, som var sendt syd paa nogle Dage i Forvejen, paa hans indtrængende Anmodning var ført tilbage til Stationen. „Den maa De tage Dem af," sagde han, „for nu kan jeg ikke mere," og dermed sank den dødtrætte Mand ned paa en Stol og græd som et Barn. Hvor træt jeg var, maatte jeg afsted. Paa Gaden var det vanskeligt at komme frem, en urolig Menneskevrimmel bølgede frem og tilbage, adskillige Kompagnier af vore Soldater stod opmarscherede, rede til at rykke ud; kun i Gaden, som førte ned til Stationen, var der tomt. Her mødte jeg Kaptain *Beissenhertz*,[1]) hvis høje Skikkelse med Tornister paa Ryggen saa ud, som om Manden hverken kendte til Træthed eller Frygt. Aldrig vil jeg glemme, hvilken Styrkedrik det var for mig at møde denne Mand, da mit eget Mod var lige ved at bukke under. „Hvorledes gaar det Kaptain?" „Det gaar godt," lød Svaret, „Hæren er kommen igennem, der er kun en Arrieregarde bag os." Altsaa Hæren frelst! I et Nu var al min Træthed borte, det rørte mig ikke i mindste Maade at se alle Telegraftraade overskaarne, saa de hængte ned som et Bundt af Sejlgarnssnore; nu kunde jeg gøre, hvad det skulde være. Som jeg kom ind paa Stationen, kørte den ellers saa stille og forlegne *Hansen* frem ovenpaa et højt Læs Uldtøj. „Gaa De kun hjem," raabte han til mig, „nu kører jeg med det sidste ned til Dampskibet." Jeg kom hjem som et ganske andet Menneske, fik sendt Bud efter vor brave Snedker *Fessel* og flyttede med hans og *Lises* Hjælp alle vore Møbler ovenpaa fra første Sal, for at vi kunde være rede til den Indkvartering, som nu forestod. „Tænker De paa at rejse fra os," spurgte *Fessel*, og jeg kunde svare: Nej mindst af alt, men det forhindrede ikke, at jeg idelig kastede et Blik ud i

[1]) Generalmajor Johannes Edvard Beissenherz (1823—1912).

Mørket udenfor, om der ikke mylrede Fjender ned ad Bakken bag vor Bolig. Jeg har bagefter faaet at vide, at hvis Fjenden havde trængt paa, var der givet Befaling til et haardnakket Forsvar i Byen, og hvad var der saa blevet af os? Lykkeligvis var min Hustru saa rolig den Aften, som var der ingen Fare, og jeg tav klogelig med min Frygt. Sent kom vi i Seng, snarere for at lytte end for at sove; midt paa Natten lød der danske Hornsignaler, det var 21. Regiment, det sidste som gik gennem Byen; det klang saa frejdigt og dog saa vemodigt. Siden den Gang har der aldrig lydt danske Signaler i Flensborg, og vi kan ikke glemme dem. Henad Morgen hørte vi Raab og Skrig; det var de tyske Flensborgere, som bød de første Preussere velkommen. Nu stod vi i første Linie og var i Fjendens Vold.

Vi hastede ikke med at staa op den 7. Februar. Langt op ad Formiddagen vovede jeg mig ned paa Gaden, det var raakoldt og sneede, der var næsten ingen Mennesker ude. Det første Syn, som mødte mig, var en preussisk Kyrasser, som ganske roligt red op og ned ad Gaden. Enkelte Huse skiltede med slesvigholstenske Faner, deriblandt det Hus, hvor jeg havde boet som ugift Adjunkt, men i Byens Midte var der kun faa, og i hele „Norden", som jeg gik igennem, var der ikke en eneste Fane. Paa Gadehjørnerne var opslaaet Proklamationer fra General *Wrangel* og fra Civilkommissærerne *Zedlitz* og *Revertera*, der forbød alle Udskejelser og tilholdt Embedsmændene at blive i deres Bestillinger under Betingelse af, at de ikke foretog sig noget til Skade for de allierede Magter. Dette var jo ret beroligende, og endnu mere beroligende virkede den fuldstændige Stilhed i Byen. Nede ved Skibsbroen, hvor en dansk Kanon var efterladt, stod en preussisk Uhlan Vagt, men han havde søgt Ly i en Port og snakkede nok saa gemytligt med en Borger. Dette saa altsammen ret fredeligt ud, og i den Demonstration, som jeg kort efter blev Vidne til, og som bestod i at en Flok unge Men-

nesker og Drenge slæbte et nedrevet dansk Vaabenskjold gennem Gaden, deltog saa faa, at de selv syntes flove derved. Jeg vendte hjem med en sikker Følelse af, at foreløbig var der ingen større Optøjer at vente; derfor borgede Preussernes Optræden og endnu mere Byens overvejende danske Sindelag.

Om Eftermiddagen var jeg hos *Graaes* og traf dér deres første Indkvartering, en østerrigsk Oberstlieutenant *v. Fuchs*, som strax erklærede: „Med Politik har jeg intet at gøre; jeg gaar, hvorhen min Kejser sender mig." — Han udtalte sig med stor Aabenhed om de hidtil førte Kampe og gav vore Soldater et godt Skudsmaal; i Wien havde man sagt, at vi ikke havde Præcisionsvaaben, men det havde Østerrigerne faaet at føle: „Sie schiessen gut," og saa opregnede han adskillige Officerer af hans Regiment, som var faldne. — Sørgeligt, at der er en Slags Trøst i at høre sligt af en Fjendes Mund.

Saa kom i mange Dage de uendelige Troppemarscher gennem Byen. Det var et Held, at vi itide havde rømmet vore Værelser paa første Sal og indrettet os i Kvistetagen, hvor vi ikke bleve forulempede. Officererne var meget elskværdige, vilde spise til Middag hos os, hvad vi dog afslog, og endte enhver Forhandling, jeg havde med dem, med at sige: „Küsse der gnädigen Frau ihre Hände," hvad der jo var alt, hvad man kunde forlange — og lidt til.

Der gik ikke faa Dage, inden Undervisningen i Skolen kunde fortsættes; den var rent ud umulig saa længe Gaderne vrimlede med Soldater. Nu mistede vi tilmed Skolen i „Graven" og fik den aldrig tilbage, men foreløbig hjalp vi os med de tre Klasseværelser i Nystadens Skole og med de lejede Lokaler, som laa i Byens sydlige Ende og i „Graven". Værre blev det, da Skolen i Nystad blev tagen til Lasaret efter den 18. April, og vi saaledes var henviste til to Skolestuer, skøndt der var 520 Børn at undervise. Med Lærernes Hjælp gen-

nemførtes det dog lige til min Afskedigelse, at samtlige Elever fik to Timers Undervisning hver Dag, og lærte de kun lidt, kom de dog ikke helt ud af Vane med at gaa i Skole. Der var næsten ingen Forsømmelser, og Tonen var udmærket god.

Skøndt der kæmpedes et Par Mil fra os, og skøndt Kanontordenen fra Dybbøl hørtes tydeligt hver Gang Vinden bar paa, gik Livet i Flensborg tilsyneladende meget fredeligt til d. 18. April. Der var Saarede paa Lasaretterne, men ikke i overvældende Mængde; der begravedes stadigt døde Soldater paa Kirkegaarden, men den laa paa Bakkerne ovenfor Byen; det ene Hold Embedsmænd efter det andet, Appellationsrettens Medlemmer, Latinskolens Lærere, Præsterne i Angel, Magistraten i Flensborg, afskedigedes og drog bort, men desto tættere sluttede alt, hvad dansksindet var, sig sammen, og Stemningen her var næsten urimelig frejdig; de vildeste Rygter om danske Sejre hørtes og troedes, og hvor ofte de end viste sig som Skuffelser, stod de dog bestandigt op paa ny. Pudsige Oplevelser manglede ikke. *Krog*, som blev fordrevet fra Grumtofte, fortalte mig, at en tysk Feltpræst, som var indkvarteret hos ham, havde betroet ham, at der var berammet Gudstjeneste for Preusserne inden Dannevirke blev stormet, og at hans Prædiken var fix og færdig; men der blev intet af Stormen paa Grund af Tilbagetoget, og det krænkede Præsten endnu. „Denken sie sich," sagde han, „die ganze Predigt auf einmal ruiniert!" — En Dag, da jeg kom hjem, traf jeg vor treaarige Søn siddende paa Trappen og brølende af fuld Hals: „Slesvig-Holsten dumpe;" det var hans Opfattelse af den Sang, som tidt blev sungen af Skarer, der drog forbi vor Bolig.

Den 18. Februar var der kendelig Uro blandt Preusserne, da „Rolf Krake" gjorde Forsøg paa at nedskyde Broen ved Egernfjord; men hertil vil jeg senere komme tilbage. Den 23. Februar blev Løven paa Kirkegaarden

nedreven; det anfægtede mig ikke meget, skøndt det var ærgerligt nok siden at se preussiske Soldater pille Stykker ud af Kolossen. I Begyndelsen af Marts drog vor østerrigske Indkvartering bort; én af Officererne var uforsigtig nok til at vise mig Ordren, der tydede paa Indmarsch i Jylland og endte: „Gefahr im Verzug.“ Der kom strax et preussisk Lasaretoplag i Stedet, men Mandskabet bestod nu kun af en Lasaretforvalter og hans Oppasser; den første var meget skikkelig, og den anden bragte os sin Naturalforplejning, men fik til Gengæld sin Kost hos os; overhovedet var vi besynderlig heldige, hvad Indkvartering angaar. Dagene flød stille hen med Skolegerning og Besøg paa Lasaretter, og jo længere Forsvaret ved Dybbøl trak ud, desto mere voxede Haabet, særlig efter den heldige Kamp 28. Marts, om hvis Betydning vi gjorde os overdrevne Forestillinger. Det pinligste i de Dage var at se de lange Vogntog med Granater, som førtes fra Banegaarden til Dybbøl for at lemlæste vore Soldater i de værgeløse Skanser og for at ødelægge det ligesaa værgeløse Sønderborg. En jævn flensborgsk Arbejdsmand, Fader til en tidligere Discipel i den danske Borgerskole, der nu stod i de danske Rækker, vægrede sig saa bestemt ved at køre en Ægtvogn med Granater, at Preusserne tog Hensyn til hans gentagne: „Jeg gør det ikke, ellers var jeg jo med til at slaa min egen Søn ihjel;“ Slesvig-Holstenerne huskede det imidlertid og satte ham senere til at køre de ham forhadte Faner om i Byen; det fandt han sig i, men sagde rigtignok til mig: „De kan tro, Hr. Pastor, jeg tørrede mine Støvler ordentlig af i dem.“

Saa kom den 18. April. Alt om Morgenen var det let at mærke, at noget alvorligt forestod, men til Middag tyngedes vi af denne forfærdelige Uvished, som griber Sindet, naar hele Fædrelandets Skæbne staar paa Spil. Saa fløj da de slesvig-holstenske Flag op paa Kirketaarnene og meldte vort Nederlag, men hvor stort og uopretteligt var det? Ingen, som ikke selv har op-

levet en saadan Dag, kan forestille sig den nagende Angst, der kun har Sands for et eneste og glemmer alt andet derover! Det var mig umuligt at sidde stille i Flensborg, jeg maatte ud imod Kamppladsen for muligvis at faa lidt mere at vide. Jeg mere fløj end gik ud ad Vejen til Sønderborg, som var mærkelig tom paa Mennesker; ude ved Klusris red en preussisk skarlagenrød Husar mig forbi i skarpt Trav; da jeg bøjede ind i Skoven, hvor Vejen gør en brat Drejning, hørte jeg en Lyd, som jeg ikke kunde forklare mig, før jeg pludselig stod overfor et uendeligt langt Tog af fangne danske Soldater, indrammede paa alle Sider af røde Husarer med Karabinerne færdige til Skud, og saa hed det til mig fra Officeren, som red i Spidsen: „Still stehen oder wir schiessen!“ Min første Tanke havde været at styrte ind mellem Træerne for at undgaa det sørgelige Syn, nu blev jeg nødt til at lade Skaren, som aldrig syntes at faa Ende, gaa mig forbi, saa jeg fik rigelig Tid til at tænke: er Fangerne saa mange, hvor mange er da de Døde og de Saarede? Endelig var Toget forbi og jeg fri; ikke for nogen Pris vilde jeg blive, hvor jeg var; thi jeg hørte, at en ny Skare Fanger var i Anmarsch, nu kendte jeg kun altfor godt Lyden. Jeg gemte mig dybt inde i Skoven og græd, som jeg sjælden har grædt i mit Liv. I Fortvivlelse saa jeg al den Nød og Jammer, som jeg nu vidste var kommen over mit Folk, — men saa faldt det mig pludselig ind, at derved udrettede jeg intet, og at der vistnok maatte være meget at udrette inde i Byen. Ad en Genvej ilede jeg tilbage og fandt Flensborg i den vildeste Forvirring. Fangerne og deres Eskorte fyldte Gaderne, thi det gik langsomt med at faa dem indelukkede i Kirkerne.

Den danske Kirke var fyldt med ca. 150 Fanger; jeg vilde gerne derind, og det lykkedes gennem den Dør, som fra Degnens Lejlighed førte op til Orgelet. *Tofte* var strax bleven gode Venner med den preussiske Soldat, som holdt Vagt her, og jeg fik ogsaa Adgang, for-

synet med en Krukke Sødsuppe. Det var et underligt Syn at se de dødtrætte Soldater ligge udstrakte i Stolene og omkring Alteret. De fleste sov allerede. Af en flink Menig fik jeg den Efterretning, som jeg tørstede efter, at Als var frelst. Han betog mig ogsaa Frygten for at Nederlaget bragte Skam over os. Der var blevet kæmpet tappert i den haabløse Strid, hvor Fjendens aldeles overvældende Masser var vore paa Livet i en Haandevending. Han viste mig hvor nær Døden havde været ham selv, idet hans Tornysterremme tildels var skudt over. Altsaa: Dybbøl tabt, men Als i Behold, Tabet stort, Æren reddet.

Nu kom Dage, da vi for Alvor fik Krigen at mærke og det i dens sørgeligste Skikkelse. Byen blev et stort Lasaret. De Saarede kom i Baade og i lange Vognrækker. Ethvert nogenlunde anvendeligt Lokale blev taget i Brug, alle offentlige Bygninger, alle Skoler, Klubber, Danselokaler. Den store Dansesal, „Kolosseum" var fyldt med Senge, baade paa Gulvet og Galleriet. Det første Syn, der mødte mig, da jeg kom ind, var en døende dansk Soldat, som endnu i Uniform laa paa et Par Stole. *Tofte* sad bøjet over hans ligblege Ansigt med Øret til hans Mund og med Papir og Blyant i Haanden for at opfange den Døendes sidste Hilsen til hans Kære i Hjemmet. Det var næsten udelukkende danske Saarede. Til at begynde med var de ved godt Mod, hvor slem end deres Skade senere viste sig at være, og de talte næsten alle om snarlig Helbredelse. Ak, udenfor Salens Glasdøre til Haven stod der en Stabel Ligkister, som der snart blev Brug for. Den, som har været Vidne til hvad der foregaar paa et Lasaret, véd bedst hvilken frygtelig Svøbe Krigen er.

Der var i de Dage saa meget at gøre i Flensborg, at jeg nu efter de mange Aars Forløb først forstaar, hvor daarligt det blev gjort og hvor meget det skortede os paa Erfaring. Det burde have været vor første Gerning at optage en nøjagtig Fortegnelse over de Hun-

dreder af Saarede og faa den sendt til Kongeriget, hvor Tusinder længtes efter paalidelige Efterretninger om deres Kære. Men det gik først op for mig efter nogle Dages Forløb, og da var der alt indtruffen saa mange Dødsfald og saa mange Omflytninger paa Lasaretterne, at det blev meget vanskeligt. Dog lykkedes det at samle en Del Oplysninger, som blev sendt til Krigsministeriet og som gjorde god Nytte. Vi blev ogsaa frivillige Postbude, som besørgede Breve til de Saarede, og Skrivere for dem, der ikke selv kunde bruge Pennen. Det gav mange Timers Arbejde hver Dag og medførte mange, baade glædelige og sørgelige Oplevelser. Der laa i „Kolosseum" en ældre, fattig Indsidder fra Lolland, som havde Kone og mange Børn i Hjemmet; han var haardt saaret i Armen og længtes usigeligt efter at faa Bud til og fra Hjemmet. „Hvad vil min stakkels Kone sige, naar hun hører, at jeg bliver Invalid hele mit Liv?" Jeg skrev for ham, og en Tid efter kom det længselsfuldt ventede Svar fra Konen, som begyndte: „Hvad Du har mistet, har Du tabt med Ære." Da jeg glad løb til Lasarettet for at bringe Manden Brevet, var Sengen tom, han var død om Natten. Jeg maatte saa sende Enken det sørgelige Budskab.

En Soldat fra Aarhus havde mistet sit ene Øje og først sent fik hans Familie Bud fra ham gennem mig; de havde allerede gaaet i Sørgeklæder for ham en Maanedstid, da Kammeraterne havde skrevet, at han var falden. En anden brav Jyde havde ligeledes mistet det ene Øje og var meget bekymret for, hvad hans Kæreste vilde sige dertil. Jeg syntes særlig godt om Manden, især fordi han en Dag, da vi talte om en Kamp ved Fredericia, hvor han havde været med, og jeg ytrede Tvivl om han havde sigtet ved hvert et Skud, saa paa mig med Forundring og meget tørt sagde: „Hvad kunde det ellers hjælpe?" Altsaa skrev jeg gerne til Kæresten for ham. Svaret lød: „Kære Peter! Præsten skriver, at Du ikke mere er saa køn som før,

men jeg tænker: Du er jo dog Peter.“ Det huede os begge godt.

Det var en velsignet Gerning at sidde ved Sengene hos disse stækkede unge Mænd, der laa her langt borte fra deres Kære og med Trang til bedre Trøst end Verden kan give, og jeg ønsker blot, at jeg kunde have udført den meget bedre. Jeg fik dog adskillige Venner, som jeg aldrig vil glemme; en af dem, *Jørgen Jensen Urup* besøgte jeg siden i Jylland, og han mig igen i Lille-Næstved. *Vestesen* besøgte jeg paa Garnisonshospitalet i Kjøbenhavn, lige til hans Død; thi de Lidelser, som en Kugle i Underlivet voldte ham, endte først efter to Aar. Lidt efter lidt fordelte de Mænd og Kvinder, som tilsaa de Saarede, dem mellem sig, saa der kom Orden deri. Min Part blev „Kolosseum“, Amtmandsboligen og Friskolen ved Nørreport, men lejlighedsvis saa vi ogsaa ind andre Steder.

Preusserne var gode mod vore Soldater og havde deres Lasaretvæsen i fortrinlig Orden; med deres Læger stod vi altid paa god Fod, og de benyttede vor Hjælp.

Gennemgaaende bar vore Saarede deres Smerter med priselig Taalmodighed, enten Grunden var virkelig Gudhengivenhed eller fatalistisk Afstumpethed. Utilgængelige for aandelig Paavirkning var kun faa, som den lollandske Gaardmandssøn, der, skøndt saaret til Døden, svarede paa enhver alvorlig Paamindelse: „Saadant noget tænker jeg aldrig paa!“ Med de allerfleste var det let nok at komme i et hjærteligt Forhold, hvortil det jo hjalp, at der var saa god Lejlighed til at bevise dem smaa Tjenester med Brevskrivning og deslige. Der laa en haardtsaaret kjøbenhavnsk Snedker ved Navn *Hansen* paa Galleriet i „Kolosseum“, der i den lange Tid, han svævede mellem Liv og Død, blev baade min Hustrus og min gode Ven, saa vi ogsaa efter Krigen bevarede Forbindelsen adskillige Aar. Som Kuriosum kan anføres, at jeg, der i mit renlige Hjem aldrig havde set en Lus, ved ham gjorde mit første og eneste Be-

kendtskab med disse Udyr. Vore stakkels Soldater bragte fra Dybbøls Halmlejer hele Skarer af dem til Lasaretterne. „De er saa store," sagde de, „at de gaa rundt med et Straa i Munden." Ved at bøje mig over *Hansen* for at opfange hans svage Stemme blev jeg forsynet rigeligt, men anede i Begyndelsen slet ikke, hvorfra al denne Kløen kom; men saa fik jeg lært det Stykke Naturhistorie.

Af de mange spredte Minder fra Lasaretterne skal følgende anføres. En Artillerist, som var saaret i Hovedet af et Bajonetstik, blev behandlet med en vis Opmærksomhed af Preusserne, og jeg fik at vide, at det skyldtes Rygtet om hans Tapperhed ved en Skanses Indtagelse; han havde ikke villet overgive sig, men havde kæmpet til det yderste. Da jeg spurgte Manden selv herom, fik jeg den Besked: „Der er slet intet om mit Heltemod; da Skansen blev taget, var vi fuldstændig omringede, og jeg havde kun min Sabel; saa foer en Preusser, som vist var fuld, ind paa mig, og i Stedet for at tage mig til Fange stak han mig med sin Bajonet; men vil Preusserne endelig gøre mig til en Helt, saa maa de have Lov dertil." — Artilleristen blev ikke ringere i mine Øjne ved sin bramfri Oprigtighed.

Et Par Dage efter Erobringen af Als blev der indbragt paa Lasarettet en usædvanlig smuk og kraftig dansk Soldat, hvis ene Laarben var knust. Da jeg kom til hans Seng, ved hvis Hovedgærde en løvrig Gren var anbragt til Værn mod Fluerne, som var en slem Plage for de Saarede i Sommerheden, fortalte han mig strax, at Lægerne vilde amputere hans Ben, men at han langt foretrak Døden; han var Tømrer, og som Krøbling aldeles uskikket til sin Profession. Vi talte længe sammen. Jeg spurgte ham, om han ingen Kære ejede, hvem hans Liv var noget værd; de trøstede sig nok, mente han, og ugift var han. Jeg spurgte ham, om han havde sit Regnskab med Gud i saadan Orden, at han turde dø; det mente han, og der syntes at være

en saadan Fasthed over hans Beslutning, at jeg tilsidst gik fra ham med Overbevisning om, at den vilde holde. Meget forbavset blev jeg derfor, da jeg tidlig næste Morgen fandt ham amputeret og nu ligesaa bestemt paa Liv som før paa Død; men havde han kunnet forudse, at der ventede ham to lange Aar i Lidelse, inden Saaret nogenlunde heledes, vilde Omslaget neppe være kommet saa brat, som det nu var Tilfældet.

Faa Dage efter Dybbøls Fald kom Kongen af Preussen til Flensborg, og meget ufrivillig blev jeg, som besørgede et Ærinde ved Banegaarden, Øjenvidne til hans Indtog. Preussiske Soldater med erobrede danske Kompagnimærker i Hænderne besatte Gaden, som fører til Stationen, saa jeg ikke kunde undfly, og saaledes nødtes jeg til at se den vordende tyske Kejser passere Rækkerne under Jubelraab, der maatte skurre i danske Øren. Man havde i Dagens Anledning Aftenen forud forsynet „Norden", hvor der ellers ikke saaes noget tysk Flag, med hele Rækker af Stænger, hvorpaa saadanne skulde hejses; men der siges, at ved Midnat ravede en aabenbart beruset Mand ned ad Gaden, idelig stødende mod Flagstængerne; og dette havde den mærkelige Virkning, at alle Snorene fandtes overskaarne om Morgenen. Den fulde Mand skal have været en ellers meget ædruelig Mand, en Husejer ved Navn *Boj Jensen.*

I Begyndelsen af Maj blev min Svigermoder, syg og min Hustru rejste derfor til Bæsnæs over Lybek til Sjælland, saa at jeg en lang Tid blev alene med vor Pige. Jeg havde rigeligt at gøre, men hverken i Kirke eller Skole. Derimod fik jeg en ny Bestilling. Min Onkel *Jetsmark,* der var Formand for Centralkomiteen, sendte mig hele tusind Rigsdaler for at hjælpe fordrevne Embeds- og Bestillingsmænd, der tyede til Flensborg. Der var god Brug for disse Penge; thi mange Skolelærere og mange Underofficersfamilier, hvis Forsørgere var ved Hæren, sad i rent fortvivlede Omstændigheder. Dette bragte mig ogsaa i Forbindelse med Madam *Essel-*

bach i Slesvig.[1]) En halv Snes Underofficerskoner og Børn skulde befordres til Kongeriget med et Dampskib, der laa i Flensborg. Vi traf Aftale om at hele Skaren skulde sendes til mig, der vilde modtage dem paa Banegaarden og sørge for dem. Som Kendetegn opgav jeg, at der vilde være en Mand med rødt Haar paa Stationen. Et frydeligt Syn var det, da en Masse Gamle og Børn stak Hovederne ud af Kupévinduerne og hilste mig med forstaaende Grin, og hele Mylret fulgte mig gennem Byen i et stort Optog og med de forunderligste Genstande, hvoriblandt adskillige Fuglebure i Hænderne, til en brav Gæstgiver i „Norden", *Thomas Andersen*, og næste Dag sejlede de i god Behold med Dampskibet. „Wir aben unsere Pflicht gethan," skrev Madam *Esselbach* til mig. Det var ikke sidste Gang i mit Liv, at der paa forunderlig Maade er stillet rige Midler til min Raadighed for at afhjælpe Nød.

Under Vaabenhvilen fra 10. Maj til 26. Juni fik Flensborg sin nye tyske Magistrat med *Jürgen Bremer* i Spidsen, og dermed begyndte Drillerierne for Alvor under Ledelse af de mange fanatiske Slesvig-Holstenere, som var strømmet til fra Tyskland og nu førte det store Ord. Den 14. Maj blev den trefarvede Fane hejst paa den danske Kirke, men til Tyskernes store Ærgrelse befalede Civilkommissærerne i Følge Menighedens Klage, at den atter skulde nedtages. — —

Tre Dage efter Vaabenhvilens Udløb kom Tordenslaget. Als blev taget. Vi havde ventet en lang og haardnakket Kamp, ikke denne bratte Afgørelse. Den sørgelige Formiddag da Flagene paa Kirketaarnene forkyndte Nederlaget, stod jeg oppe hos *Graae* med *Tofte*. Vi var som lamslagne. Jeg vilde først og fremmest have Vished om at der var blevet kæmpet hæderligt, eller om vi maatte skamme os. Da jeg kom hjem, hoverede den preussiske Lasaretforvalter: „Sie stehen nicht mehr,"

[1]) Den fra vore Krige bekendte Gæstgiverske i Slesvig By Madam Doris Esselbach f. Seest, død 1869, 62 Aar gammel.

sagde han om vore Soldater, — og det var det værste. Atter Fanger i Mængde, men faa Saarede, da Mandefaldet var langt ringere end ved Dybbøl, og da der var de danske Lasaretter paa Als til Raadighed.

Nu følte Tyskerne sig sikre, og det skulde nu ogsaa vise sig overfor den danske Menighed og Skole. Den 15. Juli blev *Graae* og jeg samt ved en Fejltagelse Pastor *Ewaldsen*[1]) ved Nikolaj Kirke indkaldte for Kirkevisitatioriet, Borgmester *Jürgen Bremer* og Provst *Peters*, hvor man forelagde os det Spørgsmaal, om vi endnu ansaa os for bundne af vor Troskabsed til den danske Konge. Det var drøjt at blive spurgt herom af Provst *Peters*, der selv var bunden af samme Ed, og som paa Spørgsmaalet om, hvorledes han vilde forholde sig, kun svarede: „Ich werde nicht gefragt." Men det bliver nu hans Sag. Drøjere var dog Spørgsmaalet selv; for mit personlige Vedkommende følte jeg mig oprørt til det inderste, fordi man vovede at stille et sligt Spørgsmaal til en ærekær Mand. Jeg blev spurgt sidst og svarede kort: „Ich will meinen Eid halten!" Vi vare alle tre meget frimodige, da vi gik ned ad Trapperne, skøndt *Graae* og jeg nok vidste, hvad der vilde komme bagefter. Med *Ewaldsen* var det anderledes; under hele Krigen søgte Kirkegængerne blandt Preusserne til hans Prædikestol, ligesom Sjælesorgen paa Officerslasarettet overdroges ham med Forbigaaelse af de tyske Præster *Peters*, *Dame* og *Hertz*, der mig bekendt aldrig saaes paa noget Lasaret. Derfor holdt *Zedlitz* sin Haand over ham trods slesvig-holstenske Angribere.

Det skal her bemærkes, at jeg under hele Krigen ikke led nogen nævneværdig Overlast, skøndt jeg var kendt som dansk Embedsmand, og skøndt jeg daglig færdedes paa Gader og Stræder. Kun et Par Gange blev jeg paa Gaden tituleret „Hannemann", — det Smædeord til de Danske, hvis Oprindelse jeg forgæves

[1]) Præsten ved Nikolaj Kirke i Flensborg, Christen Ewaldsen (1819—93) blev ikke afskediget af Preusserne som Graae og Munck. Efter Krigen blev han Kapellan ved Frue Kirke i Kbhvn. og 1876 Sognepræst paa Frederiksberg.

har søgt Oplysning om. En Søndag Eftermiddag, da min Hustru og jeg vendte tilbage fra et Besøg hos Etatsraad *Poulsen* gennem Nystad, fik et Par Tyskere, der stod og talte med en preussisk Soldat, denne til at gaa over Gaden og standse os med fældet Bajonet, idet han fortalte en hel Del om en dansk Spion, som skulde anholdes. Min Hustru krøb helt ind til mig ved dette uventede Overfald, men heldigvis bevarede jeg Ligevægten, spurgte roligt om Spionens Signalement, og saa blev Soldaten, som sagtens mærkede, at han var gaaet for vidt, flov, mumlede noget om „ein grauer Rock" og lod os uhindret gaa videre, da jeg bemærkede, at min Frakke ikke var graa. En anden Dag mødte jeg Pastor *Dame* ved Johanneskirken, med hvem jeg havde udvexlet Visitter, og som før Krigen havde været yderst behagelig mod mig; jeg hilste ham, men han gik mig forbi med en haanlig Mine, hvad der gjorde et saa latterligt Indtryk paa mig, at jeg blev staaende en god Stund i dyb Forbavselse over dette uventede Tegn paa Fanatisme hos en Præst. Det hændte ogsaa, at jeg paa høflig tysk Tiltale paa et Lasaret til en ung flensborgsk Pige ikke fik noget Svar, men blot et bittert Øjekast, medens Preusserne altid var lutter Velvillighed. Politisk Fanatisme er og bliver en afskyelig Ting. Men i Hovedsagen gik jeg under de vanskelige Forhold ganske uanfægtet min stille Gang, hvad jeg takker Gud for.

Vi vidste, at vore Dage i Flensborg nu var talte, men det trak ud med Afgørelsen, og først den 20. August fik *Graae* og jeg vor Afsættelse i Følge den af os afgivne Erklæring. Saa snart det rygtedes, ansøgte Menigheden om at maatte beholde os, men det hjalp naturligvis ikke. Vi var hurtigt enige om, at vort fremtidige Opholdssted ikke kunde være Flensborg, hvor meget vi end holdt af denne By; det vilde blive uudholdeligt at leve under tysk Regimente. I Kjøbenhavn boede min nærmeste Slægt, og dér var bedst Udsigt til at finde ny Virksomhed. *Graae* vilde ikke holde Afskeds-

prædiken, fordi det let kunde give Anledning til Demonstrationer baade fra den ene og den anden Side, og derfor kom jeg heller ikke til det. Men der strømmede Fotografier ind fra mine Drenge og Piger, og paa Billederne holdt Drengene ufravigeligt et Dannebrogsflag i Haanden. Mere end en af dem ligger nu begravet i Frankrigs Jord, fordi de, tilvisse meget mod deres Villie, 6 Aar senere maatte kæmpe under tyske Faner. —

Vi solgte vort Fortepiano og en Del af vore Møbler under Haanden til gode Priser, da Snedkerarbejde var dyrere dér end i Kjøbenhavn; Køberen var morsomt nok en fanatisk tysk Redaktør *Hertzbruch*, men han betalte kontant. Allerede 12. September var vi færdige, og den Dag forlod vi med Dampskib til Korsør vort kære Flensborg, hvor vi havde levet sammen i halvfemte lykkelige Aar.

Afskeden var bitter nok. Vi tilbragte en Aften hos den gamle Biskop *Boesen*, og den gode Mand vidste ikke alt det gode han vilde gøre *Graae* og mig. Det er hans uforglemmelige Fortjeneste, at han ved en energisk Protest mod Indførelsen af en Kirkebøn for de tyske Menigheder ved Krigens Begyndelse gjorde det muligt for de danske Præster at blive i deres Embeder og gøre nogen Nytte under Krigen. Det medførte hans øjeblikkelige Afsættelse, men Kirkebønnen blev ikke paabudt. Ved Afskeden kyssede han *Graae* og mig og forærede os hver et Bundt Cigarer. Lærerne ved den danske Borgerskole med Undtagelse af *Mohnsen* forærede mig deres Portrætter paa et samlet Billede. Alle Børnene i Borgerskolen købte for deres Smaaskillinger det store Drikkehorn, som bærer Indskriften: „Farvel, kom snart igen til den danske Borgerskole i Flensborg.“ Paa Afrejsens Dag var Skibsbroen fuld af en mylrende Mængde, der med Taarer i Øjnene viftede til *Graae* og mig. Der var Haab i Hjærterne om Gensyn, men *vore* Øjne skulde ikke se det.

Før jeg slutter dette Afsnit af mit Liv skal jeg

nævne to Mænd, som Krigen bragte mig i nær Berøring med.

Den ene er *Jakob Plaetner* med den plattyske Tunge og det trofaste danske Hjærte. Han var en velhavende Borger i den nordlige Del af Flensborg, hvor han og hans Broder drev et stort Garveri. En lille Bog, som „Udvalget til Folkeoplysningens Fremme" har udgivet om ham, giver Oplysning om, hvad han var for vore saarede Soldater og hvorledes han opsamlede vore Døde ved Sankelmark og bragte dem til Hvile paa Flensborg Kirkegaard osv. Efter 1864 gjorde han sig megen Umage for at vænne sin plattyske Mund til at tale Dansk, og da Frankrigs Nederlag 1870 nedslog Haabet om at Hjælpen skulde komme fra dette Land, skrev han til mig: „Jeg troede at Klokken var 12, men nu, jeg ser rigtig efter, er den kun halvtolv" Haabet opgav han ikke.

Den anden Hædersmand er Lods *Detlefsen*. Hans Børn gik i den danske Borgerskole i Flensborg. Han gjorde Tjeneste paa den danske Flaade og havde Station i Sønderborg. Den 28. Marts var han Lods paa „Rolf Krake", da det under voldsom Beskydning fra Broagerland uden selv at løsne et Skud gik ind i Fjorden, til det kom i Flanken paa de stormende Preussere og tilføjede dem alvorlige Tab; en eneste af „Rolf Krakes" Kanoner gjorde 24 Mand ukampdygtige. Mit sidste Møde med *Detlefsen* skete længe efter Krigen, da han var i Kjøbenhavn i Anledning af den Krigsret, som var nedsat over Kaptajn *Rothe* i Anledning af „Rolf Krakes" Forhold ved Erobringen af Als. Jeg saa strax, da han traadte ind i min Stue, hvor bedrøvet han var, thi han holdt meget af sin forrige Chef, og det havde aabenbart været ham pinligt at være indkaldt til Forhør. Mit første Spørgsmaal var, om han havde været om Bord i „Rolf Krake" hin sørgelige Nat. Svaret lød benægtende. Vi talte saa en Stund om Kampen, og tilsidst spurgte jeg: „*Detlefsen*, hvis De havde været Lods den

Nat, var Skibet saa gaaet ind i Alssund?“ — Et Øjeblik stod han ganske taus, saa styrtede Taarerne frem, og saa kom langt om længe: „Det tør jeg ikke sige noget om.“ Jeg spurgte ikke mere, men jeg tænkte, at havde et saa modigt og dansk Hjærte som hans staaet for Styret hin skæbnesvangre Time, saa vilde maaske meget have set anderledes ud i Danmarks Historie.

PENSIONIST OG KATEKET VED FRELSERS KIRKE 1864—1868

Ved vor Ankomst til Kjøbenhavn den 12. September tog vi foreløbig Bolig i Bredgade Nr. 6 hos mine Forældre; vore Møbler anbragtes i min Faders Pakhus. Det var en underlig Overgang fra Krigens Alvor til Hovedstadslivet, hvor det forekom mig, at man tog sig Tingene let, som om vort Folks Ulykke nu var overstaaet. Saavidt jeg husker, var jeg en af de første Aftener tilstede ved en Koncert og Bazar, som holdtes i Christiansborg Ridehus til Bedste for Saarede og Faldnes Efterladte. Det harmede mig at høre Bravoraab og Klapsalver, da en ung Dame sang: „O Danmark, paa Rænker du aldrig dig forstod, det har du tidt betalt med dit dyreste Blod," og endnu mere at se al den Flirt, der bagefter blev dreven i Butikkerne. Det var den grelleste Modsætning til det, vi nylig havde oplevet. Vi trængte haardt til en Hviletid efter den uafbrudte Spænding, og vi fandt den under et fjorten Dages Ophold hos min Svoger *Jørgensen* paa Hellebækgaard.[1]) Det var et regnfuldt Efteraar, men hvor gjorde det mig godt at drive rundt i Skovene derude, ofte dyngvaad og med Nøddeplukning til eneste Beskæftigelse, naar jeg ikke hjalp Slottets Husholderske med at bjerge Borsdorfferæbler.

Vi fandt hurtigt en passende Lejlighed i Løngangsstræde 37 anden Sal og flyttede derind. Der var et lille Værelse til mig, en god Dagligstue, ditto Spisestue, stort

[1]) Forpagter Jørgen Jørgensen (1830–87), senere Ejer af Sønderskovgaard pr. Hjørring, gift 1863 med Charlotte Fabricius (1839—1913).

Sovekammer og et Kammer til vor Pige *Lise*, som fulgte med os fra Flensborg. Det galdt nu om at faa noget at bestille, men dertil vare Udsigterne ikke gode, fordi det vrimlede med fordrevne slesvigske Embedsmænd, ikke mindst Præster. Dog var jeg saa heldig snart at opnaa nogle Timer i min gamle Pigeskole, „Døtreskolen" i Kjøbenhavn, ikke i Religion, men i Dansk. Efter *Graaes* Opfordring skrev jeg en Artikel i „Fædrelandet" om den danske Borgerskole i Flensborg, og muligvis gav dette Anledning til, at jeg en Aften blev buden til et Møde hos Grosserer *D. B. Adler*, hvor flere af det national-liberale Partis Førere var tilstede, og hvor man opfordrede os fordrevne Embedsmænd til at være en Slags Agitatorer i de Egne, hvor vi var kendte. Sligt passede slet ikke for mig personlig, ligesom Forslaget syntes mig meget upraktisk i Almindelighed, hvorfor jeg bad mig fritaget. Omtrent samtidig blev der holdt et Møde af fordrevne Præster i Anledning af en Skrivelse, som den tyske Gren af evangelisk Alliance med Tholuck i Spidsen havde sendt den engelske Afdeling om de Danskes kirkelige Overgreb i Sønderjylland; det lykkedes mig at sætte igennem, at Svaret paa den ikke blev en ganske ørkesløs Opregning af de nu skrinlagte Sprogreskripter, men en begrundet Paavisning af de Overgreb, som man nu gjorde sig skyldig i fra tysk Side. Der kom naturligvis intet ud deraf undtagen den Erklæring fra engelsk Side, at de ikke var i Stand til at dømme Parterne imellem.

Det traf sig saaledes, at min Ven fra Studenterdagene, *Køster*, havde Bolig i samme Ejendom som vi, og intet syntes naturligere, end at vort daglige Samkvem var blevet genoptaget. Men her viste det sig, hvilken dyb Kløft fem Aars Adskillelse kan frembringe. *Køster* var bleven gift og Kapellan hos *Grundtvig*, der aldeles havde opslugt ham; vi mærkede hurtigt, at hans ensidige Opgaaen i Mesteren og min Retning mod det Praktiske ikke stemmede mere, og vi fik lidet eller intet at gøre

med hinanden, indtil han tidlig bortkaldtes. Det er ogsaa et Vidnesbyrd om Forkrænkeligheden hernede, at to Mennesker, der længe have været meget for hinanden, saaledes kunne blive fremmede indbyrdes.

Min ubrugte Arbejdsevne havde svært ved at være Pensionist, og et Par Forsøg, jeg gjorde paa at opnaa Kateketembeder udenfor Kjøbenhavn, glippede. Men heldigvis kom Udvejene til Arbejde, endog i Overflødighed. Der blev oprettet en ny Sektion af „Centralkomiteen",[1]) som skulde understøtte fordrevne sønderjyske Embeds- og Bestillingsmænd, og min Onkel *Jetsmark*, som var hele Centralkomiteens Formand, tilbød mig at blive Sektionens Sekretær. Det var Meningen, at Pladsen skulde have været lønnet, men det kunde jeg ikke gaa ind paa, da min Pension og min Formue gav mig nok til et tarveligt Udkomme; vi havde jo kun et eneste Barn, og som ulønnet bevarede jeg min Frihed. Jeg fik min Villie og blev Medlem af Sektionen. Formand blev Gehejmeetatsraad *Schlegel*, tidligere Guvernør i Vestindien, og under hans dygtige Ledelse var det en fornøjelig Sag at være Sekretær. De andre Medlemmer vare Skoledirektør i Kjøbenhavn *Holbech*, Overretsprokurator *Delbanco*, Boghandler *Hegel*, Stadskonduktør *Krak* og Grosserer *Moses Melchior*. Vi arbejdede fortrinligt sammen uden nogensomhelst Rivning, og jeg ser med ublandet Glæde tilbage paa denne Virksomhed, der raadede over betydelige Midler, saa vidt jeg husker c. 300,000 Kroner, indkomne i lutter frivillige Bidrag, og gjorde endnu betydelig Gavn blandt sine Klienter, der ofte vare meget vanskeligt stillede og løb op til flere Hundrede i alle Egne af Landet. Efter de talrige Møder paahvilede det Sekretæren at indføre Ansøgernes Navne og Kaar i Hovedbogen og at udfærdige alle Skrivelser til dem, samt at sende de tilstaaede Pengebeløb til alle Nydere udenfor Hovedstaden. Da

[1]) „Centralkomiteen til Understøttelse af udkommanderede Land- og Søkrigeres Familier, de Saarede, Kvæstede og Faldnes Efterladte" blev oprettet under Krigen 1848—50 og rekonstrueret under Krigen 1864.

de sidste sædvanlig betaltes maanedsvis, kunde det løbe op til noget som hundrede Pengebreve ad Gangen, og jeg husker en Postmands Fortvivlelse, da jeg en Nytaarsaften sent, lige før Posthusets Lukning, mødte med en vældig Bunke Pengebreve; han foer op som en Løve, men dalede ned som et Lam, da jeg sagtmodigt fortalte ham, at jeg havde arbejdet ti Timer i Træk for at faa dem færdige og for at de betrængte Modtagere ikke skulde vente forgæves, og at jeg nu blot bad om Brevenes Opbevarelse til næste Dag i Posthusets sikre Gemme, da jeg ikke turde have saa stor en Sum liggende hjemme hos mig. Det var kun det første Aar, at Arbejdet var stort, saa ophørte den egentlige Nød. Rørende var den Taknemmelighed, som en af de Hjulpne viste mig personlig; neppe havde han opnaaet en tarvelig lønnet Stilling som Styrmand, før han efter hver Rejse bragte os snart spanske Løg, snart Limfjords Østers og andre Rariteter, skøndt jeg stadig fortalte ham, at han ikke skyldte mig noget. Jeg vilde have fundet det heldigt, om nogle af de hjulpne Embedsmænd, der hurtigt opnaaede gode Stillinger, havde hittet paa at erstatte det modtagne og derved frembringe et blivende Hjælpefond, men det hittede ingen paa. For en Fuldstændigheds Skyld tilføjer jeg, at vore Møder holdtes skiftevis hos Medlemmerne undtagen hos mig, der var „Fattig-Per-Erik" blandt lutter Velhavere. Det gik fint til, *Melchior* opvartede med „Rinki" af Hvalfiske, som var fangede af det nystiftede, men desværre snart mislykkede Fiskeriselskab under Kaptain *Hammer*, og naar *Schlegel* holdt stort Middagsselskab, trakteredes med en ældgammel vestindisk Rom, om hvis Herlighed der blev talt i høje Toner, men jeg kan ikke beskrive den, thi jeg lugtede kun til den, men smagte den ikke. Bedre var det, at jeg kom i Berørelse med en hel Del Mennesker, iblandt hvilke særlig skal nævnes *Moses Melchior*, som jeg lærte at højagte, og som siden har vist mig megen Velvillie.

Da Arbejdet ved Centralkomiteen begyndte at aftage, kom Embedet. I Efteraaret 1865 blev *Alfred Meinert* forflyttet fra Kateketembedet ved Frelsers Kirke paa Christianshavn til Kapellaniet i Nykøbing paa Mors, og Sognepræsten *P. A. Fenger* tilbød mig at blive *Meinerts* Efterfølger. Ikke blot kom jeg saa i Virksomhed, men jeg vilde hjærtensgerne tjene under denne Mand, som jeg skyldte meget fra de tidligere omtalte Møder med theologiske Studenter og Kandidater, og som jeg saa op til i mange Stykker. Embedet var vel det mindste af alle Præsteembeder i Danmark, thi hele Indtægten var 200 Kroner aarlig af Sognepræsten og saa hvad der lagdes i Kateketens Tavle ved Gudstjenesten, men da samme Tavle var Nr. 5 og sidst af de mange, blev Kobberpengenes aarlige Sum kun noget som 100 Kr. Men jeg beholdt min Pension minus det nye Embedes Indtægt, hvad der gav et Par Hundrede Kr., hvis jeg husker rigtigt, og saa var med Stillingen forbunden en Del Undervisning, som betaltes ret godt efter de Tiders Vilkaar. Kateketen var Enelærer ved en Kirkeskole for fattige Pigebørn, og han var Religionslærer ved Døtreskolen paa Christianshavn samt Sekretær ved sammes Direktion. Dette var nok til Udkommet, naar jeg stadig kunde stoppe Hullerne ved Forbrug af min Formue. Altsaa tog jeg med Glæde mod Tilbudet, og den 24. November 1865 udnævntes jeg til Embedet.

I Juli samme Aar var Familien bleven forøget med en Søn, som blev kaldet *Vilhelm* og døbt af mig i Frue Kirke. Vi var saa heldige at finde en udmærket Lejlighed paa Christianshavn hos Etatsraad *Clausen* i Overgaden neden Vandet Nr. 17. Det var en Stueetage paa 4 Værelser, tidligere beboet af min Onkel *Tolstrup*. To lykkelige Aar boede vi i Overgaden; saa fødtes *Johannes* i det Sovekammer, hvor Tapeterne var lutter Rosenbuketter, og saa blev Lejligheden for lille til tre Børn; men den lange Tarm af Spisestue og mit Arbejdsværelse, hvor der blev skrevet saa meget, hører til de kæreste Mindesteder.

Lykkelig er den unge Præst, der har en *P. A. Fenger* til Vejleder![1]) Uden Tvivl er mange Kateketer i Kjøbenhavn blevet misbrugte af deres Sognepræster, naar disse overvældede dem med Arbejde i de alt den Gang urimelig store Sogne, men *Fenger* var langt ømmere over sin Kateket end over sig selv. Næsten aldrig kom jeg til at prædike mere end to Gange maanedlig, og yderst sjeldent krævedes min Hjælp en Hverdag. Lørdag Middag mødte jeg for at faa min Part af de mangfoldige Forretninger, som Søndagen bringer i et Fattigkvarter med ca. 14000 Mennesker, især Børnebegravelser i stort Tal, og saa begyndte en baade pudsig og rørende Scene. *Fenger* plejede at skrive Notitser om den Afdøde eller hans Familie ikke paa Dødsattesten, men paa Skifteretssedlen, altid paa Latin, og her forekom Ordet ebrius (ɔ: fordrukken) sørgelig ofte. Naar han nu stod med 5—6 saadanne Sedler i Haanden for at bestemme sin egen og Kateketens Part af Begravelserne, slog det sjælden fejl, at han tilsidst tog dem allesammen selv, dels af Omsorg for Kateketen, som underviste om Hverdagene og derfor burde have Søndagen fri, dels paa Grund af en Samvittighedsfuldhed, som bød ham at paatage sig det hele. Karakteristisk for ham var det, at jo ældre han blev, desto nødigere overlod han en eneste Barnedaab til mig. „Jeg vil saa gerne tjene ved Fronten," plejede han at sige, selv om der var flere Hold paa 7—8 Børn, hvad ofte indtraf. Jeg maatte indgaa en formelig Sammensværgelse med hans stille elskelige Hustru for at faa Lov til at overtage en lille Del af Søndagslæsset. Kun en eneste Gang mindes jeg at have været i Arbejde om Søndagen fra 9 Morgen til 5 Eftermiddag, hvor den eneste Hvile var Køreturen til Kirkegaarden, og hvor Prædiken, Daab, Bryllup og Begravelse uafbrudt vexlede, en farlig Fristelse til at tage haandværksmæssigt paa Tingene.

[1]) Peter Andreas Fenger (1799—1878) var Sognepræst ved Vor Frelsers Kirke paa Chrhvn. fra 1855 til sin Død, gift 1830 med Lovise Augusta Manthey.

Jeg sad gerne under *Fengers* Prædikestol; ganske vist marcherede vi ofte paa Stedet, men der var altid Kærne i Indholdet, og hans Vidnesbyrd slog ved sin enfoldige Paalidelighed; havde *Blædel* lært mig at skatte Kraften, saa lærte *Fenger* mig at skatte Sindigheden. Som Raadgiver var den sidste ypperlig, hvorfor ogsaa Broderen, Finansminister *Fenger*, skal have sagt, at han altid tyede til ham, naar et vanskeligt Spørgsmaal skulde klares. Hver Morgen Kl. 5 sad han ved sin Bibel og ved sin Pibe, thi han vilde hellere spise tørt Brød end undvære den, som han sagde til mig. Det daglige Overløb, som en kjøbenhavnsk Sognepræst maa lide, var en Plage for ham, særlig naar det galdt om at skrive Anbefalinger for ham ganske ubekendte Folk, hvilke han ofte affærdigede med den Formular: „At jeg ikke véd noget ufordelagtigt om N. N., bevidner Fenger;" men skønnest viste hans Sanddruhed sig, naar han stundom udtalte sig ganske aabent til mig om sine Fristelser, Hovmodet, der fulgte ham op paa Prædikestolen, Paaholdenheden, som idelig anbefalede Sparsommelighed. Jeg har aldrig truffet en Mand, der var mere liberal i Ordets bedste Betydning end *Fenger;* det gjorde ikke det mindste Skaar i vort hjærtelige Forhold, da jeg sagde ham, at jeg ikke delte den grundtvigske Opfattelse, eller da jeg vægrede mig ved at bruge den Udgave af Luthers Katekismus, som *Fenger* havde særlig Kærlighed til, og som blev Anledning til den ulykkelige Strid, som senere skilte ham og *Blædel* fra hinanden. Holdt han fast paa sit eget, saa indrømmede han ogsaa andre fuld Frihed. Det hører til mit Livs Velsignelser, at jeg i tre Aar fik Lov til at gaa i Skole hos denne ydmyge og ægte kristne Mand.

Døtreskolen paa Christianshavn (Timerne i den kjøbenhavnske Skole af samme Navn maatte jeg opgive, da jeg blev Kateket), som samlede de velhavende Familiers Børn, har jeg de klareste Erindringer om. Skolens Bestyrerinde var Frøken *de Seue*, en statelig Dame, som baade Eleverne og Lærerne bævede for. Alt skulde

gaa til med den største Punktlighed og Sirlighed, det var en himmelraabende Forbrydelse, at en lille Pige i en af min Formands Religionstimer var kommen for Skade at lægge sit ene Ben op paa Bordet; men ved Siden af den gammeldags Strænghed, for ikke at sige Sippethed, var der ubestridelig Dygtighed og virkelig Kærlighed til de Unge, skjult under det barske Ansigt og de bydende Manerer. Børnene lærte fortræffeligt at lyde, men lidt mindre Trællefrygt vilde have været heldig. Bestyrerindens private Værelser, hvor hun boede med en noget yngre Søster, som intet havde at gøre med Skolen, og som ogsaa holdtes ganske udenfor den, regnedes for en Helligdom, som der hørte overmenneskeligt Mod til at betræde. Jeg kom meget hurtigt til at sætte høj Pris paa Frøken *de Seues* gode Egenskaber, og jeg spekulerede ikke uden Held paa at faa en lidt mere fri og lys Tone ind i Skolen. Minen sprang, da der et Aar efter min Ansættelse blev holdt Juletræ paa Skolen i den dybeste Ærbarhed og — Kedsommelighed! Da Bestyrerinden havde trukket sig tilbage til sine Værelser i den Tro, at nu gik Børnene saa lydløst, som de plejede, fik jeg dem til at gøre Kæde, og med mig som Fører gik det nu under stigende Munterhed gennem alle Klasserne; jeg kom til at vælte nogle Stole — det var ellers uhørt, at en Stol væltede, og hele Kæden maatte springe over den til Ære for Julen; tilsidst stod vi ved den hellige Dør, til alle Stores og Smaas Rædsel vover jeg at aabne den, og ind danser hele Skaren paa de hellige Enemærker, hvor jeg siger til den forbavsede Herskerinde: „Ja Frøken *de Seue*, hele Skolen vilde gerne ønske Dem en rigtig glædelig Jul i Deres egen Stue.“ Det lykkes, og Frøken *de Seue* finder det storartet — med Tonen paa anden Stavelse, hvor hun altid anbringer den.

Det er ublandet fornøjelige Minder, jeg har fra Virksomheden i Døtreskolen, som havde ypperlige Lokaler i asiatisk Kompagnis smukke Bygning i Strandgade. Af

Direktionens Medlemmer viste ikke blot *Fenger*, men ogsaa Kommandør *Tuxen* mig stor Velvillie; flere af Eleverne har jeg senere mødt i Livet og havt Glæde af Mødet.

Jeg kommer nu til Omtale af den Gerning, som optog hele min Interesse og Størstedelen af min Arbejdsevne i de følgende Aar. Det var umuligt at være Præst paa Christianshavn i de Tider uden at komme i daglig Berørelse med Fattigdom i dens sørgeligste Skikkelse. Der var Vaaningsnød i hele Kjøbenhavn, saa at fattige Familier med mange Børn ikke kunde faa Husly, selv om de stod med Pengene i Haanden, en Samfundets Ubarmhjertighed, som kun de færreste forstaa at vurdere efter Fortjeneste. Fattigvæsenet var saa uheldigt indrettet, at der østes Penge ud, og dog voxede Byrderne Aar for Aar. Den private Velgørenhed var som sædvanlig blindere end Uglen og kastede store Summer i Grams uden synderlig Nytte. Alt, hvad der nu findes af Dæmninger mod Fattigdommen: Sygekasser, Alderdomshjælp, Ulykkesforsikring for Arbejdere o. s. v., var ukendte Ting. Arbejdslønnen var ofte urimelig lav, en Kvindes Arbejde paa en Fabrik en hel Uge igennem betaltes hyppigt med halvfjerde Krone. Hver Vinter bragte Arbejdsløshed; om Sommeren blev Arbejdslønnen sædvanlig udbetalt paa Værtshusene, hvad kun Værtshusholderen var tjent med. Kort sagt, det saa ud, som om Christianshavn var hjemfalden til stedse voxende Fattigdom og alle de Onder, som følger den.

Daværende Kapellan, senere Sognepræst ved Frelsers Kirke, *Holck*[1]) indlagde sig derfor virkelig Fortjeneste ved Oprettelsen af „Understøttelsesforeningen paa Christianshavn" i 1866. *Fenger* havde visselig Hjerte for Nøden, men manglede ganske den organiserende Evne,

[1]) Johan Kristoffer Holck (1824—99) blev 1880 Sognepræst ved vor Frelsers Kirke. Afsked 1898.

der behøvedes til dens Bekæmpelse; *Holck* ejede noget af den og saa en Jernflid, der fortjener megen Anerkendelse. Det skyldes ham, at et af de ledende Principer for Foreningens Virksomhed blev Begrænsning til Christianshavn. Dette var virkelig noget nyt, thi, hvor underligt det end kan lyde, Datidens Velgørenhed kendte slet ikke, hvor nødvendigt det er at indskrænke sig til et bestemt Omraade for ikke at forløfte sig, men plejede at give sig i Kast med hele Kjøbenhavn for strax at bukke under for Kravenes Mængde. Ligeledes skyldes det *Holck,* at Tanken om Undersøgere, der kunde træde i personlig og stadig Forbindelse med de Trængende, strax blev gjort til Virkelighed. Tirsdag 13. Februar 1866 holdtes det første Møde efter Indbydelse af Christianshavns Bespisningsforenings Bestyrelse, som havde Følelsen af, at der trængtes til mere end at uddele varm Mad om Vinteren. Paa dette var jeg saa lykkelig at faa en anden Begrænsning for den nye Forenings Virksomhed vedtaget, nemlig at den *kun* antog sig dem, der ikke allerede var under Fattigvæsenet, og foreløbig nøjedes med at være en Melleminstans, der stræbte at forhindre Folk fra at opgive Kampen for at hjælpe sig selv. Dette var den Gang ogsaa noget usædvanligt og uhørt, thi den almindelige Betragtning var, at vilde man tage sig af Fattige, maatte det da fremfor alt være de fattigste. Det blev da ogsaa angrebet i Bladene som en Haardhed, men nu, mange Aar efter, er Princípet trængt saaledes igennem, at jeg, som først forfægtede det, næsten kalder det en Overdrivelse. Det har mange Gange gjort mig ondt, naar jeg fandt den Bestemmelse i Sygekassers Vedtægter, at de, som var under Fattigvæsenet, udelukkedes, thi her passer den slet ikke. Min Tanke, hvis Rigtighed Erfaringen bekræftede, var den, at „Understøttelsesforeningen" dødsdømte sig selv, hvis den strax vilde tage det op med hele den uhyre Masse af Fattigdom, som Christianshavn den Gang rummede; da vilde Ar-

bejdet blive uoverkommeligt og haabløst, langt bedre var det at hjælpe nogle færre tilgavns, end at det hele skulde løbe ud i Sandet.

Bestyrelsen kom til at bestaa af otte Medlemmer, Pastor *Holck* som Formand, Etatsraad *H. A. Clausen* som Kasserer, *Funch* som Sekretær, Grosserne *W. P. Borgen* og *Stæhr*, Brændevinsbrænder *Christensen*, fhv. Apotheker *Hauberg* og jeg. Jeg er vistnok den eneste, som endnu lever, og jeg har mange gode Minder fra den Tid, vi arbejdede sammen; der var virkelig Hjærtevarme for Sagen hos os alle. Allerede efter sex Maaneders Forløb kunde Foreningen udsende en Meddelelse om sin Virksomhed, som jeg er Forfatter til. Naar jeg nu efter mange Aars Forløb gennemlæser denne, slaar det mig først og fremmest, hvilken uhyre stor Forandring Mellemtiden har bragt. Dengang bar de Fattige det haarde Aag, som var lagt paa dem, uden at kny og syntes i Sløvhed og Ligegyldighed at slaa sig til Ro med, at saaledes var det nu og kunde ikke blive anderledes. De havde ingen Forsvarere, og de forsvarede ikke sig selv mod al den Udbytning, som de var Genstand for, f. Ex. hvad elendige Boliger og ublu Husleje angik. Et Tidsrum af 40 Aar har fremkaldt Socialismens mægtige Bevægelse hos os, saa nu ikke blot forsvarer de Fattige sig, men de angriber paa alle Punkter og med organiserede Hære, der er sig deres Styrke fuldt bevidst. Den første Gang, jeg fik en Anelse om det nye, som skulde komme, har jeg en levende Erindring om. I Huset ved Siden af os boede en Værkfører hos „Burmeister og Wain", som jeg ofte talte med og kom til at holde meget af. En Dag sagde han til mig: „Som det nu er med Arbejdsgivere og Arbejdere, kan det ikke blive ved; med det Gode bliver det neppe anderledes og vel heller ikke med det Onde; jeg gruer for, hvad Fremtiden vil bringe." Dette Ord af en udmærket dygtig og retsindig Arbejder lukkede ligesom en hel ny Horisont op for mig. Hvad jeg

daglig saa paa Christianshavn varslede tydeligt nok om, at de gamle Forhold var saa utaalelige, at nye Tider maatte være i Frembrud, men jeg forstod ligesaa lidt som Værkføreren, hvorledes de skulde bryde igennem. Han døde kort Tid efter, og jeg kom til at begrave ham, der fulgtes til Jorden af hele Fabrikkens Arbejderskare; bagefter sagde Etatsraad *Wain* til mig: „Ja, han var tro som Guld."

I de ovennævnte Meddelelser har jeg saa udførligt gjort Rede for Understøttelsesforeningens Virksomhed i dens Begyndelse, at her blot skal nævnes følgende. Det viste sig heldigt, at Foreningen ikke strax belemredes med de c. 500 Familier paa Christianshavn, som allerede var under Fattigvæsenet; der meldte sig andre 500 Ansøgere, og det holdt haardt nok at faa disses Kaar ordentlig undersøgte. Ganske vist havde der meldt sig 60—70 Mænd og Kvinder som Undersøgere, men adskillige var aldeles ubrugelige, og de brugelige famlede i Begyndelsen ligesom Bestyrelsen. Der hører jo i betydelig Grad baade klar Forstand, oprigtig Kærlighed og stærk Villie til at sætte sig rettelig ind i de Fattiges Forhold og holde ud uden at blive træt. En meget korpulent og stadselig Dame, som var gift med en Oberst, forsøgte sig i den bedste Mening som Undersøger hos en meget fattig Familie. Da hun med Besvær var naaet op ad den snevre Trappegang til det Kvistkammer, Familien beboede, var Pladsen saa indskrænket (det var i Krinolinetiden), at hendes første Bedrift var at vælte et lille Bord, og da hun, forskrækket over den anrettede Ødelæggelse, hastigt vendte sig om, væltede hun et Barn, der gav sig til at brøle af alle Kræfter, hvad der forfærdede Oberstinden, som var ganske ubefaren i slige indskrænkede Forhold, saa meget, at hun strax opgav Undersøgergjerningen, og saaledes gik det flere, hvis Nerver ikke taalte at se Fattigdom paa nært Hold. Heldigvis var der ogsaa brugelige Kræfter, og blandt disse skal nævnes et Par, som havde virkelig Forstaa-

else af de nye Tanker, som „Understøttelsesforeningen“ stræbte at virkeliggøre. Grosserer *Green* kunde maaske ikke kaldes en Kristen, men det var en menneskekærlig Tanke, som havde grebet ham saa stærkt.[1]) Som Leder af en Tændstikfabrik havde han set flere Arbejdere blive angrebne af en ulægelig Forgiftning ved Fosfor, som den Gang brugtes til Tændstikkerne, og dette havde pint ham saa meget, at han arbejdede anstrængt paa at finde et mindre farligt Stof til Fabrikationen, hvad der, saa vidt jeg véd, ogsaa lykkedes ham. Dette havde vakt en saadan Interesse hos ham for de Fattiges Kaar, at han blev en ganske fortræffelig Undersøger, hvem der skyldes en indgaaende Beskrivelse af en Ejendom i Sofiegade, hvor en lille vissen Høker, som ejede Stedet, udpinte de arme Beboere, ikke blot ved en ublu Husleje, men ogsaa ved at tvinge dem til at købe deres Forbrug hos ham til opskruede Priser, saa ingen Edderkop kunde handle værre med de Fluer, den fangede i sit Næt. Den anden var Theologen *C. F. Madsen*, død 1873 som Kapellan i Næstved, som undersøgte den forfærdelige Ejendom i Søndervoldstræde, der tilhørte Jøden *Perlstein* i Læderstræde, og hvis Beskrivelse findes i Bogen om de Fattiges Vilkaar paa Christianshavn. Det er nok at sige, at han maatte skifte Klæder efter hvert Besøg i denne Røverrede.

Jeg ser tilbage paa denne Tid med undrende Tak til Gud, som gav mig og andre Villie og Kraft til at arbejde ufortrødent og virkelig at røre op i de fortvivlede Fattigforhold. Planerne til deres Forbedring formede sig lidt efter lidt og krævede nødvendigvis Tid.

Det er underligt at tænke tilbage paa den Mængde daglige Besøg, som denne Virksomhed medførte i de Fattiges Huse. Hyppigt medbragte jeg derfra, hvad vi kaldte mine Accidentser: Lopper i Mængde, men aldrig, saa vidt jeg husker, Lus. Og hvilke Erfaringer indsamledes der ikke under denne stadige Bestræbelse for at

[1]) Vistnok Grosserer Ole Christian Green, død 1883, 72 Aar gammel.

komme tilbunds i Forholdene! Det varede mange Maaneder, inden jeg opdagede, at hint gamle Fruentimmer, som altid fandtes i Frelsers Kirke ved Gudstjenesten og havde Munden fuld af gudelige Talemaader, var en fordrukken Hyklerske af den værste Art. Jeg besøgte hende atter og atter paa det usle Kvistkammer, hun beboede i Sofiegade, og kunde ikke blive klog paa hvorfor hendes Kaar var saa elendige trods hendes tilsyneladende Gudsfrygt; endelig gik det op for mig, da jeg fandt en ganske ung Pige hos hende, som hun ved sin Fromhed havde lokket til at dele Værelse med sig, og som hun saa havde afklædt saa grundigt, at de to Kvinder tilsidst bogstaveligt kun ejede én Kjole og ét Par Sko, saa blot den ene kunde gaa ud. Min Hustru fik den stakkels Pige opklædt og sat i Gang, da hun endelig forstod, hvilke Hænder hun var falden i. Da jeg saa oppe paa Kvistkammeret rev Masken af det forunderlige Menneske, prøvede hun til Afsked at spænde Ben for mig, da jeg gik. Lysere Erindringer gemmer jeg fra det saakaldte „Slot“ paa Christianshavns Torv, hvor Sandgraveren boede med sin talrige Familie, og hvor en ærekær Familie kæmpede den haardeste Kamp med daglig Næringssorg. Manden gik hver Morgen ud med den Baad, som tilhørte en anden, sled haardt hele Dagen og bragte hver Skilling af sin Dagløn hjem, for at Kone og Børn, der altid havde spist op tidlig paa Formiddagen, kunde faa noget at leve af om Aftenen; men naar Vindstille eller andet Uheld hindrede Mandens Tilbagekomst, spurgte Børnene forgæves om Mad; jeg har ofte, sagde Konen, lagt mine Børn, som græd af Sult, i Seng, for at Søvnen kunde bringe Glemsel. Det var denne Familie, som til en Konfirmation, hvor Barnet aldeles manglede Klæder, blev hjulpet derved, at en fattig Husfælle uopfordret bragte nogle gamle Sølvskeer, han havde arvet og sagde: „Det kniber nok for Jer, pantsæt disse Tingester, som jeg ingen Brug har for i Øjeblikket, saa faar Barnet Klæder, og jeg kan ved Lejlighed faa Ske-

erne tilbage.“ Ikke blot lærte jeg af denne Mand og mange andre Beundring for den Hjælpsomhed, der øves af Fattige mod Fattige, uden hvilken det vilde se langt værre ud, men jeg blev ogsaa Vidne til mangen heltemodig Kamp for at bevare Selvstændigheden, der gav mig høje Tanker om dem, der trods bitter Armods Tryk kunde bevare saa megen Æresfølelse og Sjælsstyrke. Som Exempel nævner jeg den Kone, (hendes Mand var indlagt paa „Almindelig Hospital“, lidende af en uhelbredelig Svaghed i begge Ben, som han havde faaet ved daglig at staa i Vand til Knæerne som Fyrbøder, fordi Fabrikkens Ejer ikke vilde foretage en nødvendig Reparation af Fyrrummet), som med to halvvoxne Døtre sled uafbrudt med tre Handskehaandsymaskiner, som havde været husvild og indlagt paa Søkvæsthuset, men dog havde bevaret den beundringsværdigste Villie til at hjælpe sig selv. Jeg hører hende endnu sige: „Hr. Pastor, kan De lære mig at glemme?“ Jeg ser endnu hendes taalmodige Mand komme humpende ud til den fattige, men ordentlige Bolig paa Christianshavn for at se sine Kære, uden mindste Klage over den Uret, som der var tilføjet ham og dem. Da opstod den sikre Følelse hos mig, at som det nu var, kunde det ikke blive ved, der maatte komme en Forandring i al den Uret mod de Fattige, og jeg havde en dunkel Anelse om, at Barmhjærtighed forslog ikke til at læge Ondet, men der behøvedes en Rejsning og en Sammenslutning fra Arbejdernes Side selv.

Der er Antydninger af disse Tanker i det lille Skrift om de Fattiges Vilkaar paa Christianshavn, som jeg arbejdede paa i 1867, og hvori jeg søgte at samle de Erfaringer, som det sidste Aars ivrige Arbejde havde givet „Understøttelsesforeningen“ og mig. Det er skrevet med en unødvendig Brede og Ordfylde, hvad der har nogen Undskyldning i, at jeg var overbebyrdet og skrev under mange Afbrydelser. Da jeg var færdig, læste jeg det op i et Bestyrelsesmøde og havde ikke blot den Glæde,

at det blev godkendt, men Skildringen af Søkvæsthusets Elendighed bevægede Etatsraad *Clausen*[1]) saa stærkt, at han, som var Medlem af Borgerrepræsentationen, gik lige fra Mødet op i denne og forbavsede sine aldeles uforberedte Kolleger ved en voldsom Tordentale mod den daværende Vaaningsnød. Skriftet skulde udgives ikke under mit, men „Understøttelsesforeningens" Navn, hvad der var mit Ønske, men det kostede Ulejlighed at finde en Forlægger; først da der sikredes Betaling for nogle Hundrede Exemplarer, som „Understøttelsesforeningen" paatog sig at afsætte, gik *Hegel* ind derpaa.

En Dag, vistnok i Vinteren 1867—68, overraskedes jeg ved, at Kontorchef *J. A. F. Jonquières* indfandt sig i min Bolig for at tilbyde mig at blive Præst ved Vridsløselille Straffeanstalt, et meget uventet og et meget smigrende Tilbud. Jeg véd ikke, hvem der har været saa venlig at henvende Ministeriets Opmærksomhed paa mig som skikket til denne vanskelige Stilling; jeg har Stiftsprovst *Rothe* mistænkt derfor, thi han havde ofte vist mig Velvillie og iblandt andet laant mig Chalmers Bog om den frivillige Fattigforsørgelse, da jeg begyndte at beskæftige mig med vore hjemlige Fattigforhold. Det var unægtelig et Avancement, som her tilbødes mig, fri Bolig og 2400 Kr. aarlig foruden andre Emolumenter! Jeg kendte jo intet til Gerningen, men den afskrækkede mig ikke. Dog, jeg var alt for dybt inde i de nye Undersøgelser af Fattigtilstandene, og nu strakte de sig over hele Kjøbenhavn; det syntes mig, at jeg svigtede et Kald, hvis jeg opgav dem, og det maatte jeg, hvis jeg modtog Embedet som Fængselspræst; jeg mærkede ogsaa hvor meget Hjærtet hang ved Christianshavn og de Fattige herude. Min Hustru sagde blot, at hun fulgte mig, hvor jeg gik hen, men jeg troer, at hendes egentlige Ønske dengang var at blive i Kjøbenhavn. Saa gik jeg til *Fenger* og bad om et godt Raad. Han svarede:

[1]) Etatsraad, isl. Købmand Hans Arreboe Clausen, død 1891.

VILHELM MUNCK OG HUSTRU
som Nygifte.

„Gode Raad ere dyre," men da han hørte, hvad det drejede sig om, blev han alvorlig og sagde mig kærligt, at han nødig vilde af med mig. Beslutningen var snart tagen, og jeg bragte daværende Kultusminister *Rosenørn-Teilmann* min Tak og mit Afslag.

Vi fik oprettet en Laanekasse og et Folkebibliothek under Understøttelsesforeningen. Den første var, saa vidt jeg husker, Grosserer *Greens* Værk, men det sidste gav mig meget Arbejde og megen Fornøjelse. Det var det første Forsøg af den Art i Hovedstaden, men er siden blevet en Kommunesag. Der spøgede Tanker i mit Hoved om et Hus for Arbejderne, hvor der kunde holdes Foredrag, selskabelige Sammenkomster og være Bibliothek, Læsestue o. s. v. Nu har Arbejderne selv bygget slige Huse.

I 1868 blev det Alvor med Bygningen af Arbejderboliger, og to Aar efter var 200 Arbejderboliger færdige. Pengene blev skaffede, dels ved Laan i „Bikuben", dels ved Aktier paa 400 Kr. hver, som de store Børsherrer var flinke til at tegne.

Vanskeligt er det at beskrive min Glæde over at se Bygningerne voxe op, først 100 Lejligheder og saa atter 100. De fyldtes strax, og de har aldrig staaet ledige siden. De afhjalp med ét Slag Bolignøden paa Christianshavn; de tvang Ejerne af daarlige Huse til at forbedre disse, og de lærte Arbejderne at stille større Fordringer til Hygge og Renlighed i deres Hjem.

Jeg er bange for at al den Medgang, som fulgte Arbejdet, stundom gjorde mig lidt vigtig i denne Tid. Nu er Vigtigheden omtrent ganske gaaet af mig, thi Aarene har lært mig, hvor meget jeg tog fejl, naar jeg drømte om, at der kunde fremtrylles en stor Skare Undersøgere, hos hvem der fandtes den Kærlighed, „som ikke søger sit eget." Og fremdeles har jeg lært det samme, som Overlæge *Brandes* fortæller i Bogen: „Mine Arbejders Historie" om sig selv. Det blev givet mig altsammen uden nogen egentlig Anstrængelse fra min Side, den

ene nye Tankerække drog uvilkaarligt den næste efter sig. Ikke en Gang det, at jeg var meget flittig i disse Aar — undtagen i Kirkeskolen — kan regnes mig til Fortjeneste; thi Sagen optog mig saa meget, at jeg slet ikke kunde lade være at beskæftige mig med den.

Det laa ligesom i de Tiders Luft, at der maatte gøres noget for at forbedre de elendige Fattigforhold i Hovedstaden, og jeg blev paa forskellig Maade draget ind i disse Bestræbelser. I 1867 tænke „Centralkomiteen" i Kjøbenhavn, som havde nogen Anseelse paa Grund af sin heldige Virksomhed under og efter de to Krige, paa at tage Sagen i sin Haand og tilvejebringe en fælles Organisation af hele den kjøbenhavnske Godgørenhed. Jeg var Medlem af Komiteen, der blev nedsat, men da jeg blev Fængselspræst, meldte jeg mig ud af den, dog forinden Planen var opgivet. Omtrent samtidig blev der begyndt et Arbejde paa at tilvejebringe en Sammenslutning af de Understøttelsesforeninger, som alt var dannede i Hovedstaden, tildels med den christianshavnske som Forbillede. Jeg husker ikke, hvorledes det gik til, at *Holck*, daværende Højesteretsadvokat *H. N. Hansen* og jeg fik den Opgave at forhandle med hver enkelt af disse Understøttelsesforeningers Bestyrelser for at bane Vej for en Samvirken. — — Min Udnævnelse til Fængselspræst satte mig imidlertid snart ud af Spillet.

Forinden havde jeg fuldendt Bogen om „Fattigdommen i Kjøbenhavn", som udkom under mit eget Navn. *Hegel* tog den efter adskillig Betænkning paa „Gyldendalske Forlag"; mit Honorar skulde bestaa i Overskuddet, naar samtlige Udgifter til Trykning og Forhandling var dækkede. Den udkom, hvis jeg husker ret, i Begyndelsen af Foraaret 1869, og havde Lykken med sig. Pressen omtalte den i ledende Artikler, *Erik Bøgh* var endog begejstret for den. Billedhugger *Jerichau* besøgte mig i Strandgade 50, hvor vi netop var flyttet hen, og hvor jeg havde et ganske lille Værelse med knap Plads til mit Skrivebord, mine Bøger og mig selv. Kort efter

mødte *Hegel* og hans Søn for at fortælle mig, at Bogens Afsætning gik saa rivende, at et nyt Oplag var nødvendigt.

Der gaar det Sagn, at den kunde have gjort mig til Borgmester for Fattigvæsenet i Kjøbenhavn. Hermed forholder det sig saaledes. Bogen indeholdt en Plan til Fattigvæsenets Omordning, hvis væsentlige Træk ogsaa siden bleve virkeliggjorte, og maaske har den givet et Stød til, at den tidligere Borgmester *Holm* tog sin Afsked strax efter Bogens Fremkomst. Naar hertil lægges, at Gehejmeetatsraad *Schlegel*, som var bleven Raadmand i Kjøbenhavn, en Dag kom ud til mig for paa Borgmester *Gammeltofts* Vegne at spørge, om jeg agtede at ansøge om det ledige Borgmesterembede, er alt sagt, hvorpaa omtalte Sagn kan støtte sig, og det er altsaa en meget løs Grund. Mit Svar til *Schlegel* var: Præst er jeg, og Præst vil jeg blive ved at være, og dermed var den Sag afgjort for mit Vedkommende uden ringeste Betænkning eller Vaklen. Men tænk, om mine Børn og Børnebørn kunde have regnet med en Borgmester i Kjøbenhavn blandt deres Forfædre!

For at de ikke skal være altfor bedrøvede over dette Tab, vil jeg fortælle følgende. For kort Tid siden fortalte Overretssagfører *Mygind* mig, at han som ung Student var i Lund og blev indkvarteret hos Biskoppen dér, hvor det voldte ham nogen Forlegenhed, at Biskoppen var i høj Grad betaget af en Bog, som en dansk Præst havde udgivet om Fattigdommen i Kjøbenhavn, men den danske Student vidste ikke ringeste Besked hverken om Bogen eller dens Forfatter, hvor meget end Biskoppen spurgte.

Denne min kortvarige udenlandske Berømmelse maa være Plaster paa Borgmesternavnet.

Naar jeg nu som gammel Mand læser den lille Bog, takker jeg Gud, som gav mig Naade til at skrive den, thi den kom fra Hjærtet, og den gik adskillige Mennesker til Hjærtet. I visse Maader var jeg ret klarsynet

den Gang. Men Udviklingen i de siden forløbne 40 Aar har rigtignok ogsaa vist, hvor meget jeg tog fejl. Jeg havde dengang kun ganske dunkle Anelser om, at der kunde udrettes noget fra Arbejdernes egen Side ved Sammenslutning. Jeg skrev, hvad der mærkeligt nok i 1869 var sandt, at hidtil kendte vi ikke noget til de socialistiske Ideer, som havde faaet saadan Magt i Frankrig og Tyskland, og jeg tilføjede et Gud være lovet, som jeg nu ønsker uskrevet, thi største Parten af den Forbedring, som nu er indtraadt, er vitterlig Arbejdernes eget Værk.

I vore udvortes Vilkaar skete ved denne Tid den Forandring, at vi flyttede til Strandgade 50, 3. Sal, hvor der fra nogle Vinduer var den herligste Udsigt over Havnen, og hvor min Svigermoder flyttede sammen med os. Samlivet med hende ophørte først ved hendes Død i 1891 og varede altsaa i 23 Aar.

Præsteembedet ved Straffeanstalten paa Christianshavn blev ledigt paa den Tid ved Præsten *Boesens*[1]) Forflyttelse, og jeg følte stærk Tilskyndelse til at søge det; der maatte være Mening i, at Vridsløselille var bleven mig tilbudt; jeg kunde saa blive paa Christianshavn og arbejde videre i Understøttelsesforeningen, hvis Fremgang laa mig meget paa Hjærte; jeg vilde saa blive fri for Kirkeskolen og for min onde Samvittighed i Anledning af min bristende Interesse for dens elementære Undervisning. Jeg trængte desuden unægtelig til større Indtægter, thi aarlig forbrugtes lovlig meget af Formuen til den voxende Familie, og en Gage paa 2400 Kr. var mere end min Kateket-Løn paa 350 Kr. og et Par hundrede Kr. af den slesvigske Pension, der vilde falde bort ved Opnaaelsen af det nye Embede. Hertil kom, at jeg under Vakancen blev konstitueret i Embedet fra Slutningen af November 1868, hvilket var et Fingerpeg om at søge Stillingen. Dog gik jeg ikke letsindigt dertil; jeg søgte *Boesen* og spurgte ham, der var gammel Fængselspræst baade fra Horsens og Christianshavn,

[1]) Emil Boesen (1814—89) blev 1868 Sognepræst til Gyrstinge. Afsked 1885.

hvad der krævedes til at bestride den vanskelige Gerning.

„Det skal jeg strax sige Dem," svarede han, „troer De, at der i Jesus Christus er Frelse selv for det mest forkomne Menneske?"

Da jeg lykkeligvis kunde svare fuldt Ja herpaa, var Sagen afgjort, jeg søgte Embedet og fik det.

Blandt mine Grunde til at forandre Stilling var i mine Øjne vist den væsentligste, at jeg kunde blive og udrette noget for Fattigdommen paa Christianshavn; det skulde hurtigt vise sig, at dette var en stor Fejltagelse, og at jeg ingen Anelse havde om, hvad det Embede, jeg nu gik ind til, krævede af mig, ja opslugte al min Tid og Interesse. Men jeg takker Gud for, at jeg i de næste 6 Aar ligesom forsvandt indenfor Fængselsmurene, og har siden ofte tænkt, at de var de lykkeligste i min lange Præstegerning.

FÆNGSELSPRÆST 1868—1875

Jeg skulde altsaa ind i Børnehuset, som jeg fra min Barndom havde havt en vis Rædsel for, fordi min Fader havde fortalt mig om Fangernes Mytteri i Aarhundredets Begyndelse, hvortil han havde været Vidne, da han paa den Tid var Lærling hos Vinhandler *Kaarsberg* i Torvegade. Fortællingen om det Staahej det voldte paa Christianshavn, da enkelte udbrudte Fanger løb gennem Gaderne, og da Tropper og Kanoner opbødes for at betvinge Røret, havde grebet min ungdommelige Indbildningskraft, og den skumle Bygning paa Torvet, hvor Soldater med skarpladte Geværer gik udenfor langs Kanalen, indgød mig en vis Skræk. Da jeg var i en af Borgerdydskolens øverste Klasser, hvor Inspektør *Kellers* ældste Søn, den senere Professor og Forstander for Abnormanstalter, var min Kammerat, skete det Overfald af Fanger, som nær havde kostet Inspektøren Livet; jeg husker tydeligt, hvilket Indtryk det gjorde paa os, da vi fik Underretning om det i en Religionstime, og vor stakkels Kammerat brød ud i Hulken. General *Wolle* havde fortalt mig, at da han som ung Lieutenant havde sin første Vagt derude, var han helt betænkelig derved og havde hele Natten sin dragne Kaarde liggende parat. Jeg kendte ogsaa den fornøjeligere Historie om Skildvagten, der en Sommernat saa, at en Mand paa Kanalens anden Side klædte sig af, i den tydelige Hensigt at drukne sig; saa kom det meget tilpas, at Geværet var skarpladt, thi da Soldaten lagde

an paa Fyren og raabte, at han blev skudt, hvis han ikke opgav at drukne sig, nedslog denne Forandring af Dødsmaaden alle Selvmordstanker. Men hvorledes det saa ud i denne stængede Krog af Verden, var mig en Gaade, som havde sine uhyggelige Sider, og nu rykkede den mig ind paa Livet. Mine Forældres mangeaarige Huslæge, *Mackeprang*, der ogsaa var Straffeanstaltens Læge, blev en Dag overfaldet derinde af en Fange, som vilde knuse hans Hoved med en Hammer; det var virkelig altsammen meget betænkeligt.

Som konstitueret Præst holdt jeg min første Prædiken første Søndag i Advent 1868. Da jeg traadte ind paa det Galleri, der bærer Prædikestolen og saa ud over det store Kirkerum med de mange graaklædte Skikkelser, der paa én Gang rejste sig ved min Indtrædelse, faldt det ganske naturligt, at jeg bøjede mit Hoved til Svar paa Hilsenen. Denne Ubetydelighed skaffede mig gunstig Modtagelse; jeg hørte senere ofte, at sligt havde ingen Præst gjort, og at den nye vist regnede Fangerne for Mennesker, siden han gjorde det; et Vidnesbyrd om, hvor nøje disse lægge Mærke til Præstens udvortes Holdning, og hvor meget det mindste Tegn paa Medfølelse mærkes af dem. Der var opmærksom Stilhed under Prædiken og en saa fortrinlig Salmesang i baade Mands- og Kvindekirken, at den forbavsede mig.

Saalænge jeg kun var konstitueret, indskrænkede Gerningen i Fængslet sig væsentlig til Gudstjenesten paa Helligdagene, thi Kateketembedet gav rigeligt at bestille med Undervisning. I Julen, hvor fjerde Adventssøndag faldt lige før første Juledag, prædikede jeg otte Gange i tre Dage, saa jeg med Rette kunde svare Sognepræsten ved Helligaandskirken, der bad mig om at prædike for ham anden Juledag til Aftensang, at det kunde jeg virkelig ikke, hvorpaa den gamle Mand skyndsomst listede af, men jeg kom lykkeligt igennem.

Den 6. Februar 1869 blev jeg udnævnt til Præst ved Straffeanstalten paa Christianshavn. Kort efter holdt

jeg Afskedsprædiken i Frelsers Kirke og sagde da, at jeg vidste, hvilken vanskelig Gerning jeg nu gik ind til, men det var dog mit Haab, at jeg fremdeles kunde gøre lidt Arbejde blandt de Fattige, som jeg følte mig saa stærkt knyttet til, en Indbildning, der snart skulde forsvinde. Det rørte mig, at der den Dag i Kateketens Tavle, som ellers kun husede Kobberskillinger, fandtes adskillige Sølvdalere, deriblandt nogle mærkede med Indsnit; jeg tog det som en Hilsen fra Folk, der gerne havde lyttet til. Afskeden fra Skolerne var hjertelig, og Eleverne i Døtreskolen forærede mig en Sølvkalk til Hjemmeberettelse, som jeg siden har brugt.

Saa stod jeg paa en Gang midt i det nye, som tilvisse var stort nok. Der var den Gang to Fængsler paa Christianshavn, et Mandsfængsel og et Kvindefængsel; ved min Ansættelse talte det første ca. 230, det sidste ca. 280 Fanger, og min Menighed talte altsaa omtrent 510 Forbrydere af den forskelligste Art. Det gjaldt nu om at studere dem enkeltvis og at danne mig en paalidelig Forestilling ikke blot om deres nuværende Kaar, men om hele deres tidligere Liv, hvad der til en Begyndelse saa temmelig uoverkommeligt ud.

Det er bedst først at give en Beskrivelse af selve Fængselsbygningerne, der laa hver paa sin Side af Dronningensgade, adskilte ved denne, men dog forenede under samme Styrelse. Tilberedelsen af alle Fangernes Middagsmad ligesom al Tøjvask skete i Kvindefængslet; hver Dag kørte et Par betroede Mandsfanger, ledsagede af en Betjent, over Gaden med en Trækkevogn for at hente Maden og andet; deres Øgenavn var „Hestene", og jeg vil senere faa Lejlighed til at omtale, hvilke uheldige Følger dette Fællesskab medførte.

Mandsfængslet, det gamle Børnehus, indtog hele den udstrakte Firkant, som indesluttes af Christianshavns Torv, Overgaden oven Vandet, St. Annagade og Dronningensgade. Bygningen mod Torvet anvendtes udelukkende til Kontorer og Boliger for Embedsmændene, Di-

rektør, Assistent, Bogholder, Kasserer, Lærerinde, Vævermester o. s. v., Præsten alene var Stedbarn. I hvert Hjørne af Firkanten laa en stor Bygning; af de to, som vendte mod Dronningensgade, var den ene indrettet til Cellefanger, mørk og uhyggelig uden Sol paa Vinduerne eller i Gaardene; den anden indeholdt Sygestuer, men blev senere, da Mandsfængslet nedlagdes og Kvindefangerne flyttedes derover, tillige Vaskeri. De to Bygninger mod Kanalen bestod af et gammelt Hus, der i Mandsfængslets Dage brugtes lidet, men ved Kvindernes Overflytning ombyggedes til en fortrinlig Plads for Cellefanger med lyse, solbeskinnede Celler og Cellegaarde. Den anden Hjørnebygning mod Kanalen var nylig opført og indrettet efter nymodens Principper til Natteceller for samtlige Fællesfanger, saa hver sov om Natten i sit særlige aflaasede Rum; Bygningen havde mange Etager, saa der var overflødig Plads. Midt i Firkanten laa en stor Tverbygning, den ældste Del af Børnehuset, indrettet til Arbejdslokaler for Fællesfangerne om Dagen og omgiven af Gaarde til deres Bevægelse i fri Luft. Paa Gaardenes anden Side, men forbunden med Tverbygningen ved en overbygget Gang, laa Kirken, et meget stort Rum, som om Vinteren var bidende koldt, da al Opvarmning manglede, hvad der først er raadet Bod paa efter min Tid. Mig generede Kulden aldrig undtagen en Søndag, da jeg under Prædiken opdagede, at Fingrene paa min ene Haand vare blodløse; men det gjorde mig ondt for Fangerne, som vare nødt til at gaa i Kirke og knagfrøs dér. De sad under Tjenesten i Stole, der hævede sig amfitheatralsk fra Gulvet op til Orgelet; Præsten kunde saaledes fra det Galleri, hvorpaa Prædikestolen var anbragt, overse hele Forsamlingen, naar da ikke en Fange dukkede sig meget. I en Nische bag Prædikestolen var et Alter, der brugtes de Søndage, der ikke holdtes Altergang. Til Brug ved denne fandtes et Alter paa Gulvet foran de nederste Stole, der ved Kvindernes Indflytning forandredes til Baase

for Cellefanger ligesom paa Vridsløse. Naturligvis var Stolene aflaasede, og paa Galleriet samt ved Orgelet var nogle Betjente paa Post, men Kirken havde kun en eneste Adgangsdør, saa den frembød ingen Fristelse til Mytteri. I Etagen under Kirken fandtes tilhøjre et stort Værelse for Præsten, hvor et righoldigt Bibliothek af religiøse Bøger og Morskabsbøger var opstillet i en Uorden, som jeg fik afskaffet under min Tjenestetid; tilvenstre var en lille katholsk Kirke til Brug for Fanger af denne Bekendelse, naar saadanne fandtes. Der var adskillige andre Bygninger sammenhobede paa det store Terræn, der i Begyndelsen syntes mig en hel Labyrinth, utallige Forraadskamre, Kældere, hvor Rasphusfangerne i gamle Dage havde raspet Farvetræ; men trods sin Ælde havde Ombygningerne frembragt den gode Virkning, at Mulighed for Undvigelse omtrent var afskaaret; kun ganske enkelte Vinduer gav Fangerne Udsigt til Omverdenen, ellers løb der lange aflaasede Korridorer langs Bygningernes Ydersider, og al Adgang til Fængslet gik gennem en eneste Dør, som mundede ud i en lang Gang, der meget tydeligt sagde, at var man først derinde, saa var man ogsaa nødt til at blive der, indtil Løsladelsesdagen kom.

Kvindefængslet var en nylig opført Bygning med Façade mod Frelsers Kirke, indrettet efter moderne Principper og Erfaringer. Der var Bolig for en Inspektrice, de kvindelige Opsyn og en Portner, som var den eneste mandlige Beboer i hele Anstalten, et meget stort Køkken til Tilberedning af Middagsmad for begge Strafanstalter, Spaseregaarde for Fællesfanger, Arbejdsstuer for disse, en hyggelig Kirke med Orgel, endelig inderst inde en særegen Bygning for Cellefanger. Præsten havde sit eget Værelse til Modtagelse af Fællesfanger. Der overholdtes den største Renlighed i Stuerne og paa Gangene, saa jeg aldrig har set hvidere Gulve; Madombæring besørgedes af de saakaldte „Bakkebærere", som udtoges blandt de ældre og paalidelige Fanger; der

fandtes naturligvis ogsaa Sygestuer og en Invalidstue for gamle og arbejdsudygtige Fanger ligesom i Mandsfængslet. Uheldigvis vendte de fleste Rum i Bygningerne mod Nord, saa det mange Steder var smaat med Sol og Lys.

Jeg blev indsat i begge Kirker af Stiftsprovst *Rothe*, min Direktør var Justitsraad *Keller*,[1]) med hvem jeg oftere havde været sammen hos min afdøde Onkel *Frits Munck*,[2]) der havde lejet mange Fangers Arbejdskraft til Vævning af de Manufakturvarer, som han handlede med. For den unge Student stod *Keller* i et vist eventyrligt Lys, han havde jo været Genstand for et morderisk Overfald af Fanger, som nær havde kostet ham Livet og som medførte Henrettelsen af et Par blandt Misdæderne; nu skulde jeg træde i Embedsforhold til ham, hvad der heldigvis kun varede omtrent den halve Del af min Tjenestetid, thi jeg var ikke længe om at opdage, hvor forskellige vore Synspunkter var. Hvad *Keller* havde lidt, havde forbitret ham, saa han i Fanger kun saa „Slavefrø", et af hans Yndlingsudtryk, og han nærede afgjort Mistro til, at der kunde være Tale om Forbedring i Straffetiden. Det var ikke saa underligt, naar det huskes, hvorledes Forbrydere betragtedes i hans Ungdom, og hvor barbarisk Straffefuldbyrdelsen den Gang dreves, ikke blot i „Slaveriet", men ogsaa i Straffeanstalterne. Den Tid laa ikke saa langt tilbage, da Fanger ved fornyet Indsættelse blev modtagne med den store eller lille Velkomst, det vil sige et større eller mindre Antal Rottingslag efter Direktørens Forgodtbefindende; da den indtrædende knælende maatte kysse Fængslets Tærskel, og da Brændemærke, nistrenget Kat og svære Jernlænker ansaas for uundværlige Midler til at opretholde Disciplinen. Det er karakteristisk for Datidens Tankegang, at den bekendte Pastor *Visby*, der var Præst ved Børnehuset fra 1826 til han

[1]) Etatsraad, Fængselsinspektør Christian Nicolai Keller, død 1884.
[2]) Se Side 32.

1844 blev Sognepræst ved Frelsers Kirke paa Christianshavn og død 1871 som Sognepræst i Storehedinge, under sin Fængselsgerning forfattede baade en Salmebog og en Bønnebog for Fanger, som jeg fandt i Brug, men rigtignok fik afskaffet hurtigst muligt. I den første var alt, hvad der smagte af kristelig Glæde og Fred udeladt eller omdigtet, thi det passede jo aldeles ikke for Forbrydere; i den anden fandtes en Bøn at bede for dem, der i Forhøret har løjet sig fra begaaede Forbrydelser, som om der kunde bedes i en saadan Situation! Betegnende er ogsaa følgende lille Oplevelse. En Dag under min Tjenestetid fik jeg Besøg af daværende Biskop *Lind* i Aalborg, der ligeledes havde været Præst ved Børnehuset, men efter *Visby*, og som ved sin Fratrædelse udtrykkelig havde betinget sig Ret til at besøge Fængslet. Da vi gik gennem Bygningerne, stod han pludselig stille, greb mig i Armen og sagde: „De har det godt, Pastor *Munck*!" Jeg forstod Ytringen, thi siden *Linds*[1]) Tid var der indtraadt nogen Forbedring i den haarde og grusomme Behandling af Fangerne, som tidligere hørte til Dagens Orden, hvad følgende Historie, som *Lind* fortalte mig fra hans egen Tjenestetid, kan oplyse. Naar en Fange blev ustyrlig, som da ofte var Tilfældet, blev han lagt i Spændetrøje og anbragt i en Celle, hvad der var lovligt; men saa anbragtes der ikke sjeldent en saakaldt Sikkerhedsrem paa ham, der gik bag hans Ryg mellem begge Albuer, og jo fastere denne snøredes, desto værre Torturredskab blev den. I denne Stilling fandt *Lind* en Dag en Fange, og saa løste han egenhændig Sikkerhedsremmen af Manden og gik med den op til Direktøren, kastede den paa Bordet foran ham og sagde: „Dette er ulovligt, og hvis det sker atter, indgiver jeg Klage!" Denne resolute Handling, som gjorde Ende paa Misbruget, gav mig høje Tanker om Biskop *Lind*, skøndt jeg tvivler paa, at jeg vilde

[1]) Biskop i Aalborg Stift Peter Engel Lind (1814—1903) var Fængselspræst i Kbhvn. fra 1844 til 1855.

have brugt den samme Fremgangsmaade i et lignende Tilfælde; thi for den nødvendige Disciplins Skyld var det rigtigt nok at klage, men neppe selv at borttage Remmen.

Alt dette nævner jeg som en Slags Undskyldning for *Keller* og hele den Behandling af Fangerne, som jeg forefandt ved min Ansættelse. De Styrende paa Christianshavn havde opgivet Haabet om, at der kunde opnaaes nogen Forbedring af Fangerne under Straffetiden, og var kørt fast i blot at holde alt gaaende i udvortes Orden. Min Formand i Præstegerningen *Boesen* var uden Tvivl en alvorlig Kristen, men dels virkede han kun kort paa Christianshavn, dels var han vist udslidt efter en lang og streng Tjeneste i Horsens, hvor Forholdene maaske var endnu vanskeligere end i Børnehuset. Ved Mandsfængslet var ansat en Assistent *Lyders*,[1]) som var den aldrende *Kellers* højre Haand og ganske sejlede i hans Kølvand uden synderlig Forstand paa Opgaven, tilbøjelig til et lystigt Liv udenfor Fængslet og i fortvivlede økonomiske Omstændigheder, ligesom den skikkelige Underassistent, *(Petersen)*, der sad med stor Familie, men brugte flere Penge til Besøg i Theatret, end han havde Raad til. De øvrige Embedsmænd, som Præsten havde mindre Berøring med, var gamle og fastgroede i den tilvante Slendrian; kun to af dem kan jeg nævne med Glæde, den gamle Vævermester *Bech*, som virkelig havde Hjærte for Fangerne, og Kassereren *Grønning*, som ogsaa havde Forstaaelse af, at et Forbedringshus dog ikke maatte blive et Forværrelseshus, men at der let kunde blive Fare derfor, som Sagerne nu stod. De talrige Opsynsbetjente, som antoges uden mindste Hensyn til Sindelag, blot de passede deres Tjeneste med udvortes Regelmæssighed, havde den vanskelige Opgave at staa sig godt med deres Foresatte, af hvem de vare fuldstændig afhængige, og dog ogsaa at staa sig nogenlunde med Fangerne, der kunde

[1]) Frederik Carl Christian Lüders, Assistent ved Straffeanstalten, død 1881.

volde dem mange Bryderier, hvis de paadrog sig deres Uvillie.

Hvad der sjeldent sker, indtraf under min Tjenestetid; efter to Aars Forløb mistede jeg den ene Halvdel af min Menighed, idet Mandsfængslet i Slutningen af 1870 blev nedlagt og Fangerne deri overførte til Viborg og Horsens, saa jeg kun beholdt Kvindefangerne fra hele Danmark, som overførtes til det rømmede Mandsfængsel efter dettes Ombygning, medens Kvindefængslet blev Arresthus for Kjøbenhavn. Grunden var, at den nye, langt mildere, Straffelov, som indførtes i 1867, formindskede Inddømmelserne i Straffeanstalt og forkortede Straffetiden, en glædelig Forandring, thi tidligere var et Menneske ved det femte Tyveri hjemfalden til Tugthus paa Livstid, selv om det Stjaalne i alt kun var en ren Ubetydelighed, og der var rent barbariske Straffe for Barnefødsel i Dølgsmaal. Der var altsaa to Perioder i min Tjenestetid: en toaarig, hvor jeg havde Betjeningen af to Fængsler og ca. 600 Fanger, og en fireaarig, hvor jeg kun havde at gøre med Kvindefængslet og dets ca. 250 Fanger, vel at mærke en uafladelig vexlende Befolkning. Jeg anslaar det Antal Forbrydere, jeg har havt at gøre med, til omtrent 3000. — Hellere end at fortælle om hver af disse Perioder for sig, vil jeg berette først om mine Oplevelser i Mandsfængslet, og derefter om mine længere Erfaringer fra Kvindefængslet.

MANDSFÆNGSLET

Hvis jeg ikke husker meget fejl, var min første Oplevelse her et Besøg paa Invalidestuen i Sygehuset, hvor jeg fandt tre aldeles arbejdsudygtige Livsfanger; de to var blinde, en af disse saa afkræftet, at han altid maatte holde Sengen. Alle tre havde de været i Slaveriet, som først var blevet ophævet en halv Snes Aar i

Forvejen. Det var ikke vanskeligt at føle Medlidenhed med disse tre Stakler, thi om deres Fortid end havde været nok saa brødefuld, saa var det Liv, de nu maatte føre, rent ud forfærdeligt, uden den mindste Opmuntring eller Afvexling, en endeløs Ensformighed. Jeg satte mig ved den sengeliggende Blindes Leje og prøvede paa at tale venligt til ham, men neppe havde han hørt, at det var den nye Præst, før han brød ud i de haardeste Gudsbespottelser, som jeg nogensinde har hørt, til stor Forskrækkelse for de to andre Fanger og for Betjenten, der var fulgt ind med paa Stuen. Heldigvis bedrøvede denne uventede Modtagelse mig mere end den opirrede mig, og da Stakkelen tav, sagde jeg meget roligt og alvorligt til ham: „Der er Ild i Spotterens Hus!" og saa gik jeg, efter at have vexlet et Par Ord med de andre. Til min Overraskelse blev jeg Dagen efter kaldt til Spotteren, der nu begærede at berettes, saa mit Ord dog maa have fænget hos ham. Det var en betænkelig Sag at tage en saadan til Alters, men hans sidste Time var aabenbart ganske nær; jeg haaber at have truffet det rette, naar jeg efter kort Samtale rakte den Døende Nadveren og dertil for første Gang brugte den Gave, jeg nylig havde faat af Døtreskolens Elever. Den næste Dag døde Manden, saa der blev ingen Lejlighed for mig til at kende ham nærmere. Med de to andre Invalider, den blinde *Friberg* og den værkbrudne *Mikaelsen*, fik jeg mere at gøre, men skøndt de kunde være gudfrygtige nok i Munden, naar de talte med Præsten, var deres Sind, saa vidt jeg kunde se, lutter afstumpet Sløvhed og Utilgængelighed. Begge blev benaadede og kom ud paa „Almindelig Hospital", som den Gang laa i Amaliegade og neppe var nogen heldig Indretning. Lemmerne havde Udgangstilladelse hver Torsdag og tiggede saa rundt i Byen, hvad de vel ogsaa kunde trænge til for at forbedre deres mangelfulde Traktemente paa Stiftelsen. Men Tiggeriet kunde være en baade indbringende og fordærvelig Forretning, og det blev det for *Friberg*.

Da hans Blindhed gjorde en Ledsager nødvendig, lejede han en saadan blandt de andre Lemmer; Betalingen var 4 Mark og fri Fortæring; *Friberg* kunde endda møde Torsdag Aften ved Hospitalets Port, selv beruset og med en beruset Ledsager og alligevel have en klækkelig Skilling tilovers i sin Lomme. Jeg véd det fra *Mikaelsen*, som en Tid var Ledsager, indtil han lød mit Raad og holdt op dermed; saa fik *Friberg* fat i et yngre epileptisk Lem paa Hospitalet, og den blinde Mand med sin stakkels „Søn" bevægede den svagsynede Medlidenhed til endnu rigeligere Ofre. En Søndag Eftermiddag mødte jeg *Friberg* i Buegangen ved Christiansborgslot og blev anraabt om en Gave til en blind Mand og hans stakkels elendige Søn. Da jeg svarede: „Skade, at jeg kender Dem *Friberg*," vendte denne sig forbitret mod Ledsageren med de Ord: „Dit Fæ! kunde du ikke sige, at det var Præsten!"

Det var tre forhenværende Slaver, som jeg her traf, og blandt de øvrige Mandsfanger fandtes der endnu et Par, som havde gennemgaaet denne absolut fordærvende Straf. Under min Opvæxt havde jeg stadig set disse Mennesker i deres afstikkende Dragt og med Jernbøjler om det ene Ben færdes paa Gaderne og paa Voldene under Ledsagelse af en bevæbnet Opsynsmand; denne offentlige Udstilling af Forbrydere, som stundom, naar de havde forset sig, forsynedes med et svært Halsjern, skulde virke afskrækkende, men ihjelslog med det samme al Æresfølelse og alt Haab om Oprejsning hos Slaven. Med Rædsel saa man paa de to Fangetaarne i Kastellets sydlige Bastioner, hvor Slaverne havde Natteophold, og hvor Soldater med skarpladte Geværer passede paa dem; det lyder utroligt, men det er sandt, at der ikke maatte findes Lys eller Ild i disse Bygninger, selv i den mørkeste Aarstid og den strengeste Vinterkulde, men disse Udskud af Samfundet skulde altid være sammen, forøge hverandres Forbitrelse og oplære hverandre i Skurkestreger. I den „Slavebog", som nu

opbevares i Christianhavns Straffeanstalt, og som mærkeligt nok er ført paa det tyske Spog med den sirligste Haandskrift, fandt jeg til min store Glæde, at der hyppigt var tilføjet i Marginen: „Echappiert"! Jeg skulde næsten formode, at man med Villie lukkede Øjnene, naar en eller anden Stakkel efter langt Ophold i denne Rede løb sin Vej, og dette er det eneste Træk af Menneskelighed, som jeg har opdaget i denne umenneskelige Indretning, som afstumpede alle bedre Følelser. En gammel Fange, som havde været Slave, sagde til mig: „Vi bleve behandlede som Svin, og vi blev til Svin; neppe en af os var ædru de to Dage, da vi blev kommanderet til Alters hvert Aar." Det var *Blædel*, som fik denne tvungne Altergang afskaffet, da han blev Kapellan ved Garnisonskirke og dermed Præst ved Stokhuset, hvorhen Slaverne flyttedes nogen Tid før Institutionen ophævedes, men han mødte Modstand inden det blev sat igennem. Den sørgelige Erfaring fæstnede sig snart hos mig, at de, som havde gennemgaaet Slaveriets Elendighed, havde faat Ulivssaar, som neppe kunde forvindes.

Den eneste Fremstilling af den nye Præst for Fangerne bestod i, at Assistent *Lyders* og jeg en Dag gik gennem de Rum, hvor Fangerne arbejdede i Fællesskab. Det faldt naturligt for mig, naar vi traadte ind, og samtlige Fanger rejste sig med militær Holdning, at tage min Hat af, men strax hviskede *Lyders* til mig: „Behold Hatten paa." Det gik hurtigt op for mig, at skulde der udrettes noget, kunde det ikke ske paa Salene, hvor mange var samlede, og hvor den ene passede paa den anden, men maatte ske gennem Samtale med den enkelte under fire Øjne og ved at opnaa grundigt Kenskab til hvert enkelt Individ for at finde netop det Punkt, hvor Forstaaelse var mulig. Det var et uhyre Arbejde, hvor der var over 600 Fanger at tage fat i, men jeg var ung og stod i min fulde Arbejdskraft, saa jeg tog dristigt paa Sagen; kun gik den Indbildning snart i Løbet, at jeg kunde udrette noget andet ved Siden af

at være Fængselspræst, og naar jeg kom hjem om Aftenen efter mange Timer i Fængslet, var jeg sædvanlig udslidt og træt efter de mange Samtaler, under hvilke jeg ofte havde det Indtryk, at det var, som havde Fangerne og jeg uafladelig staaet i Fægterstilling overfor hinanden, Fangerne sonderede mig og jeg dem.

En Morgen, da jeg kom paa Mandsfængslet, havde en yngre Fange gjort sig ustyrlig; han havde faaet fat paa en Øxe og forskanset sig i en Krog, hvor han truede enhver paa Livet, som vilde nærme sig til ham. Ved at overdænge ham med Vand fra en Sprøjteslange var han blevet afvæbnet, sat i Spændetrøje (uden Sikkerhedsrem) og anbragt i en Celle. Jeg gik naturligvis strax til ham og saa for første Gang det sørgelige Syn, som et Menneske i Spændetrøje frembyder, stækket og med de lange Ærmer hængende ud over Hænderne, saa han ingen Fortræd kan gøre. Hans Ansigt var lutter Trods og Forbitrelse, og ynkeligt var det at se den kønne Ungersvend i denne nedværdigende Stilling. Det faldt mig ind at sige til ham: „Skal vi ikke sige, som Bonden sagde til Rundetaarn: Lad det staa!" Han forstod mig øjeblikkelig, og til min Glæde kom der et Smil paa hans Ansigt. Saa fik vi os en god Passiar om, hvor haabløst det i Grunden var at gøre sig udtilbens indenfor disse tykke Mure, og det endte med, at jeg kunde melde paa Kontoret: Oprøreren er falden tilføje, og saa bede om Straffefrihed for hans Ungdoms Ubesindighed, hvilket tilstodes af sær Naade. Selvfølgelig interesserede denne Fange mig i særlig Grad under hans Straffetid, der var lang. Det viste sig, at han var en Fantast, tilbøjelig til at tage sine eventyrlige Drømme for Virkelighed, og hans Drømme gik altid ud paa Heltegerninger, der skulde udføres af ham. Han fortalte mig, at han paa Vridsløse, hvor han havde udstaaet en tidligere Straffedom, uafbrudt havde korresponderet med en Fange i en anden Etage ved at benytte Vandrørene i Cellen som Talerør, og at de begge under Krigen 1864 havde lagt Planer

om, hvilke Nederlag de vilde anrette paa Tyskerne. Det lød troligt nok, og vist er det, at denne utøjlede Indbildningskraft havde sin Del i hans Fristelse til at bryde Fængselsdisciplinen. Saa længe jeg havde at gøre med ham, holdt han sig i Skindet, skøndt jeg langtfra naaede den Indflydelse paa ham, som jeg inderlig ønskede, men da han i 1870 blev overført til Horsens, formoder jeg, at de nye Forhold og muligvis slet Paavirkning af Medfanger har tirret ham til alvorlige Brud paa Disciplinen. Uden at kende de nærmere Omstændigheder véd jeg, at han, efter at have gjort Optøjer og været straffet derfor, begik Selvmord i sin Celle.

En Fanges Begravelse foregik paa følgende barbariske Vis: Kisten, som var af den simpleste Slags, hensattes i et Skur i en af Fængselsgaardene, hvor Præsten alene med en Opsynsmand kastede Jord paa, en meget utiltalende Forretning; tidlig næste Morgen bar sex Fanger i deres Fangedragt under tilstrækkelig Bevogtning den Døde ud til Slavekirkegaarden paa Amager, en formodentlig uindviet Plet Jord, thi der skulde da være Forskel mellem skikkelige Folk og Forbrydere, ogsaa efter Døden. Det skyldes den daværende Kronprins, Frederik VIII, at denne Levning fra Oldtiden blev afskaffet. Ved et af sine Besøg i Straffeanstalten fik han Underretning derom og bevirkede saa, at der skete en Forandring, men det var først efter 1870, da Mandsfangerne var borte. Til stor Glæde for Kvindefangerne indrettede jeg det saaledes, at Kisterne i Fremtiden hensattes i Gangen udenfor Præstens Værelse, hvor saa de Fanger, som ønskede at være tilstede, samledes, og jeg holdt en lille Gudstjeneste; en af Kirkens Alterstager med tændt Lys blev stillet paa Kistelaaget, hvor Opsynene ogsaa sørgede for en Krans. Det indbragte mig den Ros af en meget forhærdet Bedragerske, som jeg sædvanlig laa i Krig med, at nu vilde hun ikke mere være vred paa mig, siden Fangerne fik saa pæn Begravelse, men desværre kom jeg aldrig videre med hende.

Imidlertid var der foregaaet den Forandring i vort huslige Liv, at vi fra den altfor indskrænkede Lejlighed i Strandgade 50 var flyttet til en langt rummeligere Lejlighed i Strandgade 26 Stuen. Det var en af de store Købmandsgaarde fra Slutningen af det forrige Aarhundrede, som havde tilhørt Familien *Behagen*, og i hvis store Baggaard der havde været Sukkerraffinaderi. Her boede vi 6 lykkelige Aar, og her fødtes vore tre Pigebørn, saa Stedet fortjener en nærmere Beskrivelse. En stor Port midt paa Huset tvedelte Stueetagen, saa der til højre fandtes en tre Fags Sal til Gaden, 13 Alen lang, 9 Alen bred og 7 Alen høj, en stor mørk Forstue uden Vinduer, et stort men meget koldt Værelse til Gaarden over en ubeboet Kælder, hvis Loft bestod af de sværeste pommerske Bjelker, jeg nogensinde har set, en lang mørk Korridor, et stort Køkken og paa den anden Side af Køkkentrappen et stort Værelse, som blev min Svogers Residens. Paa den anden Side af Porten laa to ypperlige Værelser til Gaden og et dito til Gaarden. Forbindelsen mellem disse to adskilte Lejligheder bestod af to Kamre over Porten, hvoraf det ene var stort og godt nok til at være vort Sovekammer i mange Tider. Fra disse Kamre førte to Trapper ned, og det første vi lærte vore Drengebørn og siden ogsaa Pigebørnene var at befærde disse Trapper uden at falde altfor meget ned ad dem. Lejligheden til højre benyttedes sædvanlig af os, medens Værelserne til venstre var min Svigermoders med Undtagelse af det til Gaarden, som plejede at være mit hyggelige Studerekammer, langt borte fra Børnenes Larmen. Iøvrigt morede vi os med at flytte om i de store Rum; i den vældige Sal havde vi Dagligstue i den ene Ende og Spisestue i den anden; blev Værelset til Gaarden os for koldt om Vinteren, flyttede vi vore Sengklæder ind midtvejs i Stuen, kort sagt vi rumsterede i denne gammeldags, fornøjelige Bolig efter Hjærtens Lyst. Det var ogsaa her, at vi holdt vort pletterede eller Kobber-Bryllup 30. November 1872, hvad der var min

Opfindelse, men nær var strandet paa en Konditors Uefterrettelighed. Jeg havde omhyggelig fortiet Dagen, men bestilt en stor Lagkage, der skulde overraske min intet anende Hustru og Svigermoder ved Middagsmaaltidet. Jeg havde forbudt Kokkepigen, min eneste Fortrolige, at sende de Pandekager, vi skulde have til Middag, op i Spisestuen, og der var gaat Ilbud til Konditoren om dog endelig at komme med Lagkagen. Men da min Hustrus og Svigermoders Forundring over Pandekagernes Udeblivelse og min Forbitrelse over Lagkagens Udeblivelse gik over alle Grænser, maatte jeg gaa til Bekendelse og komme frem med de smaa Gaver og Vers, som var anskaffede til Dagen. Skøndt Lagkagen først ankom henad Sengetid, blev den spist med stor Glæde, og jeg raader alle til at indføre Kobberbryllup som fast Institution.

Min Svoger *Lars Peter* var bleven Forpagter paa Basnæs,[1]) da min Svigermoder tog Bolig i Kjøbenhavn. Han og hans fortræffelige Hustru beviste os den store Velgerning at indbyde os til Basnæs i Sommerferien, og de vedblev dermed alle de Aar jeg var Fængselpræst, dog med den Indskrænkning, at hvis vi fik over 8 Børn, bortfaldt Invitationen. Da vi kun naaede til 6 Poder paa Christianshavn, rejste vi Aar efter Aar til det dejlige Basnæs og tilbragte tre lykkelige Uger der. Jeg véd ikke, hvorledes jeg skulde have udholdt Fængselsgerningen, hvis jeg ikke havde havt en saa herlig Hviletid hver Sommer, hvor jeg gik og drev i Mark og Skov for at vende udhvilet og spænstig tilbage. Hvor godt vore Børn befandt sig paa Basnæs, gav vor næstældste Søn et kraftigt Bevis paa. Da vi efter det første Sommerophold derude skulde rejse tilbage til Hovedstaden, viste han afgjort Ulyst til at følge med os andre, og rent galt blev det, da vi om Aftenen kørte i Droske fra Jærnbanen til Strandgade 50, hvor vi endnu boede. *Vivi*, som han

[1]) Lars Peter Christian Fabricius (1838—91) Forpagter af Basnæs 1864, af Charlottendal ved Slagelse 1875, gift 1864 med Laura Constance Marie Lang (1837—99).

kaldtes, nægtede paa det bestemteste at forlade Drosken og gaa op ad Trapperne, saa jeg tilsidst med Vold og Magt maatte bære den sprællende Dreng op i Lejligheden, hvor han brølede, til han endelig faldt i Søvn. Det var under en Sommerferie paa Basnæs, at *Ferdinand* blev Græsrytter og brækkede sin ene Arm; jeg ser ham endnu komme brølende over Gaarden fra Staldlængen, hvor Uheldet skete, støttende den saarede Arm med den uskadte, og jeg tilstaar med Skamfuldhed, at jeg i det første Øjeblik snarere var arrig paa ham, end bedrøvet over ham. Det gik Gud ske Lov af uden at volde ham Men, og nu tænker jeg tilbage paa alle disse lykkelige Sommerferier med inderlig Tak baade til Gud og Mennesker.

Vor Husstand blev ved denne Tid forøget med *Constance Lang*, der skulde hjælpe min Hustru med det altid voxende Hus, og hun blev os en trofast og inderlig hengiven Fælle i en lang Aarrække. De sidste Leveaar tilbragte hun, som blev meget døv, hos Søsteren, Skolebestyrerinde *Lang* i Silkeborg, hvor hendes Dygtighed og økonomiske Sands gjorde megen Nytte i den store Husholdning. Hun havde tænkt at skulle pleje min Hustru og mig paa vore gamle Dage, men det blev os, som kom til at staa ved hendes Dødsleje.

Vi levede meget stille, hvad der passede godt til min travle Optagethed af Fængselsgerningen og de smaa økonomiske Kaar, og hvert Aar maatte jeg optage større eller mindre Dele af min Formue, da Familien voxede. Det hjalp at jeg blev en søgt Lærer for unge Piger i Religion og Historie, og nu, da jeg trængte dertil, modtog jeg gerne de Tilbud, som kom til mig, uden at jeg søgte dem. Jeg er ikke i Stand til at huske alle de unge Piger, jeg i længere eller kortere Tid var Lærer for, og nævner kun dem, der lige falder mig ind. I længere Tid underviste jeg Etatsraad *Thieles* Datter, og hos Biskop *Martensen* læste jeg med en hel lille Skole, som længe var bleven undervist af *H. C. Ørsteds* Datter;

mærkeligt nok skal denne aandfulde Mands Datter, som selv, i det mindste for mine Øjne, saa meget aandfuld ud, have været en meget kedelig Lærerinde. Der var vist sex unge Piger i en Alder af 15—16 Aar, en Datter af Biskop *Martensen* og en dito af Stiftsprovst *Rothe*, o. s. v. Vi kom godt ud af det med hverandre, og jeg fik mine Kundskaber i Historie og Geografi opfriskede og forbedrede. Fremdeles læste jeg privat med Døtre af Overretsprokurator *Schack* (nu Enke efter Grosserer *Adolph*), Borgmester *Gammeltoft* (nu Enke efter Grosserer *Hvidt*), Vekselmægler *Lorentzen*, Overretssagfører *Rothe* og flere. En længere Aarrække underviste jeg Etatsraad *Suhrs* to yngste Døtre, først i Religion inden Konfirmationen, senere i andre Fag, deriblandt adskillige, som jeg selv ikke kunde synderligt af; men de troede, at jeg vidste Besked om alt muligt, og navnlig den ældre, *Ida Suhr*, som nu ugift bor paa den dejlige Petersgaard i Sydsjælland, var lærelysten og begavet. Om Vinteren læste vi paa Gammeltorv i den Suhrske Gaard, hvor Væggene hang fulde af dejlige Malerier; om Sommeren tog jeg ud til Sølyst ved Emiliekilde, hvis Have syntes mig det skønneste Sted i Danmark. Det var en underlig Overgang at gaa lige fra de Suhrske Pragtsale ind i Straffeanstalten paa Christianshavn, men jeg husker levende en Dag, da jeg om Morgenen havde set den efter en Søns Død aandelig og legemlig nedbrudte Etatsraad *Suhr* sidde i en af Sølysts prægtige Sale, og siden gik fra Celle til Celle, hvor der sandelig ingen Luxus fandtes — da slog det mig, at flere end en af Straffefangerne var mere lykkelig end Rigmanden i al sin Herlighed. Disse mange Informationer tog megen Tid, men gav, skøndt de ikke blev rundelig betalte, en meget velkommen Indtægt. Mod Slutningen af min Tjeneste som Fængselspræst blev jeg Lærer i Religion ved det Femmerske Kursus.

Efter dette Afspring vender jeg tilbage til Mandsfængslet. Det varede ikke længe, før jeg paa ny fik at gøre

med en Fange, som gjorde alvorlige Optøjer i Straffeanstalten, og ham maa jeg fortælle vidtløftigt om, fordi jeg paa en mærkelig Maade ligesom blev indvævet i hans sørgelige Liv gennem en lang Aarrække. Fra Vestindien, som ingen Straffeanstalt havde, blev der oversendt to Negere, som skulde afsone en længere Straffetid herovre. Den ene var en godmodig Fyr, som hurtigt føjede sig i Forholdene, men den anden, en pur ung Knøs, som hed *Josef Dennis*, satte i Begyndelsen hele Anstalten i stærk Bevægelse. Han var født uægte af en dansk Negerinde paa Barbados, altsaa efter sin Fødsel engelsk Undersaat, men kom som Barn til St. Croix, hvor han vagabonderede, levede af Tyverier og blev straffet Gang efter Gang. Ulykkeligvis maa de vestindiske Arrester den Gang have været meget usikre, thi han brød atter og atter ud fra dem, og fik tilsidst den faste Tro, at ingen Slaa kunde spærre ham Vejen til Frihed. Denne Overbevisning medbragte han til Straffeanstalten og begyndte strax at praktisere den med stor Udholdenhed. Hensat i en Celle for sin Uregerligheds Skyld stak han først en Aften Ild i det Værk, som han skulde plydse, ved den Gasflamme, som oplyste Cellen, men havde glemt, at Røgen blev saa kvælende for ham selv, at han skyndsomst maatte gøre Alarm, og der blev ingen Ildebrand af. En følgende Aften nedbrød han Kakkelovnen i Cellen, barrikaderede Døren med Stykkerne og begyndte at krybe op gennem Skorstenen, men den var saa smal, at han strax sad fast og maatte hales ned. Saa simulerede han Sygdom i den Tanke, at der paa Sygehuset maaske var bedre Lejlighed til Undvigelse, men ogsaa paa Sygehuset var al Udvej til Flugt spærret. Saa begik han et ligefremt Mordattentat mod Opsynsmanden i Cellebygningen; han lavede en Slynge af sit Værk, som han kastede over Betjentens Hoved, da denne kom derind, og kunde godt have kvalt Manden, hvis denne ikke havde havt en Haand fri og med den faaet fat i Slyngen. Da jeg lovlig sent fik alt dette at

vide, thi ingen havde tænkt paa, at slige Optøjer vedkom Præsten, gik jeg strax ned i Cellebygningen, skøndt det var sent paa Aftenen, og forlangte, at Betjenten skulde lukke mig ind til „den sorte Dreng“, som han blev kaldt. Betjenten saa forbavset paa mig og sagde: „Præsten vil da ikke gaa ind til ham.“ Jo, det var unægtelig min Mening, men jeg tog dog saameget Hensyn til Betjentens Betænkelighed, at jeg først gennem Kighullet i Døren tog Maal af Fyren derinde; da Vurderingen faldt ud til, at jeg vist var høj og stærk nok til at kunne tage det op med den undersætsige Neger derinde, hvis han gjorde Knuder, gik jeg ind og trak Døren til bag mig; jeg vidste, at Betjenten blev staaende udenfor, men han skulde ikke overvære Samtalen. Det forbavsede sikkert Stakkelen, at denne ham hidtil ubekendte Herre ikke kom for at skælde ham ud, men som en, der interesserede sig levende for Vestindien og særligt for Sukkerrør og Sukkermøller. Et Øjeblik efter fik Negeren Munden paa Gang og fortalte mig paa et meget gebrokkent Engelsk-Dansk en Mængde, som jeg havde saa svært ved at forstaa, at vi maatte tage den Tavle og det Griffel, som fandtes i Cellen, i Brug, og saa tegnede min vestindiske Lærer, som selv hverken kunde læse eller skrive, den nydeligste Sukkermølle for mig, skøndt den neppe svarede synderligt til Virkeligheden. Samtalen blev lang og livlig, lidt efter lidt drejede vi ind paa det kildne Punkt, og hurtigt blev jeg overbevist om, at Undvigelse var bleven en fix Ide hos denne vanrøgtede og fuldstændig venneløse Skabning, hvad han selv bekræftede paa den mest slaaende Maade ved tilsidst at sige til mig: „Mig tro mig kan, bagefter mig ikke kan.“ Nu stod det mig klart, hvad der skulde gøres, og ved Bortgangen fra Cellen kunde jeg sige til Betjenten, der ikke havde kunnet begribe den lange Samtale, at Fyren var ikke saa slem, som det saa ud til. Ogsaa paa Kontoret, hvor man i Grunden nødig saa disse gentagne Spektakler, lyttede man villigt til mit Forslag om

foreløbig at lade den sorte Dreng blive i Cellen, betyde ham, at han skulde slippe for haard Medfart, hvis han opgav sine frugtesløse Forsøg paa Undvigelse, og, hvad der var mig Hovedsagen, sørge for nogen Undervisning, der kunde give dette aldeles uvidende Menneskes Tanker en anden og bedre Retning. Ved Straffeanstalten var ansat en Lærer, *Strarup*, som var Forsanger i Kirken og desuden gav de Fanger, som selv ønskede det, et Par Timers Undervisning om Søndagen i de elementære Fag; han var villig til at lære Negeren at læse og at skrive ved at besøge ham et Par Timer i Cellen om Hverdagene, og langt hurtigere end jeg ventede det, forsvandt den fixe Ide, saa der i Resten af Opholdet paa Christianshavn ikke var det mindste i Vejen. Det vilde have været en stor Velgerning mod Stakkelen, om han bestandig kunde være blevet i Cellen, men desværre flyttedes han, saa snart han var bleven rolig, op paa en Fællesstue, hvor det var umuligt at skærme ham mod daarlig Paavirkning af Kammeraterne, selv om det blev forsøgt at anbringe ham paa en Stue, hvor der fandtes nogenlunde skikkelige Folk. Det er en forfærdelig Ulykke, naar Straffetiden skal udstaaes i Fællesskab, som Tilfældet den Gang var i Straffeanstalten paa Christianshavn, thi det syntes mig uundgaaeligt, at de daarlige Elementer saa faar Overtaget; jeg har tænkt og tænkt paa Midler derimod, men forgæves, og under min Fængselstid blev jeg altid mere en erklæret Tilhænger af Cellestraffen, som ganske vist ogsaa har sine Farer, men de kan overvindes, hvis Tjenestepersonalet i Fængslet gør sin Pligt fuldt ud, og vel at mærke har Evne dertil. Hvad kunde der f. Ex. ikke være blevet af „den sorte Dreng", hvis han havde havt lutter gode Læremestre i Stedet for ligesaa mange og endnu flere onde, som bestandig nedbrød, hvad vi søgte at opbygge! Da han i 1870 førtes til Viborg, skiltes jeg med Sorg fra ham, der virkelig havde begyndt at nære en vis Hengivenhed for mig, og ligesom jeg sendte en

lang Meddelelse om mine Iagttagelser af de bortdragende Fanger til Inspektørerne og Præsterne i Viborg og Horsens, skrev jeg særlig udførligt om den sorte Dreng. Inspektør *Hansen* og Pastor *Olsen* i Viborg tog sig ogsaa af ham, og da han stadig opførte sig godt, søgte de at bevirke hans Benaadning, hvad der lykkedes. Men ulykkeligvis glemte de at tænke paa, hvad der skulde blive af ham, naar han, Negeren, stod venneløs og uden Evne til at forsørge sig ude i Verden. Det var mig derfor en sørgelig Overraskelse, da jeg en Dag fik det Bud fra Politikamret i Kjøbenhavn: „Den sorte Dreng er kommen benaadet fra Viborg og ønsker at tale med Dem." Jeg traf ham glad over den genvundne Frihed og dog ret angst for, hvad der nu skulde blive af ham, og jeg stod ganske raadløs, thi i en Haandevending syntes det ganske umuligt at skaffe Udvej for en aldeles uvidende Neger, der intet forstod. Og ved Henvendelse til Politiinspektør *Hertz*,[1]) om hvem jeg senere vil faa adskilligt at sige, blev alt Haab mig betaget om at kunne udrette noget. Ifølge Lovene skulde Stakkelen som engelsk Undersaat udføres af Landet og landsættes i en engelsk Havneby uden at have det mindste at støtte sig til og med et Par Skilling i Lommen, som snart vilde være opbrugte; dette kunde *Hertz* trods alle mine Forestillinger ikke fravige. Saa skiltes vi, han frimodig, jeg fuld af bange Anelser, der altfor hurtigt skulde gaa i Opfyldelse. Nogle Maaneder efter modtog jeg Brev fra et engelsk Fængsel, hvori *Dennis* meldte mig, at han var kommen til London og der havde lidt Nød; saa havde han, som han udtrykte sig, fulgt en Mand hjem en Aften, og derfor var han nu dømt til nogle Maaneders Strafarbejde. Her er atter en af mit Livs mange Forsømmelsessynder: Jeg lod dette Brev ubesvaret, fordi jeg ikke saa nogen Mulighed til at hjælpe. Og saa gik der mange Aar, hvor jeg stundom tænkte paa min sorte Ven, men aldrig hørte noget om ham, indtil han ganske uventet dukkede op paa ny.

[1]) Chef for Kbhvns. Opdagelsespolitl 1863 Martin Hertz (1817—79).

I Begyndelsen af 1894, altsaa omtrent 22 Aar efter vort sidste Møde, blev jeg, som Sognepræst i Herlufsholm, overrasket ved at modtage et Brev fra den „sorte Dreng", der meldte, at han var indlagt paa St. Hans Hospital ved Roskilde, og at han dér havde erfaret, at jeg levede og var Præst paa Landet; det var nu hans inderlige Ønske at tale med mig. Jeg rejste strax derned og fik gennem Samtaler med *Dennis* og Overlæge *Rohmell* sørgelig Besked om de mange forløbne Aar og om den nuværende Stilling. *Dennis*, som nu var omtrent 47 Aar og formedelst Øjensvaghed udrustet med stærke Briller, gjorde ikke noget forstyrret Indtryk, men overraskede mig snarere ved den Nøjagtighed, hvormed han berettede om sine Oplevelser; ikke en eneste Gang viste han Usikkerhed om de 22 Aars Historie, men angav enhver Begivenhed og enhver Datum med en forbavsende Nøjagtighed. Men en forfærdelig Beretning var det, om Forbrydelse paa Forbrydelse, deriblandt adskilligt, som den gamle Fængselspræst aldrig havde hørt Mage til, Straf paa Straf i en Række, som næsten ingen Afbrydelser havde, og selv disse Afbrydelser var af den sørgeligste Art. Fortegnelsen lød saaledes: Landsat i Hull April 1872, — til London, — arbejdsløs, — arresteret fra 8. Maj—16. Maj — fra 18. August i Fængsel, — atter dømt til Strafarbejde 8. September 1872—7. September 1873, — fri til December, — dømt i Liverpool for Manddrab 7 Aar 10. December 1873—9. December 1880, — 10. Februar 1881—10. Februar 1889 8 Aar for Tyveri (irske System), — arbejdede paa Sukkerhus, 20. Marts, — 7 Dages Fængsel for Slagsmaal, — Fyrbøder 3 Maaneder, — Skibskok til Savannah, — tilbage til Liverpool, — omstrejfende i Wales, — spillede Zulukaffer, straffet December 1889 med 6 Maaneder i Wales for Tyveri, — løsladt 7. Juni 1890, arbejdede hist og her, — grebet i Dartmoor Fængsel, hvor han brød ind om Natten for at angribe en Betjent 19. August, straffet med et Aar Novem-

ber 90 til November 91 — men blev forinden sendt til Kriminalasylet i Southampton, — dømt 9 Maaneder for at undlade Melding til Politiet, — løsladt 7. September 1892, — en Herre betalte Rejsen til Danmark 10. September, — kom hertil 14. September 1892, — indlagt af Fattigvæsenet paa St. Johannesstiftelsen, — stjal her Sko, — indlagt paa Kommunehospitalet, — stjal her ti Kroner, — afleveret paa St. Hans Hospital 28. Januar 1893.

Det var underligt at høre denne Beretning, som blev fremført ikke frækt, men med stor Aabenhed og forbavsende Nøjagtighed i Angivelserne. Da jeg spurgte om Manddrabet, sagde han, at han sikkert var bleven hængt, hvis den Overfaldne var død af sine Saar, men han kom sig. Den mest paafaldende af de mange Forbrydelser var aabenbart Indstigningen i Dartmoor-Fængslet for at dræbe en Fangevogter, af hvem *Dennis* med Rette eller Urette troede sig forurettet, thi det er ingen Sjeldenhed, at Fanger vil bryde ud, men det er uhørt, at en Fange, som har faaet sin Frihed, forsøger paa at bryde ind over de sædvanlig ret høje Mure for at ramme sin Fjende derinde, i Stedet for at lure paa ham udenfor. Dertil behøves en ustyrlig Hævntørst, hvad *Dennis* vedkendte sig. Da jeg spurgte ham, om han var bevæbnet, svarede han ganske koldblodig: „Nej, men jeg var saa godt kendt inde i Fængslet, at jeg kunde skaffe mig Vaaben fra et eller andet Værksted." Jeg fik Følelse af, at Opsynsmandens Liv ikke havde været synderlig værd, hvis *Dennis*, der kravlede som en Kat, ikke havde tabt Fodfæstet ved Nedstigningen og derved gjort Alarm, saa hele Fængslet kom i Oprør. Forbavselsen maa have været stor, da man i Stedet for at faa fat paa en Fange, som vilde undvige, greb en Løsladt, som af ubegribelige Grunde vilde ind i Fængslet igen.

Hvorledes hængte det sammen med det Menneske, som kunde gøre slige Gerninger? Tilvisse var han en farlig Forbryder, der var godt paa Vej til den Forhær-

delse i det Onde, som Uvidenhed og Vanrøgt i Ungdommen, Drukkenskab og Liderlighed i de modne Aar frembringer, indtil Lidenskaberne bliver ganske tøjlesløse, og de onde Tilskyndelser faar uindskrænket Magt over Sindet. Og dog var der noget hos denne Stakkel, som talte saa aabenhjertigt til mig, som tydede paa, at alt godt endnu ikke var udslukket hos ham, hvor dybt det end laa begravet under et Bjærg af Synder; ligesom den Druknende griber efter et Halmstraa, saaledes søgte nu han med en rørende Tillid til mig. Jeg spurgte ham, om der aldrig under hans lange Fængselstid i England havde været nogen, som vilde tage sig af ham; hans Svar var: „Jo, en eneste Gang var der en gammel Fængselspræst, som talte venligt til mig, ellers slet ingen", men jeg ved jo ikke, om denne bedrøvelige Besked var Sandhed.

Overlæge *Rohmell*[1]) meddelte mig, at *Dennis*, som næsten et Aar havde været indlagt til Observation paa St. Hans Hospital, havde været en meget besværlig Person, der, naar han blev vred, truede med at stikke Ild paa Anstalten og slet ikke lod sig disciplinere. Forrige Sommer var han brudt ud og havde taget Ophold i den nærliggende Boserup Skov, hvor han holdt sig skjult om Dagen, men om Natten brød ind i Hospitalet og forsynede sig med Mad. Den sorte Skikkelse, som færdedes ved Nattetid i Egnen, havde begyndt at sætte Skræk i Befolkningen, men saa brød *Dennis* en Nat ind i Boserup Skovpavillon og drak sig en saadan Rus i de der fundne Drikkevarer, at han blev overmandet sovende om Morgenen og førtes tilbage til Hospitalet, hvor man søgte at passe bedre paa ham, men længtes stærkt efter at blive af med ham. Overlægens Mening om ham var, at han ikke var fuldt tilregnelig, men saa farlig, at han helst paa Livstid maatte sættes under Bevogtning i en Sindssygeanstalt. Da jeg dertil bemærkede, at *Dennis*

[1]) Oscar Julius Rohmell (1845—1912) Overlæge paa St. Hans Sindssygehospital fra 1892.

utvivlsomt vilde gøre det ene Flugtforsøg efter det andet, kom vi ind paa en Drøftelse af, hvad Friheden betyder selv for det elendigste Menneske, der sikkert vil misbruge den, og paa adskilligt andet. Samtalen endte med den Ytring af Overlægen, som jeg godt kunde lide: „Ja, jeg har jo mine Theorier at gaa efter, men om de er rigtige, er et andet Spørgsmaal." Den samme Indrømmelse af, hvor lidt Videnskaben er i Stand til at løse Sindssygdommenes Gaader, har jeg truffet hos Overlæge *Fürste* paa Oringe,[1]) som en Gang, da jeg besøgte en Patient dernede, var saa venlig at tage mig med paa sin Rundgang gennem hele Kvindeafdelingen, en af de drøjeste Ture i hele mit Liv. Han sagde tilsidst til mig: „Jeg faar den ene unge Kandidat efter den anden herned, som fortæller mig, at det altsammen er blot legemlige Forstyrrelser i Hjærnen, og jeg svarer stadig: Hvorfor kan de saa kun helbredes ad rent sjælelig Vej? Jo længere jeg er Sindssygelæge, desto mere Kristen bliver jeg." Det er en anden Tale end den stolte Udtalelse af en Professor, som jeg husker at have læst i „Fædrelandet" for mange Aar siden: „De Sindssyge tilhøre os Læger og ingen andre."

Men tilbage til *Dennis*. Jeg fik oplyst, at han paa Johannesstiftelsen havde stjaalet et Par Sko og en Krave og derefter paa Kommunehospitalet, hvor han indlagdes for en Kønssygdom, et Pengebeløb; at han efter nogen Benægtelse havde tilstaaet begge Tyverier, og derfor af Kriminalretten var idømt 30 Dages Vand og Brød. Det havde knebet haardest med Tilstaaelsen af Pengetyveriet; han blev ikke visiteret nøje nok, skjulte Tikronesedlen længe, fik den vexlet i Arresten, gemte 4 Tokroner og 2 Enkroner under Tungen i Munden, men maatte ved en nøjagtigere Visitation ud med dem og gik saa til Bekendelse. Da Kriminalretten var i Tvivl om hans Tilregnelighed, blev han saa indlagt paa St.

[1]) Theodor Hans Fürste (1830—1907) Overlæge ved Oringe Sindssygehospital 1876.

Hans Hospital, hvor han som sagt havde været næsten et helt Aar, inden han skrev til mig. Mit Besøg hos ham øvede en noget beroligende Virkning, og i den følgende Tid vexlede vi adskillige Breve; de fra ham var fulde af gode Løfter, men ved Siden deraf hed det: „Jeg er bange for, at det nu er for silde." Der maatte ventes, til Overlægens Erklæring blev afgiven, og da den kom, blev Dommen, som jeg havde ventet, appelleret af det Offentlige til Højesteret, meget mod *Dennis'* Ønske, som blot higede efter at faa sin Frihed igen. Højesteretsadvokat *Nellemann* blev beskikket til Defensor, og jeg skyndte mig at komme i Forbindelse med ham, der virkelig interesserede sig for *Dennis* og stræbte at gøre hans Utilregnelighed gældende. Men saasom Tilregnelighed altid er et vanskeligt Problem, og dette Tilfælde havde endog usædvanlig Vanskelighed, var Overlægens Erklæring noget svævende, og det gik ikke Sundhedskollegiet bedre, hvor man delte sig i en Majoritet, der hældede til Utilregnelighed, og en Minoritet, der hældede til Tilregnelighed. Efter *Nellemanns* Sigende skal det være gaaet haardt til ved Voteringen i Højesteret, men Resultatet var en Straf paa 20 Dages Vand og Brød og derefter Udvisning af Riget. Det var sørgeligt, at *Dennis* atter skulde kastes venneløs og hjælpeløs ud i Verden, men derved var intet at gøre.

Medens *Dennis* afsonede sin Straf i Arresthuset paa Christianshavn, hvor jeg opnaaede Tilladelse til at besøge ham og tale med ham i Enrum, og hvor han opførte sig godt, havde jeg travlt med at opdage den mindst uheldige Udvej for hans Fremtid, thi saa fortvivlet var hans Stilling, at der i hele Verden ikke syntes at være nogen Plads for denne Stakkel. Politidirektør *Eugen Petersen*, hvis velvillige Imødekommenhed jeg var meget taknemmelig for, da jeg satte ham ind i Sagen, meddelte mig, at det engelske Opdagelsespoliti havde forlangt Underretning fra det danske Politi om Tid og Sted for *Dennis'* Landsættelse i England, hvis han blev sendt

tilbage. Skøndt altsaa dette Land var spærret for ham, hvad jeg selv ønskede, gjorde jeg dog et Forsøg paa ved engelsk Hjælp at faa *Dennis* overført fra Kjøbenhavn til en eller anden Plads i Amerika, hvad jeg stadig havde henvist *Dennis* til med den Begrundelse, at i England og i hele Europa var han umulig; men paa den anden Side af Havet i et tropisk Klima, hvor ingen kendte hans Fortid, var der maaske en god Fremtid for ham. Jeg forestillede mig, at de engelske Myndigheder vilde være vel tjente med at blive en saa farlig Forbryder kvit, og at de maaske vilde ofre noget i den Anledning. Desaarsag begav jeg mig en Morgenstund op til Herlovianeren *Clan*,[1]) der havde været en stadig Gæst hos mig i Lille Næstved Præstegaard og nu var ansat i det engelske Generalkonsulat i Kjøbenhavn, tog ham til hans store Forfærdelse paa Sengen og fortalte ham hele den sorte Drengs Historie. *Clan* gjorde, hvad han kunde, men desværre lød Beskeden paa, at Generalkonsulatet ikke maatte sende engelske Undersaatter til andre Havne end dem i selve England. Saa opnaaede jeg Politidirektørens Samtykke til, at *Dennis* blev udført af Landet ikke til England, hvor han formodentlig strax vilde blive anholdt, men over Lybek til Hamborg, hvor han var ukendt og hvor der var Mulighed for at komme med Skib til Amerika. Gennem Fængselsselskabet blev han forsynet med Klæder, gennem Formanden i Sø- og Handelsretten, *Madvig*, fik han opgivet et dansk Dampskib, hvis Fører lovede at tage ham med, naar han meldte sig i Hamborg, og endelig forsynedes han med de nødvendige Tærepenge til den første Ugestid. Dette var alt, hvad jeg kunde finde paa, og *Dennis* gik villigt ind paa Planerne. Uforglemmelig for mig er den sidste Samtale, jeg havde med ham paa Politikamret, hvor vi sad ganske ene i en stor Sal, som anvistes os. I den Time var det, som forsvandt Vilddyret ganske og gav Plads for en virkelig Tillid og Hengivenhed for

[1]) Nuv. Kammerherre, Departementschef M. J. C. T. Clan.

mig, ligesom der ogsaa var et Glimt af Tro paa Gud, der under kærlig Pleje kunde være blevet til en virkelig Omvendelse; men nu skulde dette arme Menneske alene ud i den Verden, hvor Fristelserne lurede paa ham, og derfor var det med tungt Hjerte jeg skiltes fra ham.

Jeg har aldrig set ham senere. I Begyndelsen af 1896 modtog jeg et Brev fra ham, som var skrevet i Straffeanstalten i Durham, hvad Papiret og en lang trykt Anordning om Fangers Brevskrivning tilstrækkeligt vidnede om. Han var altsaa ikke kommen fra Hamborg til Amerika, men var, uvist paa hvilken Maade, vendt tilbage til England og naturligvis kommen galt afsted; han skulde løslades 20. Maj og bad mig om Hjælp. Nu traf det saa mærkeligt, at vi i 1895 havde haft Besøg i Lille-Næstved Præstegaard af Mr. *Blyth* og Hustru fra Durham; den sidste var en Veninde af vor ældste Datter *Christiane*,[1]) som havde været i Pension med hende i Lausanne og senere besøgt hende i England. Ægteparret havde tilbragt nogle fornøjelige Dage med os, og nu slog det mig, at jeg gennem dette Bekendtskab i Durham mulig kunde udrette noget for min „sorte Dreng." Jeg skrev en lang Beretning om ham, som *Christiane* oversatte paa engelsk, og der udviklede sig en livlig Brevvexling mellem Mr. *Blyth* og os. Baade han og Fængselsinspektøren i Durham rystede paa deres Hoveder; *Dennis* var en uforbederlig Tyv, blottet for alt godt, et vildt Dyr og ikke noget Menneske, hvad jeg altsammen vidste, men en Mulighed burde der dog aabnes ham; vilde det engelske Fængselsselskab holde paa det Princip ikke at hjælpe en mange Gange straffet Forbryder, saa blev det dets Sag, men jeg maatte alligevel forsøge. Nu som før gjaldt det for mig om at faa *Dennis* over Havet; jeg foreslog Brasilien, men den engelske Lov forbød at sende Forbrydere derhen; tilsidst ordnedes Sagen saaledes, at *Dennis* efter Løsla-

[1]) Hanne Caroline Christiane Waage, født Munck, født 1869, gift 1896 med Departementschef Georg Holger Waage.

delsen sendtes til Southampton, forsynet med Klæder og Tærepenge, dels tilvejebragte ved Mr. *Blyths* Godhed, dels sendte fra mig; derfra skulde han søge Lejlighed med et Skib til Amerika, hvis han nu forstod, at han ikke kunde trives i den gamle Verden.

Hermed betragtede jeg Sagen som afsluttet, men jeg tog fejl. Henimod Efteraaret modtog jeg fra Leith et Brev, som indeholdt mærkelige Ting. Det havde forskellige Forfattere; en Mand, der kaldte sig „master of the sailor home i Southampton," meddelte *Dennis*, at hans Søster i Boston var død og havde testamenteret ham 2650 Dollars samt en lille property, og at en lawyer i London var anmodet om at sende Pengene til *Dennis*' Onkel i Danmark, som var Præst dér; Brevskriveren erfarede først nu med stor Forundring, at *Dennis* var beslægtet med en „Reverend", en Forundring jeg ganske delte. Den anden Skribent var *Dennis*, som titulerede mig med Navn af Onkel, fortalte, at han var gaaet fra Southampton uden Hyre, var i Swansea kommen ombord paa et dansk Skib, hvis Fører havde været god imod ham, var nu paa Rejse til Østersøen og agtede at slaa sig ned i Odense, hvor han med sin Arv agtede at etablere en lille Tobaksforretning; sluttelig bad han mig om at sende ham 100 Mark til en Havn i Holsten, som Skibet skulde anløbe. En Efterskrift af Skibets Fører, *Møller*, beskræftede, at *Dennis* var taget ombord i Swansea, opførte sig godt, men ikke duede til fortsat Tjeneste tilsøs paa Grund af Øjensvaghed. Altsaa havde *Dennis* fundet en ny Velynder i en godhjærtet dansk Skibsfører, men rigtignok ogsaa bundet ham en Mængde Løgne paa Ærmet, som det var min sørgelige Pligt at opklare, hvad jeg strax besørgede i et Brev til *Møller*. Jeg fik saa et Svar fra ham, der gjorde Manden stor Ære, men tillige indeholdt de sørgeligste Efterretninger om *Dennis*. Da Skibet var kommen til Neustadt i Holsten, havde denne begaaet et frækt Tyveri i et Fartøj, som laa i Nærheden; *Møller* havde dæk-

ket ham, saa han slap for Tiltale, men hverken kunde eller vilde beholde ham længere; dog havde han hjulpet *Dennis* til Hamborg og givet ham Anvisning paa et Forhyringskontor, ved hvis Bistand han kunde komme til Amerika. Brevet endte saaledes: „Jeg har nu faret paa Søen i 51 Aar, været Skibsfører i 40 Aar og har i den Tid havt mange forfaldne Stakler ombord, som jeg har taget mig af, men en saa redningsløs fortabt som *Dennis* har jeg aldrig truffet. Han besad en meget stridbar Natur; hvor gode vi var imod ham paa alle Maader, var han dog opsætsig, selv engang ogsaa mod mig, ikke at tale om, at han truede min Styrmand paa Livet. Jeg tog ham ombord i Swansea, klædte ham paa og gav ham 50 Kr. i Hyre om Maaneden, da han skulde gøre Tjeneste i Stedet for en Mand, der var deserteret fra mig. Han kunde jo egentlig ingen Nytte gøre, men jeg saa gennem Fingre med ham. Jeg betvivlede jo Sandheden af alt det, han fortalte mig; man har jo havt med saa mange lignende Folk at gøre i de mange Aar, og det stadfæstede sig jo ogsaa i Deres ærede Skrivelse. Da vi kom til Leith, gjorde han mig flere smaa Bryderier, men jeg forbarmede mig alligevel over ham, da jeg saa paa ham som et stakkels fortabt Menneske paa denne Jord og tænkte, jeg skulde have reddet ham; men der var ikke noget at gøre. Hans sidste Ord til mig paa Banegaarden var en Tak til Dem for alt, hvad De har gjort for ham, og ligeledes var han ogsaa mig meget taknemmelig."

Endnu en Gang skulde jeg høre fra Stakkelen. December 1896 modtog jeg følgende Brev fra *Clan*, som nu var udsendt dansk Konsul i London: „I den uafbrudte sørgelige Række af mer eller mindre forulykkede Existenser, som henvende sig her paa Generalkonsulatet, dukkede forleden en sort Mand op, som ogsaa vilde hjælpes. Under det Krydsforhør, han maatte gennemgaa, da jeg ikke havde rigtig Tiltro til hans Historier, kom han til at nævne Deres Navn, og det slog da plud-

selig ned i mig som et Lyn: Det er Pastor *Muncks* „sorte Dreng." Jeg afbrød ham og sagde til hans aabenbare Forfærdelse, at jeg kendte hele hans Historie. Men endnu større var hans Overraskelse, da han mærkede, at jeg blev mildere stemt mod ham og lovede at gøre alt, hvad jeg kunde, for at hjælpe ham, idet jeg fremhævede, at det ikke var hans egne Fortjenester, men *Deres* Anbefaling, der virkede. Efter en Del Besvær lykkedes det mig at skaffe ham fri Overrejse til St. Croix mod at betale hans Kost om Bord med 54 Kr. Da jeg havde anbragt ham i et ordentligt Logihus, kan jeg glæde Dem med, at han kom af Sted for otte Dage siden og er nu paa Rejse til St. Croix, fra hvilken Plet jeg fraraadede ham at begive sig paa Eventyr igen. Jeg har foreløbig udlagt Pengene, men tvivler ikke paa, at jeg kan faa dem refunderede paa en eller anden Maade. Det viste sig forøvrigt, at Pastor *Storm*,[1]) som jeg fortalte hele Historien, kendte godt *Dennis* og saaledes fjernede enhver Tvivl om hans Identitet. Han havde det iøvrigt godt; hans Syn er noget svækket, hvorfor han ikke kunde tage Hyre som Matros. Han paalagde mig at sende Dem de kærligste Hilsener."

Hvor færdes nu min sorte Dreng, fra hvem jeg aldrig fik Bud siden December 1896? Jeg har fortalt saa udførligt om ham, fordi han er et slaaende Exempel paa, hvilke vanrøgtede og elendige Skabninger der findes her paa Jorden, men ogsaa et Exempel paa, hvorledes der ad underlige Veje Gang efter Gang tilbydes dem en Mulighed til Oprejsning, en Erfaring, som atter og atter maa paatrænge sig den Fængselspræst, som har Øjne at se med. —

Næstefter *Dennis* indtager *Hans Olsen* en betydelig Plads i mine Erindringer fra Mandsfængslet. Det varede længe, før denne tavse og tvære Fange, der var meget flittig ved sin Væv, indlod sig med Præsten, men ende-

[1]) Fhv. Sømandspræst i Hull, nu Præst i Kastellet Frederikshavn, Andreas Vangberg Storm.

lig indfandt han sig en Dag i det mindre hyggelige Ærinde at anklage en Medfange paa Salen, som han var bleven vred paa, for Besiddelse af ureglementerede Sager. Jeg var da gammel nok i Fængslet til at vide, hvor hyppigt sligt var, og efter en Paamindelse om, hvad Sladder var for en bedrøvelig Ting, drejede jeg Samtalen ind paa, om *Hans Olsen* ikke selv skulde besidde ulovlige Genstande. Han gik til Bekendelse, og jeg forlangte saa den Kniv, han tilstod at eje, udleveret til mig under Løfte om at tie dermed, hvad Præsten jo havde Lov til. Næste Gang vi saaes i min Stue, bragte han mig Kniven, omhyggeligt indsvøbt i et Stykke Papir, hvorpaa stod: Lader os holde givne Løfter. Dermed var der gaaet Hul paa Manden, og han fortalte mig saa sin Historie udførligt. Han var Lollik og tjente skikkeligt, men saa rodede han sig ind i ret ubetydelige Forlegenheder, som fik ham til at benytte en andens Skudsmaalsbog; Frygten for Opdagelse drev ham fra Sted til Sted, til han for rene Ubetydeligheders Skyld blev indsat i Saxkøbing Arrest, hvor han paa ingen Maade vilde blive. Morsomt fortalte han om den Spænding, hvormed han ventede Arrestforvarerens Komme den Aften, da han havde brudt Sten ud af Muren for at flygte om Natten. Aabnede denne Døren, maatte han opdage de løsbrudte Mursten; nøjedes han med at faa *Olsens* Klæder rakt ud gennem Lugen i Døren, kunde Flugten lykkes. Da det sidste blev Tilfældet, krøb *Olsen*, kun iført en Skjorte, ved Midnat ud af Hullet og begav sig i Sommernattens Maaneskin ned til Færgestedet, hvor han vilde se at komme over til Falster og søge til Faderen, der boede i Nærheden. Paa Vejen hørte han, at der kom en Rytter; saa skjulte *Olsen* sig i en Rugmark, for „jeg vilde da nødig i min bare Skjorte forskrække den sølle Dreng, som red Hesten." Ny Spænding ved Færgestedet, hvor han vidste, at der laa en stor Færgebaad ude paa Strømmen og en lille, men sædvanlig aflaaset, Jolle inde ved Land. Den Nat var der ingen Laas

for Jollen, og *Olsen* roede over til Faderens Bopæl, men her var laaset og Faderen borte; følgelig var *Olsen* i den ubehagelige Nødvendighed at maatte stjæle Klæder i det nærmeste Hus og paaklædt ro sig ud til den store Færgebaad, som han vilde sejle til Sjælland med. Jollen lod han drive. For at holde Varmen roede han den store Baad et godt Stykke, satte saa Sejl til og var i Morgendæmringen oppe ved Knudshoved, hvis yderste Pynt han ikke kunde klare, og tilmed var han dygtig sulten. Altsaa satte han sit Fartøj paa Grund, vadede i Land og fik fat i en Kone, hvem han fortalte, at han var Flygtning fra Sønderjylland (det var under Krigen 1864), og hun bespiste ham. Imidlertid var Lolland og Falster kommen i stærk Bevægelse ved Flugten, Sporet blev snart fundet, og stakkels *Olsen* naaede ikke ind til Knudshoveds Forbindelse med Sjælland, før Politiet fra Nykøbing og Saxkøbing allerede var der. Skjult under en Hæk blev han opdaget, men den første, som saa ham, lod ham ligge, formodentlig af Frygt for denne forfærdelige Stimand, om hvem der i de Dage gik de gyseligste Historier paa Lolland og Falster. Dommen lød paa vistnok 14 Aar, og en Mængde af dem var gaaet, inden jeg blev Fængselspræst. De fik da Ende, og *Olsen* forlod Straffeanstalten med ca. 700 Kr., som han havde tjent ved flittigt Overarbejde, og med den Beslutning at udvandre til Amerika. Paa Politikamret vilde man endelig gemme Pengene for ham, men det vilde *Olsen* ikke paa nogen Maade tillade, han gik lige ud i Strandgade til mig og overgav *mig* Summen. Saa fik vi travlt med at udruste ham til Rejsen; jeg har aldrig hørt nogen prutte saa meget som han, da jeg fulgte ham i Butikkerne, mistænksom var han overfor alt og alle, kun ikke overfor os. Vi havde den Gang min Hustrus tidligere Lærerinde Frøken *Lange* i Besøg, og hun blev en Aften, da min Hustru var ude og jeg havde travlt i min egen Stue, sat til at lære *Olsen* nogle Brokker af det engelske Sprog, som han ikke kunde et Ord af;

men hun vidste rigtignok ikke, at det var en forhenværende Tugthusfange hun sad alene med i vor Dagligstue, ellers er jeg vis paa, at hun var løben sin Vej. *Olsen* kom af Sted, og jeg ventede mindst af alt, at jeg skulde se ham mange Gange igen. Han skrev hyppigt, og det lod til at gaa ham ret godt. Saa meldte han, at han var bleven gift og sendte mig Parrets Fotografi; med betydelig Overraskelse genkendte jeg i Bruden en Kvindefange, som senere var rejst til Amerika. De havde truffet hinanden paa en af New Yorks Gader, hvor hun stod og græd, fordi hun var hjælpeløs; da de fandt Landsmænd i hinanden, slog de deres Pjalter sammen. Under lovlig megen Omstrejfen havde de de forskelligste Bestillinger, hvoraf den mærkeligste var, at *Olsen* blev Politibetjent i New Orleans og blev saaret under sin Tjeneste. Derefter slog de sig ned i Los Angelos i Kalifornien, hvor de drev et indbringende Logihus og var paa Veje til at blive velhavende Folk. Desværre udviklede *Olsen* sig til at blive en amerikastolt Brouter, som i sine Breve ikke vidste, hvor dybt han vilde nedsætte sit gamle Fædreland. Og dog længtes han tilbage til det, og nu begyndte de mangfoldige Rejser, som han har foretaget sig, altid til Lolland og til os, og altid i Hui og Hast. En af Rejserne havde det Øjemed at finde i den lollandske Slægt en „daugther of Denmark", hvormed *Olsen* kunde smykke sit barnløse Hjem, og han rejste tilbage med en halvvoxen Pige, der faldt lidet i vor Smag. Opdragelsen var neppe den bedste; som voxen skejede Pigebarnet ud, forlod *Olsens* Hus og gjorde, tilskyndet af snedige Prokuratorer, Fordring paa Løn for alle de Aar, hun havde været Barn i Huset, hvad der, saa vidt jeg har forstaaet *Olsens* forbeholdne Ord, voldte ham alvorlige Vanskeligheder og Tab, saa han fortrak fra Los Angelos og tog Bolig i St. Francisko, hvor han oplevede det store Jordskælv. Hans Breve er „ubeskrivelige", og staar man Ansigt til Ansigt med ham, har han meget svært ved at tale fra Leveren; han gør Indtryk af at

have en urolig Samvittighed, ikke for de gamle Lovovertrædelser, som i Virkeligheden var ringere end Straffen, men snarere fordi han har givet sin første Ægtefælle Afsked under Paaskud af, at de ikke var lovligt viede, og giftet sig med en anden. Hans Hengivenhed for mig og mine er ægte, men desværre har jeg hidtil ikke faaet Lykke til at bryde den Særhed og Selvraadighed, han lider af. Hans Tro paa, at i Amerika er al Visdom og i Danmark kun Uvidenhed, er næsten morsom; ved hans sidste Ophold herovre var han med mig i Dyrehaven, og her hørte jeg for første Gang den Tilstaaelse af *Olsen*, at Mage til Bøge og Flokke af Dyr havde han aldrig set i Amerika.

En anden Velynder fik jeg blandt Fangerne paa en ret mærkelig Maade. Paa en eller anden Vis fik jeg grundet Formodning om, at der paa en Sal, hvor der sad ældre Forbrydere med slem Fortid, dreves skændige Gerninger, som gik ud over en yngre Fange, som aldrig skulde have været anbragt i saa slet Selskab. Jeg udvirkede, at han blev flyttet til bedre Omgivelser, men dette tog hans forrige Kammerater mig meget ilde op. Den vigtige Præst, som blandede sig ind i deres Sager, skulde straffes. Anslaget gik utvivlsomt ud paa, at en gammel Fange, hvis Løsladelse var nær og som altsaa ikke risikerede synderligt, skulde skælde mig dygtigt ud i Præstens Værelse paa Fængslet, medens en stor Skare lyttede udenfor Døren; blev Præsten saa arrig og forlangte Fyren straffet, vilde det gaa som en Løbeild over hele Fængslet, hvilken utaalelig Karl jeg var. Jeg anede intet den Aften, da en usædvanlig Mængde Fanger ønskede at tale med Præsten, og som sædvanlig tog Opstilling udenfor min Dør under Bevogtning af en Betjent. Den første, som kom ind, var min Skarpretter, og han begyndte strax med en betydelig Tungefærdighed og med meget høj Røst til Bedste for den lyttende Skare udenfor at hegle mig igennem: „Hvad jeg bildte mig ind, jeg kunde passe mit og ikke blande

mig ind i, hvorledes Fangerne skulde fordeles paa Salene", og saaledes videre vist hele fem Minutter, til Vejret gik fra ham. I Begyndelsen kogte det i mig ved denne uventede Skylle, og det laa jo meget nær at tilkalde Betjenten, der kunde høre det hele. Lykkeligvis barede jeg mig og sad paa min Stol uden at sige et Ord. Hvad skildrer min Overraskelse, da Manden holder inde og pludselig i en ganske anden Tone siger: „Hr. Pastor, De er en taalmodig Mand." Saa fik jeg Ordet og sagde ham roligt og alvorligt, at han godt vidste, hvorfor jeg ønskede det unge Menneske flyttet fra hans Sal, og at hans egen Samvittighed sikkert gav mig Ret. Manden gik tavs bort, og jeg er sikker paa, at dette lille Forsøg paa at fæste Lid til Forjættelsen om, at de Sagtmodige skulle arve Jorden, befæstede min Stilling blandt Mandsfangerne. Ikke mindst hos „Skarpretteren"; efter Løsladelsen blev han, der var gammel, udlagt paa Ladegaarden, men mangen Søndag Formiddag mødte han hos mig i min Bolig for at hilse paa Præsten, som han aabenbart havde faaet Agtelse for.

Tungere er Mindet om det unge Menneske, som var brystsyg og døde i Fængslet. Efter hans Begravelse holdt jeg en Søndag ikke Prædiken over Evangeliet i Mandsfængslet, men Ligtale over ham, der gik ud paa, hvor forfærdeligt Fangerne handlede mod hverandre, naar de i Stedet for at hjælpe hverandre til Oprejsning, trak de Unge dybere ned i Sølen. Der var en gammel Livsfange, som bagefter sagde mig, at noget saadant havde han aldrig før hørt i Fængslet.

Der tænkes vist ofte, at der gaar meget Hykleri i Svang blandt Fanger, særligt overfor Præsten. Min Erfaring bekræfter det ikke. Naturligvis sker det, at en eller anden prøver paa at spille den Hellige, ikke mindst naar der skal laanes Bøger af Bibliotheket, som paa Christianshavn bestyredes af Præsten, og som vist altid burde staa under ham. Det faldt ganske naturligt at spørge Laaneren: „Hvad Slags Bog skal det være?"

men var Svaret saa et noget langtrukket: „Helst en gudelig," var et lille lystigt Smil om Præstens Mund sædvanlig nok til at fremkalde et lignende paa Fangens Ansigt, og saa forstod vi hinanden, især naar Præsten tilføjede: „Husk, at det er dig, og ikke mig, der skal læse Bogen." Det hændte mig flere Gange, at Fanger ganske aabent sagde mig, at de ikke troede paa det som kaldtes Kristendom, og naar de mærkede, at denne Aabenhjærtighed ikke blev dem ilde optagen, var Vejen netop banet for en alvorlig Forhandling. De Fanger, hos hvem der fandtes nogen aandelig Bevægelse, og der var saadanne, valgte altid religiøs Læsning af den alvorligste Art, og navnlig var Linderoths Prædikener meget benyttede. Det syntes mig aldrig vanskeligt at kende Forskel paa den ægte og den falske Ydmyghed hos dem; thi den første har det sikre Kendetegn, at den dømmer sig selv og slet ikke andre, har opgivet al Sammenligning mellem egne og fremmede Synder, hvad der er adskillig Fristelse til i en Straffeanstalt, og hvad der let falder ud til at ville besmykke sine egne Fald med, at andre er faldne endnu dybere. En Dag roste en forhærdet Tyv sig af, at han aldrig havde været Brandstifter, thi han sagde til mig: „Tyven levner dog noget, men Ilden intet;" en anden Dag blev en Kvinde, som var en af de snueste Bedragere, jeg har truffet, yderst fornærmet paa mig, fordi jeg mente, at Bedrageri var meget nær beslægtet med Tyveri; hun havde aldrig nedladt sig til noget saa simpelt som at stjæle.

Deltagelsen i Gudstjenesten om Søndagen var tvungen og maatte vel være det. Jeg har aldrig hørt nogen Mandsfange beklage sig derover, jeg tror tvertimod, at den var en velkommen Afbrydelse af Fængslets Monotoni, som man satte Pris paa; der maatte ikke synges paa Salene undtagen Juleaften, men i Kirken kunde Lungerne faa denne gavnlige Bevægelse, og der hørtes ofte en ypperlig Salmesang. I Stolestaderne sad Fangerne saa tæt sammen, at den ene kunde forstyrre

den anden og iagttage den anden, hvad der var saare misligt; tilmed var der en Slags Overbygning over hver Stol, der skulde forhindre Samkvem fra den ene til den anden, men som forhindrede Præsten i tydeligt at kunne se Fangerne. Da Kirken i min Tjenestetid blev malet, fik jeg disse Overbygninger fjernede, hvad der virkelig var en Forbedring; samtidig blev der anbragt ikke mange, men kun et eneste Skriftsted over Prædikestolen paa Galleriet: „Søger Herren medens han findes, kalder paa ham, den Stund han er nær." — Jeg bør ikke klage over manglende Opmærksomhed under Prædikenen, som jeg stræbte at gøre livlig og indtrængende; det maa huskes, at Tilhørerne var tvungne, ofte lidet modtagelige og om Vinteren meget frysende; men den kendelige Virkning var langt ringere i Mandsfængslet end i Kvindefængslet; ramte et Ord, og bragte det en Taare frem i Øjet, skulde Kammeraternes Nærhed nok bevirke, at den hurtigt blev tørret, ellers var deres Spot en sikker Følge, den uundgaaelige Forbandelse ved Fællesskabet paa Salene.

En Dag lagde jeg Mærke til, at en yngre Fange under Gudstjenesten (det var en Langfredag og ikke en Søndag) bestandig sad bøjet og aabenbart var beskæftiget med andre Ting. Han var Indbrudstyv, køn og kraftig, og jeg var bleven opmærksom paa hans Øjne, der altid var urolige og ligesom omfattede alle Genstandene i det Rum, hvori han befandt sig, med et eneste Blik, en Egenskab, som Tyveøjne efter min Erfaring ofte har. Jeg kaldte ham ned til mig og spurgte ham, hvad han havde bestilt i Kirken Langfredag. Efter lidt Tøven fik jeg det oprigtige Svar, at han havde læst i „Piazza del popolo" af Bergsøe. Det gjorde Indtryk paa ham, da jeg ganske stilfærdigt spurgte ham, hvad der havde størst Værdi, naar alt kom til alt, denne Bog eller Langfredags Evangelium; og fra den Time var der knyttet en virkelig Forbindelse mellem os. Han havde tidligt mistet sin Moder, medens hans Fader

endnu levede, men som en drikfældig afskediget Underofficer. Som Smedelærling havde han faaet Prygl af Svendene, indtil han blev stærk nok til at prygle dem; han havde Nemme til at kunne blive en udmærket dygtig Arbejder i sit Fag, men han var kommen ind i et ryggesløst Liv, havde samlevet med en gift Kone, der nu sad i Kvindefængslet, og havde et Barn med hende. Under al den Trods og dog Selvopgivelse, som havde betaget ham under hans idelige Sammenstød med Politi og Kriminalret, var der endnu et Suk efter Oprejsning, men det laa dybt begravet under en Haardhed, der kunde gøre ham til en i høj Grad farlig Forbryder. Vi talte meget sammen i Fængslet, og da hans Løsladelse kom, lovede han at besøge mig i mit Hjem. Han kom ogsaa en Dag, da jeg var ude, ikke alene, men i Følge med en anden nylig løsladt Fange, og begge var de halvfulde, han mest. Man maa have været Fængselspræst for rettelig at kunne vurdere den uhyre Fristelse, der møder en løsladt Fange, der har Penge paa Lommen og en svidende Tørst efter alle de Nydelser, han saa længe har været udelukket fra, saa snart han er paa fri Fod. Det hændtes mere end en Gang, at en Mand, som blev løsladt om Morgenen med over 100 Kroner, der var surt fortjent, inden Aften blev funden af Politiet døddrukken i en Rendesten uden en eneste Skilling. Jeg ærer min Hustru for meget, men ikke mindst for det, hun gjorde den Dag. Hun blev ikke forfærdet over Besøget af de fulde Mænd, men talte mildt til dem; den ene fik hun til at gaa, men Smeden, som hun kendte af min Omtale, anbragte hun paa Sofaen i min Stue, hvor han omtrent havde sovet Rusen ud, da jeg kom hjem. Stakkels Fyr! Det var vist første Gang i hans Liv, at han mødte en virkelig Kvinde, men jeg er vis paa, at det var ham en Aabenbaring, som han aldrig glemte siden. Han kom oftere til os i den følgende Tid, og det syntes, som om han befandt sig vel hos os, men det gik langsomt med at finde Ar-

bejde, og han var forbeholden i sine Udtalelser om sig selv. Det var en bitter Skuffelse, at han en Søndag Aften lige efter et Besøg hos os gik hen og gjorde Indbrud. Jeg fik det at vide nogle Dage efter, og havde i den Anledning Besøg af en Opdagelsesbetjent, der mistænkte mig for at kende hans Skjulested, fordi det vidstes, at jeg gerne vilde tage mig af ham. Han blev kort efter fundet i Peder Madsens Gang, som endnu existerede den Gang, dømt og ført til Horsens. Da han kom ud, var jeg Sognepræst paa Herlufsholm, og der opsøgte han os, men paa Vandringen derned havde han stjaalet et Uhr, som han kastede i Susaaen, inden han gik ind i Præstegaarden. Tyveriet kom for Dagen, og han blev indsat i Næstved Arrest, hvor jeg besøgte ham. Imod Forventning tilstod han strax, efter hans eget Sigende fordi den gamle Borgmester *Petræus*, der ellers ikke regnedes for en dygtig Forhørsdommer, „talte til ham som en Fader til sit Barn". Da han skulde føres til Horsens, og jeg tog Afsked med ham, vilde den gamle Betjent *Redøhl* lægge Haandjern paa sin farlige Følgesvend, hvad denne bad mig at forhindre, idet han lovede ingen Optøjer at gøre paa Rejsen; dristig gik jeg i Borgen for ham, og hverken Betjenten eller jeg kom til at fortryde det. Næste Gang jeg hørte fra ham, var han paa Vej til Brasilien, hjulpen til Udvandring af Horsens Fængselsselskab, hvad der skulde have været gjort længe i Forvejen, thi faa var mere skikket dertil end han, som havde Evne til at bryde sig en ny Vej, hvor han var ukendt, men ikke herhjemme. I de følgende Aar fik jeg flere Breve fra ham; han havde fundet Beskæftigelse hos en brav tysk Smed i Desterro i Brasilien, hvor hans største Sorg var, at han ikke var saa dygtig til Haandværket, som han ønskede og burde have været, men det gik dog fremad, og han haabede paa med Tiden at kunne grunde sit eget lykkelige Hjem og havde kastet sine Tanker paa en ung Pige, som han virkelig holdt af. Men saa kom

der et Brev, gennem hvis Linier jeg sporede, at hans Haab var bleven skuffet; han havde forladt Desterro og kunde ikke opgive nogen Adresse for Fremtiden, men vilde skrive, naar han fandt et nyt Blivested. Siden har jeg aldrig hørt fra ham og tænker, at dette Menneske, hvori det gærede saa underligt, forlængst har fundet sin Grav i det fjerne Land. Gud være ham naadig, der syndede meget, men mod hvem der ogsaa er syndet meget.

Den Erfaring vil efter mit Skøn snart paatrænge sig en Fængselspræst, at de Mennesker, han har at gøre med, falder i to Slags, enten begavede Individer, hvis Evner tidligt, baade ved egen og andres Skyld, er kommen paa gale Veje, og hvis Lidenskaber er blevne saa tøjlesløse, at de, hvis de ikke standses itide, maa blive haarde Forbrydere; eller ogsaa „Pjok", som ere forhutlede baade efter naturligt Anlæg og ved daarlig Opdragelse, uden egentlig Lyst til at gøre Ulykker og dog uden Modstandskraft, naar de blot engang er kommen i Strid med Loven og dermed faaet Forbryderstemplet paa sig. Af de saakaldte skikkelige Mennesker, der ligesaa lidt ønsker at være rigtig gode, som de attraa at være rigtig slemme, findes neppe mange Exemplarer i vore Straffeanstalter. Som den Historie, der nylig blev fortalt, er Exempel paa den første Art, kan følgende Beretning maaske tjene til Oplysning om den anden. Der var en Lollik blandt Mandsfangerne, straffet for Blodskam med sin Datter og som kort efter overraskede mig ved at erklære sig uskyldig i den Forbrydelse, hvorfor han var dømt. Min Tillid til vor Retspleje var saa stor, at jeg afviste Manden med Formaning om hellere at angre sin Synd end at lyve sig fra den, men jeg iagttog dog Manden, der strax gjorde Indtryk af at være en sølle Fyr, der var til Spot for sine Kammerater paa Salen. Saa skete det, at vor daværende Kronprins aflagde sit aarlige Besøg paa Straffeanstalten, ved hvilket han regelmæssig gik gennem alle Salene.

Ved denne Lejlighed traadte Manden frem og bad Kronprinsen om at hjælpe ham, der var ganske uskyldigt dømt. Kronprinsen forlangte, at Akterne i Sagen skulde sendes til ham, men da disse viste, at der forelaa fuld Tilstaaelse, og at Dommen var fældet af Højesteret, blev de strax sendt tilbage med Tak for Laan. Dette gav mig Anledning til at undersøge Tingene nøjere. Det slog mig, at hvis dette meget indskrænkede Menneske ikke selv troede paa sin Uskyldighed, saa vilde han aldrig have havt Mod til i sine Medfangers Paasyn at tiltale Kronprinsen; en udlært Forbryder vilde have vidst, at der kom intet ud deraf undtagen Haanlatter fra disses Side. Ved Undersøgelsen opdagede jeg snart ved Hjælp af Anstaltens daværende Læge *Hempel*, at Datteren, med hvem Blodskammen skulde være bedrevet, var samtidig med Faderen bleven indsat i den kvindelige Straffeanstalt, men som sindssyg, saa hun øjeblikkelig var bleven flyttet til Oringe; at det bestemt var bevist, at hun havde været splittergal en lang Tid, før Dommen faldt; at Faderen altsaa var bleven fældet paa en Sindssygs Vidnesbyrd! Men nu hans egen Tilstaaelse? Da jeg forestillede Manden, hvor urimelig denne var, hvis han var uskyldig, svarede han, at Tilstaaelsen var ham aftvungen ved lang Hensidden i Arresten og ved Prygl af Arrestforvareren, og denne Paastand blev fremført med en saadan Enfoldighedens Troværdighed, at jeg blev slaaet deraf, skøndt jeg stadig advarede Manden mod at lyve. Jeg skaffede mig Adressen paa et Par paalidelige og ansete Mænd, som boede nær Fangens Hjemstavn, og hvem han havde arbejdet hos, og bad dem i forsigtige Udtryk og under Løfte om Tavshed fra min Side om deres Mening. Svaret lød paa, at Fangen i hele Egnen ansaaes for et skikkeligt Skrog, hvis Domfældelse havde vakt almindelig Opsigt, og skøndt der var gaaet adskillige Aar, taltes der endnu om, at den Dømte var uskyldig. Brevskriveren maa have omtalt min Henvendelse til ham, thi kort efter

modtog jeg et meget altereret Brev fra ham, hvori han meldte, at den paagældende Herredsfoged, som havde fældet Dommen, havde sendt sin Politibetjent ud til ham for at advare ham imod at have med mig eller med Sagen at gøre, og Manden bad nu ynkeligt om, at jeg dog endelig ikke maatte bringe ham i Ulejlighed. Jeg maatte betragte denne mærkelige Optræden af Herredsfogeden som et Tegn paa, at han ikke havde rent Mel i Posen, og var nu saa temmelig vis paa Fangens Sanddruhed, men besluttede dog at tage varsomt paa Sagen. En Højesterets-Dom er jo ikke at spøge med. Jeg begav mig derfor til den daværende Justitiarius i Højesteret *Rottbøll*,[1]) forelagde ham alle de indsamlede Oplysninger og bad ham om Raad i Sagen. Jeg fik den elskværdigste Modtagelse; „Højesteret kan ogsaa tage Fejl," sagde den gamle Mand efter nogen Betænkning, og tilskyndede mig til at henvende mig til Justitsministeriet med Ansøgning om Fangens Benaadning. Opmuntret ved denne lykkelige Begyndelse søgte jeg Departementschef *Ricard*,[2]) men her fik Piben en ganske anden Lyd; med hele Bureaukratens Myndighed blev det sagt mig, at jeg helst skulde lade den Sag fare og ikke maatte vente nogen Støtte for en Ansøgning. Da jeg blev spurgt om Forhørsdommerens Navn og opgav det, fik jeg den Besked, at han gjorde saamænd ingen Fortræd. Heri tog *Ricard* vist fejl, thi jeg oplevede senere, at den samme Mand dømte en Fostermorderske langt haardere, end det var forsvarligt efter Sagens Omstændigheder, med mange Aars Tugthus i Stedet for et Par Aar, som kunde have været afsonet i Celle. Dommeren er forlængst død og skal være fri for Tiltale af mig.

Der var altsaa intet at gøre for Fangen, som lykkeligvis kun havde kort Tid tilbage, men jeg lærte af

[1]) Christian Michael Rottbøll (1791—1884) Justitiarius i Højesteret fra 1861 til 1871.

[1]) Christian Frederik Ricard (1830—1908) Departementschef i Justitsministeriet fra 1866.

Historien, at den menneskelige Retfærdighed kan tage meget Fejl, allermest maaske hvor den har at gøre med en saa indskrænket og saa let forskrækket Person som den omtalte Mand, hvis Uskyldighed *jeg* troer paa.

Det var ikke heldigt, at den mandlige og kvindelige Straffeanstalt laa jævnsides, kun adskilte ved en Gade. At der gøres Forsøg paa Forbindelse er uundgaaeligt, og ganske at forhindre den er efter mit Skøn umuligt, dertil er Fangerne for snilde. En Søndag Eftermiddag havde jeg besøgt en syg Mandsfange; da jeg forlod ham og gik gennem Korridoren foran Sygestuerne, hvis højtsiddende tilgitrede Vinduer vendte ud mod Kvindefængslet, saa jeg alle Bakkebærerne derovre ivrigt optagne af at stirre gennem et lignende tilgitret Vindue derovre i Retning af Mandsfængslet. At jeg var Tilskuer, mærkede de ikke, men jeg mærkede dem og opdagede snart, at der førtes en livlig Korrespondance med Mandsfanger, der stod i det eneste Vindue, som var synligt ovre fra Kvindefængslet, ved Hjælp af Tavler, som beskreves med store Bogstaver. Trods den betydelige Afstand, der krævede meget stærke Øjne, gik det virkelig, hvad der tydeligt viste sig paa Kvindefangernes meget oprømte Ansigter. Da jeg den næste Dag kaldte Bakkebærerne, som mest hørte til de skikkeligste Fanger, ned til mig en for en, begyndte det med Overraskelse og endte med Jammer og Graad. Jeg fortalte dem, hvor godt det var, at kun Præsten og ingen anden havde set Misgerningen, thi han havde Lov til at tie, og han vilde tie, men paa den ufravigelige Betingelse, at sligt ikke gentoges. Jeg tror virkelig, at de holdt deres Løfte. Kort efter flyttede jo Mandsfangerne og dermed Fristelsen til at bryde det. En anden Gang opdagede jeg, at en Mandsfange, som af og til beskæftigedes i den Fløj af Straffeanstalten, som vendte mod Torvet, havde indledet en Forbindelse ved Tegn og Gebærder med en Tjenestepige, som tjente paa den anden Side. Det var en ligeglad Person, som mange Ophold i Straffe-

anstalten havde gjort ganske følelsesløs, og han jamrede sig ikke, men tog min Opdagelse meget gemytligt: „Det var ganske uskyldige Løjer, og Herre Gud, Hr. Pastor, man skal da have lidt at more sig med i dette kedelige Indelukke!“ Med Kvindefangerne kom jeg videre og fik Tilstaaelse om, at der bestod et Kæresteforhold, heldigvis uskyldigt, mellem en af de Bakkebærere, som skulde være tilstede ved den daglige Udlevering af Middagsmaden, og den Mandsfange, som under Navn af „Hest“ kørte den over Gaden fra Mandsfængslet, i hvis Køkken den blev tilberedt. Han var en skikkelig Fynbo, som jeg havde godt Haab om, og da jeg talte med ham om Sagen, viste det sig, at han virkelig holdt af Pigen; han skulde snart løslades og mente, at naar han ansøgte om hendes Benaadning under Tilbud om strax at gifte sig med hende, vilde det kunne lykkes. Det har virkelig været saaledes i Fortiden, at giftelystne Mandfolk, som maa have været meget blottede for kvindeligt Bekendtskab, henvendte sig til Straffeanstalten om en Kone; jeg har set et saadant Andragende, der forsigtigt tilføjede: „Dog ønskes ikke nogen, som har „myret“.“ Jeg fraraadede Planen, men neppe var Manden fri, før han bestormede mig med Anmodninger om at støtte Pigens Udfrielse, hvad jeg stadig nægtede, da jeg slet ikke havde Tillid til hende og ikke vilde hjælpe den trofaste Bejler til en daarlig Hustru. Der gik Aar og Dag, inden han opgav sin Plan og faldt til Ro; hun derimod glemte hurtigt Manden, da Friheden ikke kom. Da hun efter længere Tids Forløb blev benaadet, var hun lutter Glæde den første Dag, men den næste Dag traf jeg hende i dyb Sorg, ikke for sin Fremtid, men fordi den Kjole, hun havde medbragt til Fængslet og som havde været gemt for hende de mange Aar, hun bar Fangedragten, ikke havde Ærmer af den Façon, som nu var i Brug, og fordi man nægtede hende at faa den omsyet, inden hun forlod Fængslet, et Træk af kvindelig Forfængelighed, som forbavsede mig højligt.

En kort Tid blev Cellerne i Mandsfængslet, som ellers stod tomme, belagte med Fanger, til hvilke der manglede Plads paa Vridsløse, hvad der gav mig betydelig forøget Arbejde, thi Cellefanger skal besøges jævnligt, hvis noget skal udrettes. Jeg fik her rigelig Lejlighed til at sande den Franskmands Ord, som sagde, at der altid skulde spørges: Où est la femme? naar Mænd skejede ud. Gennemgaaende var der ogsaa en Kvinde med i Spillet hos disse nogle og tyve Mandfolk, jeg fik at gøre med. Men det vil vise sig, naar jeg kommer til Kvindefængslet, at der med ligesaa megen Ret kan spørges: Hvor er Manden? naar Kvinder blive Forbrydere; Kønnene har ikke noget at bebrejde hinanden i saa Henseende. Der var blandt disse mandlige Cellefanger en af de brøsigste Herrer, jeg nogensinde har truffet, ligesaa fordringsfuld overfor alle andre som blind overfor sine egne Fejl. Da han begik alvorligt Brud paa Fængslets Orden og derfor blev idømt nogle velfortjente Prygl, troede jeg, at der nu ingen Ende vilde være paa hans Trods, men aldrig har jeg set en søllere Fyr end ham efter Pryglene. Hovenheden var ganske borte, og jeg fik den Overbevisning, at en Dragt gode Hug, anbragt ved passende Lejlighed, er et ufeilbarligt Middel til at faa slige Folk i Tale.

De to Aar, jeg tjente ved Mandsfængslet, var for kort en Tid til at opnaa tilstrækkelig Erfaring og til fuldt ud at vinde Fangernes Agtelse og Tillid, hvilket jeg troer, at man kan opnaa ved altid at være af Sandhed og ved den Kærlighed, som hader Synden, men ikke opgiver Synderen. Jeg har mange Minder om Samtaler, som begyndte med, at vi ligesom følte hinanden paa Tænderne og iagttog hinanden, men som ved længere Samvær kunde have ført til noget. Der var gamle Fanger, hvis Fortid var fuld af svære Misgerninger, men som nu under Fængslets og endnu under Alderdommens Tryk syntes helt medgørlige. Om en af dem, som sædvanlig kaldtes *Morten Husar*,

fortalte Inspektør *Hertz* mig følgende Historie: Han begik i Ledtog med en anden et Mord. Samme Nat dette foregik, overfaldt de et Par gamle Folk et godt Stykke fra Mordstedet, stillede ubemærket disses Uhr et Par Timer tilbage og sørgede for, at de Gamle blev opmærksomme paa det falske Klokkeslet før Overfaldet, hvorved deres Alibi kunde bevises. Var det ikke godt gjort? tilføjede *Hertz* med den Sans for det Interessante ved Forbrydelsen, som er Politimandens Fristelse, men som en Fængselspræst for al Ting maa undgaa at lade sig besnære af, ellers bliver Forbryderen let et Stykke af en Helt for ham. Samme *Morten Husar* var, da jeg lærte ham at kende, ikke en forvorpen Kæltring, men en stilfærdig Gamling, som blot længtes efter at dø i Frihed, hvad han ogsaa naaede. Der var Fanger i den kraftige Alder og som aabenbart endnu havde det forbryderske Sind, som blot vilde gøre det klogere, naar de slap ud. Et mærkeligt Exempel herpaa syntes den udlærte Tyv og Bedrager mig, som en Dag betroede mig, at han havde drukket som en Svamp, men en Gang havde hans Rus bevirket, at han var gaaet glip af en stor Fortjeneste. „Saa ærgrede jeg mig, drak mig fuld næste Dag og har aldrig smagt Spiritus herefter, vil heller ikke gøre det mere.“ Skade kun, at denne Villiestyrke ikke strakte sig til hans Tilbøjelighed for Tyveri.

Jeg var saa lykkelig aldrig at have nogen alvorlig Strid med Mandsfangerne og kan ende Beretningen om mit Samliv med dem, som en af mine Forgængere i Præsteembedet skrev i Embedsbogen: „Jeg takker Gud for, at der i min Tid ikke er sket nogen Ulykke i Børnehuset.“ Det var med virkeligt Vemod, i det mindste fra min Side, at vi skiltes i Efteraaret 1870, da Mandsfængslet nedlagdes og Fangerne førtes til Viborg eller Horsens. Der var mange af dem, som græd, da de opstilledes sidste Gang i Gaarden, medens de Soldater, som skulde eskortere dem, i deres Paasyn

ladede Geværerne skarpt; de førtes saa ned i et Par Pramme, der laa udenfor i Kanalen, og disse slæbtes af en Slæber over til de Dampskibe, som om Natten førte Fangerne til Jylland. Jeg gensaa kun faa af dem senere, men jeg fik et glædeligt Bevis paa, at jeg ikke var helt glemt, men at de havde talt godt om mig til deres nye Kammerater i Horsens. En af disse, som jeg aldrig har kendt, opsøgte mig efter Løsladelsen i Kjøbenhavn, ikke for at tigge, men fordi han havde hørt, at jeg var saa skikkelig mod Fanger. Det var en snurrig Fyr, som havde en meget brødefuld Fortid, men som i den lange Straffetid var bleven Filosofus udi egen Indbildning ved Læsning af Emmerson, absolut vilde tale med *Martensen* om sine Spekulationer, men da han blev afvist her, tog tiltakke med mig. Lidt efter lidt gik de store Nykker af ham, saa han dalede til Jorden og blev meget medgørlig. Da jeg blev Sognepræst paa Landet, testamenterede jeg ham til min Moder, hos hvem han kom, naar han havde Udgangstilladelse fra den Stiftelse, hvor han var indlagt, inderlig taknemmelig for den Venlighed og det gode Maaltid Mad, hun gav ham, og ethvert Spor af den fordum farlige Forbryder syntes udslettet.

Der havde været strængt Arbejde de to Aar, jeg betjente to Straffeanstalter med to Gudstjenester hver Søndag og Omsorg for over 500 Fanger; nu indskrænkedes pludselig Virksomheden til det halve, men jeg vidste, at der alligevel var rigeligt at gøre, og jeg glædede mig til, at den overvældende Byrde herefter blev overkommelig. Strax efter Mandsfangernes Flytning blev der bygget en hel ny og fortræffelig Fløj til Cellefanger, og efter Fuldendelsen flyttedes alle Kvindefangerne over i den langt større og luftigere Bolig.

KVINDEFÆNGSLET

Mine Erindringer fra dette ere de rigeste, fordi Virksomheden varede c. 7 Aar (halvtredie i den gamle Bolig, lidt over fire i den nye), og fordi jeg, da mit Arbejde formindskedes, var nogenlunde istand til at kende og følge hver enkelt i min Menighed.

Der var, som vist allerede nævnt, lutter kvindelig Betjening med Undtagelse af Præsten og en brav, gammel Portner; Straffeanstaltens Kontorpersonale saaes næsten aldrig derovre. Inspektrice var Frøken *Købke*, med hvem jeg kom godt ud af det, skøndt hun manglede mange af de Egenskaber, Stillingen efter mit Skøn krævede, især den Kærlighed, som er Troens Frugt. Efter Overflytningen fjærnedes hun pludselig fra Bestillingen paa Grund af Uoverensstemmelser med Direktør *Keller*, som jeg lykkeligvis ikke vidste noget om og aldrig fik Rede paa. Hun døde ikke længe efter, og for at fortælle det med det samme, *Keller* tog eller fik sin Afsked bagefter, hvad jeg var glad ved, især da Efterfølgeren var *Bruun*, tidligere Direktør paa Vridsløse,[1]) med hvem jeg var i fuld Harmoni. Overopsyn var Jomfru *Solberg*, en alvorlig pligtopfyldende Jyde af streng Retfærdighed, saa Fangerne baade agtede og frygtede hende, men Hjærte ejede hun, og det kom mere og mere frem under vort Samliv. De talrige Opsyn rekruteredes ligesom Betjentene i Mandsfængslet ganske paa maa og faa og havde ingen anden Interesse end Levebrødet; først sent lykkedes det at opdrage nogle af dem til virkelig Sans for deres vigtige Gerning, og adskillige af dem bleve mine og min Hustrus trofaste Venner. Fængslet indesluttede dels Cellefanger, dels Fællesfanger. Blandt de første syntes Præstens Opgave mig let og fuld af Udsigt til at bære Frugt; til de sidste var Adgangen vanskelig, thi den individuelle

[1]) Inspektøren for Fængselsvæsenet og Direktøren for Vridsløselille Strafanstalt Frederik Bruun (1816—91) blev 1861 Chef for Fængselskontoret, 1869 Direktør for Strafanstalten paa Chrhvn og 1873 tillige Inspektør for denne.

Behandling var umulig paa Stuerne, hvor der var mange lagttagere, og det stod i Fangernes Magt at unddrage sig Samtaler i Enrum i Præstens Stue. Hertil kom den Ulempe, at en Del Fangers Arbejde var overdraget til en Posefabrikant, hvem Frøken *Købke* føjede lovlig meget, saa at de kraftigste Fanger overlodes ham; Arbejdet var af den Art, at det skulde gaa rask og fra Haand til Haand, hvad der gav Anledning til idelige Skænderier og indbyrdes Forbitrelse. Var det altid galt paa Fællesstuerne med Kævleri, og Kvindetunger er slemme, saa var det ti Fold værre paa Posestuen, som var et sandt Drivhus for Arrigskab og Strid, der aldrig fik Ende. I Mandsfængslet var der ogsaa Kiv, men den afgjordes snart med en Bunke Skældsord eller et Par Næveslag; i Kvindefængslet regnede det med Spydigheder, ikke i Dage, men i Uger og Maaneder, alle blev trukne ind i den Strid, som fra først af kun angik to af Stuens Befolkning og drejede sig om rene Bagateller, og med en næsten beundringsværdig Dygtighed kunde disse Stakler gøre deres Samliv til et rent Helvede. Naar jeg talte derom og formanede til at tie stille, indsaa de godt, at jeg havde Ret, og prøvede paa at følge Raadet; saaledes en af de værste Skændegæster, som var af særlig pirrelig Natur. Men, hvad skete? En Dag kom hun i det vildeste Oprør ned til mig og fortalte: „Jeg har tiet stille, som Præsten raadede mig til, men nu siger de allesammen, at Præsten har taget Galden ud af mig, og det kan jeg ikke længere holde ud.“ Det arme Menneske var bleven drillet saa grusomt, at jeg forgæves prøvede at stille hende tilfreds. En anden Gang var et Skænderi mellem to Fanger paa samme Sal fortsat saa længe og drevet saa vidt, at den ene, der var baade Tyv og Skøge, men dog af og til var tilgængelig for Præstens Paavirkning, besluttede at hævne sig og udførte det paa følgende Maade. En Aften, da Salsfangerne førtes til deres Natceller, hvor de ligesom i Mandsfængslet sov i Enrum, tilføjede hun sig

selv et saa alvorligt Næveslag i det ene Øje, at det næste Morgen var ophovnet og blaat; ved Mønstringen næste Dag angav hun, at dette Slag var tilføjet hende ved Indtrædelsen i Natcellen den foregaaende Aften af den Medfange, hun laa i Strid med, og at hun var bleven saa fortumlet deraf, saa hun først nu kunde melde det. Der var Syn for Sagn, og trods den Anklagedes Benægtelse blev hun dømt til adskillige Slag Rotting for Overfald paa en Medfange. Dommen var udført, inden jeg vidste noget om Sagen, thi Retsplejen i Straffeanstalten gaar hurtigt, men jeg havde strax mine Tvivl om Sagen, da det efter mit Kendskab til den paagældende Forbryderske syntes mig lidet troligt, at hun havde Sind og Kræfter til en saadan Gerning; hun var svag af Helbred, Brandstifterske, men ingenlunde ondskabsfuld. En Maanedstid efter tilstod Anklageren for mig, at hendes Beskyldning var falsk, udsprungen af lutter Hævnlyst; nu fortrød hun bitterlig sin Gerning, da Straffen havde lagt den uskyldig dømte paa Sygelejet, og gennem mig bad hun hende om Tilgivelse. Jeg fandt det rigtigst at fortie Sagen, da den Forurettede selv anmodede derom, thi Ulykken var jo sket, og den Brod, som den efterlod i Anklagerens Samvittighed, vilde neppe forøges ved en Straf i Fængslet. Da jeg ikke længe efter forflyttedes til Herlufsholm, udvirkede jeg, at den stakkels Pige blev benaadet, hvad der syntes mig den bedste Oprejsning, der kunde gives hende. Jeg benyttede en gammel Tradition om, at en Præst, der afgik fra Straffeanstalten, kunde tage en Fange med sig, ligesom det gælder i Gnavspillet, at Narren gaar og tager en med sig. Jeg haaber, at den Uret, som overgik hende, blev ikke til Forbandelse, men til Velsignelse for hende; men længe varede hendes Frihed paa Jorden ikke, hun døde faa Maaneder efter i sin Hjemstavn.

Gudstjenesten i Kvindefængslet syntes mig strax mere lovende end i Mandsfængslet. Kirken var mindre

og hyggeligere; Cellefangerne, der sad hver i sin Baas, kunde ikke forstyrre hverandre; Overblikket over Fællesfangerne var uhindret af høje Skillevægge mellem Stolene, saa intet kunde undgaa Præsten og de to Opsyn, der havde Plads paa det Galleri, som bar Prædikestolen. Salmesangen var fortrinlig, endnu bedre end i Mandsfængslet; Organisten, nuværende Professor *Nebelong*, var en fremragende Orgelspiller og havde Interesse for Gudstjenesten. En Jul bad jeg ham om at indøve H. C. Andersens lille Julesang „Barn Jesus i en Krybbe laa," hvortil *Jakob Fabricius* havde skrevet en køn Melodi, med Fangerne, der i Forvejen paa min Opfordring havde været meget ivrige for at lære Texten udenad. Aldrig har jeg hørt en Salme blive sunget bedre og inderligere; fordi det var noget usædvanligt, og fordi det lagde Beslag paa Fangernes Selvvirksomhed, var det dem en virkelig Glæde. Slige Smaating har større Betydning, end man skulde tro, fordi de afbryder den knugende Ensformighed, der er en af Fængslets store Farer. Skade, at jeg ikke fandt paa at anbringe et Par Grantræer paa Kirkens Galleri, naar vi holdt Jul; neppe en eneste Fanges Øjne var bleven tørre, naar de havde set dette Syn, ikke at tale om den Virkning en Blomst eller et Barn kunde have frembragt. Jeg husker en Cellefange, som omhyggeligt gemte alle de Stumper af Svovlstikker, som Opsynet lod ligge i Cellen, naar hun havde tændt Gasblusset; af dem og af Traad lavede hun en lille Urtepotte, fyldte den under Gaardturen med Jord, lagde et Sædekorn ned deri og ventede saa, til en grøn Spire langt om længe brød frem. Ingen Gartner har plejet og elsket den kosteligste Plante i sit Drivhus, som hun plejede og elskede den uanselige Urt, hendes Taalmodighed havde givet Vækst, og jeg forstod og delte hendes Glæde over denne ureglementerede Genstand i Cellen, som det vilde have været Barbari at berøve hende. Jeg husker en anden Cellefange, som var højt oppe i Aarene og neppe havde kunnet bære Ensomhe-

dens Tryk, hvis hun ikke havde faaet en uventet Hjælp. Det var en skikkelig Fynbo, som i mange Aar havde været en Aftægtsmands redelige Husholderske, men saa skulde hun giftes, og det var hende en utaalelig Tanke, at Aftægtsmanden, som hun havde plejet, nu skulde falde i fremmede Hænder; saa hittede hun paa den fortvivlede Udvej at brænde Aftægtsmandens usle gamle Rønne af, hvorved hun opnaaede, at de kunde faa et nyt og bedre Hjem; der var mere Kærlighed end Egennytte i Forbrydelsen, som hun strax tilstod. Da det gik op for hende, at hun havde begaaet en Forbrydelse, var hun aldeles fortvivlet og hørte til de Fanger, der strax gik i sig selv og kun trængte til Trøst. Netop derfor tyngede Ensomheden hende saa haardt, men Lettelsen kom i Skikkelse af et Par Mus, der havde gnavet Hul ind til hendes Celle, og som hun forede med Brødsmuler, saa de blev ganske tamme og kom frem paa hendes Kalden. Det var rørende at se den Glæde, hvormed hun viste mig disse smaa Gæster, som forkortede hende mange af de trange Timer.

En af Cellefængslets store Vanskeligheder er at forhindre Forbindelsen mellem Fangerne. Fristelsen til at indlede en saadan er uhyre stor, og mange Fængselsmænd har erklæret, at den er Systemets Akilleshæl, som man forgæves søger at læge. Jeg tror ikke, at Kampen skal opgives, hvor villig jeg end er til at indrømme, at baade det unaturlige i Afspærringen og Fangernes Snuhed er vanskelige Fjender at faa Bugt med. Det vil altid være de færreste blandt disse, man kan overbevise om det gavnlige for dem selv i at være ukendte af Medfangerne og saaledes være fritagne for farlige Bekendtskaber, naar de bliver fri; men Præsten maa ikke blive træt af at indskærpe dette. Naturligvis vil han ogsaa møde den Indvending, som jeg en Gang fik af en Cellefange: „Hvad har jeg min Mund til, naar jeg ikke maa bruge den," men saa gælder det om at

bruge en Paapassenhed, som ikke giver tabt. Banken paa Væggene fra den ene Celle til den anden er ikke saa slem, fordi det er et langsomt og utilstrækkeligt Meddelelsesmiddel. Værre er Talen gennem Rørene, der gaar fra Celle til Celle, men det kan forhindres ad teknisk Vej; værst er Korrespondance ved Papirslapper, som der er rigelig Anledning til at befordre under Gaardtur eller paa Vejen til Kirken og Skolen. Her gælder det fremfor alt om at passe paa, thi Fangerne er sande Mestre i at skaffe sig Strimler af Papir f. Ex. ved at borttage Marginen i Bladene paa de Bøger, som udlaanes til dem.

Min første Erfaring om Cellefangers Forbindelse var ret kuriøs. Ved Indtrædelsen i en Celle opdagede jeg, at hun puttede noget bort; det var et Stykke Blyant, neppe saa stort som en Ært. Efterhaanden pillede jeg saa følgende Tilstaaelse frem: Hun stod i Forbindelse ikke med Naboerne, men med den Fange, som sad i den tilsvarende Celle i Etagen oven over. Med Fare for at falde ned og slaa sig alvorligt kunde de krybe op paa den Handskemaskine, som hver af dem havde i Cellen og naa den højtsiddende Luge og gennem denne hejse en Snor op og ned, i hvis ene Ende der var en lille Kurv af Papir, som befordrede Brev og Blyant frem og tilbage. Trafikken var gaaet i længere Tid, og som formildende Omstændighed anførte Fangen, at Brevvexlingen havde drejet sig om, hvor skikkelige de vilde blive i Fremtiden, og hvor godt de syntes om den nye Præst. Det sidste beundrede jeg mindre end deres Opfindsomhed. Jeg begav mig strax ovenpaa og forlangte Udlevering af de Breve, som var udvexlede med Fangen neden under; aldrig skal jeg glemme det forbavsede Ansigt, som Misdæderen satte op, hun ansaa mig aabenbart for en Troldmand og gik strax til Bekendelse. Saa blev vi enige om, at jeg tav stille, og at de hørte op, hvad jeg tror, at de holdt. Den ene rejste efter Løsladelsen til Amerika, men den anden havde jeg Forbin-

delse med gennem mange Aar, fik hende gift med den Mand, som hun ikke vilde slippe, skøndt han duede lidet; trofast var hun imod ham, der døde efter nogle Aars Forløb; selv endte hun som et kristent Menneske, saa vidt jeg véd, efter andres Beretning.

Det er efter min Erfaring ikke en haabløs, men en velsignet Gerning at være Præst i et Cellefængsel, naar man har Tid og Flid nok til at sætte sig grundigt ind i hver enkelt Fanges Sindelag, hvad der gives mangfoldige Midler til, f. Ex. Domsakterne, de Breve, som de modtage og afsende, og hyppige Samtaler i Enrum. Der skal aldrig begyndes med Bebrejdelser og haarde Ord, thi dem have Fangerne sædvanlig faaet nok af i Forvejen, men det gælder om at frembringe det Indtryk, at den, som taler med dem, betragter dem som Mennesker, der skøndt faldne kan oprejses og selv nærer et Ønske derom. Der var en farlig kvindelig Indbrudstyv, som for at undgaa Paagribelse af Politiet var sprungen ud af et Vindue i øverste Etage og kun var sluppet med Livet, fordi nogle Tøjsnore, der sprængtes, standsede Faldets Hastighed; da hun naaede Jorden fortumlet og forstødt, havde hun dog Aandsnærværelse nok til at bortkaste en Mængde Dirke, hun havde hos sig. Da jeg første Gang talte med hende i Cellen og efter Sædvane ikke om hendes Forbrydelser, men om hendes Barndom og Opdragelse, afbrød hun mig pludselig med de Ord: „Saadan har aldrig nogen talt til mig før, Hr. Pastor!“ Det slog mig som et mærkeligt Vidnesbyrd om, hvor stærkt Indtryk en uventet Venlighed kan gøre endog paa et forhærdet Sind. Desværre maa jeg tilføje, at med denne Kvinde blev det kun en god Begyndelse, men der kom ingen Fortsættelse; det var vist mod Slutningen af min Tjenestetid, og jeg fik lidet at gøre med hende herefter.

Desto mere har jeg at fortælle om adskillige Cellefanger, hvis Udvikling jeg kunde følge baade i Fængslet og efter Løsladelsen. Der var en ung Pige, der hørte

til en Familie af Tyve, hvis Medlemmer stadig gæstede Straffeanstalten, og som selv oftere var straffet som Indbrudstyv. I Cellen vaagnede hun til dyb Forfærdelse over sin Synd. Hun fortalte mig følgende om sin Barndom: „Da jeg var lille, sendte min Moder mig en Dag ned til Urtekræmmeren for at købe noget, men tilføjede, at jeg, naar jeg kom tilbage, skulde prøve paa at tage et Par Stykker af det Brænde, som blev savet og hugget nede i Gaarden, og gemme dem under mit Forklæde, uden at nogen saa det. Da jeg kom tilbage, stolt over at have tre Stykker at fremvise, roste Moder mig og gav mig et Par Skilling, som jeg skulde købe Sukkergodt for. Jeg kom tilbage med fire Stykker Brænde, og ingen havde set, at jeg havde taget dem, hvad jeg atter fik megen Ros for. Næste Søndag kom min Onkel, hvem Moder fortalte mine Bedrifter; han syntes henrykt derover og foreslog den Leg, at han og Moder skulde gaa op og ned i Stuen; kunde saa jeg, uden at han mærkede det, liste hans Lommetørklæde fra ham, skulde jeg faa fire Skilling. Lidt efter raabte jeg: „Onkel, jeg har Dit Lommetørklæde!“ Saa tog han mig paa Skødet, gav mig Pengene og lærte mig, at fine Damer stod tidt og saa ind ad Butiksvinduer; det var en ypperlig Spas, om jeg saa forsigtigt kunde liste noget ud af deres Lommer og bringe det hjem til min fattige Moder. Saaledes var hun bleven Tyv, og nu var der ingen Redning mere for hende. Baade Moderen og Onkelen kendte jeg som forhærdede Tyve, der kom ind og ud i Straffeanstalten, og der var ingen Grund til at tvivle om Fortællingens Sandhed, skøndt sligt heldigvis hørte til Sjældenheder, i det mindste dengang. Men svært var det at bringe denne opskræmte Samvittighed til Hvile i Guds forbarmende Naade; hun læste uafladelig i det nye Testamente, men kun for at finde de Steder, som taler om, at der gives Fald, for hvilke der *ikke* er Oprejsning! Hver Gang jeg kom ind i hendes Celle, kunde jeg være vis paa, at hun havde fundet et

nyt Sted, hvormed hun betog sig selv alt Haab. Endelig syntes den aandelige Krise overstaaet, og jeg havde godt Haab om hende, da hun blev løsladt og anbragt i det Optagelseshus, som jeg senere skal omtale udførligt. Men her, hvor hun var under det kærligste Tilsyn, frygter jeg for, at gamle daarlige Forbindelser af usædelig Art alligevel vandt Indflydelse over hende. Hun kom en Søndag Eftermiddag ud til mig, og jeg havde en Fornemmelse af, at hun var vaklende og stedt i stor Fristelse, men det lykkedes mig ikke at komme tilbunds; det saa ud, som om en anden Indflydelse, vistnok en Mand, hun tidligere havde staaet i Forhold til, nu havde fanget hende. Siden saa jeg hende aldrig, men hørte nogen Tid efter, at hun var død. Et Crucifix, som hun forærede mig kort efter Løsladelsen, har siden fulgt mig som et vemodigt Minde om hende.

En anden ung Cellefange, som havde været i Ledtog med den ovennævnte, iagttog i Begyndelsen en meget forbeholden Holdning overfor mig. Hun var aabenbart vel begavet og kunde efter Fortidens Synderegister blive en meget farlig Forbryderske. Der gik først Hul paa hende, da jeg en Dag tilbød at skaffe hende Underretning om en Søster, der var den eneste Slægtning, hun havde og brød sig om. Overhovedet gik Vejen til at vinde Fangernes Tillid ofte gennem de smaa Tjenester, som Præsten kunde bevise dem ved at opsøge Slægtninge eller Børn, som de var afskaarne fra. Den Gang jeg gik til Søsteren, tøede hun op, og uden store Brydninger begyndte der at gro et nyt Sind op i hende. Hun vilde virkelig bryde med det gamle; men hun var, hvad der altid er et godt Tegn, angst for hvorvidt det ogsaa kunde lykkes. Saa ilde var hun anskrevet hos Politiet, at jeg maatte kæmpe en haard Kamp med Inspektør *Hertz*, der var Medlem af Fængselsselskabets Bestyrelse, før jeg fik sat igennem, at hun blev anbragt i Optagelseshuset efter Løsladelsen og derfra i Tjeneste. En Jurist, som tidligere havde havt med hendes

Sager at gøre, sagde senere til mig, at hendes Forbedring syntes ham det utroligste af alt. Hun kom i Tjeneste hos en Familie paa Kultorvet, der naturligvis var underrettet om hendes Fortid. Et Par Aftener efter havde jeg hende ude hos mig aldeles oprørt og fortvivlet. Der var begaaet et Tyveri, og Politiet havde hende mistænkt. Følgelig havde en Opdagelsesbetjent ført den Bestjaalne hen til Kultorvet, anvist Stedet, hvor den nylig løsladte tjente, og sagt, at Vedkommende skulde spørge efter Pigen og se, om hun var Tyven. Det var nu ikke Tilfældet; men det ubetænksomme Menneske fandt det alligevel passende med høj Røst at fortælle, at hun vidste nok, hvad Pigen var for en. „Hvad kan det hjælpe, at jeg vil være skikkelig, naar Politiet hindrer mig deri," sagde hun, „jeg kan jo ikke være i et Hus, hvor alle kender og skyer mig." Det varede længe, før jeg fik hende beroliget, men det lykkedes dog; jeg talte med Opdagelsesbetjenten om Sagen, og han gjorde ikke Pigen, men mig en Undskyldning for det passerede. I dette Tilfælde fik jeg Ret overfor Inspektør *Hertz;* hun brugte sine gode Evner til at erhverve sig udmærket Vidnesbyrd, saa længe hun tjente, og blev siden gift med en brav Sømand, der kendte hendes Fortid. Han var saa tilfreds med sin Kone, at han forærede mig de udskaarne Skibe, der siden har prydet vor Spisestue, og hun er forhaabentlig nu en lykkelig Hustru med en voxen Søn, skøndt jeg ikke har set hende længe.

Med inderlig Tak til Gud tør jeg sige, at ikke faa Cellefanger fattede et andet Sind og beviste det, da de atter traadte ud i den vildsomme Verden. Saa nogenlunde kunde jeg bevare Forbindelsen med dem i den første Tid, og oftere tyede nogle af dem til mig, naar der mødte dem Vanskeligheder, for Exempel naar de bleve forlovede. Saa kom Samvittighedsspørgsmaalet: „Skal jeg bekende mit Fald for den Mand, som holder af mig, men intet véd derom?" Jeg raadede altid til

fuld Aabenhed, hvor pinlig den end maatte være, thi kom Sandheden siden op, hvad ingen kunde forudse, vilde det muligvis forgifte Ægteskabet; en ærlig Tilstaaelse satte ganske vist Mandens Kærlighed paa en alvorlig Prøve, men bestod han den, var alt godt. Iblandt dem, som fulgte mit Raad var der en ung Pige, som det syntes saa vanskeligt selv at gøre Tilstaaelsen, at hun bad mig om at sige det til hendes Kæreste, som var Underofficer ved Ingeniørerne. Han hørte stille paa min Meddelelse, og ved det gode Vidnesbyrd, som jeg med Sandhed kunde give Pigen, fik han Øjnene fulde af Taarer og sagde tilsidst, at han selv vilde tale med hende om Sagen. Men han gjorde det aldrig. Jeg havde kun den Trøst til Pigen, at han var hende ikke værd, naar han ikke bedre paaskønnede hendes Oprigtighed.

Ogsaa naar løsladte Fanger spurgte mig, hvorledes de skulde bære sig ad med Hullet i Skudsmaalsbogen, naar de søgte Tjeneste, tilraadede jeg altid: Tal lige ud! Det slog f. Ex. godt til i følgende Tilfælde. En Morgen fik en meget sjusket Pige, hvis Udvortes ikke lovede godt, denne Anvisning af mig, men tvivlede højlig om dens Rigtighed. Op ad Formiddagen kom hun tilbage og fortalte: „Med bævende Hjerte gik jeg ind et Sted, hvor der søgtes en Pige; Fruen var venlig og syntes tilbøjelig til at tage mig, men saa spurgte hun, hvor jeg sidst havde været. Da jeg efter Deres Raad sagde: „I Straffeanstalten," blev hun forfærdet og sagde: „Saa tør jeg vist ikke tage Dem." I det samme kom en ældre Dame, Fruens Moder, ind fra den tilstødende Stue og sagde til sin Datter: „Tag du hende, hun er oprigtig," — og jeg fik Pladsen." Bedre Bevis paa Rigtigheden af mit Raad kunde jeg ikke ønske mig, og jeg fortalte Historien vidt og bredt til Bedste for andre Fanger; for paagældende Pige selv blev den Begyndelsen til et nyt Liv og et heldigt Ægteskab.

Jeg kommer nu til Omtalen af Optagelseshuset og den herlige Hjælp, det ydede mig. Det bestod allerede,

inden jeg blev Fængselspræst, men ingenlunde i det Omfang, som det fik i de følgende Aar. Diakonissestiftelsen paa Frederiksberg havde tilbudt at modtage løsladte Fanger til midlertidig Omsorg inden de anbragtes i Tjeneste, og man benyttede fortrinsvis denne Udvej inden min Tiltrædelse. Men jeg syntes ikke om det af flere Grunde. Optagelseshusets Bestyrerinde, Frøken *Povelsen,*[1]) som tidligere havde været Diakonisse, var en første Rangs Kraft, der langt bedre var den store Opgave voxen. Følgelig satte jeg igennem, at Regelen blev Anbringelse i Optagelseshuset, som med Tiden udvidedes betydeligt. Jeg er bange for, at Frøken *Conring,* som da var Diakonissestiftelsens Forstanderinde, ikke syntes om Forandringen; men jeg er sikker paa, at jeg havde Ret, og at et Optagelseshus for løsladte Kvindefanger ikke burde savnes ved nogen Straffeanstalt; jeg har set de skønneste Resultater deraf, vel at mærke, naar der kan findes en Frøken Povlsen til at styre det.

Hun var Datter af en Embedsmand ved Sorø Akademi og noget forvoxen. Hun satte hele sin Tid og Kraft, og tilmed alt hvad hun ejede, ind paa at hjælpe de Fanger, som henvistes til Optagelseshuset, og de blev mange. Hun ejede en mærkelig Evne til at skaffe dem Tjeneste; selvfølgelig blev der altid sagt, at Pigerne kom fra Straffeanstalten, men hun forstod at sige det saaledes, at Vedkommende ikke forfærdedes derved, men fik Lyst til at vove Forsøget; kun en eneste Gang blev en Dame saa betaget ved at høre dette, at hun bogstavelig faldt besvimet ned af Stolen og skyndte sig bort, da hun atter kom til sig selv. Det blev bestandigt indskærpet Pigerne, at de ikke tvungne, men frivilligt var i Optagelseshuset; vilde de forlade det, stod Dørene aabne, og „Flugt" var derfor en stor Sjældenhed. Jeg mindes kun et eneste Tilfælde, som var ret mærkeligt. En midaldrende, meget drikfældig Kvinde havde i Fængslet fortalt mig sin Historie. Hun havde været lykkelig gift,

[1]) Emma Povelsen, død 1893, se Memoirer og Breve XXIII, Reg.

men Manden blev hende utro, og hun var nær ved at fortvivle derover. Saa gav en Nabokone hende det Raad: „Drik en Snaps, naar du ærgrer dig; det gør jeg, og det hjælper.“ Det blev den ulykkelige Begyndelse til altid voxende Elendighed, men i Fængslet, hvor Fristelsen til Drik var udelukket, kom hun saa meget til Sands, at hun lod sig overtale til at gaa ind i Optagelseshuset, hvilket de Stakler, der var kommet saa dybt ned som hun ellers nødig vilde høre Tale om. I et Par Dage gik det godt, men saa fik Drikkedjævelen sin gamle Magt, og i Stedet for at gaa ud ad den aabne Dør valgte hun at hejse sig ned fra Vinduet ved et Par sammenbundne Lagener, der var for korte, saa hun styrtede ned, men slap dog saa godt fra det, at hun kunde løbe sin Vej. Men sligt var som sagt Undtagelse; Reglen var, at Fangerne skønnede paa Hjemmet og følte, at det hjalp dem over den første svære Begyndelse. Frøken *Povelsen* havde den Glæde, at Flertallet af dem, der anbragtes i Tjeneste, fik godt Vidnesbyrd og paa deres Friaftener søgte tilbage dertil, saa der stundom samledes en hel Snes. Det blev lettere og lettere at skaffe Tjenester, og ikke sjeldent kom Folk, der havde faaet en Pige derfra, og bad om at faa nok en af samme Slags. Det var lykkelige Tider. —

Det var ikke alle Cellefanger, der var lette at paavirke. Jeg kom ikke nogen Vej med en ung Pige, der havde været delagtig med sin Broder i Brandstiftelse, og som under Forhørene, ligesom han, havde nægtet alt, indtil vedkommende Assessor sendte en saakaldet „Lokkedue“, det vil sige en anholdt Forbryderske, der paatager sig at udfritte og at give Besked om Resultatet, naturligvis under Løfte om at opnaa visse Fordele for sig selv, ned til hende i Arresten. Da Lokkeduen fortalte hende, at Broderen havde bekendt, gik hun i Fælden, og hendes Tilstaaelse drog saa først Broderens Bekendelse efter sig. Jeg kan i Grunden ikke fortænke hende i, at denne Retspleje forbitrede

hende i højeste Grad, og jeg *véd*, at den satte Bom for al hendes Anger. Hun anstillede sig ligegyldig og vilde neppe svare paa den venligste Tiltale; selv en Aften, da der paa hendes Tavle stod skrevet: O Skam og Skændsel! afviste hun mig og vilde neppe svare mig, og saaledes blev det ved. Da jeg en Tid efter traf Assessoren paa Politikamret, spurgte han mig ud om hende og blev meget vred, da jeg sagde ham min Mening; det var hans Opgave ved alle Midler at bringe Forbrydelser for Dagen.

Endnu uhyggeligere var en tyvagtig Skøge, der gik ind og ud, stadig som Cellefange, paa Grund af sin Ungdom. Jeg beflittede mig forgæves paa at slaa en Gnist af denne haarde Sten, hvis bedste Glæde det var, at hun maaske kunde komme paa Maskerade i Casino den Vinterdags Aften, hun blev løsladt. Dog overraskede hun mig nogle Dage efter Nytaar ved at være anderledes, end hun plejede. Nytaarsmorgen havde hun hørt Artilleriets Musik blæse en Salmemelodi; Tonerne havde bevæget hende, og nu maatte jeg endelig skaffe hende at vide, om hendes Forældres Grav blev ordentlig passet paa Kirkegaarden, — men det var Straaild, og den brændte hastigt ud. Endelig skal jeg nævne en pur ung Pige, som blev det eneste Exempel paa udpræget moral insanity, jeg traf i Fængslet.

Hun var ondskabsfuld uden ringeste Anledning og voldte det brave Opsyn, der havde med hende at gøre, daglige Bryderier, syntes kort sagt snarere at være et Rovdyr end et Menneske. En Søndag gav hun sig til at snakke med under Prædikenen, hvad jeg aldrig før havde oplevet, men holdt heldigvis strax op igen, da jeg ikke lod mig forstyrre. Men saa satte hun hele Fængslet i Oprør ved at fortælle det forfærdede Opsyn, at hun i Fortvivlelse havde slugt en hel Del Synaale og nu begyndte at føle de frygteligste Mavesmerter; man troede hende, Lægen blev hentet, og paa Fængselskontoret bævede man for det Spektakel, som en

Fanges Selvmord vilde volde. Da jeg kom ind til hende, skabede hun sig ynkeligt, men jeg saa dog et Blink i hendes Øjne, som gav mig den Formodning, at det hele var Komediespil, og da vi havde talt lidt sammen, tilstod hun det, og var manerlig en kort Tid, til Trodsen og den ustyrlige Lunefuldhed atter brød frem. Jeg foreslog saa Assistent *Lyders*, der fungerede i den bortrejste Direktør *Bruuns* Sted, at forsøge, hvad en ordentlig Oversprøjtning med koldt Vand kunde udrette, og han gik ind derpaa. Da en stilfærdig Opfordring under Gaardturen om at lyde Opsynets Anvisning mødtes med et frækt Afslag, bevirkede en Vandstraale, som rettedes mod hende, øjeblikkelig den ydmygste Underkastelse, og her var den Bussemand funden, som hun virkelig havde Respekt for. Heldigvis vidste hun ikke, at *Lyders* og jeg efter *Bruuns* Tilbagekomst fik paa Hovedet, fordi vi havde anvendt et Straffemiddel, der ikke var tilladt. Saavidt jeg véd, døde denne ulykkelige Stakkel i Straffeanstalten efter min Bortgang derfra; hun var og er mig bestandig en Gaade af den alvorligste og sørgeligste Art.

Langt fornøjeligere er det at mindes den halvgamle Kvinde, der blev Cellefange i 6 Maaneder, fordi hun til sit gamle Synderegister føjede den Forseelse at skjule en af Politiet eftersøgt Person. Ensomheden og Fængselsgaarden generede hende slet ikke, hun fik jo god Kost og Behandling, men en Lidelse uden Mage var det, at hun i tre Maaneder skulde undvære Snus. Da jeg første Gang talte med hende, gjorde hun uafladelig nogle mig ubegribelige Bevægelser med Haanden til Skørtet; det var Tobaksdaasen, hun søgte forgæves, og hun besvor mig atter og atter om dog at unde hende lidt af den kære Nydelse, hvad jeg var haard nok til at nægte; ellers havde Fængslet været *for* behageligt et Opholdssted for hende. Saa hittede hun paa at fylde Næsen med Snus af det Værk, hun pillede, og blev alvorlig syg deraf. Men ingen var gladere end hun, da

hun efter Fjerdingaarets Udløb kunde bruge det Par Skilling, hun ugentlig fik som Cellefange af anden Klasse, til sin Næses Fornøjelse.

Hun var ikke den eneste Fange, som i Grunden havde det altfor godt i Straffeanstalten. Der kom et Par Kvinder fra Færøerne, som i deres Hjemstavn havde levet i de usleste Kaar, og navnlig den yngste udtalte ofte, at saa god Mad havde hun aldrig faaet før, og at Ensomheden slet ikke trykkede hende.

Der forefaldt under min Tjenestetid kun ét Selvmord i Straffeanstalten. Det var en vagabonderende ældre Kvinde, som havde begaaet en Mængde slemme Tyverier og sikkert havde flere paa sin Samvittighed. Cellen trykkede hende stærkt, hvad der ikke var underligt efter det omstrejfende Liv, hun længe havde ført. Saa begyndte hun at bekende en hel Del for mig om skjulte Koster, men foreløbig gjorde jeg intet derved, da Hensigten vel var at komme ud af Cellen og blive forhørt andre Steder. Alvorligere blev Sagen, da hun fortalte mig en udførlig Historie om et Mord i en Skov nær ved Vejle, hvori hun havde været delagtig. Hun gentog den oftere og med saa mange Omstændigheder, at jeg fik et nøjagtigt Billede af hele Begivenheden, som efter hendes Sigende endnu var uopklaret, men havde været omtalt i Aviser, hvis Navne hun opgav mig. Under hendes Tjeneste paa en Herregaard ved Horsens havde hun set Mordet beskrevet i en af disse Aviser, og det havde bevirket, at hun strax flygtede fra Stedet. Jeg gik saa op paa Kongens Bibliothek og gennemgik de nævnte Aviser for det Aar, hun havde nævnt, men fandt intet. Da jeg meddelte hende dette under alvorlig Paamindelse om ikke at lyve, erklærede hun med stor Sikkerhed, at hun havde husket fejl, men i den Avis, hun nu opgav mig, stod det, og i denne bestemte Aargang. Atter gik jeg til Bibliotheket med samme Udfald. Nu var jeg sikker paa hendes Løgnagtighed, og samme Aften fik hun det at vide, men Gud ske Lov uden Vrede

og med kærlig Formaning til ikke at søge sin Frelse i Løgn. Men samme Nat begik hun Selvmord i Cellen ved at kvæle sig i sine Skørtebaand. Doktor *Hempel*[1]) sagde mig senere, at man vilde have benægtet, at her forelaa et Selvmord, hvis hendes Ensomhed i Cellen ikke havde været det afgørende Bevis derfor, saa uhørt er den Villiekraft, hun maa have besiddet for at kvæle sig i liggende Stilling og ikke ophængt. Stakkels fortvivlede Menneske!

Hidtil har Talen fornemmelig været om kvindelige Cellefanger, hvis Udvikling det i mange Maader var lettest at følge, men ogsaa om Fællesfangerne er der adskilligt at fortælle.

Maren Kirstine Christensen havde, da jeg lærte hende at kende, siddet uafbrudt i Fængslet omtrent en Snes Aar. Efter sin egen Fortælling var hun uægte Datter af en vagabonderende Kvinde og opdraget af hende til det samme omflakkende Liv. Da hun var ganske ung (fem Aar, sagde hun selv, men hendes Tidsangivelser var ikke paalidelige), bød Moderen hende en Dag, at hun som sædvanlig skulde gaa ind at tigge i den Landsby, de stod udenfor, dog ikke i den første Gaard, thi der boede Sognefogeden. Da Pigebarnet kom tilbage, var Moderen forsvunden og Barnet var nu overladt til sig selv. Hvor utroligt det lyder, forsikrede hun stadig med største Bestemthed, at hun havde skaffet sig Udkommet ved Betleri og Omstrejfen i flere Aar; flere Gange tog medlidende Mennesker sig af hende, men hun løb stadig bort igen, naar der var gaaet nogen Tid. Hvad hun vidste, og hun havde et godt Nemme, opfangede hun ved at høre Børn læse deres Lektier eller ved at lytte til de Ældres Samtaler. Naturligvis kom hun i Ledtog med mange løse Fugle, blev Kæreste med en Vagabond, som hun kaldte *Ulrik*, og blev tilsidst indviklet i en hel Forbryderbande, som den Gang drev sit Spil ved Storehedinge.

[1]) Christian Frederik Hempel (1814—75) Læge ved Tugthuset fra 1863.

Det varede en lang Aarrække, inden Birkedommer *P. M. Brun* i Gisselfeld blev færdig med Undersøgelsen af Bandens Misgerninger, hvis Resultat blev, at adskillige Mennesker, deriblandt *Maren Kirstine*, maatte vandre i Tugthus paa Livstid.

Hun havde siddet 11 Aar i Straffeanstalten, da jeg blev Præst dér, og følte sig som en Slags kvindelig Patriark blandt sine Medfanger. Ansigtet var meget blegt, Øjnene drømmende, en vis langsom Højtidelighed udbredt over hele hendes Væsen. Jeg fik strax det Indtryk, at den lange Fængselstids uhyre Ensformighed efterhaanden havde gjort hende til en Fantast og, hvad der var værre, ganske udvisket Forskellen mellem Sandhed og Løgn af hendes Bevidsthed. Hun kom hyppigt til mig, enten for at bringe mig lange Klagedigte, skrevne paa det Karduspapir, hvori hun fik sin ugentlige Forsyning af Puddersukker, eller for at aflægge en Tilstaaelse om tidligere Bedrifter fra Vagabondtiden. Hun begik aldrig nogen Uorden, talte aldrig ondt om Medfanger, men hun levede aabenbart i en Verden, som var fuld af Fantasterier og selvopfundne Eventyr, saa at hun i Grunden ikke selv vidste, om hun fortalte Sandhed eller Løgn. Det syntes virkelig, som om hun tog mine Advarsler herimod til Hjærte og forsøgte at holde sin Indbildningskraft i Tømme; i flere Aar voxede hun, der var vel begavet, i Klarhed og Selvbeherskelse. Men til min Forskrækkelse kom hun saa en Dag for at betro mig, at den Søster, som var hendes eneste levende Slægtning og Kending i Verden, slet ikke var hendes Søster, men hendes Datter. Jeg betragtede dette som et sørgeligt Tilbagefald i den gamle Fejl, og vilde længe slet ikke indlade mig paa den underlige Historie, men hun blev ved at forsikre om dens Sandhed, saa jeg tilsidst sagde hende, at nu vilde jeg undersøge Sagen; men hvis hendes Fortælling viste sig urigtig, saa var det forbi med mit gode Haab om hende.

Fortællingen lød saaledes: Hun skulde have et Barn,

som *Ulrik* var Fader til; omtrent samtidig dermed havde hendes Moder født et Pigebarn paa Fødselsstiftelsen i Kjøbenhavn, der døbtes derinde. *Maren* og hendes Moder mødtes i Nærheden af Køge, hvor de opholdt sig i et Skur paa Marken; Moderens Barn døde, og en Nat begravedes Liget paa Herfølge Kirkegaard, men saa fødte *Maren* ogsaa et Pigebarn i Skuret, og nu foreslog Moderen, at dette Barn skulde overlades hende, der ikke blot kunde bruge det til at vække Folks Medlidenhed, men tilmed kunde hæve fire Mark ugentlig paa Fødselsstiftelsen, naar hun foreviste Barnet som sit eget. Saaledes var *Marens* Barn blevet udgivet for at være hendes Søster, og Bedrageriet var bleven fortsat lige til *Maren* nu blev dreven af sin Samvittighed til at aabenbare det. Moderen var for længst død, Søsteren anede intet om Historien, *Maren* alene kendte Sammenhængen; men var hun til at stole paa, eller var det et nyt Udbrud af hendes gamle Fantasteri? Jeg undersøgte først Fødselsstiftelsens Protokol; den opgivne Dato havde *Marens* Moder født et Pigebarn der, og det var blevet døbt med det ligeledes opgivne Navn. Saa godt det lod sig gøre, forfulgte jeg ethvert andet Spor, men maatte nøjes med, at intet talte imod *Marens* Fortælling. Der var jo den alvorlige Side ved Sagen, at *Marens* saakaldte Søster ikke var døbt, hvis hun var *Marens* Datter. Gentagne alvorlige Samtaler med *Maren* styrkede min Tro paa hendes Sanddruhed, og da jeg fik hende stillet Ansigt til Ansigt med den, som hun paastod at være Moder til, gentog hun uden mindste Vaklen hele Fortællingen. Den gjorde mindre Indtryk paa Vedkommende, end jeg havde ventet; hendes første Udbrud var: Saa har jeg holdt Fødselsdag forkert hele mit Liv. Senere har jeg intet hørt om „Datteren", som blev døbt, efter at Sagen var forelagt Biskop *Martensen*. Desto mere véd jeg om *Maren*, som blev benaadet i 1874 efter 17 Aars Ophold i Straffeanstalten. Hun blev Husholderske hos en Smed, en mærkelig Fremtoning,

som indfandt sig i Lille Næstved Præstegaard hos mig for at faa Oplysning om *Maren* og erklærede, at En, som havde gennemgaaet saa meget, var netop passende for ham. Hun tjente ham til hans Død, boede saa i Nærheden af Køge og endte i Bjeverskov Fattighus. Ofte besøgte hun os i Præstegaarden, og ingen skulde have troet, at denne beskedne og stilfærdige gamle Kvinde i sin Ungdom havde været regnet for en meget farlig Forbryderske; os var hun til det sidste inderlig hengiven.

Blandt de forhærdede kvindelige Tyve, som fandtes i Fællesfængslet, og som stadig gik ind og ud og ind igen, var der en ældre ordknap Pige, om hvem jeg havde meget ringe Tanker. Som Præst paa Herlufsholm hørte jeg, at hun havde stjaalet strax efter Løsladelsen paa Tybjerggaard, men da jeg besøgte hende i Næstved Arrest, traf jeg hende ligesaa utilgængelig som altid før. Stor var derfor min Overraskelse og Glæde, da hun adskillige Aar efter kom ind i min Stue og fortalte, at hun tjente paa Fiurendal som Hønsepige, var i Næstved for at sætte sin Løn i Sparekassen og nu havde brudt med hele sin Fortid. I mange Aar var hun en sikker Gæst hos mig hver Maj og November, naar hun satte sin Løn i Sparekassen, og ved forsigtig Forespørgsel fik jeg at vide, at hun virkelig var bleven et højt betroet Tyende paa Gaarden, et af de Exempler jeg kender paa, at de gentagne Straffe og de modne Aar dog tilsidst kan faa Bugt med forbryderske Tilbøjeligheder, hvor indgroede de end er.

Den Paavirkning, som gennem Gudstjeneste og Sjælesorg kan øves paa Fællesfanger, udslettes altfor ofte ved Samlivet paa Salene, hvor det er uundgaaeligt, at de daarlige Elementer er i Flertal og giver Tonen an, men det er Gud ske Lov ingenlunde udelukket, at der kan ske alvorlige og livsvarige Omvendelser blandt Fællesstuernes Beboere.

Jeg havde en anden Pintsedag prædiket om Ordet: „Saa har Gud elsket Verden", og prædiket saa daarligt

om dette mægtige Evangelium, at jeg bagefter skammede mig derover. Nogle Dage efter kom en Fange, som var straffet gentagne Gange for Tyveri, ned i Præstens Værelse og forelagde mig det Spørgsmaal: „Tror De selv paa det, De sidst prædikede om?“ Da jeg lidt forbavset, men meget frimodig svarede: „Af hele mit Hjærte,“ vilde hun ikke indlade sig videre med mig, men gik stille bort. Fra den Dag var hun en ganske anden, hvad der hurtigt skønnedes af hele hendes Holdning, og da Løsladelsen kom, fik jeg sat igennem, at hun blev anbragt i Optagelseshuset trods hendes uheldige Fortid. Det var en Glæde, som kunde opveje mange Skuffelser, at se, hvorledes hendes dygtige Evner nu udfoldede sig; i en forbavsende Fart og med liden Støtte oprettede hun et Vaskeri, som hendes utrættelige Arbejdsomhed gav saadan Vext, at hun trods Sygdom og Uheld redeligt ernærede sig selv og endda havde noget tilovers for andre.

Nogle Maaneder efter kom hun til mig med følgende Begæring: „De véd, at den og den Fange, som jeg var paa Stue med, nu skal løslades; jeg har tænkt paa, at jeg kan give hende Beskæftigelse hos mig og hjælpe hende til Oprejsning; hvad mener De derom?“ Mit Svar var: „Du véd, at hun er drikfældig i høj Grad og let kan falde tilbage i den gamle Fristelse.“ Stilfærdigt og ydmygt sagde hun: „Herren har hjulpet mig, han kan ogsaa hjælpe hende.“ Hun antog sig virkelig det stakkels gamle Vrag, og i Begyndelsen gik det over Forventning, men saa blev *Marie Møller* syg og kom paa Hospitalet; hendes Gæst satte alt det betroede Vasketøj ud og drak Pengene op. Da *Marie* igen kom ud af Hospitalet, hørte jeg ikke en Klage af hende; taalmodig gik hun om til de bedragne Kunder og fik Sagen ordnet med dem; forunderligt nok blev hendes utro Medhjælperske kort efter i drukken Tilstand overkørt af et Jernbanetog og smadret til en saa ukendelig Masse, at kun *Marie* kunde genkende hende paa Klæderne, hvad der

rystede hende saaledes, at hun atter blev syg og laa i de voldsomste Krampetrækninger, jeg nogensinde har set; men hun kom sig og blev saa paa Kommunehospitalet, hvor hun var bleven kendt, anbragt som Gangkone og virkede her til sin Død. Det sidste, jeg hørte om hende, thi hun havde sjælden Tid til at besøge mig, var, at hun en Dag, da hun havde Tjeneste paa Afdelingen for Sindssyge, og en af disse i et Anfald af Raseri havde bemægtiget sig en Jernstang, hvormed han truede Læge og Portører paa Livet, ganske rolig gik hen til ham og sagde: „Lad mig faa den Stang!“ og af hende lod det forvildede Menneske sig afvæbne, saa ingen Ulykke skete. Hun staar for mig som et straalende Vidnesbyrd om, at en Gang skal de sidste blive de første og de første de sidste.

Lad mig som Modstykke til hende nævne en omtrent jævnaldrende Fællesfange, hvis Natur syntes mig snarere dæmonisk end menneskelig. Hun var fra Grenaa, var i sin tidlige Ungdom bleven forført af en vanartet Dreng fra Kjøbenhavn, som var sendt derover, og blev saa usædelig i en forfærdelig Grad. Da Preusserne i 1864 en kort Tid holdt Grenaa besat, gik hun af egen Drift op i deres Vagtstue for at tilbyde sig som Skøge, men, fortalte hun mig, da Vagtstuen viste sig at være det samme Lokale, hvori hun havde modtaget sin Konfirmationsundervisning, blev hun betænkelig og gik sin Vej igen. Efterhaanden fik det Onde saadan Magt over hende, at hun vilde gøre det uden nogen Vinding for hende selv, blot for at anrette Ulykker, og en Nat forlod hun Byen med det Forsæt at begaa Brandstiftelse, ligegyldigt hvor det skete. Ved den første Gaard bortskræmmede Hundenes Gøen hende, men det næste Sted udførte hun sit Forsæt, og der gik et Par Gaarde og et Menneskeliv i Løbet. Da hun om Morgenen vendte tilbage til Grenaa og traf Borgmesteren paa Torvet, angav hun sig selv som Brandstifteren. I Straffeanstalten var hun sædvanlig tvær og indesluttet, men en Dag meldte

hun sig hos mig for at bekende et Barnemord, foretaget paa en oprørende Maade, der blev omstændelig beskrevet. Da jeg, belært af tidligere Erfaringer, forholdt mig noget tvivlende overfor Bekendelsen og raadede hende til at betænke sig en Stund endnu, inden Sagen bragtes til Kontorets Kundskab, overraskede hun mig ved selv at anmelde den dér, hvor man strax troede hende og optog et Forhør, som skulde sendes til Justitsministeriet. Dette forøgede min Tvivl om hendes Sanddruhed, og nu tilstod hun for mig, at det hele var Opspind, beregnet paa, at hun en Tid kunde komme bort fra Fængslet og blive forhørt i sin Hjemstavn. Men heller ikke dette fremkaldte nogen Forandring i hendes Væsen, hun var og blev den samme utilgængelige og haabløse Fange.

Det vilde føre for vidt, om jeg forsøgte at beskrive enhver af de Skikkelser, som mylrer frem i Erindringen, naar jeg tænker tilbage paa de Aar, jeg var Fængselspræst. Der var denne ofte straffede gamle Kvinde, hvis Tyvagtighed vist havde sin dybeste Grund i, at hun havde givet sit Hjærte til en raa kjøbenhavnsk Bølle, som misbrugte og underkuede hende paa den skammeligste Maade, og dog holdt hun fast ved ham, som en trofast Hund urokkelig følger den Herre, der stadig mishandler den. Den sidste Gang hun gik ud af Fængslet med en lille Sum, hun havde fortjent derinde, bad jeg hende om at sky denne Mand, hvis ulykkelige Magt hun godt forstod, og hun lovede mig det. Et Par Dage efter kom der Bud til mig fra Frederiks Hospital, at en der indlagt Patient ønskede at tale med mig. Det var hende, men ved min Ankomst var hun død; hun havde opsøgt sin gamle Kærlighed, han havde drukket hendes Penge op og i sin Fuldskab sparket hende saaledes, at det blev hendes Død. —

Der var denne gamle jyske Bondekone, hvis Mand var et Dyr i menneskelig Skikkelse; tilskyndet af en Karl paa Gaarden forsøgte hun at forgive Manden ved

at komme Hoveder af giftige Svovlstikker i hans Brændevin; Karlen, som var den egentlige Ophavsmand, nægtede alt og slap, hun derimod dømtes til Tugthus paa Livstid. Hun var en godmodig Natur, der under andre Forhold vilde have været saa skikkelig som nogen, og hendes Anger var ærlig og dyb. Hun benaadedes paa den Betingelse, at hun skulde rejse til Amerika, hvor hun havde Børn, som vilde tage imod hende. Da jeg tog Afsked med hende, gruede jeg for, hvorledes denne gamle ubehjælpsomme Kone skulde naa sin Slægt midt inde i Amerika. Til min Beroligelse indløb nogle Maaneder efter et Brev, som fortalte, at hun ganske vist var kommen ind i et galt Tog og efter amerikansk Skik sat ud af det paa aaben Mark, men da hun saa møjsommeligt tilfods naaede tilbage til Stationen og stod grædende dér uden at kunne gøre sig forstaaelig for noget Menneske, traf det sig, at der kom to danske Piger, med hvem hun kunde tale, og nu vakte Stakkelen en saadan Medlidenhed, at hun blev hjulpen til sin Rejses Maal og havde det nu godt hos sine Børn. —

Der var denne gamle Tyv, som syntes at vaagne under Straffetiden og derfor blev anbragt i Tjeneste. Kort efter kom hun til mig og tilstod, at hun havde stjaalet i sin Tjeneste. Det var en Søndag, og jeg havde prædiket om den barmhjærtige Samaritan; nu fulgte jeg med hende ud til Familien og spurgte dem, om de vilde bære sig ad som han, eller lade det halvdøde Menneske ligge paa Vejen. Til min store Glæde tilgav Familien og beholdt Synderinden, hvad den ikke kom til at fortryde, thi hun tjente tro, indtil Alderdom nødte hende ind i Hjemstavnens Fattighus, hvorfra jeg i en Aarrække fik Brev paa Brev lige til hendes Død. —

Der var den gamle Kone fra Horbelev paa Falster, der var Præstens Nabo og stjal som en Ravn fra ham, til det gik galt og hun dømtes til Forbedringshuset. Jeg har aldrig set et Menneske, der rystede og bævede som hun ved Indtrædelsen i Straffeanstalten; hun troede

aabenbart, at hun skulde flaaes levende derinde. Mange Dage sad hun bævende og rystende paa sin Plads uden at kunne udrette det mindste, og meget langsomt lykkedes det at berolige hende, men saa blev hun den stilfærdigste og taknemmeligste Fange. Aaret efter besøgte jeg hende og Præsten i Horbelev. Den sidste sagde til mig: Hvad har I gjort ved min Naboerske inde i Børnehuset? Før var hun et Svin, nu er hun Renligheden selv; før løj hun, nu taler hun Sandhed; før stjal hun, nu tør jeg betro hende, hvad det skal være. Det var ganske overordentlig behageligt at høre et saadant Vidnesbyrd, — naar det blot var forekommet noget hyppigere.

Jeg kunde som sagt fylde mange flere Sider med den Vrimmel af Erindringer, som dukker op hos mig, naar jeg nu ligesom genoplever disse travle og anstrengte, men lykkelige Aar. Dog alting skal have en Ende, og derfor slutter jeg med nogle mere almindelige Bemærkninger. Jeg tabte ikke min Tro paa Gudsbilledet i Mennesket, medens min Menighed var Forbrydere; jeg blev bevaret for to Farer, som truer Fængselspræsten. Den ene er, at han kan blive saa vant til al den Sindets Forvendthed og urene Raahed, som findes blandt Fangerne og daglig viser sig, saa Præsten selv afstumpes derved, faar de evige Grænser mellem Godt og Ondt udviskede og bliver saa vant til den Forbrydelsens Luft, hvori han færdes, at han ikke mere oprøres derved, men er nær ved at tænke, at saaledes maa det nu engang være og kan ikke blive anderledes.

Den anden Fare er at se Forbrydelsen fra det interessante Synspunkt, som om Fængslets Beboere var mere eller mindre spændende Kriminalromaner, i hvilke man studerer Psykologi og glæder sig over Opfindsomhed og Snuhed. I begge Tilfælde gaar den Kærlighed, som er Fængselspræstens nødvendigste Udrustning, fløjten, den Kærlighed, som tror alt og haaber alt, og som ikke glæder sig ved det Onde. Fængselspræsten er en lyk-

kelig Mand, fordi ingen Præst er i Stand til at kende hvert eneste Menneske i sin Menighed som han. Naturligvis maa Fangeantallet ikke være for stort; saa længe jeg havde over 500 Mænd og Kvinder, tror jeg ikke, at det var lykkedes mig at opnaa den indgaaende Kundskab om hver enkelt, som jeg ønskede; men jeg er vis paa, at jeg kunde have naaet det, da jeg kun havde 200 Kvinder.

Der blev i min Tjenestetid indført den fornuftige Foranstaltning, at med hver Fange, som indsattes, fulgte ikke blot Udskrift af den sidste Dom, men samtlige Akter, der angik ham eller hende. Det var stundom et helt Bjærg af Papir, men det lønnede sig at kunne følge et Forbryderliv fra Begyndelsen og strax af Forhørene at kunne danne sig en sikker Mening om Karakteren, om det var en haardnakket Benægter, der sagde Nej til de klareste Kendsgerninger, eller et blødt Gemyt, som endnu ikke havde bidt Hovedet af al Skam. Ved Øvelse erhvervede jeg en stor Færdighed i at finde det virkelig værdifulde i hele Bunken uden at det kostede megen Tid, og saa var det mange Gange, som havde jeg Nøglen til Mennesket og nogenlunde vidste, hvor de tilgængelige Punkter var. Det var naturligvis nødvendigt at indføre et kort Uddrag i min Bog, hvor hver Fange havde sin Side, thi Hukommelsen alene kunde umuligt rumme det.

Ogsaa Brevene, som Fangerne selv skrev, eller som sendtes til dem, var et udmærket Middel til et indgaaende Kendskab. Der skulde anvendes megen Forsigtighed, og ethvert Brev, som begyndte: „Kære Kusine“ eller „Kære Tante“, satte strax mit Polititalent i Bevægelse; jeg lugtede en Kæreste, og jeg tog sjælden fejl. Det er, som allerede tidligere nævnt, utroligt, hvilken Charme det har for Fanger at narre Fængslets Embedsmænd og bag deres Ryg vedligeholde uheldige Forbindelser. Som et slaaende Exempel herpaa kan følgende Historie tjene. En Dag indløb et Brev til en Kvinde-

fange, som hørte hjemme i Aalborgegnen, men Brevet var fra en Mand i Odsherred paa Sjælland, og under Skin af Slægtskab tilbød han hende Ophold hos sig, naar hun blev løsladt. Jeg kaldte vedkommende Fange ned til mig og spurgte, om hun havde Slægtninge paa Sjælland. Da hun benægtede dette, viste jeg hende Brevet og fik paa ny Forsikring om, at hun ikke anede, hvem Brevskriveren var. Da hun ved Løsladelsen blev sendt til Aalborg, talte jeg atter med hende om Sagen og bad hende indstændigt om ikke at lade sig føre ind i noget, som umuligt kunde blive gavnligt for hende. Efter nogle Maaneders Forløb blev hun atter indsat for Tyveri, og jeg lagde strax Mærke til, at hun var dømt ved en Jurisdiktion i Odsherred, og at hun altsaa trods Advarslen sandsynligvis havde opsøgt Brevskriveren. Hun skriftede saa følgende for mig, hvad jeg har al Grund til at anse for Sandhed: Brevskriveren var hende ganske ukendt, men da det gik hende skævt i Aalborg, besluttede hun at handle mod mit Raad og at opsøge ham. Det viste sig saa, at Brevskriveren havde siddet paa Vridsløse og der staaet i Forbindelse med en Fange i Nabocellen, som var fra Aalborgegnen og kendte Kvinden som et løst Fruentimmer. Saa hittede han paa at tilskrive hende, da han selv blev løsladt, men da hun personlig indfandt sig hos ham, havde han ingen Brug for hende, og saa stjal hun igen. Bagefter saa jeg, at jeg hellere maatte have tilintetgjort det mistænkelige Brev end vise Fangen det, men jeg holdt nu en Gang ikke af at berøve Fangerne deres Breve, naar de uantastede havde passeret Kontorets Eftersyn, skøndt dette tilvisse var daarligt.

Saa talte jeg hellere personlig med dem om Tingene og vandt ofte deres Fortrolighed derved. At der ikke sjældent var Forbindelse mellem Mandsfangerne paa Vridsløse og Kvindefangerne paa Christianshavn, hvor utroligt dette end lyder, er jeg sikker paa ved Tilstaaelser fra de sidste. Mandsfangernes Linned vadskedes i

Kvindefængslets Vadskeri, og det var en yndet Sport at anbringe smaa Breve under Skjorternes Halslinninger, hvorved Mennesker, som aldrig havde set hinanden og var milevidt adskilte, tilmed indenfor Fængselsmure, kunde komme i Forbindelse med hinanden. Men havde Brevskrivningen altsaa sine Farer, som det gjaldt om at afbøde, var den dog en uerstattelig Hjælp til at kende Fangerne, ikke blot deres Familieforhold, men ogsaa deres indre Liv. Selv om de satte deres Udtalelser nok saa meget paa Skruer, var det dem umuligt at udslette Forskellen mellem Floskler og virkelig Anger; den sande Ydmyghed kan lykkeligvis ikke eftergøres, hvor megen Umage man end gør sig derfor; det vil en Fængselspræst hurtigt lære.

Hovedsagen for ham er at vinde Fangernes Tillid ved *aldrig* at love noget, som han ikke holder, ved at være tjenstvillig mod dem, hvor han med god Samvittighed kan være det, og ved at sige et bestemt Nej, hvor Fangen glemmer, at han lider en Straf, han har forskyldt, for Exempel naar han idelig tigger om at blive hjulpen til Benaadning. Mange Gange har jeg ønsket, at Benaadning slet ikke gaves eller i alt Fald i langt ringere Udstrækning; Kongens Fødselsdage var altid uhyggelige, fordi alle Livsfanger paa dem var i den mest oprørte Stemning, selv om der ikke var fjerneste Udsigt for dem til at opnaa Frihed, og jeg var bestandig i Fængslet den Eftermiddag, fordi jeg vidste, at de skuffede saare let kunde finde paa fortvivlede Skridt. Da den værste Morderske, som indsattes i min Tid, havde været ganske kort i Straffeanstalten, fik jeg Besøg af hendes Fader, en gammel sveden lollandsk Gaardmand, som vilde tale om hendes Benaadning og endte med, at det kom ham ikke an paa et Par Hundrede Rigsdaler, naar jeg vilde hjælpe dertil; det kan nok være, at han kom hastigt ud ad Døren, da jeg sagde ham Sandheden.

Endnu underligere var det, at en jydsk Præst i fuldt Alvor søgte Benaadning for en Morderske fra hans Sogn,

da hendes Straf neppe havde varet et Aar, med den Motivering, at nu havde hun lidt nok, og fortsat Straf vilde kun gøre Skade. Skal der naaes til ærlig Anger og Omvendelse under Straffetiden, maa dennes Varighed nødig være af tvivlsom Størrelse, thi saa spekulerer Fangen kun paa at slippe for sin Dom og tænker slet ikke paa at dømme sig selv. Straffen er Forbryderens Ret, siger *John Howard*, og det er sandt, fordi den eneste sikre Vej til Oprejsning er den Erkendelse: „Vi faa, hvad vi have fortjent." Jeg var derfor ligesaa tilbageholden, naar Talen var om Benaadning, som jeg var villig til at bevise Fangerne mangfoldige Smaatjenester, som de satte Pris paa, og som beviser dem, at Præsten har Interesse for deres Anliggender; det gjaldt om aldrig at glemme, hvad der var lovet, og at skaffe Besked saa hurtigt som muligt, thi Fanger længes; saa hjalp en lille Velvillighed ofte til den Tillid, som Præsten fremfor alt maa erhverve sig og bevare.

Jeg havde al Grund til at være taknemmelig for det Forhold, hvori jeg stod til *Kellers* Eftermand, Direktør *Bruun;* hans Betragtning af Fangerne og Maaden, hvorpaa de skulde behandles, var den glædeligste Modsætning til det tidligere Regimente. Han var en kristen Mand, og han deltog ofte i Gudstjenesten i Fængselskirken, hvad der efterhaanden trak andre af Fængslets Embedsmænd til den. I Fængselsselskabet, for hvis Bestyrelse de Fanger, der skulde løslades, altid fremstilledes, sad Politiinspektør *Hertz*, med hvem jeg brød mangen Lanse. Han holdt paa, at et gentagne Gange straffet Menneske i Reglen ikke kunde eller brød sig om at oprejses; jeg forfægtede den modsatte Mening, og det lykkedes mig heldigvis nogle Gange at bevæge *Hertz* til at tillade Forsøget, og hvad bedre var, at bevise ham, at Forsøget gav et glædeligt Resultat. Jeg fik efterhaanden meget med ham at gøre, fordi der idelig skulde forhandles om udgaaende Fangers Anbringelse og endnu mere om de Vanskeligheder, som de, der var frie, kom i eller viklede sig ind

i. Jeg fik stor Respekt for hans Dygtighed og Skarpsindighed, og jeg tror, at han ogsaa fik Tillid til mig. Adskillige Gange kom vi til at tale alvorligt sammen, men saa viste der sig kendelig Forskel paa Politimandens og Præstens Standpunkter; den første havde set saa megen aabenbar og hemmelig Raaddenskab i Samfundet, at Mottoet var blevet: Lad os ikke prøve paa at reformere Verden; men jeg havde bedre Tro til Evangeliets Surdejg. Da Socialismen gav sig det første alvorlige Udslag herhjemme i Begyndelsen af 70erne, talte jeg oftere med *Hertz* om Sagen; han mente, at naar *Pio* og *Geleff* var expederede til Amerika efter et Par Aars Ophold paa Vridsløse, saa vilde Bevægelsen falde hen af sig selv; jeg havde en ganske modsat Mening og vilde, at den skulde bekæmpes ved Oprettelse af et Blad, der indrømmede Bevægelsens Ret, men bekæmpede dens vilde Skud. Dette slog *Hertz* hen som noget ganske unødvendigt og ugørligt; det sidste var maaske rigtigt, men ikke det første. —

Saalænge jeg var Fængselspræst, havde jeg aarlig 150 Rigsdaler til min Raadighed af Fængselsselskabets Kasse, hvad der var en herlig Ting, da der idelig indtraf Tilfælde, hvor en lille Haandsrækning var nødvendig, men som min egen Pengepung ikke var i Stand til at udrede. Det gik nemlig ned ad Bakke med min økonomiske Stilling. Efter 5 Aars Tjeneste var min Gage bleven 2800 Kr. aarlig; ved privat Undervisning tjente jeg nogle Hundrede til, men jeg maatte stadig forbruge betydelige Beløb af min Formue, thi vi havde nu 6 Børn, og Drengene havde begyndt at gaa i Skole, hvad der kostede Penge. Vor herlige Lejlighed i Strandgade Nr. 26 mistede vi, fordi Stedet blev solgt og skulde ombygges; med ikke lidet Besvær fandt vi en anden, men ikke nær saa god i Stormgade paa Hjørnet af Filosofgangen, hvad der voldte større Udgifter, ikke at tale om, at jeg fik længere Vej til Fængslet. Alt dette fremkaldte stærkere og stærkere det Spørgsmaal, om jeg kunde forsvare at

blive i en Stilling, hvilken det om føje Tid vilde blive ganske umuligt at skaffe Udkommet.

Jeg var ikke ked af Gerningen, men erfarede stadig, at Guds Naade lagde tilstrækkeligt Lys og Opmuntring over den trods alle smertelige Skuffelser; kun medførte det strænge Arbejde hyppigt en stor Træthed, og den Tanke, at der særligt i en Straffeanstalt trænges til en ny Røst og en ny Kraft for at bryde den lammende Ensformighed, paatrængte sig tidt. Mærkeligt nok faldt det mig aldrig ind at tale til *Bruun* om Forbedring af Præstens Kaar; jeg har altid havt svært ved at stille Fordringer til min egen Fordel, og jeg mente formodentlig ogsaa, at det ikke kunde nytte. Faa Aar efter tillagdes der Præsteembedet en Huslejehjælp paa 600 Kroner aarlig, og hvis dette var bleven tilbudt mig, tror jeg, at al Tanke om Forflyttelse foreløbig var bleven opgivet. Men som Sagerne stod, var den ikke til at undgaa.

I visse Maader vidste jeg, hvad jeg vilde. Jeg vilde absolut ikke søge Embede i Kjøbenhavn, fordi jeg frygtede den Overlæsselse med Forretninger, som de urimelig store Sogne medførte; jeg havde som Kateket lært at grue for disse Brylluper og Begravelser af Mennesker, som Præsten ikke kendte det ringeste til, og for hele det haandværksmæssige Sving, som dette nødvendigvis medførte; især var det mig en Uting at kunne faa Konfirmander i Hobetal, som jeg ikke kunde lære at kende i det Minimum af Tid, der dengang anvendtes til deres Forberedelse. Jeg tænkte vel nærmest paa et Embede i en eller anden jydsk Købstad, men saa vidt jeg husker, gjorde jeg aldrig noget Forsøg paa at søge et saadant. Saa skete det mærkelige, at Herlufsholm blev ledig ved *Tillischs* Afsked til Nytaar 1875, og det endnu mærkeligere, at gamle *Madvig* opmuntrede mig til at søge Embedet. Min Skolekammerats Fader havde altid været venlig imod mig; i hans Hus, som tog mod selvbudne Gæster hver Onsdag Aften, havde min Hustru og jeg tilbragt adskillige hyggelige Timer, og jeg havde

viet hans Søn i Frue Kirke; men Opfordringen var dog meget uventet og syntes i Begyndelsen næsten urimelig. En Sommerdag under vort Ferieophold paa Basnæs havde min Svoger *Lars Peter* kørt mig en lang Tur, som endte paa Herlufsholm, hvor han havde gaaet i Skole. Jeg beundrede Stedets Dejlighed, men om nogen havde sagt mig, at min Manddomsgerning skulde gøres der i 31 lange Aar, saa vilde jeg ikke have troet et Øjeblik derpaa. Det var under Krigen 1870, Skolen var tom, kun *Kielsen* var hjemme, og ham besøgte vi. Nu blev den skønne Erindring, jeg havde om det dejlige Sted levende; men jeg ansaa det for ganske urimeligt, at jeg, som kun var 42 Aar gammel og havde ført en stille og ubemærket Tilværelse i Fængslet de sidste Aar, kunde komme i Betragtning til et Embede, som hørte til de største i Landet, naar Pensionen faldt bort, hvad der rigtignok den Gang var en ganske usikker Ting.

Jeg var ikke ene om denne Mening; da jeg en Dag gik op i Kultusministeriet og bad om Ansøgerlisten til Herlufsholm, maalte den tilstedeværende Assistent mig med et næsten indigneret Udtryk i sit Ansigt og bemærkede: „Det er kun ældre Præster, der søger det Embede.“ Men gamle *Madvig* talte saa venligt til mig om Sagen, at jeg tænkte: Der er da ingen Ulykke i at gøre Forsøget, du kan med god Samvittighed sige, at dine Kaar trænger til Forbedring, og naar *Madvig* indestaar dig for, at en Ansøgning fra dig ikke er en uforskammet Ubeskedenhed, saa gør det jo intet, om der intet kommer ud af den. Jeg har altid søgt at følge den Regel: Tænke sig godt om i Forvejen og saa ingen Bagsnak; var jeg gennem Beraad med Gud, mig selv og min Hustru kommen til en Beslutning, saa var det ikke min Sag at gruble over Udfaldet, men det skulde helt og holdent overlades til Guds Styrelse. Det eneste, jeg foretog mig efter Ansøgningens Indlevering, var at skrive til min gamle Lærer *Forchhammer*,[1]) som kort i Forvejen

[1]) Johannes Nicolai Georg Forchhammer (1827—1909) blev Rektor for Herlufsholms Skole 1872. Han blev 1860 gift med Abigael Marie Ebbesen, der døde 1888.

var bleven Rektor paa Herlufsholm, og meddele ham, at jeg søgte Embedet. Hans noget forblommede Svar, der gik ud paa, at man derude havde tænkt paa en anden, som ikke navngaves, men at han havde gode Tanker om mig, anfægtede mig ikke; og det var først i de nærmeste Dage før Udnævnelsen kom, at jeg fik at vide, hvilken Storm der havde rejst sig om Sagen, og hvor stærkt der til min store Overraskelse blev kæmpet om Embedets Besættelse. Jeg modtog et anonymt Brev, hvori der blev sagt mig, at man hverken vilde eje eller have mig paa Herlufsholm, og at jeg burde tage min Ansøgning tilbage.

Dette gav mig den virkelig uventede Oplysning, at jeg havde Chancer for at faa Embedet, men ogsaa at der arbejdedes ivrigt for en anden. Rigtig klar paa Stillingen blev jeg først ved at henvende mig til *Martensen*, der modtog mig overmaade venligt og udtalte sig aldeles aabent. Det var nuværende Biskop *Rørdam*,[1]) der et Par Aar tidligere var bleven Præst i Rønnebæk, altsaa en ældre og langt dygtigere Mand end jeg, som Fru *Hall* kæmpede for med Tilslutning af den Kres paa Herlufsholm Skole, som stadig havde søgt hans Kirke. Jeg sagde til *Martensen*, at jeg ansaa den begavede *Rørdam* for bedre skikket til Embedet og fik det Svar: „Hvormange af os er i Grunden begavede?" Jeg sagde fremdeles, at naar Forstanderen for Herlufsholm saa stærkt ønskede *Rørdam*, gik hans Villie vel af med Sejren, og hvis en anden dog blev foretrukken, vilde hans Stilling blive fuld af Vanskeligheder. *Martensen* svarede, at for den indifferente *Hall* var Sagen egentlig ligegyldig; det var Fru *Hall* alene, som satte hele Bevægelsen igang; han vilde nødig have *Rørdam* til Herlufsholm, for „saa gjorde han dem vel allesammen til Grundtvigianere"; han var glad ved i mig at have en præsentabel Medbejler til Embedet. Men saa kom *Martensen* i Tanker om, at han

1) Thomas Skat Rørdam (1832—1909) blev 1873 Sognepræst i Rønnebæk i Sjælland, 1880 Præst ved Helligaandskirken i Kbhvn, 1886 ved Holmens Kirke og 1895 Sjællands Biskop. Gift 1858 med Ovine Marie Hauch (1834—1915).

i Grunden ikke var sikker paa, hvor jeg stod, og spurgte pludselig: „De er da vel ikke selv Grundtvigianer?“ Jeg svarede, at dogmatisk var jeg ganske uenig med Grudtvigs ejendommelige Læresætninger, men jeg vilde gerne holde Fred med hans Disciple, og jeg havde lært meget af dem, ikke mindst af *P. A. Fenger. Martensen*, som en Gang selv havde tænkt paa at søge Herlufsholm, vilde altsaa støtte mig; det var mærkeligt, og det begyndte at blive spændende, men jeg var dog fornuftig nok til roligt at passe mine Ting paa Fængslet; jeg var den yngste af de iøvrigt faa Ansøgere, og jeg havde Provster til Medbejlere. Det kom mig virkelig uventet, da Biskoppens Skriver indfandt sig i Stormgade og meldte, at jeg under 10. Marts var udnævnt til Sognepræst i Herlufsholm.

Som kølende Pulver virkede det, at den daværende musikalske Sognepræst *J. Th. Borup* i Skamstrup-Frydendal netop samtidig indfandt sig og absolut vilde have Oplysning om Orgel og Kirkesang i Straffeanstalten. Jeg er nær ved at beundre min egen Godmodighed, som fik mig til at gaa med ham ud paa Christianshavn hin mindeværdige Dag, efter at jeg meget kort havde meldt min Hustru og Svigermoder den store Nyhed. Mærkeligt nok syntes den skikkelige Sognepræst, som adstadigt vandrede ved Siden af mig, der var langt mere oplagt til at flyve, ikke at mærke hvorledes alt dirrede inden i mig ved Tanken om det nye Liv, der nu skulde begynde for mig og mine. Jeg viste ham Kirken og gav ham alle de Oplysninger, han ønskede, men saa hitter Manden paa, at han vil prøve Orgelet. Aldrig har en Salme forekommet mig længere end den jeg nu maatte høre paa, og først saa slap jeg, uden at Pastoren syntes at have mindste Anelse om hvor ubelejligt han var kommen mig. Jeg fortalte i en Skynding *Bruun*, hvad der var sket, og saa kom jeg endelig hjem, hvor vi sad en Stund ganske betagne af den store Vending, som nu skulde indtræde i vort Liv.

Jeg gik til *Martensen* en af de følgende Dage for at takke ham. Han fortalte mig, at Fru *Hall* havde sat hele sin Kraft ind paa at forhindre min Udnævnelse og, som han kaldte det, „prostitueret" sig ved sin Løben til Kongehuset.[1]) Dette var ikke behageligt at høre, men foreløbig anfægtede det mig kun lidet, da jeg havde en god Samvittighed og den Fornemmelse, at ikke jeg selv, men Gud havde kaldet mig til den nye Gerning. Begyndelsen paa den var at aflægge to Besøg.

Det første gjaldt Forstanderen for Herlufsholm, som jeg aldrig havde talt med tidligere. Med et noget bankende Hjerte kom jeg ind til ham i hans Privatbolig paa Frederiksberg; jeg vidste jo ikke, hvilken Modtagelse jeg vilde faa hos den fornærmede Frues Mand. Han sagde mig, at det var mod hans Forventning, naar der ikke var bleven taget Hensyn til Forstanderens Ønske ved Embedets Besættelse, men derved var nu intet at gøre. Ikke et Ord om, hvad Forstanderen ønskede, at Præsten skulde være for Stiftelsen og Disciplene, og det var jo netop derom, jeg helst havde hørt en Udtalelse. Saa gik jeg temmelig slukøret, og jeg undgik forsigtigt at besvære Fruen med min Visit, hvad der dog maaske havde været det bedste, hvis jeg den Gang havde kendt hende, som jeg siden kom til at kende hende.

Det andet Besøg gjaldt Lille-Næstved Præstegaard. Jeg rejste derud en Dag i Marts; forinden havde jeg studeret Kortet, saa jeg uden at spørge om Vej selv kunde finde derned. Hvor husker jeg den mærkelige Time i mit Liv, da jeg kom over Storebro, bøjede ind ad Præstestien og saa Haven med de store Træer og den straatækte Gaard, som herefter skulde være vort Hjem! Alt i mig svulmede af Taknemmelighed for de lyse Udsigter, som nu aabnede sig; jeg drømte om en

[1]) Ministeren Carl Christian Hall (1812—88) var Forstander for Herlufsholm fra 1856 til sin Død, og store er de Forbedringer og Fremskridt, som denne Anstalt skylder ham. Han og hans originale Hustru Augusta Marie Frederikke Brøndsted (1819—91), der forstod at gøre sin Indflydelse gældende, boede der om Sommeren.

rig og velsignet Virksomhed, der nu skulde begynde og bære Frugt i en Jordbund, lettere at bearbejde end den stenede og tornefulde, jeg var vant til; Villien og Kræfterne var gode; yndigere Sted til at bruge dem kunde jeg ikke tænke mig; jeg har let ved at tilgive den Overvurdering af mig selv, som da fyldte mig, saa jeg gerne kunde have skreget af Glæde. Ak! Mange tusinde Gange gik jeg siden op ad den samme Præstesti, mindedes hin Dags Jubel og tænkte: Ak hvor forandret! Jeg blev venlig modtaget af *Tillisch*[1]) og hans Familie, skøndt jeg kom som en Røver, der vilde sætte dem ud af et Eden, som i 30 Aar havde været deres lykkelige Hjem, og som det aabenbart kostede dem alle stor Smerte at forlade. Saare forskellige var vi tilvisse, det mærkedes øjeblikkeligt; en dygtig Præst havde *Tillisch* aldrig været; Rygtet sagde, at han vilde have været Officer, men at hans nære Slægtning *Stemann* nødte ham til at blive Theolog. Dyrkningen af Præstegaardens store Jordlod havde optaget ham meget, og den efterlod han i fortrinlig Stand; hans adelige Herkomst fremkaldte megen Forbindelse med Omegnens Herregaarde; som praktisk Raadgiver i verdslige Sager var han vel anset af Sognets Gaardmænd, og nogen Interesse for Smaafolk havde han vist ved Oprettelse af en Forening til fattige Konfirmanders Opklædning og ved at støtte en lille Sygekasse, som en Snes Indsiddere havde oprettet i 1849, og som kæmpede haardt for sin Bestaaen.

Tillisch meddelte mig strax, at han ønskede at fraflytte Præstegaarden snarest muligt, hvad der passede mig godt, thi saa kunde vi samlede nyde Sommerens Herlighed i den dejlige Bolig. Naadensaaret vilde blive ret vanskeligt for mig i økonomisk Henseende, thi fra Fængselsembedet havde jeg ingen Indtægt og fra Herlufsholm omtrent intet, men jeg ejede endnu omtrent

[1]) Poul Christian Tillisch (1805—76) var Præst ved Herlufsholm fra 1844 til 1874. Gift 1833 med Johanne Jacobine Hass (1813—78).

3000 Kroner af min Formue, og jeg nærede ganske eventyrlige Forestillinger om hvad Indtægter Fremtiden vilde bringe mig. Jeg kørte saa med *Tillisch* til Herlufsholm, hvor han havde en Begravelse, og gik der ind til Rektor *Forchhammer*. Jeg havde aldrig set hans Hustru, men vidste, at hun ivrigt havde ønsket *Rørdams* Udnævnelse. Hendes smukke Øjne kastede et prøvende Blik paa mig, da jeg traadte ind, og jeg sagde: „Jeg véd, at jeg kommer som en Skuffelse, men jeg haaber, at det ikke skal blive saaledes ved." Hun var meget tilbageholden, hvorimod hendes Mand, som altid havde vist sig venlig mod mig, sagde, at nu, da Sagen var afgjort, skulde jeg blive modtaget med god Tillid. Saa gik jeg tilbage til Præstegaarden gennem Lammehaven i Foraarets liflige Solskin, og der var sandelig ogsaa Foraar i mit Sind. Jeg kom tilbage til Kjøbenhavn med begejstrede Lovtaler over alt, hvad jeg havde set og hørt derude, hvis Sum var, at Lille-Næstved Præstegaard ganske sikkert laa „næst ved" Paradiset.

Opbrudet fra Fængslet var ikke vanskeligt, thi der var lidet at ordne. Vistnok var jeg vemodig ved at skilles fra Fangerne, og jeg tør tilføje, de fleste af dem var vemodige ved at skilles fra mig; men det nye Liv, som ventede mig, optog Tankerne saaledes, at der knap var Plads for det gamle. Den 27. Marts holdt jeg Afskedsprædiken i Fængselskirken over Acta 20, Pauli Afsked med de Ældste i Milet, og det var en bevæget Time baade for Fangerne og mig; saa gik jeg sidste Gang gennem den mørke Dør, som er Indgang til Fængslet, efter sex Aars Gerning derinde, afleverede mine Nøgler og — havde et Afsnit af mit Liv bag mig.

I de følgende 30 Aar har jeg ofte besøgt Børnehuset for at besøge en eller anden af mine gamle Fanger, som skrev til mig, og for at gense nogle af de Opsyn, som jeg holdt af, fordi de havde lært at udføre deres ofte vanskelige Gerning i kristelig Aand. Mange af dem og mange tidligere Fanger har været kærkomne Gæ-

ster i Lille-Næstved Præstegaard, et Par fraregnede, som viste deres Kærlighed til den gamle Præst ved at møde berusede hos ham paa Hjemrejsen til deres Forsørgelsessted, saa han havde sin Hyre med at blive af med dem igen. Til min Sorg forstod navnlig min anden Efterfølger i Embedet saa daarligt at vurdere Frøken *Povelsen* og Optagelseshuset, at det ikke blev brugt synderligt, og den første gik derfor over i en anden Stilling, hvor der var bedre Brug for hendes Kærlighed. Nu er hun forlængst død, Opsynene er døde, Fangerne døde eller tabte af Syne, og jeg har intet mere at gøre i det mørke Hus, der nu kun huser et Hundrede, hvor der i min Tid aldrig var under to Hundreder. Mangt et mødigt Fjed har jeg gaaet derinde, og mangen sorgfuld Time har jeg oplevet derinde, og dog, naar jeg i Erindringen genoplever de Aar, da jeg ogsaa sad som under Laas og Lukke dér, er de lyse Minder langt de talrigste, og jeg kunde fristes til at sige: Det var lykkelige Dage, fordi Guds Naade var over den stille Gerning jeg øvede, og fordi jeg trods alle Skuffelser dog havde Følelse af, at jeg udrettede noget og var paa en Plads, jeg havde Evner og Kærlighed nok til at udfylde nogenlunde.

Her ender Historien om Fængselspræsten.

MARIE MUNCK
f. Fabricius.

PRÆST PAA HERLUFSHOLM
1875—1906

Den 1. April 1875 rejste jeg til Lille-Næstved og tiltraadte strax min nye Gerning. Paa Ansøgning var det tilladt, at min Indsættelse maatte finde Sted den 10. April, og at jeg maatte konfirmere Disciple fra Herlufsholm og Børnene fra Sognet den derpaa følgende Søndag.

Hver eneste Formiddag, undtagen Lørdag før Indsættelsesdagen, læste jeg tre Timer med Sognets Konfirmander, og hver Eftermiddag gik jeg til Herlufsholm og læste to Timer med Konfirmanderne dér, en Gerning, som jeg skøndt mangeaarig Præst aldrig før havde udført.

Det var en stor Lykke, at den Rest af Formue, jeg endnu besad, netop var tilstrækkelig til at klare de mange Udgifter, der strax skulde udredes, og som derfor slet ikke syntes mig betænkelige; det vilde jo altsammen komme igen om føje Tid i det store Embede. Der stod henved 20 Favne Bøgebrænde i Gaarden, som tilhørte mig, og jeg maatte knibe mig selv i Armen for at tro det; der kom en Tømrer ind og afkøbte mig en Kævle, der hørte til det Aars Skovning, og betalte mig 20 Kroner for den; slige Indtægter var Fængselspræsten ikke vant til, og de steg ham betydeligt til Hovedet. *Tillisch* vilde flytte til Maj; hvad gjorde det, at jeg skulde udbetale ham næsten hele Naadensaarets Indtægt, naar jeg strax kunde faa min Hustru og Børn ud og nyde Sommerens Herlighed med dem paa det yndige Sted. Min Svoger *Lars Peter* havde afsluttet en Forpagtnings-

kontrakt paa mine Vegne med Vognmand i Næstved *Lundstein*, der forekom mig at være en Guldgrube, som hvert Aar vilde give mig meget mere end hele min Gage havde været paa Christianshavn, og saa var der endda et Par andre Guldgruber ved Siden af den i Tiende, Offer og Accidentser. Jeg maatte blive en Krøsus og frygtede kun for, om jeg kunde blive en god Husholder over Rigdommen.

Søndag 10. April blev jeg indsat af Provst *Winther* i Gimlinge, som da var Provst i Øster- og Vester-Flakkebjerg Herreder. Kirken var fuld af Sognets Beboere; af mine egne var min Hustru og min Onkel *Jetsmark* og hans Kone tilstede. Det var Evangeliet om den gode Hyrde, jeg prædikede om, og næst at bekende min Tro paa ham fortalte jeg saa meget om mine egne Følelser, som jeg mente, at Menigheden burde vide om den Mand, der herefter skulde være dens Præst.

Det var en underlig Menighed, thi den faldt i to skarpt afgrænsede Dele, som intet havde at gøre med hinanden: den lærde Skole paa Herlufsholm, som med Lærere, Disciple og Tjenere af begge Køn talte omtrent 200 Mennesker, og en ublandet Bondebefolkning paa 14—1500 Sjæle. Den betydelige Befolkning af Arbejdere, som nu har bragt Sognets Folketal op til henved 2800, fandtes ved min Tiltrædelse slet ikke, men er senere tilkommen ved Opbyggelse af de to Forstæder til Næstved, som hedder Lille-Næstved og Ny Holsted; det sidste Navn er jeg Fader til, thi Stedet kaldtes først Amerika eller Australien, og det kunde jeg ikke lide.

Herlufsholms Skole havde *Hall* til Forstander og *Forchhammer* til Rektor. Den første var den Gang endnu i sin Kraft, nen blev nogle Aar efter lammet af et Slagtilfælde, som mere og mere gjorde ham til et Vrag, ganske uskikket til Styrelsen, som gik over i hans Søns svage Hænder. Jeg havde lidet med *Hall* at gøre og var jo i Unaade hos hans Hustru, der ganske vist ogsaa snarere frastødte end tiltrak mig ved sit ejendomme-

lige Væsen. *Forchhammer* kendte jeg og var ham taknemmelig for megen Velvillie i gamle Dage, men jeg mærkede snart, at jeg vedblev at være en Skuffelse for hans Hustru, hvad enten min Forkyndelse fortjente det eller ikke, og efter mit Skøn var hendes Villie saa stærk, at den havde afgørende Magt baade over hendes Mand og hendes mange Børn, ikke at tale om, at hendes tiltalende Personlighed gjorde hende til en Dronning paa Herlufsholm, som de fleste bøjede sig for. Dog var jeg snart husvant i Rektorboligen, haabende paa Fremtiden og med virkelig Sindsro betragtende den fyldte Char-à-banc, som om Søndagen kørte fra Herlufsholm til Rønnebæk Kirke. Med Sandhed tør jeg sige, at var min Ansættelse en bitter Pille, som mange paa Herlufsholm havde ondt ved at sluge, saa blev jeg den Gang hjulpen mærkelig let over den Skuffelse, som dette naturligvis ogsaa voldte mig; jeg stolede næst Guds Naade paa min ærlige Villie og tænkte, en gammel Tanke hos mig: Kan de ikke elske mig, skal jeg dog nok lære dem at agte mig; det formaar den ærlige Villie altid, naar den holder ud i Bestandighed.

Af Skolens Lærere var Overlærer *Albert Leth*[1]) en gammel Ven af min Hustrus Familie, og af ham blev jeg modtaget med stor Venlighed. Han var født Pædagog, og jeg fik hurtigt en høj Mening om hans Evner i saa Henseende, ja det syntes mig, som var denne Mand den Kraft, der trak hele Læsset under Opdragelsesanstaltens uhyre vanskelige Opgave, hvad hans meget selvstændige Natur i Grunden vilde og var sig fuldt bevidst. Det var et frydeligt Syn at se, hvorledes han modtog ældre Disciple, som kom for at besøge ham; der var virkelig sønlig Kærlighed hos dem, og hos ham en mærkelig Forening af Faderstolthed og moderlig Ømhed. Overfor de ældre og yngre Disciple paa Skolen bevarede han trods det umaadelige Overløb, han daglig maatte udholde, en aldrig udtømt Gemytlighed, som

[1]) Overlærer og Inspektør paa Herlufsholm Albert Emil Leth (1822—84).

syntes uopslidelig. Vilde en Dreng laane en Hammer eller en Ende Seglgarn, maatte han efterlade sin ene Sko i *Leths* Stue: „ellers faar jeg aldrig min Hammer eller mit Seglgarn tilbage". Skulde en Dreng have Medicin, hvis Indtagelse foregik hos Inspektøren, maatte han, inden han gik ud af Døren, synge et Vers: „ellers spytter han Medicinen ud". Overfor Drengenes Listighed, naar det gjaldt Tobak eller Drikkevarer, udviklede *Leth* en endnu større Underfundighed: en Dag smuglede en meget forkælet Grosserersøn en Flaske Portvin ind fra Næstved, men *Leth* opdagede den i hans Lomme og begyndte i den sagtmodigste Tone at meddele Fyren, hvor dybt det var under hans Værdighed at drikke den elendige Fusel, som solgtes i Næstved under Navn af Portvin: „vent til i Morgen, saa skal du se, hvilket Bundfald der samler sig i Flasken". Næste Dag forevistes dette, som rigtignok kun *Leths* Øjne kunde opdage, og han foreslog nu Drengen følgende: Du er altfor god til at drikke sligt Pøjt, men nede i Brændegaarden arbejder der Folk, hvis Maver kan taale det; nu gaar vi sammen ned til dem, og du forærer dem din elendige Portvin, saa faar baade du og de lidt Glæde af den. Underligt nok var der ved Siden af dette spillende Lune overfor Disciplene en voxende Tungsindighed over *Leth*, der bedrøvede mig, alt som jeg lærte den at kende; hans brændende Kærlighed til Herlufsholm gjorde ham haard i sin Dom over hans Kollegaer og over den Hallske Styrelse, kølig mod Rektor og utilgængelig for de yngre Lærere. Mange Timer har jeg siddet i *Leths* Stue og forsøgt paa at formilde ham, men opnaaede kun, at han talte sig end mere forbitret derved, hvad der gjorde mig bitterlig ondt, thi jo mere jeg saa Mandens Fejl, desto mere kom jeg til at holde af ham, og jeg frygtede for, hvad der desværre slog til, at det maatte ende galt. Nogle Aar efter tog *Leth* sin Afsked som en krænket Mand, der var kommen paa Kant med alle sine Omgivelser; det var en vemodig Dag, da han tog Afsked

ved Demissionsgildet for det Aars Studenter, og det var let at forudse, at han ikke kunde trives udenfor sit kære Herlufsholm; faa Aar efter vendte han tilbage dertil for at faa sin Grav dér, men han vil leve længe i sine Disciples Minde og i Herlufsholms Historie.

En anden Veteran ved Skolen var Overlærer *Kielsen*,[1]) med hvem jeg fik langt mindre at gøre end med *Leth*. Hans Pligtfølelse var beundringsværdig; neppe er han nogensinde kommen for silde til nogen Time, og han tvang Disciplene til at arbejde strængt i sine Fag. Karakteristisk for ham er det, at han var den eneste Lærer, som gav Møde til rette Tid, da et voldsomt Snefog indtraf ved Juleferiens Ophør, saa baade Lærere og Disciple udeblev; *Kielsen* skaffede trods sin fremrykkede Alder en Slæde og naaede under store Besværligheder over Ringsted til Herlufsholm paa den bestemte Dag. Men urimelig streng var Manden og havde faaet en gammel Skolemesters tyranniske Vaner, hvad jeg snart opdagede. Jeg talte med *Leth* derom, som strax indrømmede, at her var noget galt, men tilføjede: „Tror De ikke, at jeg for mange Aar siden har talt med *Kielsen* derom, og jeg fik ham ogsaa til at love Forandring, men otte Dage efter kom han og sagde, at han kunde ikke være anderledes". Dette tog Modet fra mig, og ligesom alle andre opgav jeg at indvirke paa denne helstøbte, men ogsaa forbenede Mand, der mærkeligt nok betragtedes med en vis Ærbødighed af de fleste, som han havde svunget sin Svøbe over, medens der kun var faa, som nærede livsvarigt Had til ham. Nu bagefter er jeg vis paa, at han har taget Modet fra mangen Dreng, der under sin Længsel efter Hjemmet trængte til Mildhed og blev rædselsslagen ved at møde *Kielsens* Barskhed. Grundfejlen var her som allevegne, at han intet havde at gøre med Kristendommen, og jeg var ikke den Mand, som formaaede at vise ham Vej dertil.

Saa var der Overlærer *Neergaard*, ogsaa Veteran fra

[1]) Overlærer Sigurd Thorvald Kielsen, døde 1900, 86 Aar gammel.

Forstander *Stemanns* Tider,[1]) da det gik anderledes til end nu. Han var kommen til Herlufsholm som en dygtig Theolog og Filolog, men fik kort efter Ordre til at overtage Undervisningen i Naturhistorie, som han var aldeles ukyndig i. *Neergaard* maatte lystre, thi som han sagde: den Gang skulde Adjunkterne være lydige, ugifte og fattige, som fordum Munkene i Klostret. Nu var han bleven gammel i Naturhistorien, som slet ikke laa for ham, og gammel i Skoleslidet; hans eneste Søn var bleven borte paa Havet, hans Hustru og to Døtre førte en temmelig isoleret Tilværelse, hvad der underligt nok lod sig gøre paa Herlufsholm. Jeg tror, at han selv følte sig ensom mange Gange, skøndt han altid var livlig og snaksom; da han fejrede sit Sølvbryllup, blev der ikke fra Skolens Side vist noget Tegn paa Deltagelse, før jeg fik sat i Disciplene, at de om Aftenen skulde bringe deres gamle Lærer en Hilsen, og jeg har en fornøjelig Erindring om, hvor meget dette glædede ham; da vi inde i Stuen hørte Disciplenes Sang udenfor, saa jeg *Neergaard* løbe om i stor Bevægelse, idet han sjæleglad mumlede: Sølvet stiger i Pris. Han var trofast Kirkegænger og meget velvillig stemt mod mig fra Begyndelsen og til Enden.

Ældst blandt Adjunkterne var *Mossin*,[2]) der af Samvittighedsfuldhed ikke vilde være Præst, men hellere en meget godmodig, men ellers slet udrustet Lærer, som Disciplene drev lovlig mange Løjer med. Han besad mange Kundskaber i mange forskellige Retninger og kunde stundom holde fortrinlige Foredrag om æsthetiske og astronomiske Emner med virkelig Kerne i en noget bred Indfatning, og han var sikkert en saare beskeden og ydmyg Mand, som ogsaa var bleven isoleret blandt sine Omgivelser undtagen i sit lykkelige Hjem. Da han mange Aar efter min Ansættelse sagde Farvel til Skolen og Disciplene, kom den Bekendelse frem i

[1]) Overlærer Frederik Christian Sophus Neergaard, død 1884, 70 Aar gammel, gift med Vilhelmine Røgind, der døde 1908.

[2]) Adjunkt paa Herlufsholm Carl Adolph Mossin (1824—1907), Adjunkt fra 1851 til 1893.

hans Afskedsord, at han ikke fortrød de Taarer, han havde fældet herude, ellers havde Vorherre jo ingen at aftørre. Det greb nogle af Disciplene stærkt, og en af dem sagde bagefter: Jeg skammer mig.

Jeg havde vist forestillet mig, at vi blandt den lærde Verden paa Herlufsholm skulde finde mange Familier og enkelte, hvis Nærhed vilde skaffe os en glædelig og gavnlig Omgang, men det blev en Skuffelse. Der var intet Sammenhold mellem Skolens Lærere, snarere Spænding mellem *Leth* og *Kielsen* paa den ene Side, Rektor og nogle af de yngre paa den anden. Kritik var der rigeligt af, men ikke den velvillige og aabenhjærtige Kritik, som fremmer Forstaaelse. Jeg havde forestillet mig Forholdene ganske anderledes og ventet hurtigt at vinde Venner, men det fik nu være; den Uvillighed, hvormed jeg blev modtaget fra enkelte Sider, vilde vel fortage sig med Tiden, og jeg haabede paa med ærlig Villie at kunne blive Herlufsholm og dens Ungdom til nogen Gavn.

Saa var der Sognets store Bondebefolkning, som jeg, der hidtil aldrig havde boet paa Landet, nu skulde træde i Forbindelse med. Strax efter min Udnævnelse havde jeg i Kjøbenhavn to Besøg af Repræsentanter for den. Et Par meget velnærede Gaardmænd, hvis Børn skulde have Bryllup, indfandt sig for at beskue den Præst, som skulde forrette Vielsen. Det var i Landbrugets glimrende Tider, og de var meget selvbevidste, men vi kom godt ud af det med hverandre. Det andet Besøg gjaldt Forpagtning af Præstegaardens Jorder; men Manden, som var Søn af den Gaardmand, der var Nabo til Præstegaarden, fik til sin bedrøvelige Overraskelse strax det Svar, at Sagen alt var ordnet, og da han bad om Underretning om Vilkaarene, fordi han mulig vilde give mere, den Besked, at jeg, naar jeg havde bundet mig til en anden Forpagter, ikke vilde handle bag dennes Ryg. Det mente han, at der var noget i, men forlod mig imidlertid meget skuffet, og jeg tror næsten, at han al-

drig forvandt Skuffelsen, men havde nogen Uvillie mod mig i alle de Aar, vi senere var Naboer, thi han skød mine Høns, naar de søgte ind paa hans Enemærker.

Da det omtalte Bryllup fandt Sted, fik jeg det første Indtryk af sjællandsk Bondeskik, og det var ikke gunstigt. Alverden var buden til Vielsen i Kirken og til Gildet i Hjemmet, der holdtes i et mægtigt Telt, den saakaldte Salon. Det talrige Brudefølge i Kirken var meget ligegyldig for Vielsestalen, som ogsaa vanskeligt kunde høres af dem i de fjerneste Stolestader, men efter Vielsen marcherede hele Skaren op til Alteret for at fornøje Præst og Degn med 25 Øre til hver, aabenbart Hovedsagen for de fleste. Der var adskillige Brudepiger, unge og kønne nok, men de skæmmedes ved at være iførte sorte Bomuldsfløjls Kjoler, der passede langt bedre til en Begravelse end til et Bryllup. Ved Maaltidet i Hjemmet blev der ikke sagt ret meget; man spiste sin Mad i Tavshed og mønstrede de andres Klædedragt, tænkte vel ogsaa paa, hvad Brudegaverne, der ofte erlagdes i klingende Mønt, vel kunde løbe op til. Og saa dansedes der, med stor Ihærdighed selv af de Gamle, der ofte førte sig smukt og glædede sig derved, ligesaa meget som de Unge. Det var fornøjeligt at lægge Mærke til, hvor mange ranke og kønne Skikkelser der fandtes blandt de yngre Mænd og Kvinder, men alligevel var der et ganske aandløst Præg over det hele. Jeg fik aldrig bedre Tanker om Bondegilderne i Sognet, der holdtes ved Daab, Konfirmation, Bryllup og, hvad der var det værste, Begravelser. Der var adskillig Spekulation med i Spillet, naar f. Ex. ved en Konfirmation Gæsternes Gaver til Konfirmanden løb op til en betydelig Sum; — en Gaardmand tilbød sin Datter et Par Hundrede Kroner, naar hun vilde spare ham for Udgiften til Gildet, men Datteren afslog det i Forventning om et endnu rigere Udbytte af Gæsterne. Naar jeg talte med Folk, som virkelig var bedrøvede over Tabet af en kær Slægtning, om dog at afskaffe det Gravøl, der

maatte være dem selv en Plage og intet Menneske til Gavn, mødte jeg atter og atter den Indvending: Vi har været hos de andre i Byen og vi maa gøre Gengæld. Til min Forbavselse sagde to Forældre, som mistede deres eneste voxne Datter og i Sandhed sørgede derover: „Før sin Død bestemte vor Datter hele Gildet, og hvem der skulde bydes;“ saa fastgroet i Skikken var en syttenaarig Pige: — der skulde spises og drikkes og spilles Kort langt ud paa Natten.

Jeg havde gjort Regning paa at de Unge, som havde været paa Højskole, og dem var der adskillige af, skulde have havt mere aandelig Sands, men desværre opdagede jeg snart, at den herlufsholmske Ungdom snarere havde havt Skade end Gavn af Opholdet paa Hindholm, som laa nærmest og søgtes mest. Paa faa Undtagelser nær var de kun blevne opblæste og kalkunske deraf, og det varede længe, før der sporedes nogen Bedring heri. Gilderne var mig en Torn i Øjet, men det er ikke min Fortjeneste, at de nu omtrent er ophørte i Sognet; det har de vanskelige Kaar, som Landbrugets ublide Tider voldte under hele min Embedstid, bevirket; i 1875 troede Bønderne, at Prisstigningen paa deres Smør og Flæsk skulde vedblive i en Uendelighed, men de fik andet at vide, og de herlufsholmske Bønder skal have den Ros, at de nogenlunde hurtigt forstod at tage Skeen i den anden Haand.

Netop ved min Ansættelsestid var Bøndergodset blevet solgt til Arvefæste af *Hall*, hvad der var *Leth* haardt imod, men en Foranstaltning, som gav Herlufsholm en Masse Penge og gjorde Køberne mere virksomme end hidtil. Det havde vist staaet daarligt til med Gaardmandsstanden tidligere; Hoveri og Ægtkørsler var i frisk Minde hos de Gamle, Godsforvalter *Kier* og Præsten havde regeret ret uindskrænket. En gammel Bonde fortalte mig, at Sogneraadssager afgjordes ved, at *Kier* sagde til Medlemmerne: Her er noget, som skal underskrives, og saa underskrev vi, tilføjede Manden. Der havde været megen

Drukkenskab i den Slægt, som nu var bleven gammel; der blev sagt mig, at sædvanlig endte Gaardmændenes Rejser til Næstved, og de var før langt hyppigere end nu, med at de kom fulde hjem, hvad der betragtedes som en Selvfølge og ikke som en Skam. Dette var bleven betydeligt bedre inden min Ankomst, men der var dog adskillige ældre Gaardmænd, navnlig i Ladby, som bar tydelige Præg af tidligere Udskejelser, og i hvis Huse de sorte Kaffepunsche hørte til Dagens Orden og betragtedes som et nødvendigt Traktemente til enhver Gæst. Politik spillede en stor Rolle, og der var megen uklar Mistænksomhed mod Herlufsholm Stiftelse, der mentes at have bedraget Sognet for en Kapital, der skulde være legeret til Oprettelsen af et Hospital, og som antoges med Rentes Rente at være voxet til et fabelagtigt Beløb. Man vilde paa ingen Maade have andre Folk ind i Sogneraadet end Gaardmænd, men ulykkeligvis fandtes blandt disse ingen betydelig Mand; ved min Ankomst beklædtes Formandsposten af en meget skikkelig men lidet dygtig Bonde i Holsted, og Pladsen gik paa Omgang, saa den senere faldt i Hænderne paa en komplet Udygtighed. Gaardmændene og deres Familier var i høj Grad afvante med Kirkegang undtagen paa Offerdagene og var ikke fremmede for det Mundheld: Kirken er et gammelt Hus og staar nok uden os! Der var ingen Uvillie mod Præsten, hverken mod den afgaaede, som havde en vis Anseelse i Egenskab af dygtig Landmand, eller mod den tiltrædende; men det ønskedes, om end ubevidst, at han skulde sidde kønt stille i Præstegaarden og lade andre Folk passe deres.

Den talrige Skare Husmænd og Indsiddere bjergede Livet, saa godt de kunde, og havde ingen Interesser ud over dette. Der var ikke nogen overvældende Fattigdom i Sognet, men der fandtes dog i Krogene ikke saa faa forkuede Stakler, som paa deres gamle Dage havde en kummerlig Tilværelse. Jeg blev overrasket ved at faa den Titel „Vor Fa'er", saaledes havde de altid kaldt

Præsten i Graa-Mads' Ungdom, men den laa rigtignok langt tilbage, thi han var højt oppe i Aarene. Det maa have været gode Tider for Præsterne, da de fleste i deres Menigheder kom dem i Møde med den Tillid, som denne Mand viste mig. Men han var en Undtagelse; langt oftere gjorde jeg Bekendtskab med den Mistro, som i mine Tanker er den sjællandske Landbefolknings sørgelige Mærke fra Undertrykkelsens Dage, og som altid spørger: Mener han nu ogsaa med, hvad han siger og gør, eller har han ikke snarere sine egennyttige Hensigter dermed? Trældommens Spor udslettes langsomt, og dog — hvilken uhyre Forskel er der ikke mellem den ubemidlede Befolkning, som jeg traf ved min Ansættelse, og den som jeg forlod tredive Aar derefter.

Som Exempel nævner jeg gamle *Jens Larsen*, der med sin Hustru og Datter levede i et faldefærdigt Hus, hvor Datteren, som var den eneste arbejdsføre, vadskede fra Morgen til Aften; hvorledes hendes Erhverv og Fattigvæsenets karrige Bidrag til Forældrene forslog til at skaffe dem den tarveligste Føde, var mig en uløselig Gaade. Men de Gamle klagede næsten aldrig; de havde opslidt deres Kræfter som Daglejere; naar Manden havde Arbejde, fik han otte Rigsbankskilling om Dagen og Kosten. Da al Saft og Kraft i ham var opbrugt for denne Løn, overtog Fattigvæsenet hans Forsørgelse, der væsentlig bestod i Fødevarer, hvis ringe Kvantum nødte til den yderste Nøjsomhed. Det var ikke Kristentroen, der lærte disse Mennesker deres forunderlige Resignation. De havde ikke lært synderligt i deres Ungdom, men været i Vogtertjeneste, inden de naaede en halv Snes Aar. *Jens Larsen* havde været straffet under den saakaldte Pramsag, et vidt forgrenet Bedrageri med de Varer, som førtes til Næstved ad Susaaen; det var den eneste Begivenhed i hans lange Liv, der ellers var gaaet saa ensformigt som muligt; det var Enfoldighed og ikke Uskikkelighed, som havde bragt ham i Forlegenhed, men „det skulde sagtens være saaledes", tænkte han,

og i denne Skæbnetro, som sikkert er vidt udbredt hos vor Almue, bar han rolig sine haarde Kaar uden Kny og uden Misundelse. Jeg ved ikke, om jeg mest skal beundre eller forundre mig over saadan Sjælsstyrke, der ofte er forenet med den dybeste Kærlighed til de Nærmeste; men jeg traf den ofte hos Sognets Smaafolk.

Der var en gammel Kone, som ikke paa nogen Maade vilde ind paa Fattiggaarden, og som derfor af sin Hjemstavns Kommune ikke kunde opnaa mere end 6 Kroner maanedlig til sit Underhold; desuagtet tog hun sin Datters uægte lille Søn til sig for en lignende Sum om Maaneden, plejede ham med største Kærlighed og slog sig virkelig igennem med denne Indtægt, skøndt hun ikke var arbejdsfør, hvor utroligt det end lyder. En Gang var der mange Hindbær i Kalby-Ris, hvor hun boede, hun plukkede og solgte for 15 Kroner, men hver Øre blev brugt til at skaffe Drengen en ny Dragt. Men endnu mere rørende var det dog, at hun, da Drengen blev fem Aar, kom til mig og sagde: „Jeg mærker, at jeg ikke forstaar at opdrage ham længere, og derfor beder jeg Dem om at skaffe en Plads til ham, skøndt jeg ikke véd, hvorledes jeg skal bære Savnet af ham." Det var dejligt at træffe slige store Hjerter bag de lappede Trøjer, og det skete mig oftere i de smaa og fattige Hytter.

Ikke dengang, men nu bagefter, kan jeg skønne, at saaledes saa det ud i Herlufsholm Sogn, da jeg tiltraadte mit Embede. Da jeg begyndte min Gerning derude, troede jeg, at Jordsmonnet var langt lettere at arbejde i, end det som Fængselspræsten havde havt at gøre med, og der var neppe lykkeligere Præst i Danmark end han, som den første Maj 1875 fik sin Hustru og sine sex Børn ind i den vidunderlige Præstegaard. Indflytningen gik let fra Haanden, Forpagteren *Frits Lundstein* var Velvilligheden selv; vor gode Ven *Løwener* forsynede os med nye Kakkelovne til hele Huset og et mægtigt dobbelt Komfur til Køkkenet, saa vi kunde bage og stege i to Ovne ad Gangen; Haandværkere var

igang med at indrette to hyggelige Værelser til min Svigermoder, hvor der før havde været Borgstue og Økonomilejlighed; vi havde Oceaner af Plads i Huset og mere end Oceaner af Tumleplads for Børnene i den eventyrlige Have; det var den skønneste Aarstid, og jeg havde aldrig før set et Foraar paa Landet! Derfor var det intet Under, at jeg følte ligesom et Ryk i Frakkeskøderne, naar jeg prøvede paa at arbejde i min dejlige Stue: Kom dog ud og se Frugttræerne blomstre, tænk det er dine Frugttræer, hele Herligheden, hvert Græsstraa og hvert Blad er du den lykkelige Besidder af! Jeg gik virkelig den Gang overmaade meget i Haven, lavede mange Planer til dens Forskønnelse og begyndte at udføre nogle af dem ved Hjælp af den brave *Mikkel Svendsen,* som jeg strax havde taget i Tjeneste, og som trofast holdt ud hos mig til sin Død. Vi havde jo ogsaa vore Sorger, men den væsentligste var foreløbig en Mængde Katte, som *Tillisch* havde efterladt os, og det blev rent galt, da vi — o Glæde! — fik vore første Kyllinger, thi — ak Ve! — dem tog Kattene. Felttoget mod dem begyndte med, at min Svoger *Lars Peter,* som besøgte os fra Charlottendal, hvis Forpagtning han nylig havde tiltraadt, nær havde skudt et Menneske i Stedet for en Kat; det fortsattes med, at et Par Katte indfangedes og skulde druknes i en Sæk; men *Mikkel Svendsen* passede ikke paa i det afgørende Øjeblik, Kattene undslap, og en af dem bed *Mikkel* i Fingeren, saa han næsten opgav at forvinde det Stød; sluttelig begik jeg den Genistreg at kaste en aflivet Kat ud i en af Havens Parke, hvorfra Aadslet udsendte en ulidelig Stank en hel Uge igennem, og jeg gik om med en brødebetynget Bevidsthed om at føre Pesten ind i Lille-Næstved; men jeg slap bedre fra det, end jeg havde fortjent.

Det var lykkelige Dage, fulde af Glæde over Nutiden og Haab om Fremtiden. Hvad der først laa mig paa Sinde, var at kende de Mennesker, jeg skulde virke iblandt og ved at besøge hver Gaard og hvert Hus at

faa et Indtryk af de enkelte Personer. Jeg var en udmærket Fodgænger, som hurtigt erhvervede den Berømmelse i Sognet, at ingen var skrappere tilbens end Præsten, og i Løbet af et Fjerdingaar lykkedes det mig virkelig at komme rundt allevegne. Jeg fortryder nu, at jeg ikke hver Aften, naar jeg kom tilbage fra de lange Vandringer, satte mig ned og opskrev de Indtryk, jeg havde modtaget af Familierne og deres Kaar. Jeg blev alle Steder vel modtaget, om end paa forskellig Maade; der var enkelte som brovtede, for at Præsten skulde forstaa, at de stak ikke op for ham; men hos de fleste mærkedes det, at der var nogen Ærbødighed tilbage for Embedet, skøndt den Bemærkning, som jeg en Gang hørte af Pastor *Selmer* i Fensmark, utvivlsomt er rigtig: „I Jylland bærer Embedet Manden, men i Sjælland maa Manden bære Embedet.“ Der var adskillig gammeldags Gudsfrygt især hos ældre Kvinder, men der var ogsaa megen Verdslighed, som interesserede sig højlig for, hvorledes jeg vilde komme ud af det, naar jeg skulde svare den store Pension. Jeg sagde altid i min Uskyldighed, at jeg mente mig rigeligt forsørget; det var formodentlig som Svar derpaa, at Sogneraadet satte mig til en aldeles urimelig Skat, eftersom jeg i det første Aar kun havde Udgifter og næsten ingen Indtægt, og jeg Fæhoved betalte den uden Indsigelse, som dog her vilde have været paa rette Sted. — Jeg var ogsaa flittig til at besøge Syge, men hos den første, en mandlig Kræftpatient i Lille-Næstved, som jeg daglig tilsaa, fik jeg min første bedrøvelige Erfaring om, at Jordsmonnet var ikke saa let at bearbejde, som jeg havde tænkt.

Men hvor smagte det saa at tilbringe Fritiden i Haven, og at pønse paa, hvor dejlig den skulde blive. Der var ved min Tiltrædelse hele tre Parke i den; jeg lod strax de to tilkaste. Hele den nederste Del ved Susaaen laa i et Vildnis, begrænset af en mere end mandshøj Mødding, som var dannet af mange Aars Sammenrivning af Sten og Blade. Jeg kunde ikke lide, at et saa stort Stykke

Jord laa unyttet, og ved den trofaste *Mikkel* fik jeg Møddingen ført ud paa Vildnisset, saa der vandtes et betydeligt Stykke til den Have, som rigtignok var altfor stor i Forvejen. Naturligvis bar jeg mig ogsaa her ad som det ukyndige Fæhoved jeg var; Møddingen blev ikke afharpet for Sten, saa kun den frugtbare Bladjord anvendtes, hvad der siden sved til mig. Og dog, trods denne og mange flere Dumheder, smiler jeg fornøjet, naar jeg mindes hine Tiders Begejstring for det ukendte Gartnerfag. *Tillisch* havde efterladt mig et usselt vantrevent Aspargesbed; hvor har jeg ikke staaet mange Gange og luret paa, om der dog ikke vilde vise sig en lille bitte Asparges, og da den endelig kom, var dette mig en saadan Glæde, at jeg sikkert vilde have nægtet at bytte min ynkelige Dverg bort for et helt Bundt Slikasparges, saa tykke som Haandled. Det trodser enhver Beskrivelse, hvilken Helt jeg var overfor Brændenælder, selv de største, og Lille-Næstved Præstegaardshave kan sandelig gøre sig til af at frembringe Pragtexemplarer af dette og mange andre Slags Ukrudt. Da vi begyndte at faa talrige Besøg af herlufsholmske Disciple om Søndagen, indførte jeg den Skik, at enhver skulde oprykke tre Brændenelder og forevise mig dem som et Slags Adgangskort til Huset, hvilket morede Drengene, men ikke i mindste Maade tyndede Havens uhyre Forraad. Saa var der Gaardspladsen, der til min Sorg klædte sig i det yppigste Grønsvær; mangen Søndag har mine Børn og talrige Herlovianere ligget derude og luget, men det hjalp ikke synderligt; husker jeg ikke meget fejl, var Forfatteren *Peter Nansen* stundom med dertil.

Som Fængselspræst havde min Tid været saa optaget, at der ikke kunde være Tale om Studeren, skøndt jeg ofte længtes derefter og ønskede at udvide mine theologiske Kundskaber i mange Stykker. Nu blev der Lejlighed dertil, thi Landsbypræsten har Fritid i Høstmaanederne, da Bønderne, som Provst *Winther* udtrykte det, hverken har Tid til Fødsel, Sygdom eller Død; tilmed

var der intet at gøre paa Herlufsholm under den lange Sommerferie, da hele dens Befolkning saa var bortrejst. Jeg var skammelig ukyndig i det gamle Testamente, og det første, som jeg foretog mig, var at studere Profeten Jesajas i Grundsproget ved Hjælp af Delitzschs Kommentar, som jeg omhyggeligt excerperede, hvad der tog megen Tid. Desværre blev det ikke til noget med at gennemgaa ogsaa de andre Bøger i det gamle Testamente, hvad jeg ofte havde ønsket og hvortil jeg dengang besad tilstrækkelig Kundskab i Hebraisk; men meget andet optog min Tid.

Sognet havde dengang kun tre Skoler. I den gamle lavloftede Lille-Næstved Skole, som kun havde to Klasser, sad den gamle ypperlige Sønderjyde *Behrndorph*, der havde gjort et godt Arbejde i mange Retninger. I 1849 havde 16 fattige Indsiddere stiftet en lille Sygekasse, men uden hans Ledelse vilde det hele være gaaet i Stykker; ligeledes var han den egentlige Drivkraft i en Konfirmandforening til fattige Børns Udstyr og til at forsyne gamle og svage Mennesker med Linned og Lagener. Kort efter min Ansættelse fik *Behrndorph* et Slagtilfælde, og han bad saa mig om at overtage baade Sygestyret, som det kaldtes, og Konfirmandforeningen, hvad jeg med Glæde gjorde. Det bragte mig i stadig Forbindelse med Smaafolk i Sognet. Det var en smal Sag for mig at overkomme Regnskabet, og det lykkedes i kort Tid at faa Foreningen i en blomstrende Fremgang baade hvad Medlemstal og Formue angaar. Her er Begyndelsen til den Virksomhed for Sygekassesagen, som siden har optaget mig saa meget, og som i mange Aar ikke strakte sig ud over Herlufsholm Sogns Grænser.

Disciplene paa Herlufsholm havde i de øverste Klasser slet ingen Undervisning i Religion; den var bleven afskaffet her ligesom i Landets andre lærde Skoler, fordi den Sætning, at Kristendom er Liv, var hævdet saa ensidig fra den grundtvigske Lejr, at det betragtedes

som ganske ligegyldigt, om den vordende Embedsstand kendte dens Læreindhold eller ikke. For at raade lidt Bod paa dette, der i mine Øjne var en Ulykke, indbød jeg Disciplene i de øverste Klasser til at møde i Præstegaarden en ugentlig Aften i Vintermaanederne, hvor jeg saa en Timestid fortalte et og andet, som pegede i kristelig Retning og kunde paaregne de Unges Interesse; Resten af Aftenen var viet Bespisning og selskabeligt Samvær. Vi havde ofte 20—30 Gæster, som spiste en forbavsende Mængde Smørrebrød og syntes at befinde sig saare vel; — hvad der havde mest Andel heri, den gode Beværtning, den hjemlige Hygge eller mine Foredrag, skal jeg lade være usagt, skøndt jeg hælder stærkt til den Anskuelse, at det skaarne Smørrebrød, som hele Husets kvindelige Besætning brugte mange Timer til, udøvede en særlig Tiltrækning. Da vor Spisestue var altfor lille, havde jeg med den Letsindighed for Udgiften, som dengang karakteriserede den sangvinske Landsbypræst, men i god Forstaaelse med Familien, ladet foretaget en storartet Ombygning af Stuehuset. Væggen mellem Spisestuen og den siden saakaldte gule Stue blev nedrevet, og i Stedet indsattes efter min arkitektoniske Hustrus Idé store Døre, som kunde tages bort og forvandle to Værelser til en mægtig Spisesal, der var 13 Alen i Længde; samtidig bleve fire Stuer oliemalede paa det skønneste og et Jomfrubur indrettet ved Siden af Sovekamret til mine Døtre. Det gav Plads til at huse mange Disciple fra Herlufsholm, gav os en herlig Bolig, hvor jeg med Velbehag kunde sidde i den ene Ende og overskue en hel Suite af kønne Rum, og det blev Skuepladsen for mange glade Familiefester i Fremtiden. Bekostningen taler vi nu ikke om, Malerregningen alene var over 500 Kroner, skøndt jeg holdt igen paa den brave Malermester *Sommer*, der absolut vilde forgylde os; den er nu overstaaet, men jeg kender En, som længe mærkede Svien, og som dyrt maatte sande, at Forflyttelse fra et lille til et stort Em-

bede har betydelige Fristelser, som jeg indstændigt raader mine Efterkommere til at vogte sig vel for, hvis de oplever det samme som jeg.

I Sommeren 1875 havde jeg den store Glæde, at mine Forældre besøgte os og saa al vor Herlighed. Min kære Fader var da meget svag, og med Taarer i Øjnene kørte han i en Sygestol gennem Haven, lykkelig over at se, hvor gode udvortes Kaar der var tilfaldet den Søn, som ikke var hans egen, men som han altid havde handlet saa faderligt imod. I November samme Aar endte hans Liv, og jeg talte ved hans Kiste. Den Sum, som hans Livsforsikring indbragte, fik jeg, skøndt Stedsøn, Del i, og det var en betimelig Støtte, thi min egen Formue var nu fuldstændig opbrugt. Samtidig med Faders sidste Sygdom indtraf mit 25aarige Studenterjubilæum, og jeg deltog et Par Timer i det paa Skydebanen; de alvorlige Tilstande i mit Hjem paavirkede mig vel noget, men den vemodige Følelse, som Festen gav mig, kom dog vist fornemmelig af, at de fleste af dem, jeg mindedes som livsglade Studenter, nu saae saa falmede og trætte ud med faa Undtagelser. Da 40 Aars Jubilæet kom, nægtede jeg at være med, thi det Tal er der næppe anden Mening i, end at man vil have en bedre Middag; mærkeligt nok udgik der slet ingen Opfordring til at fejre de 50 Aar, og det regner jeg snarere for en Ære end for en Skade, at vi, der vare tilovers af Holdet, undlod at fremstille vore Gebrækkeligheder og Skaldepander ved en kostbar og overdaadig Ædefest.

Kort efter at jeg var bleven nogenlunde hjemme i mit Sogn, modtog jeg fra min Onkel *Jetsmark*, der var særlig virksom ved Opførelsen af Matthæuskirken paa Vesterbro, et Brev, hvori han spurgte mig, om jeg kunde tænke mig at blive Sognepræst ved denne nye Kirke; i saa Fald vilde han og en anden indflydelsesrig Mand støtte min Ansøgning. Dette var jo meget smigrende, men mit Nej var forud givet. Jeg var jo netop gaaet fra Kjøbenhavn, fordi Præstestillingen dér syntes mig uoverkom-

melig, og nu følte jeg mig allerede stærkt bundet til den herlufsholmske Menighed, saa det næsten var et Forræderi at løbe fra den, selv om Stillingen syntes anseligere. Uden Betænkning skrev jeg strax tilbage, at jeg takkede for Æren, men ikke turde binde an med Hovedstaden; jeg tilføjede, at hvis jeg blev en gammel rødmusset Mand, hvor min Gerning nu var, vilde jeg maaske søge tilbage til Fængselspræstens Embede paa Christianshavn. Jeg fortæller dette, fordi det viser, at der endnu boede en Længsel i mig efter de gamle Stier, og den Længsel er i Grunden aldrig ganske uddød.

I Eftersommeren 1876 døde *Tillisch*, som ved sin Afrejse fra Lille-Næstved syntes saa stærk, at han kunde have levet mange Aar, og jeg fik pludselig en forøget Aarsindtægt. Jeg kunde Gud ske Lov med god Samvittighed staa ved min Formands Kiste, da han blev begravet paa Vallø Kirkegaard, thi jeg har aldrig ønsket ham Døden; men det var alligevel et fælt Lotteri, som den Gang fandt Sted med Embeder, hvorpaa der hvilede Formandspension, og den Forandring, som senere er indtraadt, fortjener megen Ros. I et af mine Nabosogne, Toxværd, holdt en Formand, der havde taget eller faaet sin Afsked i en ung Alder, ikke mindre end tre Præster ud, som havde Sulteføde af Kaldet og derfor maatte søge bort, skøndt en af dem var en dygtig Mand, der gjorde Gavn. Nu véd jeg, at min Tid paa Herlufsholm var bleven kort, hvis jeg længe skulde have svaret den store Pension, thi jeg vidste den Gang slet ikke, hvad Børn koster, alt som de voxer til, og hvilke Fordringer der stilles til en Præstegaard paa Landet, som vil være gæstfri. I min Uforsigtighed drev jeg, før *Tillisch* døde, paa, at Præstegaardens Staldlænge, som var overgivet mig i en elendig Tilstand, skulde udsættes til Ombygning, skøndt det blev sagt mig, at det kunde vente; jeg laa syg under Byggearbejdet, som løb op til over 6600 Kroner og forøgede mine aarlige Udgifter med 600 Kroner i Begyndelsen; det var dumdristigt af mig, men Lykken var

bedre end Forstanden, som ogsaa havde den Skavank, at jeg ikke lod Arbejdet kontrollere af en Arkitekt, hvorved Bygningen baade blev mindre god og meget kostbar.

Af Omegnens Præster var jeg godt kendt med *Nansen* fra Møderne hos *Blædel* og *Fenger*, og vi fornyede nu Venskabet. *Nansen* var ikke nogen begavet Prædikant, og hans aldeles mærkværdige Evne til at huske alle Familieforhold og Slægtskaber blev udlagt som Nysgerrighed og Paatrængenhed, skøndt han mente lutter godt med den. Han var Søn af den bekendte Redaktør af Berlingske Tidende, *Nathansen*, som skøndt Jøde til sin Død lod alle sine Børn døbe, og to af dem blev Præster. Folk i Næstved havde travlt med at gifte ham, der var Enkemand med fire Børn, to Sønner, hvoraf den ene blev Forfatteren *Peter Nansen*, og to Døtre, hvoraf den ene er gift med Præsten *Glahn* i Tjæreby; de var den Gang alle smaa. *Nansen* havde den ypperlige Egenskab, at han gerne vilde skaffe sin Menighed sund aandelig Føde, skøndt den altfor meget vragede ham selv, og han var utrættelig i at sørge for, at der kom dygtige Prædikanter og Foredragsholdere til Næstved. Fremdeles stiftede *Nansen* et dansk Samfund i Næstved, hvor han aldrig talte selv, men kaldte Foredragsholdere til fra hele Danmark. Det var en virkelig god Gerning, og jeg gemmer mange gode Minder fra disse Møder, der i Begyndelsen ogsaa interesserede Bondebefolkningen i Herlufsholm Sogn en hel Del. Men uheldigvis rørte *Rørdam* i Rønnebæk, som holdt det første Foredrag, i dette ved et ømt Punkt, nemlig Bøndernes Vane til at sidde paa Værtshusene i Næstved under deres Rejser til Staden, „som om de ingen Mad havde hjemme", og det forbitrede et Par af mine Gaardmænd i den Grad, at de aldrig kom til Møderne mere.

Sognepræsten i Næstved skulde tilse Arrestanterne paa Raadhuset, der stundom var ret talrige, men da *Nansen*[1]) ikke følte sig oplagt til denne Bestilling, bad jeg

[1]) Ferdinand Peter Nikolaj Nansen (1825—1899) blev fra Næstved Sognepræst til Højelse i Kbhvns Amt 1887.

om, at den maatte gaa over til mig, og han gav med Glæde sit Samtykke. Det smagte dog altid lidt af Fængselspræstens Gerning, skøndt de fleste Arrestanter var Vagabonder, som der var lidet at udrette hos. Jeg anvendte sædvanlig et Par Timer ugentlig paa at gaa Cellerne igennem, og ganske spildt var dette forhaabentlig ikke. Iblandt andet traf jeg der et ungt smukt Menneske, hvis hele Liv var ødelagt ved Krybskytteri; Jagtlysten var bleven en Lidenskab hos ham, ganske som Drik og Spil kan betage andre. Han sagde mig, at han godt forstod, hvilken Ulykke det var for ham. For at slippe ud af Fortryllelsen var han rejst til en Egn, hvor der ingen Skove og intet Vildt fandtes, men efter kort Tid var den gamle Lyst vaagnet paa ny med en saadan Styrke, at han maatte tage fat paa det gamle Haandværk og paadrage sig nye Straffe. Jeg blev en populær Mand blandt de Tatere, som om Sommeren drager rundt i Landet, ved at bringe Bud fra et Par unge Fyre, som sad i Arresten for nogle Rapserier, til den meget talrige Familie, der havde taget Herberge i Næstved, om naar deres Straf var forbi; jeg fik den Besked tilbage, at Familien vilde vente saa længe i Byen; men da jeg overbragte den, fik jeg til min Overraskelse det Svar, at Familien var rejst den og den Dag og Time, og da jeg spurgte Fangerne, hvorledes de kunde vide dette, fortalte de mig ganske aabenhjertigt, at de havde Signaler, som Arresten ikke kunde stænge ude; den nævnte Dag og Time var Banden marscheret forbi Raadhuset, og en bestemt Gøen, som dens Hunde var afrettede til, havde givet al den Oplysning, som ønskedes meddelt. Det bedste Udbytte, som disse Arrestbesøg bragte, var det sørgelige Indblik, som jeg fik i Korsør Arbejdsanstalt, til hvilken man i de Tider fra hele Landet sendte saadanne Personer, som Sogneraadene vilde af med, paa ganske ubestemt Tid. Jeg formoder, at Korsør By tjente Penge derved, og at Behandlingen ofte var umenneskelig; jeg véd, at en Mængde af de Indsatte løb deres Vej, strejfede rundt,

til de atter indfangedes, og kostede en Masse Penge i Delinkventomkostninger. Efterhaanden lærte jeg tre Tilfælde at kende, det ene værre end det andet, som oprørte mig. En meget indskrænket Jyde var bleven sendt til Korsør for mange Aar siden, løb bort hver Sommer og sendtes stadig tilbage, skøndt han intet havde gjort undtagen at foretrække Friheden for Arbejdsanstalten; det var gaaet i 7 Aar, Sognet betalte hans Ophold i Korsør, naar han var der, Staten betalte hans Arrestophold og Retsomkostningerne derved, og Manden havde ikke mindste Udsigt til, at det skulde blive anderledes, saa længe han levede. En anden Stakkel, der var endnu mere indskrænket, løb fra Korsør med den bestemte Hensigt at begaa en Forbrydelse, der bragte ham i Straffeanstalten og ikke tilbage til det utaalelige Korsør — men hvilken Forbrydelse? Han var for godsindet til noget rigtig slemt, og derfor besluttede han at tilføje en Ko paa Marken en Overlast, der gjorde ham skyldig til Forbedringshuset. Han meldte sig selv, da Gerningen var udført, men det Knivstik, Koen havde faaet, var saa ubetydeligt, at Ejeren slet ikke havde opdaget det, før Politiet meldte ham Sagen. Værst var det tredie Tilfælde: en tidlig Morgenstund blev der sat Ild paa en Gaard i Ladby, saa Beboerne med Nød og næppe slap med Livet. Gerningsmanden var en kraftig velbegavet Jyde, der tidligere havde været straffet, og i hvem der var Stof til en haard Forbryder. Sognet havde sendt ham til Korsør paa ubestemt Tid, han løb bort, blev indfanget og gennempryglet. Saa besluttede han at begaa en Forbrydelse under den næste Flugt, der sikrede ham mod Genindsættelse i Arbejdsanstalten. Til en Begyndelse stjal han et Par Skjorter paa Lyngbygaard, men kom saa i Tanker om, at Straffen derfor var for lille til absolut Sikkerhed mod Korsør, og saa var Beslutningen om Brandstiftelse slaaet fast. Men hvor? Han fortalte mig, at han vaklede mellem to Gaarde, der laa i Nærheden af det Krat, hvor han havde tilbragt Natten; i den ene, som var gammel,

laa den ældste Datter Lig, en af mine mest haabefulde Konfirmander, som var død under Ophold paa Sorø Højskole; de haardt ramte Forældre anede ikke, hvilken ny Ulykke der den Nat truede dem. Gerningsmanden drev ganske rolig om i Nærheden af Brandstedet og angav sig selv, da man blev opmærksom paa ham, som en Flygtning fra Korsør, der paa ingen Maade vilde tilbage dertil. Jeg var den Gang ikke mere Arrestpræst, thi *Nansen* var bleven forflyttet til Højelse, og hans Efterfølger i Næstved, *Bohn*, havde selv villet overtage Gerningen, hvad der var mig en Sorg, fordi jeg havde Betingelser til at røgte den, som *Bohn* ikke ejede og ikke kunde eje. Men da Misgerningen var begaaet i mit Sogn, betænkte jeg mig imod Sædvane ikke paa at opsøge Forbryderen i Arresten, og det jeg her hørte, gav mig i Forbindelse med de tidligere Oplevelser Føje til at rette et alvorligt Angreb paa Korsør Arbejdsanstalt, der skulde forelægges Offentligheden. Jeg sendte Artiklen med Navns Underskrift til „Nationaltidende", men var heldigvis saa forsigtig at forlange Manuskriptet tilbagesendt, hvis Bladet ikke vilde optage min sindige og vel begrundede Klage. Det er betegnende for danske Pressetilstande paa den Tid, at der gik fjorten Dage, hvori jeg intet hørte; og først da jeg ved min Søn *Johannes* lod forespørge hos „Nationaltidendes" Redaktion, hvad det blev til, fik jeg Artiklen tilbage. Man turde ikke optage den, — saa hellig var en raadden Institution, at navngiven Mand ikke maatte røre ved den. Jeg havde saa kun den Udvej at sende den til „Næstved Tidende", som strax optog den, og Dagen efter aftryktes den som Hovedartikel i „Socialdemokraten" i Kjøbenhavn, hvem den kom ypperligt tilpas, fordi Bladet kort i Forvejen havde rettet et hvast Angreb paa Anstalten, men rigtignok med adskillige ubevislige Paastande, som indbragte Bladet en Proces, der gik lige til Højesteret. Under Proceduren dér skal „Socialdemokratens" Defensor have brugt det Udtryk, at naar saa sindig en

Mand som Pastor *Munck* havde angrebet Anstalten, maatte der sikkert være meget galt ved den; men Bladet blev naturligvis, havde jeg nær sagt, alligevel dømt. Jeg havde den Glæde, at mit Indlæg vakte Opmærksomhed og medførte en betydelig Forandring i Forholdene; den daværende Bestyrer af Anstalten og et Par Bødler af Opsynsmænd fjernedes, og jeg er meget glad over dette Udbytte af mine Besøg i Næstved Arrest.

Da jeg blev Præst paa Herlufsholm, var det næsten blevet Mode, at hvert Sogn skulde have sin egen Fattiggaard, som byggedes paa et iøjnefaldende Sted og i urimelig store Dimensioner; dette ansaaes for den rigtigste Maade at hemme Fattigdom og gamle Menneskers Nød. Tvivlede jeg allerede paa Forsvarligheden af denne Fremgangsmaade, medens jeg var i Kjøbenhavn, blev jeg hurtigt dens afgjorte Modstander, saa snart jeg lærte Smaafolks Kaar paa Landet at kende. I et eller andet Ærinde aflagde jeg et Besøg paa Herlufmagle Fattiggaard, der nylig var bygget og rostes i høje Toner. Det første Syn, som mødte mig, da jeg kørte ind i Gaarden, var et idiotisk midaldrende Kvindemenneske af det mest modbydelige Udseende, og rundt om hende en Flok Børn under en halv Snes Aar, hvis Øjne tilvisse burde have været forskaanet for at se et saadant Vrængbillede af et Menneske, som hun var; nu ikke blot saa de det dagligt, men de omgikkes med hende, haanede hende og lærte Dyriskhed af hende. Og saa denne skammelige Sammenblanden af hæderlige udslidte Arbejdere, og Drukkenbolte, hvis paatvungne Selskab maatte være en daglig Pine for høviske Øren og Sind! Der gaves ikke de første noget Valg. Blev de nødt til at søge Hjælp, fordi Arbejdsevnen var opbrugt, *skulde* de ind paa Fattiggaarden, den havde jo kostet Sognet mange Penge, og man bildte sig ind, at Forsørgelsen paa den kostede mindre end den tarvelige Almisse, der tidligere blev tilstaaet. Vægrede en ærekær Fattig sig til det yderste mod Indsættelse, brugte man det fortræffelige Middel at gøre Al-

missen saa lille, at der umuligt kunde leves deraf. Endelig var det en fortvivlet Bestilling at være Fattiggaardsbestyrer, eftersom Flertallet af Lemmerne nødvendigvis var ynkelige Vrag, som var vanskelige at omgaas, og eftersom den Bestyrer altid syntes Sogneraadet bedst, der bragte Udgifterne ned til det mindst mulige. Jeg kom til at betragte Fattiggaardene som en ubarmhjærtig Trusel mod alle hæderlige Arbejdere, thi Lønnen for deres Arbejde var den Gang saa ringe, at den kun slog til i de kraftige Aar, men ikke paa nogen Maade tillod nogen Opsparen til de gamle Dage; selv de stræbsomste maatte sige sig selv, at der ingen Fremtid var at vinde undtagen den, som Fattiggaarden bød; men det var forfærdelig haardt at skulle slide et helt Liv igennem for at ende dér. Og jeg kom til at se paa Fattiggaardene som paa Planteskoler for ubarmhjærtig Haardhed hos de Bemidlede og for sløv Haabløshed hos de Ubemidlede.

Der var ved min Ankomst megen Tale i Herlufsholm Sogn om, at der snarest burde bygges en Fattiggaard, og jeg har brudt mangen Lanse med Bønderne om denne Sag. Det blev heldigvis undgaaet, og Udviklingen tog en ganske anden Retning i hele Danmark og i min lille Virkekres. Der var en anden Tanke, som havde vundet Tilslutning i Sognet, før jeg blev Præst der, og det var at bruge de Fattiges Kasse som et betydningsfuldt Led i Fattigplejen. Jeg véd ikke, hvem der var Ophavsmand hertil, skøndt jeg har gjort mig Umage for at erfare det, men jeg véd, at Sogneraadet alt i længere Tid aarlig havde givet de Fattiges Kasse ret store Tilskud paa den ene Betingelse, at Kassens Bestyrelse saa vidt muligt skulde hindre Tilgang af nye Almisselemmer. Der laa den fornuftige Tanke bagved dette, at Folk, som gav sig under fast Forsørgelse, sædvanlig ogsaa opgav deres Æresfølelse og sank ned i sløv Ligegyldighed; ved at støtte dem i Tide, naar en eller anden Nød bankede paa deres Dør, kunde Selvagtelsen bevares, saa de ikke opgav at hjælpe sig selv. Jeg blev strax

valgt ind i Bestyrelsen og beholdt denne Plads i alle de 31 Aar, jeg var Præst derude; kun en eneste Gang gjorde en Gaardmand, der var bleven vred paa mig, Forsøg paa at kaste mig ud, men det mislykkedes. Gerningen laa godt for mig, der baade havde Lyst og Evne til at sætte mig ind i Smaafolks Kaar, og jeg tør sige, at jeg var godt kendt med alle Sognets fattige Familier, saa Hjælpen kunde ydes i betimelig Tid og paa rette Maade. Mine Medbestyrere, som stadig vexlede, medens jeg blev, overlod sædvanlig hele Sagen til mig, fordi de mærkede, at jeg var bedst underrettet og kendt med Forholdene i hele Sognet, og lidt efter lidt blev *de Fattiges Kasse* en virkelig betydningsfuld Indretning, som kunde glæde sig ved Sogneraadets fulde Tillid, hvilket viste sig i aarlige Tilskud paa indtil 1200 Kroner, men som til Gengæld var saa lykkelig at kunne forhindre næsten enhver Tilgang til Fattigvæsenet indenfor Sognet selv. Hvis dette ikke var sket, vilde det have set slemt ud, thi i mine første Præsteaar var Styrelsen af Sognets Anliggender i meget uduelige Hænder, som navnlig i Fattigsager begik store og kostbare Misgreb, men det blev heldigvis bedre, da Gaardmand *Jens Peter Larsen* indtog det Formandssæde, som han siden har beklædt uafbrudt i 25 Aar, og med ham har det været mig en Glæde at arbejde i stadig god Forstaaelse. Det gav meget Arbejde at være i stadig Forbindelse med de henved 50 Fattige, som Kassen havde under sin Forsorg, deriblandt 27 Enker i en fremrykket Alder, hvis Kaar trængte til langt større Hjælp, end Kassens Midler tillod. Ofte var det mig en Pine ikke at kunne give dem, hvad jeg vidste, at de virkelig kunde behøve; men det gik dog, indtil *Loven om Alderdomshjælp* kom og bragte en lykkelig Forandring.

Der var et Spørgsmaal som optog mig meget, efter at jeg havde været Præst paa Herlufsholm et Par Aar. Præstegaarden, som laa lige op ad Næstved, oversvømmedes til visse Tider af vandrende og tiggende Haand-

værkssvende, og naar jeg gav mig i Snak med dem, hvad jeg har brugt mange Timer til, fik jeg det samme sørgelige Indtryk af deres Stilling, som naar jeg traf dem i Arresten, hvor de afsonede Straf for Betleri. Jeg opdagede snart, at der var forhærdede Vagabonder blandt dem, som Rejselivet med dets Drikkeri og Plattenslageri var bleven den eneste mulige Maade at existere paa, saa det var haabløst at gøre noget for dem. Den eneste virkelige Barmhjærtighed mod dem var at anbringe dem paa Tvangsarbejds-Anstalter i Tidsrum, der voxede med hver ny Indsættelse; dog det mander den danske Øllebrøds-Godmodighed, som gyser tilbage for Skriftordet: den som ikke vil arbejde, skal heller ikke have Føde, sig vist aldrig op til.

Men ved Siden af disse Uforbederlige var der en Skare af Unge, som syntes mig at glide redningsløst ned i samme Elendighed, hvis der ikke blev gjort noget for dem. Haandværket medfører ofte, at der maa vandres til et nyt Sted, naar Arbejdet paa det gamle slipper op; men naar saa Svenden, træt og udaset efter en lang Dagmarsch, om Aftenen naar til en By, saa ere alle ordentlige Døre lukkede for ham, og kun de allerværste Kipper under ham Læ for Natten. Men her træffer han altid daarligt Selskab, og der skal langt mere staalsatte Karakterer, end de fleste Unge besidder, til ikke at smittes af al den Drukkenskab, Raahed og Prelleri, som her doceres. Ofte har jeg sagt til mine talrige Besøgere af Haandværksstanden: at gaa paa Landevejen er at gaa paa en Højskole i Drukkenskab, og der var ingen, som sagde mig imod.

Det gik op for mig, at der kunde raades nogenlunde Bod paa Ondet, hvis det kunde lykkes at skaffe et Sted i Næstved, som kun var bestemt for rejsende eller arbejdende Haandværkssvende, hvor de for en rimelig Betaling kunde faa Logi, Kost og god Behandling under en brav Husfaders og Husmoders Varetægt, saa Raahed og Drukkkenskab var udelukket. Jeg nærede ingen Tvivl

om, at de bedre Elementer blandt Svendene vilde søge et saadant Sted, og at det, fornuftigt ledet, kunde betale sig, naar Sagen først var sat i Gang. Jeg havde i Kjøbenhavn læst adskilligt om slige Indretninger i Tyskland, de saakaldte „Herbergen zu Heimath", og jeg skrev nu til min gode Ven *Werner* i Flensborg, hvor der var oprettet et saadant Herberge, om at sende mig alle mulige Oplysninger om det, hvad han beredvilligt gjorde.

Saaledes rustet skrev jeg et Par Artikler om Sagen i Næstved Avis, og det fængede, saa et Par ledende Mænd blandt Næstved Haandværkere indbød til et Møde i Industriforeningens store Sal. Her var Stemning nok for Tanken; men da Næstved Borgere aldrig i mine Tanker har udmærket sig ved Foretagsomhed, vilde man give sig god Tid og sove paa Sagen. Dette smagte ikke mig, som syntes, at den havde Hast, og da man var saa venlig at foreslaa mig til Medlem af Sovekomiteen, bad jeg om ikke at spilde Stemmer paa mig, da jeg stod i den Formening, at Mødet var bestemt til at flytte Planen fra Papiret ud i Virkeligheden og ikke til at forhale den. Det hjalp, men med det samme havde jeg rigtignok forpligtet mig til at sætte hele min Kraft ind paa Sagens snarlige Gennemførelse, skøndt jeg jo egentlig slet ikke hørte til Næstved.

Derfor kørte Driftsbestyrer *Buhl* ved Maglemølle, som interesserede sig for Sagen, og jeg en af de næste Dage ud til Gunderslevholm, hvis Besidder Kammerherre *Neergaard* tog venligt mod os (han havde syntes godt om de Foredrag, jeg havde holdt i „Dansk Samfund") og strax tegnede sig for Tusind Kroner. Alene var jeg hos Baron *Reedtz-Thott* paa Gavnø og hos Godsejer *Neergaard* paa Førslev, og hver af dem tilsagde ligeledes Tusind Kroner.

Med saa heldig en Begyndelse kom der Fart i Tingene. Der indsamledes frivillige Bidrag, og der tegnedes Aktier i Næstved der fandtes en passende Byggegrund

i Møllegade, og udvortes var Foretagendet sikret ved Tilbud fra Industribanken i Næstved om et større Laan i første Prioritet. Hovedsagen var at finde en dygtig Bestyrer, og det lykkedes ogsaa. Jeg var meget glad og taknemmelig, da den vel indrettede og tilstrækkeligt monterede Bygning blev indviet; det var det første Svendehjem i Danmark, og jeg saa i Aanden, hvorledes det snart skulde faa Efterfølgere i hver By og skaffe vore hjemløse Haandværkssvende den gode Havn, som de saa haardt trængte til. Den Sang, som jeg skrev til Indvielsen, og som senere blev brugt ved et jysk Svendehjems Indvielse, talte i høje Toner om mine glade Forventninger.

Men saa kom Modgangen, thi man skal ikke have Lykke til alt, hvad man begynder i ærlig og god Hensigt! Til at kontrolere den daglige Drift valgtes, foruden *Buhl* og jeg, Apotheker *Baagø* i Næstved, og den sidste, hvis store Energi var af den uroligste Art, førte os ind i en Mængde smaalige Undersøgelser, som lidet gavnede Sagen og gjorde Bestyreren ked af vort Pottekiggeri. Jeg ler nu ad mig selv, naar jeg tænker paa, hvorledes *Baagø* fik os til at møde tidlig hver Morgen paa Svendehjemmet i mange Uger for at undersøge Husholdningen i dens fineste Smaating; ved nøjagtige Udregninger fastslog vi, at Aalesuppe var for dyr en Ret til at findes paa Svendehjemmets Middagsbord, og en hel Mængde lignende Galskaber, som vi roligt havde kunnet overlade til Bestyrerens sunde Sans. Han blev ked af det, og vi blev heldigvis ogsaa ked af det, men vi var dermed kommen ind i en gal Gænge; der kom pekuniære Vanskeligheder: de Svende, som havde Lyst til at drikke, klagede over, at den indskrænkede Spiritusudskænkning paa Svendehjemmet gjorde det til et Missionshus, og indre Mission i Næstved klagede over, at det ikke var Missionshus nok. Min Stilling var vanskelig, fordi jeg ikke egentlig havde nogen Ret til at gribe ind i rent næstvedske Forhold.

Min egen Tid blev nu saa optaget af Arbejde med Sygekasserne, at jeg skøndt stadig Medlem af Bestyrelsen ikke kunde beskæftige mig synderligt med Svendehjemmet, hvor *Baagø* blev eneste Leder; og siden har det langtfra udrettet det, som jeg havde drømt om.

Det vil af det hidtil fortalte skønnes, at jeg ingenlunde laa paa den lade Side under mine første Præsteaar paa Herlufsholm, men hvorledes gik det med min egentlige Gerning? Ak, mine Drømme, hvor meget Gud vilde unde mig at udrette i Kirken og Menigheden, opfyldtes slet ikke, og det mistrøstige Spørgsmaal listede sig ind paa mig: Hvad skulde jeg i Grunden herude? Ofte naar jeg gik op ad Stien til Præstegaarden, sammenlignede jeg den glade Frejdighed, hvormed jeg første Gang havde betraadt den, med det Mismod, som nu var bleven en hyppig Gæst i mit Sind. Kirken fyldtes ikke; var der et Hundrede Mennesker om Søndagen, stod det i et sørgeligt Misforhold til Befolkningens Størrelse, og jeg vidste dog, at jeg gjorde mig redelig Umage for at prædike jævnt og indtrængende. *Rørdam* var bleven forflyttet til Kjøbenhavn, og den herlufsholmske Udvandring til Rønnebæk, som jeg havde forstaaet, fordi jeg erkendte *Rørdams* Overlegenhed i Begavelse, ophørte under hans Efterfølger Pastor *M. A. Dam;* men skøndt jeg ærligt bestræbte mig for at træde i et hjærteligt Forhold til dem, for hvem min Ansættelse havde været en Skuffelse, og iblandt andet førte en hel Brevvexling med *Forchhammer* for at naa virkelig gensidig Forstaaelse, syntes det slet ikke at lykkes.

Der var tvungen Kirkegang for Disciplene; det var mig en Pine for de yngres Vedkommende, thi jeg følte ofte, naar jeg saa dem komme, at for dem var Gudstjenesten for lang og min Prædiken for meget beregnet paa voxne Tilhørere; det gik bedre an med de ældre Disciple, navnlig naar jeg havde havt dem som Konfirmander og begyndt at vinde nogen Indgang hos dem,

men Tvang var dog Tvang, og det, som skulde have brudt Brodden af den: Kærlighed hos Lærerne til Gudstjenesten og Følelsen af, at der i Kirken samledes en virkelig levende Menighed, det manglede ganske, ja der var Lærere, som ligefrem virkede forargende paa Disciplene baade udenfor og inde i selve Kirken. Der var ganske vist enkelte Disciple, som var gode Kirkegængere, og jeg havde en stor Frygt for at være den Præst, som afskaffede Herluf Trolles og Birgitte Gjøes gamle Søndagsorden, efter at den havde bestaaet under gode og onde Tider i over 300 Aar; men jeg længtes stærkt efter den Dag, da der kunde komme en god Forandring.

Sognets Bondebefolkning var ved min Ankomst omtrent ganske afvænnet fra Kirkegang; kun paa Offerdagene var der en nogenlunde talrig Forsamling, men den bestod for en Del af Tjenestedrenge, som ikke kom for Guds eller deres egen Skyld, men blot for at aflevere de omhyggeligt indsvøbte Kendelser til Præst og Lærer.

Saa fik „Indre Mission" en dygtig Udsending bosat først i Næstved og siden i Herlufsholms Sogn. Han hed *Hans Nielsen*, havde tidligere hørt til Grunnets Frimenighed, men var saa, paavirket af *Vilhelm Beck*, traadt i indre Missionens Tjeneste. Det lykkedes hans Energi at tilvejebringe et Missionshus i Næstved: „Nain", som blev Samlingssted for dem, der var paavirkede af indre Mission. I Begyndelsen saa jeg med nogen Ængstelse paa det, fordi jeg frygtede, at det vilde drage fra Kirken i Stedet for til den; men da jeg snart maatte tilstaa, at der virkelig udrettedes en god Gerning dér, udtalte jeg det til *Hans Nielsen* og sendte ham mit Bidrag til Huset. Nogen hjærtelig Forstaaelse førte det dog ikke til. Jeg talte adskillige Gange efter Opfordring i „Nain", jeg var altid villig til at være med, naar *Hans Nielsen* holdt Møde i mit Sogn, men jeg havde en sikker Følelse af, at jeg af ham og den Kres, som sluttede sig til ham, betragtedes med Mistillid, som om det ikke var rigtig

fat med min Tro eller Forkyndelse. — — — Jeg har et stærkt Indtryk af, at den sjællandske Landbefolknings sørgelige Arv fra Fortidens Trællekaar er en rodfæstet Mistillid til alt, hvad der ved Dannelse og Embedsstilling staar over den; ethvert Forsøg paa at trænge ind hos den vil møde det Spørgsmaal: Hvad Fordel søger nu Manden for sig selv ved det, som han vil have os ind paa? Præsterne er betalte for at sige det, de siger, og de har fra gammel Tid forstaaet at lade sig godt betale; thi Præstesækken bliver jo aldrig fuld! Denne Tankegang har dybe Rødder, og der hører meget taalmodigt Arbejde til at faa den overvunden, ja den kan maaske aldrig helt overvindes, saalænge Præsterne sidder i deres usikre Stillinger, selv om denne er saa lykkelig, at ethvert Skin af Paaholdenhed og Gerrighed kan undgaaes. Mine Forsøg paa at bryde Ligegyldigheden og overbevise den døde Masse om, at jeg talte, fordi jeg troede, og ikke søgte deres Penge, men dem selv, mistrøstede mig ofte, fordi der tilsyneladende kom saa lidt ud deraf.

Den gamle kønne Skik, at der var særegen Højtidelighed forbunden med gifte Barselskoners første Kirkegang, begyndte efter nogle Aars Forløb at forsvinde. Da først nogle enkelte havde unddraget sig den Skik, som havde Aarhundreders Hævd, smittede Exemplet, saa den i utrolig kort Tid var udslettet, som havde den aldrig været til. Saaledes gik det i Herlufsholm Sogn, og vistnok mange andre Steder i Sjælland; den eneste Modstand, der blev gjort, var, at nogle Lærere, dog ikke i mit Sogn, skreg op om det Tab i Offer, som de derved led, og som de krævede erstattet. Gamle Skikke udryddes ellers ikke saa hastigt i vor Landbefolkning; saa ofte jeg saa et Lig, der var gjort i Stand til Begravelsen, manglede næsten aldrig paa dets Bryst de to Halmstraa, der var lagt over Kors, og den aabne Sax, begge Dele Levninger af meget gammel Overtro, som holdt sig, medens Skikke, der havde noget at gøre med Guds-

frygt, lettere vejredes hen og sank i Forglemmelse — ikke blot Barselkoners Kirkegang, men ogsaa at Sædemanden slog Kors over Saasækken, naar han første Gang løftede den paa sin Skulder, og at den Vejfarende tilraabte Sædemanden: „Gud signe Sæden!"

Det laa ikke for mig at gaa direkte og personlig angribende tilværks mod den enkelte, saa det at tale med Præsten nødvendigvis bragte de kristelige Spørgsmaal paa Bane. Der var en Kvindefange, som i Fængslet gav mig den Ros, at hvor Samtalen end begyndte, saa endte vi altid ved det ene Fornødne, men den Ros fortjente jeg ikke udenfor Fængslet, skøndt jeg for ikke at gøre mig selv Uret maa tilføje, at jeg, hvor aabenbare Forsyndelser kom for Dagen, gik til Vedkommende og talte igennem med ham i Enrum. Polske Ægteskaber, som heldigvis ikke var hyppige i Sognet, søgte jeg at bryde, og lykkedes det ikke med det Gode, betænkte jeg mig ikke paa at kræve Øvrighedens Hjælp dertil. Separations- og Skilsmissesager, som heldigvis ogsaa var sjældne, trak jeg ud, saalænge der var mindste Haab om Forlig, og det har jeg aldrig fortrudt. Det gav mig den Berømmelse, som jeg sætter Pris paa, at hos Præsten i Lille-Næstved gik det ikke glat med at faa Ægteskabsbaandet løst. En Kone, som af Borgmesteren i Næstved fik den Besked, at hun først maatte have min Erklæring, før der kunde gøres noget ved hendes Andragende om Separation, udbrød: „Saa kan det slet ikke nytte noget!" Og dog véd jeg nu, naar jeg som gammel Mand ser tilbage paa hine Tider, hvormeget der skulde have været gjort anderledes, og hvormeget der blev forsømt; jeg forstod ikke at holde Forbindelsen vedlige med de Unge, naar de forlod mig efter Konfirmationen med et godt Forsæt, og jeg havde overhovedet liden Evne til alt, hvad der gaar ud paa at stifte aandeligt Samfund mellem Mennesker. Naar jeg følte mine Mangler og mine Forsømmelser, var det ofte min Trøst, at mit Præsteløftes Fordringer kun gik ud paa at forkynde

Evangeliet rent, rettelig forvalte Sakramenterne og foregaa Menigheden med et godt Exempel; men skrøbelige Tjeneres virkelige Trøst er nok kun den ubegribelige Barmhjærtighed herovenfra!

Ja hvad skulde jeg egentlig paa Herlufsholm, hvor Jordsmonnet ofte syntes mig vanskeligere at bearbejde, end det jeg havde at gøre med i Straffeanstalten? Jeg tænkte kun en eneste Gang for Alvor paa at søge derfra, og det var, da min Onkel *Tolstrup* døde som residerende Kapellan ved Roskilde Domkirke. Under Indtrykket af den Sorg, som hele Roskilde By syntes at føle ved hans Bortgang, og som jeg var Vidne til, slog det ned i mig, at jeg maaske passede langt bedre i en Købstad end paa Landet, og at jeg kunde have Evne til at fortsætte og udvide forskellige kristelige Kærlighedsgerninger, han havde sat i Gang. Men Tanken forsvandt meget hurtigt, iblandt meget andet fordi jeg, som ikke ejede en Tone i Livet, dog ikke burde afløse den Mand, hvis herlige Stemme saa længe havde lydt under Domkirkens Hvælvinger. Det vilde have været anderledes, om jeg længe skulde have svaret Pension til min Formand, thi saa havde jeg med de mange Børn, der kostede mere og mere hvert Aar, nødvendigvis have søgt bort. Og dog kan jeg med god Samvittighed sige, at det ikke var det store Embede, som holdt paa mig, men hvor underligt det end lyder: økonomiske Vanskeligheder. Jeg var for første Gang i mit Liv kommen i Gæld. Naadensaaret og Pensionsaaret, som opslugte Levningerne af min Formue, havde lange Eftervirkninger, der i Forening med Byggearbejderne paa Præstegaarden, en udstrakt Gæstfrihed og voxende Udgifter til Børnenes Uddannelse bragte mig ynkeligt i Baghaanden; naar Tienden blev betalt, gik hver Skilling til at betale, hvad der alt var forbrugt.[1]) I de Tider, da jeg maatte laane Penge til ret høje Renter, havde jeg virkelig Brug for den Bøn: Herre, hjælp mig til at blive en ærlig Mand, og

[1]) Forf.s nærmere Omtale af hans økonomiske Forhold er udeladt.

det kostede ikke saa lidt at gøre den underlige Erfaring, at det store Embede havde bragt mig i en Trang, der var mig ganske ukendt, medens jeg sad i de smaa Embeder.

Skal jeg nu som gammel Mand give Svar paa, hvad jeg skulde paa Herlufsholm, maa jeg vel nævne to Ting: Jeg skulde have Tid til at skrive Livingstones og John Howards Historie, og jeg skulde lægge en hel Del Arbejde ind i Danmarks Sygekassevæsen. Jeg har ikke selv ført mig ind i disse Arbejder, men er bleven ledet til dem, og jeg tør have den Fortrøstning, at det ikke var Menneskers eller min egen Ære, jeg søgte, men Guds Ære, skøndt det ikke syntes at være direkte Arbejde i hans Tjeneste. Megen Glæde er der forundt mig ved disse Arbejder og næsten ingen Modgang, som betød noget, — en sjelden Lykke i denne Verden.

Det var det, man plejer at kalde et rent Tilfælde, der lærte mig at kende Blaikies fortræffelige Bog om *Livingstones* Liv, væsentlig efter utrykte Dagbøger og Breve, i en autoriseret tysk Oversættelse. Det var i en Sommerferie, hvor min Hustru og de to næstældste Drenge var rejst til Langeland, at Arbejdet fortnede, saa det var en Lyst; jeg var tidlig oppe om Morgenen og saa greben af Beundring for Livingstone, at jeg neppe tænkte paa andet end ham, hvad der kunde forsvares, eftersom Præstegaarden omtrent var tom, og Sognets Folk havde travlt med Høsten. Hvornaar jeg blev færdig med Manuskriptet, husker jeg ikke; jeg véd blot, at det faldt mig forbavsende let at afgøre, hvad jeg vilde tage med af det rige Stof, og hvad jeg vilde lade ligge. Jeg har aldrig arbejdet hurtigere, mere greben af Emnet og mere maalbevidst, end da jeg skrev denne Bog. Saa rejste jeg ind med den til Kjøbenhavn og præsenterede den for *Hegel*, min Kollega i „Centralkomiteen", Forlæggeren af mine tidligere Skrifter om Fattigdommen paa Christianshavn og i Kjøbenhavn. Jeg blev modtaget med fuld Honnør af *Hegel* selv, der øjeblikke-

lig erklærede, at der neppe var noget i Vejen for, at han overtog Forlaget; ønskede jeg, at Bogen skulde forsynes med Billeder, kunde det ske; naar han havde gjort sig nærmere bekendt med Bogen, skulde jeg høre fra ham. Jeg gik fra ham med en kildrende Følelse af at være en ikke ubetydelig Forfatter, siden jeg blev behandlet saa forekommende af det store Gyldendalske Forlag, og at Trykningen af mit Værk nu var ganske sikker. Men Tiden gik, og jeg hørte intet fra *Hegel*; da Svaret langt om længe kom, havde Piben faaet en ganske anden Lyd; i meget korte Vendinger blev der sagt mig, at Forlaget vidste ikke, hvad det skulde gøre med Manuskriptet, som sendtes tilbage. Da jeg havde overstaaet den første Rystelse, der fulgte med denne uventede Spand koldt Vand over Hovedet, gjorde jeg nok et Par mislykkede Forsøg paa at finde andre Forlæggere, men lod saa Skriftet ligge ganske roligt i min Skrivebordsskuffe, til det en Dag faldt mig ind at gennemse det og at tilvejebringe et forbedret og langt pynteligere Haandskrift end det første; og nu kom der lutter Solskin efter Modgangen. Da jeg sendte Halvdelen af Bogen ind til Dr. *Mathias Steenstrup* med Forespørgsel om Arbejdet egnede sig til Optagelse i de Skrifter, som „Udvalget til Folkeoplysnings Fremme" udgav, fik jeg meget snart et yderst imødekommende Svar; man vilde strax udgive den tilsendte Del, og senere den anden, som ikke kendtes endnu. Hvem der blev glad, var Præsten i Lille-Næstved, og nu begyndte et Samarbejde mellem Dr. *Steenstrup* og mig, som jeg havde megen Fornøjelse og Nytte af.

Oplaget blev sat til 5000 Exempl., hvilket syntes mig et svimlende Tal i det lille Danmark og Forfatterhonoraret var 60 Kr. for Arket, hvad der gav en betydelig Indtægt, som hjalp mægtigt til at bringe mine Finanser i god Orden. Da den første Halvdel saa udkom, havde jeg den Glæde at modtage adskillige Breve fra ukendte Læsere, der takkede mig for den Fornøjelse Bogen havde gjort dem. Jeg kunde svare dem, at havde Bogens Læsning gjort

dem Glæde, saa havde jeg havt en endnu større ved at skrive den. For med det samme at blive færdig med denne lykkelige Begivenhed i mit Liv, tilføjer jeg, at første Udgave hurtigt blev udsolgt, og at et nyt og smukkere Oplag paa 3000 Explr. blev udgivet.

Dette forjog min gamle Skræk for Bogtrykkersværte og gav mig Lyst og Mod til yderligere Forfatterskab. Atter henledte det, som kaldes et Tilfælde, min Opmærksomhed paa en Stormand, hvis Livsgerning begejstrede mig. I et tysk Tidsskrift for indre Mission traf jeg paa en Biografi af *John Howard*, Reformatoren af Englands og hele Verdens Fængsler. Emnet laa godt for mig. Det blev et meget udførligt anlagt Værk, næsten ligesaa stort som Bogen om Livingstone, og maatte beskæres betydeligt inden det blev antaget til Udgivelse af „Udvalget til Folkeoplysningens Fremme". — Og saa begik jeg endnu en ganske liden Bog: „Om Sygekasser paa Landet". Denne Gang kostede Forfatterskabet mig adskilligt over et hundrede Kroner, thi Afsætningen var overmaade ringe, men det var ellers en fortræffelig lille Bog, naar jeg selv skal sige det. Jeg drømte ikke om, at jeg nogle Aar efter skulde avancere til en betydelig Plads i Sygekassesagens Tjeneste; men ogsaa her søgte jeg ikke at bane mig Vej, men blev ført og ledet. —[1])

Fra 1887 begynder den Periode i mit Liv, der har givet Anledning til den ikke ganske ubeføjede Beskyldning mod mig, at jeg havde to Familier: min egen og Sygekasserne, og at den sidste tog Broderparten af min Tid. Jeg haaber at tale Sandhed, naar jeg siger, at det vældige og stadigt voxende Arbejde, som den sidstnævnte Familie paalagde mig, ikke gik ud over min Præstegerning, som altid blev mig Hovedsagen; men jeg indrømmer, at jeg mange Gange sad mere begravet i min Hule i Sygekassesager end i min Families Skød, hvor der dog var godt at være. Har jeg nogen Administrationsevne,

[1]) Forf.s Fremstilling af Dannelsen og Udviklingen af „Sjællands forenede Sygekasser" er her i høj Grad forkortet.

saa blev der nu saa rigelig Brug for den, at jeg opslugtes af Bestræbelser for at bringe Orden i det Virvar, som de sjællandske Sygekasser frembød. Men der var en forunderlig Lykke med Arbejdet.

— — Det, der var begyndt i Sjælland, fandt Efterligning andre Steder, først i Jylland, og i det væsentlige var det en tro Kopi af, hvad der var opbygget i Sjælland. „De forenede sjællandske Sygekasser" blev Mønsteret, hvorefter alle de andre saakaldte „Centralforeninger" blev dannede. Naar der i disse Aar fra mange Egne af Landet indløb saa mange Anmodninger om Oplysning og Vejledning, kunde det virkelig se ud som om Sognepræsten i Lille Næstved i Egenskab af Formand for de forenede sjællandske Sygekasser ledede hele den voxende Bevægelse i Sygekassesagen;[1]) men lykkeligvis blev han ikke opblæst, men snarere ydmyg ved det forunderlige Held, som fulgte den Sag, han var sat til at tjene.

Da Sygekasseloven endelig blev færdig, modtoges den med megen Mistillid, ikke blot af Socialisterne, som vilde have langt mere, men ogsaa af Sygekasser paa Landet. For mig stod det strax klart, at Loven var god og bød mange Fordele. —

Der har været en forunderlig Lykke over mit Arbejde i Sygekassesagens Tjeneste, næsten ingen Ærgrelser eller Modgang, stor Glæde ved Arbejdet, hvortil der altid undtes mig tilstrækkelige Kræfter, og levende Følelse af, at det stadig gik fremad, og at der udrettedes noget godt, som var Tusinder til Gavn. Jeg havde sandelig ikke behøvet al den Anerkendelse af Mennesker, som er bleven mig tildel, thi Gud alene tilkommer Æren. Da jeg fratraadte Kassererposten ved Herlufsholm Sygestyre, fordi min Hjælp ikke mere behøvedes, og en dygtig Afløser var uddannet, forærede Medlemmerne mig en Vinkande af Sølv, og Træskomand *Peter Knudsen*,

[1]) At dette i Virkeligheden forholdt sig saaledes, er senere efter Forf.s Død bekræftet fra mange Sider.

som overbragte den, bad om, at den maatte blive opbevaret i min Familie som et Vidnesbyrd om, at min Gerning var bleven paaskønnet af Sognets Smaafolk. Naar jeg siden som Formand i de forenede sjællandske Sygekasser stod i en Forsamling af et Par Hundrede Formænd for de enkelte Sygekasser, havde jeg den glædelige Følelse, at man havde Tillid til mig og villigt lyttede til, hvad jeg havde at sige. Da Sygekasseloven havde virket i nogle Aar, blev jeg ganske uventet udnævnt til Ridder af Dannebrog paa Indenrigsministeriets Indstilling; Sygekasseinspektøren fortalte mig, at det var sket efter Anmodning af nogle Sygekasser. Da jeg efter Skik og Brug var hos Kongen for at takke, kom jeg galt afsted; jeg vilde tale med ham om Sygekasserne og lod derfor et Ord falde om, at Udnævnelsen gjaldt ikke Præsten, men Sygekassemanden; det tog Christian den Niende meget unaadigt op og sagde temmelig barsk, at jeg maatte ogsaa due som Præst, naar jeg var udnævnt til Ridder, saa jeg fik ingen Brug for alt det, jeg havde paa Hjærte angaaende Sygekasserne, men indskrænkede mig til at sige, at jeg ikke skulde gøre Korset Skam i min Egenskab af Præst, hvorefter jeg under gensidig Forlegenhed hurtigt forsvandt. Da de forenede sjællandske Sygekasser holdt 25 Aars Jubilæum, blev der paa Fællesmødet i Roskilde overrakt mig en Jardinière af Sølv fra samtlige Sygekasser, og endelig modtog jeg ved min Fratræden i 1907 en Adresse, underskreven af samtlige Sygekasser paa to nær, der ikke havde noget mod mig, men vel imod et enkelt Udtryk i Adressens Ordlyd. Al denne Anerkendelse vilde dog ikke betyde synderligt, hvis jeg ikke var saa lykkelig at kunne tilføje: Mig vitterligt har jeg ikke en eneste Fjende blandt alle de Mennesker, jeg er kommen i Berørelse med i Sygekassesagen, men derimod en Mængde trofaste Venner.

Jeg lader nu Sygekasserne fare for at fortælle om, hvad der ellers er oplevet under 31 Aars Præstetjeneste

i Herlufsholms Sogn, først hvad der vedrører mit Forhold til den lærde Skole. Det er tidligere omtalt, at jeg ikke hørte til dem, som var glade ved *Halls* Styrelse, da den kraftige Mand blev nedbrudt af Sygdom,[1]) der tiltog saa meget, at han blev til et rent Vrag, hvis Skikkelse det var en Ynk at se, naar han om Sommeren boede i Forstanderlejligheden. Hans Frue, der var tilbøjelig til at betragte al Sygdom som en Indbildning, man burde gøre sig til Herre over, indtil hun selv ramtes af den (jeg har hørt den Ytring af hende, at hun respekterede kun to Lidelser: at være søsyg og at føde Drengebørn) lod som ingen Ting, medens Sønnen *Oluf* var sin Faders trofaste og kærlige Sygeplejer; en Dag hørte jeg fra Præstens Værelse, der laa ved den Bagtrappe, som førte op til Forstanderlejligheden, at *Hall* sagde til ham: „Jeg kommer aldrig op ad Trinene", og hvorledes Sønnen saa næsten moderligt opmuntrede den modløse Stakkel. Men hvad jeg ikke syntes om, var, at Familien ikke bevægede *Hall* til at slippe de Tøjler, som han var ude af Stand til at styre, men overlod dem i *Olufs* Hænder, hvoraf Følgen blev, at en fast Ledelse ganske savnedes. Da *Hall* holdt 25 Aars Jubilæum som Forstander paa Herlufsholm og der foranstaltedes Fakkeltog om Aftenen i den Anledning, var det et sørgeligt Syn at se den fordum saa stærke og nu saa ganske nedbrudte Mand staa paa Altanen; men naturligvis var jeg Medbidrager til det Maleri, som Stiftelsens Embedsmænd skænkede Jubilaren, saa stor er Sammenhængsfølelsen i en lille Verden som Herlufsholm. Da det gamle Regimente fortsattes endnu nogle Aar, blev det mig dog for meget, og jeg udtalte meget tydeligt min Mening til *Forchhammer*, der taus hørte derpaa. Endelig trak *Hall* sig tilbage, og da der saa sattes en Adresse i Gang, som udtalte Sorg over hans Bortgang, nægtede jeg at underskrive den og brød for en Gangs Skyld ud af Kresen. Jeg var unægtelig gan-

[1]) I Sommeren 1879 blev Hall ramt af et apoplektisk Anfald og levede derefter i 9 Aar under stadig langsom Tilbagegang under sin ældste Søn Oluf Halls omhyggelige Omsorg til han døde d. 15. Septbr. 1888.

ske af samme Mening som Rektors Gaardskarl, der paa Spørgsmaal om, hvad han syntes om, at vi nu skulde have en ny Forstander, svarede: „Det kan være godt nok, for vi gik jo allesammen og bildte os ind, at vi var Exelentser!“ Mærkeligt nok kom jeg til at sige de sidste Afskedsord over *Hall*, da han blev begravet paa Herlufsholms Kirkegaard; Texten til min korte Tale var Indskriften paa Arild Hvitfeldts Ligsten i Herlufsholm Kirkes Kor: „Fordum Kongers og Rigets højtbetroede Mand, nu Støv og Skygge.“ Ogsaa Fru *Hall* kom jeg efter Sønnens Ønske til at begrave, og det faldt mig vanskeligere end at tale over hendes Mand; men jeg havde her som siden ved Fru *Forchhammers* Kiste den glædelige Forvisning: Forstod vi ikke hinanden hernede, saa naaes det nok der, hvor alle Taager forsvinde.

Halls Efterfølger blev Lensbaron *Reedtz-Thott*, som til min Glæde strax i sin Tiltrædelsestale stærkt betonede, at Herlufsholm Skole skulde være „en kristelig Skole; de, som var anderledes stillede blandt Lærerne, havde ikke deres Plads her“, hvilken Ytring faldt adskillige for Brystet. Da vi gik fra Festsalen til Middagsbordet, spurgte *Reedtz-Thott* mig om, hvad jeg syntes om hans Tale, hvorpaa jeg noget tørt svarede, at den syntes jeg godt om, men nu gjaldt det om at udføre den i Virkeligheden. Han studsede lidt derved, men tog mig ikke min Frimodighed ilde op, snarere var det modsatte Tilfældet. Med Villie havde vi længe holdt os tilbage fra Familien paa Gavnø og Festerne dér, skøndt de var Samlingsstedet for Egnens Folk, og en Visit strax vilde have bragt en Indbydelse; nu kom Forbindelsen af sig selv, og vi har tilbragt mange fornøjelige Timer paa det yndige Sted. Hvad bedre er, der har i Tidernes Løb udviklet sig et virkeligt Venskabs- og Hengivenhedsforhold mellem dem og os, navnlig med Baronesse *Reedtz-Thott*, som har vist sig at være trofast mod hele vort Hus ved mange Lejligheder. Det skyldes Baronens Velvillie mod mig, at han som Forstander paa Herlufsholm

byggede Asylet i Lille-Næstved, og derved opfyldte et af min Hustrus og mine inderlige Ønsker til Gavn for talrige Børn af Arbejdere, som ellers løb paa Gaden. Det skyldes uden Tvivl Baronessen, som selv er Medlem af Diakonissestiftelsens Bestyrelse, at jeg blev indvalgt i denne. Det Program, som *Reedtz-Thott* opstillede ved sin Tiltrædelse, har han ikke kunnet gennemføre, uden for saa vidt at han altid ved Ansættelse af nye Lærere har sørget for, at de ikke stod fjendtlig overfor Kristendommen. Men selv om Indførelsen af Uniform for Disciplene og Forhøjelse af Skolepengene er omtvistelige Forholdsregler, betyder det noget, at en Mand med redelig og fast Villie staar i Spidsen for den gamle Skole med den, jeg fristes til at sige, uløselige Opgave paa en Gang at være Lære- og Opdragelsesanstalt.

Forchhammer og jeg kom aldrig til at mødes helt, og ligesaa lidt hans langt mere villiestærke Hustru og jeg. Under den stærke Brydning mellem Lærerne, som førte til *Leths* Afsked, troede *Forchhammer* med Urette, at jeg stod paa *Leths* Side mod ham, skøndt hele min Stræben gik ud paa at være Mægler, saa vidt jeg, der stod udenfor de hæftige Sammenstød paa Lærermøderne, formaaede det. Det var mig en Sorg, ikke at *Leth* gik bort, thi hans Kraft var brudt, men at det skete under Uvillie og Krænkelser fra yngre Læreres Side, som ganske oversaa, hvad Manden havde udrettet paa Herlufsholm i den lange Aarrække, han havde været den bærende Kraft derude. For at hjælpe over den pinagtige Dag, da han ved et Dimissionsgilde sagde Farvel til Skolen, skrev jeg en Sang, som blev omdelt ved Bordet og som gav *Leth*, hvad der med Rette tilkom ham. Jeg troer, at *Forchhammer* forstod min gode Mening dermed, eftersom han lod den aftrykke i det næste Skoleprogram.

Efter *Leths* Bortgang fulgte en i mine Tanker sørgelig Tid for Skolen. Det opdragende Arbejde, som havde været samlet i *Leths* Haand, blev fordelt imellem mange yngre Lærere, som hverken havde Evne eller Udhol-

denhed nok til at bære det. Det var ikke gode Tider for Skolen, og jeg følte det i rigt Maal. *Forchhammer* havde nogle Aar før forhandlet med mig om, at den tvungne Kirkegang for Disciplene skulde afskaffes, og hvor pinligt det end var mig at være den Præst, der brød med en Aarhundreder gammel, af Stifterne indført Praxis, var jeg ikke blind for de Grunde, der talte derfor. Men Resultatet af min grundige Overvejelse blev dog, at jeg, som Forholdene netop nu var, hellere vilde vente med Forandringen; det var jo stadig mit Haab, at der kunde samles en virkelig Menighed om Gudstjenesten, og at der vilde komme en bedre Tone baade blandt Lærere og Disciple. Desværre tog *Forchhammer* mig min Vægring ilde op; men at den kun, som jeg sagde ham, var midlertidig, beviste jeg ved senere, da Forholdene syntes mig bedre, og da Rektor *Bache* atter bragte Sagen paa Tale, at gennemføre Afskaffelsen af tvungen Kirkegang trods *Reedtz-Thotts* Modstand og adskillige ældre Herlovianeres Hovedrysten.[1]) Sognepræsten i Herlufsholm var ofte vanskeligt stillet overfor Skolen; at blande sig ind i dens indre Liv er ham forment, og ligegyldig derfor kan han dog ikke være; der hører megen Takt baade til at tie og at tale i rette Tid, og jeg har langtfra besiddet den i tilstrækkelig Grad. — —

Hvad Disciplene angaar, har jeg sædvanlig havt Glæde af Konfirmand-Undervisningen, som jeg altid har faaet Naade til at drive med Kraft og Iver.

Om mit Forhold til Sognets øvrige langt talrigere Befolkning har jeg i Grunden lidet at berette. Jeg havde ærlig Villie til at være noget for Gaardmænd og Husmænd og for den store Arbejderskare, som slog sig ned i Lille-Næstved, Sandstrædet og Ny-Holsted, hvor der i min Tid byggedes virkelige Forstæder til Næstved, medens denne By kun voxede lidet. Hvor der var Sygelejer og hvor der var Trang, der krævede Hjælp, vilde

[1]) Efter Halls Afgang blev Baron K. T. T. O. Reedtz-Thott til Gaunø 1887 Forstander for Herlufsholms Skole og Gods. Professor O. F. Bache blev Rektor ved Herlufsholm 1892.

jeg nødig holde mig borte, og skøndt det ikke blev ved at være som i Begyndelsen, da jeg saa nogenlunde kendte Mennesker og Huse i Sognet, fordi Befolkningen næsten fordobledes, og fordi min Bevægelighed aftog med Alderen, tør jeg dog sige, at jeg indtil Enden fulgte godt med, hvad der indtraf i Sognet, og gav Møde, hvor jeg troede at kunne gøre Nytte. I mange Tilfælde sendte man ikke Bud efter mig, men modtog mig, naar jeg kom af mig selv, med de Ord: „Vi har længe ventet Præsten," og det lykkedes mig aldrig helt at faa Folk til at sende Bud efter mig.

Saa vidt jeg husker, er jeg i hele min Tjenestetid kun tre Gange om Natten kaldt op til Berettelse, og skete det om Dagen, løb det neppe op til mere end en halv Snes Gange aarlig. Kort sagt man havde i Almindelighed ikke noget mod, at Præsten kom, men man følte ingen Trang dertil. Lidt efter lidt blev det Spørgsmaal mere og mere paatrængende, om jeg, der nu var 73 Aar, ikke gjorde bedst i at vige Pladsen, om ikke Menigheden trængte til at høre en ny og kraftigere Røst end den, som var hørt i samfulde 31 Aar. Min Hustru og jeg var enige om, at vi vilde tænke os godt om, inden vi tog Beslutningen, men saa skulde der heller ingen Bagsnak være, og saa kom lidt efter lidt det Udslag, at hvor kær end Stillingen var os, og hvor mange Goder end Lille-Næstved Præstegaard skænkede os og vore Børn, den skulde dog forlades uden Suk og Klage, men med inderlig Tak for de mange lykkelige Aar, den havde været vort velsignede Hjem. Og da Beslutningen var tagen, skrev Gud selv sit tydelige Samtykke paa den, ved at lade min hidtil ubeskaarne Sekraft blive indskrænket i meget betydelig Grad.

Naaede jeg ikke langt i at vække og styrke det kristne Liv i Herlufsholm Sogn, vistes der mig dog personlig megen Velvillie. Da min Hustru og jeg fejrede vort Sølvbryllup, overbragtes der os en Gave af 400 Kroner fra Sognets Beboere, som vi kunde anvende efter eget

Tykke. Da jeg i 1900 havde været Præst i Sognet 25 Aar, begavedes jeg med en stor Sølvskaal til Tak for „trofast Arbejde“ samt en Merskumspibe. Da jeg havde taget min Afsked, overbragte Herlufsholms Rektor og Sogneraadets Formand mig en Sum paa 1500 Kroner, hvortil omtrent alle Familier i Sognet havde givet Bidrag, og en Adresse med mange Hundrede Underskrifter. Pengene var bestemt til Oprettelse af et Legat for Trængende i Sognet, som kunde bevare Mindet om min Hustru og mig. Vi forøgede det til 3000 Kroner, sørgede for en Fundats, og det virker nu under Navn af „Sognepræst Muncks og Hustrus Legat for Trængende i Herlufsholm Sogn“. Hvad der rørte mig mest, var en Henvendelse til mig om Tilladelse til at lade min Afskedsprædiken trykke, saa den, forsynet med et Portræt af mig, kunde fordeles og sælges i Sognet til Fordel for Menighedsplejen.

I de sidste elleve Aar af min Embedstid havde jeg rige Midler i min Haand til at øve Barmhjærtighedsgerninger med, og jeg skal nu fortælle, hvorledes det gik til. Blandt mine Disciple i den kjøbenhavnske Døtreskole var *Tagea Rovsing*, som, da hun blev voxen, besøgte mig som gift Mand i Flensborg, og her sluttede Venskab med min Hustru. Senere blev hun, der stadig vexlede Breve med os, gift med Fabrikant *Brandt* i Odense, men døde efter et ganske kort Ægteskab. Enkemanden fortsatte Forbindelsen med os, besøgte os i Lille-Næstved Præstegaard og blev vor og vore Børns trofaste Ven.

Hver 17. Marts, saa vidt jeg mindes hans Hustrus Fødselsdag, blev der fra *Brandt* tilsendt mig 1000 Kroner, for at jeg kunde anvende dem efter bedste Skøn og med fuldstændig Frihed. Ved Fratrædelsen af mit Embede tilskrev jeg ham, at jeg mente ikke længere at være den rette Forvalter af hans Gavmildhed. Jeg havde altsaa i en Aarrække havt ikke mindre end 11000 Kroner at raade over til at afhjælpe Trang, hvor jeg

fandt den, uden at andre end mine Nærmeste vidste noget derom, og desuden var mine Indtægter, da de trange Tider var overstaaede, saa betydelige, at der ogsaa var noget tilovers for andre. Hvorledes jeg har anvendt disse rige Midler, skal ikke udredes her; det maa være nok at sige, at jeg har bestræbt mig for at være en tro Husholder, stundom heldig og stundom uheldig, og at Anvendelsen ikke blot har været indskrænket til Herlufsholm Sogn, hvor der ikke var megen Nød, men har strakt sig viden om ogsaa til adskillige af mine gamle Kendinge fra Fængslet. — —

I Slutningen af min Embedstid lykkedes det at tilvejebringe to nyttige Indretninger i Sognet, som min Hustru og jeg længe havde tænkt paa: en Menighedspleje for fattige Syge, og et Asyl for den talrige Arbejderbefolknings Børn.

Der staar nu kun tilbage at berette om vort Hus' indre Historie i det lange Tidsrum, men det har sin Vanskelighed, eftersom de lykkeligste Folk plejer at have den korteste Historie, og vi var i Sandhed meget lykkelige i de 31 Aar, vi boede i Lille-Næstved. Døden besøgte os kun én eneste Gang, da min Hustrus Moder i 1891 lukkede sine Øjne efter i 20 Aar at have boet hos os. Vore Børn gjorde os megen Glæde. Præstegaarden kunde, takket være min Hustru, øve en udstrakt Gæstfrihed ikke blot mod Skarer af Disciple paa Herlufsholm, mine Sønners Kammerater, men for mange andre, deriblandt adskillige unge Piger, som søgte om at faa Ophold hos os. Der var altid Liv og Røre i den store Præstegaard, og Maskineriet knirkede ikke, hvor stor end Travlheden var.

I de første Aar i Præstegaarden forbød den økonomiske Stilling al Tanke om Hestehold, men Forpagtningskontrakten sikrede os Befordring, saa ofte den behøvedes, og *Lundstein* satte altid ypperlige Heste for den gamle, men brugelige Wienervogn, som han stil-

lede til vor Disposition, saa vi var godt kørende; jeg plejede den Gang at gaa paa mine Ben, naar jeg færdedes ude i Sognet. Da vi blev mere velhavende, laante vi først en gammel skikkelig Hest af min Svoger *Lars Peter* paa Charlottendal, som min Hustru og mine Døtre kørte med, og saa skulde jeg selv være Hesteejer ved den samme Svogers kyndige Hjælp. Først fik jeg en meget smuk Hest, som Lærer *Schmidt* kaldte en Paradør, og som en hestekyndig Gaardmand beundrede saa meget, at han strax udbrød til mig: „Den har Præsten da ikke selv købt". Mærkeligt nok var jeg, der ellers ikke plejer at være dumdristig, saa modig, at jeg gav mig til at køre Enspænder med den, ja jeg prøvede, men kun en eneste Gang, at ride paa den, men det fik min uvante Bagdel at føle saa stærkt, at jeg aldrig har været paa Hesteryg siden. Mærkværdigt, at mine Køreture med den „griske" Hest gik af uden Uheld; jeg var en jammerlig og meget nervøs Kusk, der dengang ikke havde Anelse om den Sandhed, at fire Heste kører Kusken, to kører sig selv, men en kører Vorherre. Det var en dyr Historie at anskaffe denne Hest og Aaret efter en Hoppe, for at vi kunde komme herskabeligt afsted, men jeg var saa dum, som Kjøbenhavnere plejede at være paa Heste, og troede fuldt og fast, at, naar jeg først havde Dyrene, saa kunde de holde ud med mig uden ny Anskaffelse. Jeg lærte først bagefter, at et Risgærde kan holde tre Aar, en Hund tre Risgærder, en Hest tre Hunde og et Menneske tre Heste. Jeg kørte saa et Par Aar med to kønne Selvejerheste for den gamle lundsteinske Vogn, thi der var slet ikke Raad til at tænke paa en ny Befordring, og somme Tider var det ikke frit for, at Hovmodsdjævelen hviskede mig i Øret: Du er den bedst kørende Præst i begge Flakkebjerg Herreder, men den Betragtning fulgte rigtignok bagefter: Den statelige *Ole Nielsen*, som sidder paa Bukken i nyt Liberi og med Sølvtresse om Huen, er meget bedre klædt end Præsten, der sidder indeni i en

gammel Frakke. Hele min Hesteholdshistorie var en Række af Dumheder. Jeg opgav aldeles selv at køre, skøndt det nu havde været langt sikrere med to Heste for Vognen; ved det eneste Forsøg, jeg gjorde derpaa, tabte jeg fuldstændig Modet ved at se den fortvivlede Mine Kusken, der sad ved Siden af mig, satte op, da jeg ved Rødehus drejede saa kort af, at Vognen var overmaade nær ved at støde paa et Træ; jeg vovede aldrig mere paa at oprøre mine Køresvendes Følelser, men lod dem beholde Tømmerne. Da mine vælige Gangere saa forfærdelig tidligt begyndte at blive Krikker, solgte jeg dem til *Lundstein*, og nu blev jeg fra Hesteejer til Vognejer, idet jeg købte en ældre Landauer af *Hertz* paa Herlufsholm, der havde anskaffet sig en ny dito, og saa kørte vi i egen Vogn men med *Lundsteins* Heste. Vi var utilladelig længe om den Opdagelse, at en Ponyvogn og en lille skikkelig Hest vilde have været en fornuftig Anskaffelse, som vilde have sparet mange Penge — thi de to store Heste var færdig at æde mig ud af Præstegaarden — og dog tilfredsstillet alle vore rimelige Ønsker. Det var egentlig *Karens* kærlige Hjærte, der hjalp os paa rigtig Vej. En Dag kom hun, der som Lærerinde for Børn af Familier paa Herlufsholm havde opnaaet en selvstændig Indtægt, og forærede sin Moder i Fødselsdagsgave en lille Æske, hvorpaa udvendig var tegnet en lille Hest og en halv Vogn til behageligt Valg, medens der indeni laa Guldmønter, som vist løb op til et Par Hundrede Kroner. Vi fik en Hest, først et meget smukt, men ogsaa meget balstyrigt Dyr, som jeg begik den uforsvarlige Uforsigtighed at lade køre af *Christiane*, og det var atter en af de mange naadige Beskærmelser, som undtes os, at hun og de tre andre Pigebørn slap godt fra en Køretur til Bistrup en temmelig mørk Aften. Saa blev Dyret selv Ole for vældigt, og det blev byttet med den lille gule Hans, hele Familiens og særlig Børnebørnenes Yndling. Endelig fik jeg saa Raad til at anskaffe en Ponnyvogn fra en Vognfabrikant i Fuglebjerg,

hvis uventede Ankomst til Præstegaarden vakte stor Glæde; der var netop nybagte Studenter fra Herlufsholm nede hos os den Dag, og de var saa venlige at spænde sig selv for Befordringen og køre min Hustru den første Tur i den ud ad Markvejen. Nu var vi saaledes kørende, som vi burde have været fra Begyndelsen, og sent er bedre end aldrig. Gule Hans blev tilsidst et svageligt og lunefuldt Væsen, som maatte slagtes, thi den skulde ikke have fremmed og maaske ondt Herskab; i Stedet købte jeg af Lærer *Schmidt*, som netop da tog sin Afsked, hans gamle Hest, som tjente os Resten af Tiden, men saa maatte ogsaa den slagtes, da hverken *Schmidt* eller vi nænnede, at den kom i andre Hænder.

Til vort Huses timelige Lykke bidrog det meget, at jeg i *Lundstein* havde en Forpagter, som jeg med Rette kaldte den bedste i Verden. Al den Kedsommelighed og Uefterrettelighed, som mangfoldige Præster har lidt under, ved deres trevne eller insolvente Forpagtere, har jeg været fuldstændig forskaanet for. Vi har i 31 Aar aldrig havt et ondt Ord mellem os, og jeg har aldrig maattet vente en eneste Dag paa Forpagtningsafgiften.

Vi omgikkes ikke meget, men paa min Fødselsdag plejede *Lundstein* og hans Kone at være vore Gæster, og den sidste, som havde saa travlt om Dagen og var saa tidligt oppe om Morgenen, at hun havde svært ved at modstaa Søvnen henad Aften hos os, bragte mig gerne en Kurv fuld af de dejligste Graastener samt en Bunke Fjer til Rensning af mine Piber. Til daglig Brug sørgede *Lundstein* for, at vi havde saa lidt Ulempe som muligt af hans Bedrift og Folk; det var jo en stor Fordel, at der kun boede en Røgter til Stadighed i Præstegaarden, og han plejede at høre til vore Venner. Alt dette var herligt, og saa drev *Lundstein* Avlingen saa godt, at Jorden ikke blev udpint, men ved min Afgang var i endnu bedre Stand end da jeg overtog den.

Her ender Bogen om Fængselspræsten Vilhelm Muncks Levned. Fra Aaret 1875 til 1908 bestaar Optegnelserne af løse og sparsomme Linier for hvert Aar, der kun meddeler de vigtigste Begivenheder i Resten af hans Liv, saa at sige udelukkende Familiebegivenheder.

PERSON-REGISTER

Adolph, Julie, f. Schack, 135.
Adler, D. B., Grosserer, 98.
Albeck, Skolediscipel, 5.
Andersen, H. C., Digter. — Peter, Proprietær (Sövertorp), 61. — Thomas, Gæstgiver, 91. — Lieutenant, 79.
Andresen, Højesteretsadv., 26.
Aschehoug, Torkil, Professor, 73.
Baagø, Apotheker, 233 f.
Bache, O. F., Rektor, 247.
Bachmann, Discipel, 63 f.
Bartholin, Joh. Chr., Skolebest., 7.
Bech, Vævermester, 125.
Beck, Vilhelm, Præst, 235.
Behagen, Familien, 132.
Behrndorph, Skolelærer, 220.
Beissenherz, Johs. Edv., General, 77, 80.
Benzon, Adjunkt, 55.
Berg, Carl, Rektor, 17.
Bjerre, Christiane f. Fabricius, 38. — Nik. Fr., Herredsf., 38, 61.
Blicher, Adjunkt, 55, 57.
Blyth, eng. Præst, 146.
Blædel, Nic. Gottl., Præst, 30, 33, 38, 48, 103, 129, 224.
Boesen, Emil, Præst, 116, 125. — Ulrik, Biskop, 69, 71, 94.
Bohn, Præst, 227.
Borgen, W. P., Grosserer, 107.
Borup, J. Th., Præst, 200.
Bornemann, Joh. Alfr., Prof. 34 ff.
Bournonville, Aug., Balletm., 15.
Brandes, Overlæge, 113.
Brandt, Fabrikant, 249 f. — Tagea, f. Rovsing, 249.
Brasch, Kollaborator, 55.
Bremer, Jürgen, Borgmester, 91 f.
Brix, Skolebest., 23.
Brodersen, Solodanser, 20.
Bruun, Fr., Klosterforv., 10. — Fr., Kapt., 10. — Fr., Fængselsdirektør, 167, 181, 195, 197, 200. — Stig, Købm., 10. — Præst, 13.
Buhl, Driftsbestyrer, 232 f.
Bøgh, Erik, Digter, 114.

Christensen, Maren Kirstine, Tugthusfange, 183—186. — Brændevinsbrænder, 107.
Christensen-Schmidt, Chr. P., Prof., 42, 55, 57.
Christian IX, Konge af Danmark, 243.
Clan, M. J. C. T., Departementschef, 145 f.
Clausen, Hans Arreboe, Etatsraad, 101, 107, 112. — Hans Nic., Biskop, 34 f.
Clemensen, Emil, Overlæge, 77 f.
Conring, Louise Martinié Laurette, Forstanderinde, 178.
Dahlerup, Anna Cathrine. f. Schram, 70.
Dam, Præst, 234.
Dame, tysk Præst, 92 f.
Danner, Louise f. Rasmussen, Grevinde, 71.
Delbanco, Overretsprok., 99.
Dennis, Joseph, Tugthusfange, 136—149.
Detlefsen, Lods, 95.
Dittmann, Dr., Subrektor, 54, 59.
Drewsen, Viggo, Direktør, Forfatter, 12.
Engelhardt, Helvig Conr. Chr., Adjunkt, 55.
Esmann, Præst, 42.
Esselbach, Doris, f. Seest, Gæstgiverske, 91.
Ewaldsen, Christen, Præst, 73, 92.
Fabricius, Caroline f. Andersen, 37, 60, 62, 65, 133, 200, 217, 250. — Ferd. Erik Chr., Forpagter, 37. — Fr., Vice-Regensprovst, 43. — Hans Ditl., Sukkerraff., 4, 36. — Jacob, 170. — Lars Peter, Forpagter, 39, 133, 198, 206, 251. — Laura Const. Marie f. Lang, 133, — Nicoline Chr. f. Fabricius, 4. — Niels Foss, Købm., 25. — Familien, 54.
Fabritius Tengnagel, 62.
Fenger, C. E., Minister, 103. — Ferd., Præst, 48. — Hans Matth., Præst, 64. — Peter Andr., Præst, 48, 101 ff., 105, 112 f., 200, 224.
Ferslev, Rasm., Præst. 51, 53 f.
Fessel, Snedker, 61.
Forchhammer, Abigael Marie, f. Ebbesen, 198. — Johs. Nic. Geo., Rektor, 198 f., 203, 206 f., 234, 246 f. — Johs. Geo., Prof., 23.
Frederik VII, Konge af Danmark, 70, 73.
Frederik VIII, Konge af Danmark, 131.
Frederik Wilhelm, Konge af Preussen, 90.
Friberg, Tugthusfange, 127 f.
Fuchs, østerr. Oberstltn., 82.
Fugl, Franklin, Vestindianer, 23.
Funch, Grosserer, 107.

Fürste, Th. Hans, Overlæge, 143 f.
Gad, Henr. Geo. Clausen, Præst, 65.
Gammeltoft, Jens Chr., Borgmester, 115.
Giersing, Cathrine, f. Duseberg, 59. — Frode, Skolebest., 55, 59.
Glahn, Præst, 224.
Graae, Eline, f. Carstensen, 54, 57. — Gomme, Fr. Aug., Præst, 54, 57, 61, 63, 66, 70, 73, 78, 82, 91 ff., 98.
Green, Ole Chr., Grosserer, 109, 113.
Grundtvig, N. F. S., Præst, Digter. 27, 98.
Grønning, Kasserer, 125.
Gude, Ludvig Jacob Mendel, Domprovst, 19.
Hagen, Joh. Fr., Prof., 34, 44.
Halkier, Hans P., Grosserer, 36.
Hall, Augusta M. Fr., f. Brøndsted, 199 ff., 244. — Carl Chr., Minister, 35, 199, 201, 206, 213, 244 f., 247. — Oluf, Sekretær, 244.
Hammer, O. C. Orlogskapt., 100.
Hammerich, Martin, Prof., 7, 16 f., 21, 49.
Hansen, Aleth, Provst, 71. — Hans Nik., Konf.raad, 36 f. — Hans Peter Emil, Herredsf., 75, 79 f. — Inspektør, 139. — menig Soldat, 88 f.
Hargens, Etatsraad, 73.
Hauberg, Apoteker, 107.
Heegaard, P. Soph. Vilh., Prof., 35.
Hegel, Fr. Vilh., Forlagsboghl., 99, 114 f., 239 f.
Hempel, Chr. Fr., Fængselslæge, 160, 183.
Hermansen, Chr., Prof., 21.
Hertel, Harald Chr., Art.kaptajn, 77.
Hertz, Martin, Politiinsp., 139, 175 f., 195 f. — tysk Præst, 92.
Hertzbruch, tysk Red., 94.
Holbech, Jens A. Chr., Skoledirekt., 99.
Holck, Joh. Krist., Præst, 105 ff., 114.
Holten, Carl, Prof., 24.
Høedt, Fr. Ludv., Skuesp., 19.
Hvalsøe, Niels Laur., Prokurator, 36 f.
Hvidt, f. Gammeltoft, 135.
Ibsen, Eugen, Overlærer, 75.
Jensen, Boj, Husejer, 90.
Jerichau, Jens Ad., Billedhugger, 114.
Jetsmark, Jens, Konf.raad, 32 f., 40, 74, 90, 99, 206, 223. — Jac. Marie, f. Munck, 32 f.
de Jonquières, J. A. F., Kontorchef, 112.
Jungersen, Fr. Olfert, Præst, 78.
Jungkvist, Borger i Flensborg, 70.

Just, P. Theo., Grosserer, 36.
Jørgensen, Charlotte Laur., Vilh., f. Fabricius, 60, 97. — Jørgen, Forpagter, 97.
Kaarsberg, Vinhandler, 118.
Keller, Chr. Nic., Fængselsinsp., 118, 123, 125, 167, 195. — Joh. Christ. Henr., Professor 118.
Kielsen, Sigurd Thorv., Overlærer, 198, 209, 211.
Kier, Godsforv., 213
Kierkegaard, Peter Chr., Biskop, 48.
Knudsen, P., Træskomand, 242.
Kragerop, Fr. Rud., Præst, 34.
Krak, Stadskonduktør, 99.
Krarup, Chr., Ingeniør, 19. — Niels Bygom, Rektor, 5, 7, 17. — Adjunkt, 55.
Krog, Jens, Præst, 50, 61, 83.
Krossing, Nik. Ulr., Kantor, 4, 14.
Køhke, Inspektrice, 167 f.
Køster, Hans Kr., Præst, 42 f., 98.
Lang, Constance, Lærerinde, 134. — Skolebestyrerinde, 134.
Lange, Lærerinde, 151.
Larpent, Haagen Isaak, Assessor, 22, 45 ff.
Larsen, Jens Peter, Gaardmand, 230. — Jens, Husmand, 215.
Leth, Albert Emil, Overlærer, 207 ff., 211, 213, 246 f.
Levin, Salomon, Literat, 24.
Lind, Peter Engel, Biskop, 124 f.
Lise, Tjenestepige, 63, 98.
Lorentzen, Vexelmægler, 135.
Lundstein, Fritz, Forpagter, 206, 216 f., 250–253.
Lüders, Carl Chr., Assist., 125, 129, 181.
Mackeprang, Læge, 119.
Madsen, C. F., Præst, 109.
Madvig, Joh. Nik., Retsformand, 7, 21, 145. — Joh. Nic., Professor, Minister, 198.
Mangor, Hans Jørg., Major, 58.
Martensen, Hans L., Biskop, 29, 34, 134 f., 166, 199 ff.
Martha, Tjenestepige, 62.
Meinert, Alfr., Præst, 101. — Fr. Vilh. Aug., Entomolog, 4, 14.
Melchior, Moses, Grosserer, 99 f.
v. Meyeren, Prlieutn., 15.
de Meza, Chr. Jul., General, 72.
Mikaelsen, Tugthusfange, 127 f.
Mohnsen, Lærer, 94.
Monrad, Anna, f. Thorsen, 59. — Chr. Ferd. Kollaborator, Red., 55, 59. — Ditl. G., Biskop, Minister, 14.
Mossin, Carl Ad., Adjunkt, 210 f.

Munck, Chr. Fr. Louise, f. Tolstrup, 1 f., 5 f., 22, 29, 36, 97, 133, 157, 166. — Fr. Ferd., Provst, 65, 72, 134. — Fr. Ludvig, Grosserer, 32 f., 123. — Gerhard, Præst, 1. — Hans Fr. Vinhandler, 1, 6, 8. — Hanne Caroline Chr, 252. — Henr. Stampe, f. Fabricius, 1, 7, 31. — Johs., Præst, 101, 227. — Karen Henr. Charl., 252. — Marie f. Fabricius, 37—254. — Niels Foss Møller, Hørkræmmer, 9. — Vilhelm, Præst, 1—254. — Vilhelm, Kontorchef, 1.
Müffelmann, Læge, 73.
Mygind, Overretssagf., 115.
Mynster, J. P., Biskop, 13.
Münter, Balthasar, Provst, 49.
Møller, Johs., Præst, 49. — — Marie, Tugthusfange, 187. — Kollaborator, 55. — Skibsfører, 147 f.
Mønster, Adjunkt, 54.
Nansen, Ferd. Peter Nik., Præst, 223 f., 227. — Peter, Forf., 219.
Nathanson, M. L., Redaktør. 224.
Nebelong, Professor, 170.
Neergaard, Oberst, 5 ff — Neergaard, Fr. Chr. Soph., Overlærer, 209 f. — Vilh. f. Røgind, 210. - Carl, Godsejer, 232. — Edvard, Godsejer, 232.
Nellemann, Minister, 144.
Nielsen, Hans, Missionær, 235. — Nic. Peter, Skuesp., Prof., — 26. — Ole, Kusk, 251. — Oberstinde, 75.
Nissen, Ludv. Th., Politim., 24.
Olsen, Hans, Tugthusfange, 149—153. — Lærerinde, 4. — Præst, 139.
Paulli, Just Henr. V., Præst, 49.
Perlstein, Husejer, 109.
Peters, tysk Præst, 92.
Petersen, Eugen, Politidirektør, 144. — F. C. Prof., 21. — Underassist., 125. — Navigationslærer, 60.
Picaud, Hotelværtinde, 46.
Plaetner, Jakob, Garver, 73, 95.
Ploug, Parmo Carl, Red., 72.
Poulsen, Chr. M., Etatsr., 73, 93.
Povelsen, Emma, Forstanderinde, 178 f., 204.
Petræus, Borgmester, 158.
Qvistgaard, Charl. Doroth., f. Munck, 18. — Mads, Proprietær, 18.
Raaschou, Chr. Fr. Louise, f. Tolstrup, se Munck. — Fr. Vilh., Vinhandler, 1 ff., 21, 36, 97, 222. — Line, 9 f. — Peter, 7 f.
Raffard, fr. Præst, 46 f.
Rechnagel Jordemoder, 65.
Redøhl, Politibetjent, 158.

Reedtz-Thott, K. T. T. O., Baron, Minister, 245 ff. — Elisabeth Adelg., Baronesse, 245.
Regenburg, Th. Aug. Jes, Stiftamtmand, 66.
Reith, Nic. Peter, cand. phil., 5, 13.
Revertera, preuss. Civilkommandant, 81.
Ricard, Chr. Fr., Departementchef, 161.
Rohmell, Osc. Jul., Overlæge, 140—144.
Rosenørn-Teilmann, Minister, 113.
Rosing, Hans Peter Michael, Overlærer, 43, 51 f., 62.
Rothe, Peter Conr., Stiftsprovst, 112, 123, 135. — Hans Peter, Orlogskapt., 95. — Overretssagfører, 135.
Rottbøll, Chr. Mich., Justitiarius 161.
Rørdam, Ovine Marie, f. Hauch, 199. — Thomas Skat, Biskop, 199, 203, 224, 234.
Scavenius, Ejerinde af Basnæs, 51.
Scharling, Carl Emil, Prof., 34.
Schiern, Fr. Prof., 28.
Schlegel, Geh.-Etatsr., 99 f., 115.
Schmidt, Lærer, 251, 253.
Schmidt-Phiseldek, Præst, 64.
Schnack, Adjunkt, 55, 59.
Schumacher, Konrektor. 54 f., 63.
Selmer, Pastor, 218.
de Seue, Skolebestyrerinde, 103 f.
Sibbern, Fr. Chr., Prof., 23.
Silfverberg, Adjunkt, 55. — Læge, 65.
Simesen, Rasm. Johs, Rektor, 51, 54, 56.
Skaarup, Niels, Møller, 18. — Ingeb. Chr., f. Munck, 18.
Solberg, Jomfru, 167.
Sommer, Malermester, 221.
Steenstrup, Matthias, Dr. phil., 240.
Stemann, Minister, 202.
Steinhauer, Justitsr., 71.
Steinmann, Peter Fr., General, 72.
Storm, Andr., Præst, 149.
Strambo, Danser, 20.
Strarup, Lærer, 138.
Stæhr, Grosserer, 107.
Suhr, Etatsr., 135. — Ida, 135.
Sundby, Prof., 16.
Svendsen, Mikkel, Tjenestekarl, 217, 219.
Svenningsen, Cleophas, Lærer, 6, 12 f.
Thiele J. M. Etatsr., 134.
Thomander, Joh. Henr., Biskop, 26.
Thomsen, Edv., Vejkonduktør, 75, 79. — H. B., Kommandør, 39. — Kollaborator, 55.
Thulstrup, Oberst, 72.

Tillisch, Joh. Jacobine, f. Hass, 202. — Povl Chr., Præst, 197, 202 f., 205, 217, 219, 223.
Tofte, Hans Mikkelsen, Skoleforstander, 68, 75, 79, 85 f., 91.
Tolstrup, Joh. Carl Vilh., Præst, 8 f., 29, 40 f., 74. 101, 238. — Karen f. Knutzen, 2, 8. — Laura, 45, 74. — Peter, Kancellir., 2.
Tuxen, Kommandør, 105.
Urup, Jørgen Jensen, menig Soldat, 88.
Waage, Geo. Holger, Direktør, 146. — Hanne Carol. Christ. f. Munck, 146.
Wain, Etatsr., 108.
Valeur, Ane Katr., f. Høst, 31 f. — Chr. Werner, Bryggerieier, 17. — Elisab. Cath., f. Munck, 17. — Henr. Stampe, Godsejer, 33. — Jens Gleerup, Kæmner, 31 f.
Velschow, Prof., 23, 28.
Vestesen, menig Soldat, 88.
Wiehe, Michael, Skuespiller, 51 f., 54. — Vilhelm, Skuespiller, 51 f.
Winding, Anders Fr., Præst, 9 f. — Annette f. Raaschou, 9 ff. — August, Komponist, 9 f. — Fr., Landinspekt., 9. — Ludvig, Stud. theol., 9. — Peter, 10.
Winther, Provst, 206, 219.
Visby, C. H., Præst, 123 f.
Wolle, Carl, General, 72, 75, 118. — Martine Julie f. Norrie, 72.
Wrangel, preuss., General, 81.
Wulsten, Adjunkt, 55, 57.
Zedlitz, preuss., Civilkomm., 81, 92.
Ørsted, H. C., 24, 134.

MEMOIRER OG BREVE

UDGIVNE AF JULIUS CLAUSEN OG P. FR. RIST.

I. ISLÆNDEREN JON OLAFSSONS OPLEVELSER som Bøsseskytte under Christian d. IV. Nedskrevne af ham selv. UDSOLGT

II. DEN HELSINGØRSKE FÆRGEMAND LARS BACHE. Hans By og hans Hjem i Begyndelsen af det 19. Aarh. Hans Søns Optegnelser. UDSOLGT

III. FRA HOFFET OG BYEN. Stemninger og Tilstande 1793—1822. UDSOLGT

IV. GRANDMAMAS BEKIENDELSER. Interiører fra et kjøbenhavnsk Patricierhjem i Slutningen af det 18. Aarhundrede. Med Portraiter. UDSOLGT

V. H. C. ANDERSENS SIDSTE LEVEAAR. Hans Dagbøger 1868—75 ved Jonas Collin. UDSOLGT

VI. PORTRAITMALERENS DAGBOG (1793—1797). UDSOLGT

VII. ISLÆNDEREN JON OLAFSSONS OPLEVELSER som Ostindiefarer under Christian den IV. UDSOLGT

VIII. AF ELEONORE CHRISTINE TSCHERNINGS EFTERLADTE PAPIRER. UDSOLGT

IX. KOMMANDØR JENS JACOB PALUDANS UNGDOMSERINDRINGER. UDSOLGT

X. DOMPROVSTEN I ROSKILDE. Brudstykke af en Familiekrønike. UDSOLGT

XI. AF EN GAMMEL HOFMANDS MINDEBLADE. Konferensraad Carl Henrik Holtens Optegnelser. UDSOLGT

XII. EN KJØBENHAVNSK GROSSERERS UNGDOMSERINDRINGER. 1787—1816. UDSOLGT

XIII. E. C. WERLAUFF: ERINDRINGER AF MIT LIV.

Fortsættes paa næste Side.

XIV. PASTOR PRIPS UNGDOMSERINDRINGER. UDSOLGT

XV. KNUD LYNE RAHBEKS UNGDOMSKÆRLIGHED. „Fra de skjønne Følelsers Tid". UDSOLGT

XVI. OBERST JACOB THODE RÆDERS BARNDOMS- OG UNGDOMSERINDRINGER.

XVII. GYLDENLØVES LAKAJ. Optegnelser fra Christian V's Tid af Matthias Skaanlund. UDSOLGT

XVIII. DEN GAMLE MAJORINDE FRA FÆRGEGAARDEN. Optegnelser af Franzisca v. Rosen. UDSOLGT

XIX. EN GRØNLANDSPRÆSTS OPTEGNELSER 1844—49. UDSOLGT

XX. DET STORE BILAGER I KJØBENHAVN 1634. Oversat efter Caroli Ogerii Ephemerides sive Iter Danicum, Svecicum, Polonicum.

XXI. EFTERLADTE OPTEGNELSER AF GENERALFISKAL PETER ULDALL, Dronning Caroline Mathildes Defensor. UDSOLGT

XXII. APOTHEKER CLAUS SEIDELINS OPTEGNELSER OM SIT LEVNED 1702—1782. UDSOLGT

XXIII. MELLEM TO TIDSALDRE. Erindringer af Ida Johnsen, født Jessen.

XXIV. NOGLE ERINDRINGER AF BALTHASAR MÜNTER I—II. UDSOLGT

XXV. STRANDMØLLEN. Optegnelser af Johan Christian Drewsen. UDSOLGT

XXVI. EN KJØBENHAVNSK KØBMANDS UNGDOMSHISTORIE. Optegnelser af Luis Bramsen. 1819—44. UDSOLGT

XXVII. EN KJØBENHAVNSK EMBEDSMAND. Jacob Gudes Optegnelser. 1754—1810.

XXVIII. EN ISLANDSK EVENTYRER. Arni Magnússons Optegnelser.

XXIX. AF TERKEL KLEVENFELDTS REJSE-JOURNALER 1741—45.

XXX. BREVE FRA MAGDALENE THORESEN 1855—1901.

XXXI. ERINDRINGER AF PASTORINDE PAULINE PETERSEN, f. Clausen, fhv. kgl. Skuespillerinde.

XXXII. RUD. BAY: Sentimentalsk Reise gjennem Europa til Algier 1816.

XXXIII. RUD. BAY: I Algier og Italien 1816—21.

XXXIV. RUD. BAY: Musikalsk Reise 1842—43.

XXXV. DR. H. P. B. BARFOD: Minder fra et langt Liv.

Bind I—XXV Pris 5 Kr. pr. Bind.
Bind XXVI Kr. 6.50.
Bind XXVII—XXVIII à Kr. 7.50.
Bind XXIX Kr. 9.75.
Bind XXX Kr. 9.75.
Bind XXXI Kr. 10.50.
Bind XXXII Kr. 13.50.
Bind XXXIII—XXXIV à Kr. 15.00.
Bind XXXV Kr. 13.50.

Langkjærs Bogtrykkeri. — København.

DL
103
.5
M5
bd.36

Memoirer og breve

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET
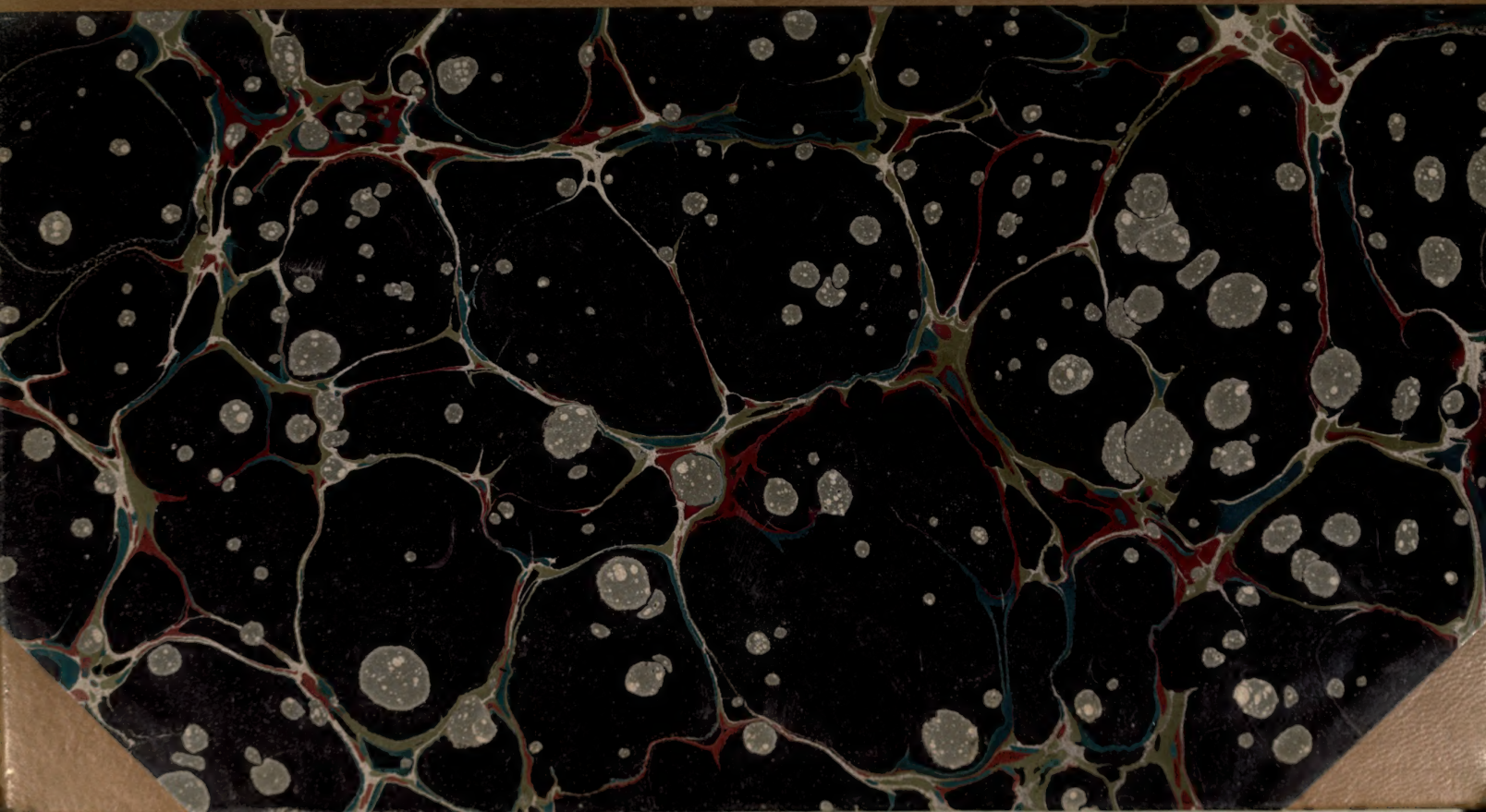
UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY